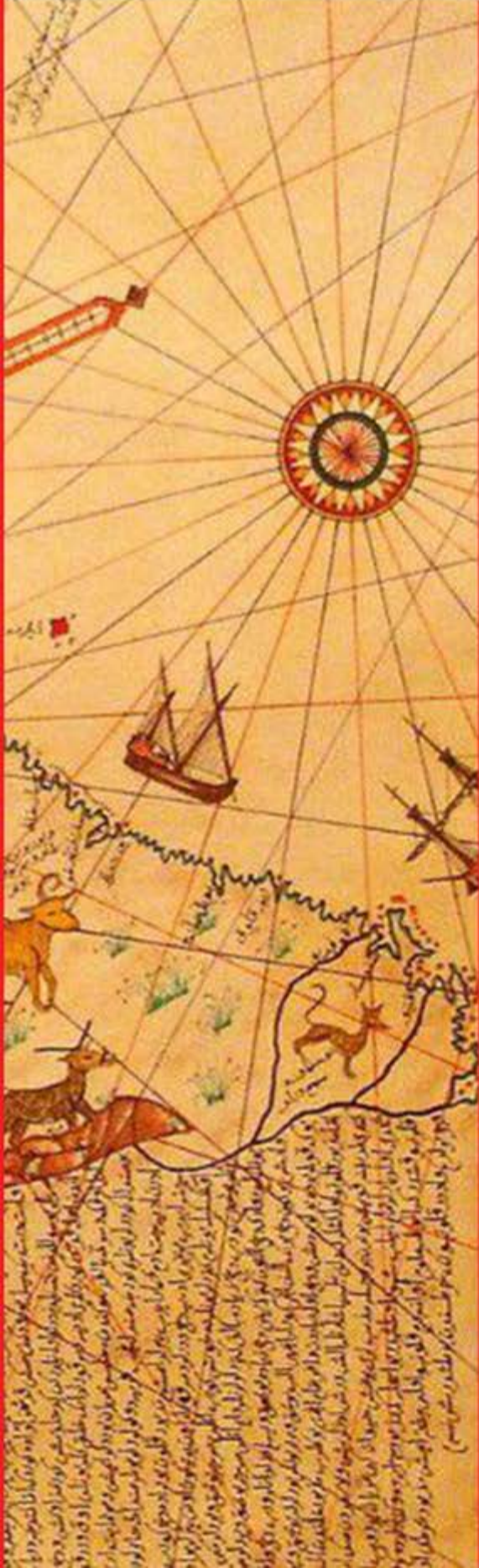

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ULUSLARARASI TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Editörler

Doç. Dr. Türkan Polatçı Demirkol

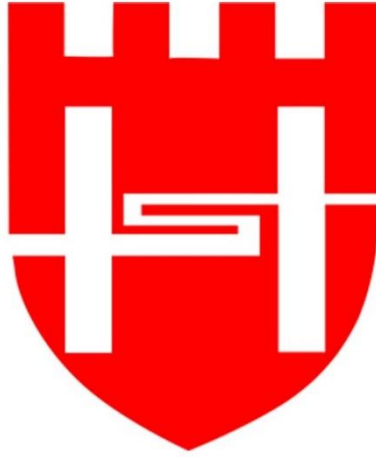
Dr. Yunus Emre Çakır

History Studies

International Journal of History

Volume 16/2

Mayıs/May 2024

History Studies Dergisi üç ayda bir yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. History Studies Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayım hakları History Studies Dergisi'ne aittir. History Studies International Journal of History Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Yayım Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

The History Studies is an international, peer-reviewed journal and published every three months. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the History Studies. The History Studies has the sole ownership of copyright to all published works. History Studies International Journal of History Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

The Editorial Board makes the final decision to publish articles.

No article is returned to authors.

*History Studies Dergisi ULAKBİM/TR-DİZİN üyesidir.
Journal of History Studies is a member of ULAKBİM/TR-DİZİN.*

TRDİZİN INDEXED IN
DOAJ

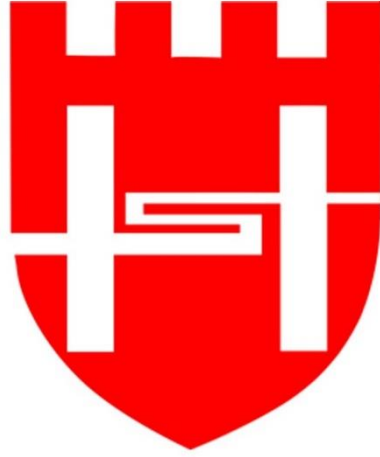

History Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

History Studies

International Journal of History

ISSN: (Print) 1309 - 4688 - (Online) 1309 - 4173

Editörler

Doç. Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL

Dr. Yunus Emre ÇAKIR

Çankırı Karatekin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çankırı/Türkiye

E-posta: history@historystudies.net

Web: <http://www.historystudies.net/>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

History Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

HISTORY STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of History

Sahibi-Yayıncı / Owner-Publisher

Prof. Dr. Osman KÖSE

Editörler / Editors

Doç. Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL

Dr. Yunus Emre ÇAKIR

Alan Editörleri / Area Editors

Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - History of the Republic of Türkiye*

Prof. Dr. Hüseyin Üreten, *Eskiçağ Tarihi - Ancient History*

Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Medeniyeti ve Müessesleri Tarihi - History of Ottoman Civilisation and Institutions*

Prof. Dr. Muhammed Bilal Çelik, *Genel Türk Tarihi - General Turkish History*

Prof. Dr. Tülay Metin, *Ortaçağ Tarihi - Medieval History*

Doç. Dr. Elvin Yıldırım, *Genel Türk Tarihi - General Turkish History*

Doç. Dr. Hilal Çiftçi, *Yeniçağ Tarihi - Early Modern History*

Doç. Dr. Musa Kılıç, *Yakınçağ Tarihi - Modern History*

Doç. Dr. Özlem Genç, *Ortaçağ Tarihi - Medieval History*

Doç. Dr. Selma Göktürk Çetinkaya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - History of the Republic of Türkiye*

Dr. Öğr. Üyesi Firdevs Özen, *Ortaçağ Tarihi - Medieval History*

Dil Editörleri / Language Editors

Ahmet Görgeç - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (Almanca Dil Editörü)

Esra Ericekli- Çankırı Karatekin Üniversitesi (Fransızca Dil Editörü)

Hilal Çiftçi - Çankırı Karatekin Üniversitesi (İngilizce Dil Editörü)

Yasemin Ulutürk Sakarya - İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi (Türkçe Dil Editörü)

Kapak Tasarımı

Öğr. Gör. Sezen Tunçkafa

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Fatih Demirel, Prof. Dr. Mucize Ünlü, Dr. Ali Çapar, Prof. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı,
Assoc. Prof. Dr. Maria Baramova, Prof. Dr. Alfina Sibgatullina, Prof. Dr. Orlin Sabev

Temsilcilikler / Country Representatives

Almanya: Eva Maria Stolberg (Dr.; University of Duisburg-Essen, Almanya)

Arnavutluk: Hasan Bello (Dr.; Albanoloji Araştırma Merkezi-Tarih Enstitüsü, Arnavutluk)

Hırvatistan: Anđelko Vlašić (Dr., Zagreb Üniversitesi-Hırvatistan)

Romanya: Liliana Boşcan, (Doç. Dr. Bükreş Üniversitesi, Romanya)

Sırbistan: Redžep Škrijelj, (Prof. Dr.; Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan)

Slovenya: Božidar Jezernik (Prof. Dr.; University of Ljubljana, Slovenya)

Yunanistan: Esra Özsüer, (Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Türkiye)

Kuzey Makedonya: (Prof. Dr. Numan Aruç, MANU, Kuzey Makedonya)

Kırgızistan: (Dr. Gökçe Yoğurtçu, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)

Kazakistan: (Dr. Talgat Moldabay, LN Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi, Kazakistan)

Özbekistan: (Prof. Dr. Gülnaz SATTAROVA, Özbekistan)

History Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

HISTORY STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of History
Cilt / Volume 16/2, Mayıs / May 2024

Bu Sayının Hakemleri / Referees of this issue

- Prof. Dr. Dilsen İnce Erdoğan – Dokuz Eylül Üniversitesi*
Prof. Dr. Fatih Demirel – Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ferudun Ata – Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Gürsoy Şahin – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Palaz Erdemir – Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali Yıldırım – Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Saime Yüceer – Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Engin Kırlı – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Demirkol – Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Yaşar – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Efe – Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Keşer Taşdöner – Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Emin Elmacı – Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Korkud Aydın – Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk Erdem – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Yasin Coşkun – Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Atiye Emiroğlu – Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

History Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

EDİTÖRDEN

Değerli History Studies okurları;

History Studies'in 16. Cildinin 2. Sayısını siz değerli okuyucularımızla buluşturmanın heyecanını yaşıyoruz. Her sayısında farklı dönemlere, coğrafyalara ve tarih disiplinine ait çalışmalara yer veren History Studies, tarihin geniş yelpazesini kapsayan bir akademik platform haline gelmiş bulunmaktadır. Yayımladığımız bu sayıda;

Dr. Öğr. Üyesi Betül Tekinsoy'un kaleminden "27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin Öncesi ve Sonrasında Tokat Basınının Değerlendirilmesi" başlıklı çalışma, 1960 yılında Tokat'ta yerel basının 27 Mayıs Askeri Müdahalesi öncesi ve sonrasındaki yayın politikalarının karşılaştırılması suretiyle nasıl bir değişim ve dönüşüm içerisine girdiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle iktidar ve muhalefet arasındaki sert tartışmaların yaşandığı dönemde basının siyasal olarak konumlanmasının zorunluluğu üzerinde durulmuştur. Türk Demokrasi Tarihi açısından bir dönüm noktası olan 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sürecinde genel olarak yerel basının tavrını ortaya koymaya çalışan bu makale, özellikle yerel basın tarihi çalışmalarına farklı bir perspektif getirmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Mutlu'nun "Antik Çağ Anadolu'sunda Bazı Bebek ve Çocuk Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri Üzerine Bir Değerlendirme" başlıklı makalesi, Antik Anadolu'da ortaya çıkarılmış bebek ve çocuk mezarları buluntuları üzerinden bir değerlendirme yapılmasını mümkün kılmaktadır. Çalışmada, Anadolu'nun özellikle batı bölgelerinde mekânsal bağlantılar ve toplumsal dinamikler sosyo-kültürel ilişkileri ve dolayısıyla toplumun gelenek ve sembol algılarını etkileyen yönler ortaya konulmuştur. Özellikle toplumun içsel dinamiğini yansıtmaması, Antikçağ'da günlük yaşama dair izler barındırması açısından söz konusu çalışma bu dönemin anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Doç. Dr. Sadık Çetin'in "Sorunların Gölgesinde Bir Muallim Mektebi: Ayıntab Darülmualimini" adlı makalesi, 1848 yılında açılmaya başlayan ve daha sonra vilayetlere yayılan muallim mekteplerinin Osmanlı modernleşmesine katkısını ortaya koyması açısından son derece önemli bir çalışmadır. Halep vilayetine bağlı bir kaza olan Ayıntab'da açılan Darülmualiminin 1910-1913 yılları arasında faaliyet göstermiş ancak çeşitli gerekçelerle kapatılmak zorunda kalınmıştır. Bu çalışma, yerel eğitim tarihi çalışmalarını için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Dr. Ercan Kostak'ın "Soğuk Savaş Döneminde Savunma İttifakı Olarak NATO'nun Kurulması ve Türkiye'nin Üyeliğine Giden Yol" başlıklı çalışması,

NATO'nun 1949 yılında kuruluşundan üyeliğin kabul edildiği 1952 yılına kadar olan süreçte yaşanan gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir. Ayrıca Türkiye'nin dış politik arenasında konumlanmasını ve üyelik sonrasında iç ve dış politikadaki sonuçlarını izlememiz açısından kıymetli bir çalışmadır.

Doç. Dr. Evren Küçük tarafından kaleme alınan "Alafranga Bir Kavramın Dönüşümü: Hariciyeciler ve "Monşer" Tartışması" başlıklı makale, merkezine "monşer" kavramının tarihsel sürecini koymaktadır. Bu bağlamda farklı disiplinler açısından kavramın geçirdiği değişime dikkat çeken çalışma, diplomatların sosyal statü, yaşam tarzı, diplomatik ayrıcalıklar ve dokunulmazlıkları sebebiyle nasıl bir değişime maruz kaldığını ortaya koyması açısından son derece önemlidir.

Doç. Dr. Mehmet Salih Erkek'in "1908 İstanbul'unda Bir Cinayet Vakası" çalışması, II. Meşrutiyet sonrasında İstanbul'da işlenen bir cinayeti dönemin gazeteleri ve Osmanlı arşivindeki belgeler kullanılarak incelemiş, olayın nedenleri, gelişimi, tahkikat süreci ve verilen ceza bağlamında masaya yatırmıştır. Osmanlı suç tarihi açısından değerlendirilen bu cinayet vakası mikro tarih çalışmalarına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Dr. Özlem Seyhan'ın "Varlık Vergisinin İngiliz Basınına Yansıması: The Times Gazetesi Örneği" başlıklı makalesi, II. Dünya Savaşı esnasında yüksek miktarda servet elde edenlerin mükellef olduğu Varlık Vergisi, mükelleflerinin gayrimüslimlerden oluşması sebebiyle dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Çalışma, İngiliz *The Times* gazetesinin sayfalarına taşıdığı Varlık Vergisi'nin teorik ve uygulamadaki aksaklıklarına değinmektedir. Bu yönüyle Türkiye'de yaşayan İngiliz vatandaşlarının vergi karşısındaki durumunu ortaya koyması açısından önemli bir çalışmadır.

Dr. Coşkun Türkan'ın "Türkiye İktisat Kongresi'ni Lozan Görüşmeleri Üzerinden Okumak" başlıklı çalışması ise, Millî Mücadeleyi yürüten koalisyonun niteliği ve ideolojisinin, mücadelenin gidişatını tayin ettiğini ortaya koyması ve bunu Lozan Görüşmelerinin ilk devresi ve İzmir'de toplanan İktisat Kongresi üzerinden ele alması açısından son derece önemlidir.

Bu sayının hazırlanmasında emeği geçen başta yazarlar ve değerli hakemler olmak üzere herkese şükranlarımızı sunarız.

Editörler

FROM EDITORS

Dear readers of History Studies,

We are excited to bring you, our esteemed readers, the 2nd issue of the 16th volume of History Studies. History Studies, which includes studies from different periods, geographies and history disciplines in each issue, has become an academic platform covering a wide range of history. In this issue we published.

Dr. Betül Tekinsoy's study titled "Evaluation of the Tokat Press Before and After the 27 May Military Intervention" aims to reveal how the local press in Tokat in 1960 underwent a change and transformation by comparing the publication policies before and after the 27 May Military Intervention. In this respect, the necessity of the political positioning of the press during the period of fierce debates between the government and the opposition is emphasised. This article, which tries to reveal the attitude of the local press in general during the 27 May Military Intervention, which is a turning point in the History of Turkish Democracy, brings a different perspective to the studies on the history of the local press.

Prof. Dr. Gülseren Mutlu's article titled "An Evaluation on Some Infant and Child Graves and Burial Traditions in Ancient Anatolia" makes it possible to make an evaluation based on the finds of infant and child graves unearthed in Ancient Anatolia. In the study, spatial connections and social dynamics, especially in the western regions of Anatolia, have been revealed as aspects that affect socio-cultural relations and thus the society's perceptions of traditions and symbols. This study makes an important contribution to the understanding of this period, especially in terms of reflecting the internal dynamics of the society and containing traces of daily life in Antiquity.

Assoc. Prof. Dr. Sadık Çetin's "An Instructor School in the Shadow of Problems: Ayıntab Darülmualimini" is an extremely important study in terms of revealing the contribution of the teaching schools, which started to be opened in 1848 and then spread to the provinces, to Ottoman modernisation. Darülmualimin, which was opened in Ayıntab, an accident in Aleppo province, operated between 1910 and 1913, but had to be closed for various reasons. This study constitutes an important example for studies on the history of local education.

Dr. Ercan Kostak's study titled "The Establishment of NATO as a Defence Alliance in the Cold War Period and the Road to Turkey's Membership" contains detailed information about the developments in the process from the establishment of NATO in 1949 until 1952, when membership was accepted. It is also a valuable study

in terms of monitoring Turkey's positioning in the foreign political arena and its consequences in domestic and foreign policy after membership.

Assoc. Prof. Dr. Evren Küçük's "The Transformation of a Foreign Concept: Foreigners and the "Monarch" Debate", written by Assoc. Prof. Dr. Evren Küçük, puts the historical process of the concept of "monarch" at its centre. In this context, the study, which draws attention to the transformation of the concept in terms of different disciplines, is extremely important in terms of revealing how diplomats were subjected to change due to their social status, lifestyle, diplomatic privileges and immunities.

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Salih Erkek's study "A Case of Murder in Istanbul in 1908" examines a murder committed in Istanbul after the Second Constitutional Monarchy by using the newspapers of the period and the documents in the Ottoman archive, and discusses the causes, development, investigation process and punishment in the context of the incident. This murder case, which is evaluated in terms of Ottoman crime history, constitutes a good example of microhistory studies.

Dr. Özlem Seyhan's article titled "Reflection of the Wealth Tax on the British Press: The Example of The Times Newspaper", the Wealth Tax, which was levied on those who acquired a large amount of wealth during World War II, attracted the attention of the world public opinion due to the fact that its taxpayers were non-Muslims. The study addresses the theoretical and practical flaws of the Wealth Tax, which was covered by the British newspaper The Times. In this respect, it is an important study in terms of revealing the situation of British citizens living in Turkey in the face of the tax.

Dr. Coşkun Türkan's study titled "Reading the Turkish Economic Congress through the Lausanne Negotiations" is extremely important in terms of revealing that the nature and ideology of the coalition that carried out the National Struggle determined the course of the struggle and discussing this through the first period of the Lausanne Negotiations and the Economic Congress held in Izmir.

We would like to express our gratitude to all those who contributed to the preparation of this issue, especially the authors and valuable referees.

Editors

HISTORY STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of History
Volume 16/2, May 2024

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

- Dr. Öğr. Üyesi Betül Tekinsoy **145-165**
27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin Öncesi ve Sonrasında Tokat Basınıının Değerlendirilmesi
Evaluation of Tokat Press Before and After The 27 May Military Intervention
- Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Mutlu **167-183**
Antik Çağ Anadolu'sunda Bazı Bebek ve Çocuk Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation on Some Infant and Child Graves and Burial Traditions in Ancient Anatolia
- Dr. Öğr. Üyesi Sadık Çetin **185-199**
Sorunların Gölgesinde Bir Muallim Mektebi: Ayıntab Darülmualimini
A Teacher's School in The Shadow of Problems: Ayıntab Darulmuallimin
- Dr. Ercan Kostak **201-223**
Soğuk Savaş Döneminde Savunma İttifakı Olarak NATO'nun Kurulması ve Türkiye'nin Üyeliğine Giden Yol
The Establishment of NATO as a Defense Alliance During the Cold War and the Road to Türkiye's Membership
- Doç. Dr. Evren Küçük **225-244**
Alafranga Bir Kavramın Dönüşümü: Hariciyeciler ve "Monşer" Tartışması
Transformation of the European Concept: Diplomats and the "Mon Cher" Debate
- Doç. Dr. Mehmet Salih Erkek **245-259**
1908 İstanbul'unda Bir Cinayet Vakası
A Case of Murder in 1908 İstanbul
- Dr. Özlem Seyhan **261-272**
Varlık Vergisinin İngiliz Basınına Yansıması: The Times Gazetesi Örneği
Reflection of Wealth Tax in the British Press: The Example of The Times Newspaper
- Dr. Coşkun Türkan **273-292**
Türkiye İktisat Kongresi'ni Lozan Görüşmeleri Üzerinden Okumak
Reading the Turkish Economic Congress through the Lausanne Negotiations

History Studies

<https://dergipark.org.tr/pub/historystudies>

27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin Öncesi ve Sonrasında Tokat Basınının Değerlendirilmesi

Betül Tekinsoy*

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,
Dr. Öğr. Üyesi., Tokat
Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler Bölümü
Tokat/TÜRKİYE
betultekinsoy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5342-366X

Geliş: 30 Kasım 2023
Kabul: 17 Şubat 2024
Yayın: 10 Mayıs 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Demokrat Parti muhalefette olduğu yıllarda demokratikleşme vaatleri ve basın sorunlarını gidereceği söylemleriyle geniş kesimlerin desteğini almıştır. Ancak iktidara geldikten sonra icraatlarının eleştirilmeye başlanması, basınla olan iyi ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri müdahale genel olarak basın tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu süreçte DP yanlısı basın organlarının bir kısmı MBK'nın faaliyetleri karşısında sessiz kalırken, ulusal basının önemli bir bölümü ise MBK'ya destek veren bir yayın politikası izlemiştir. Ulusal basının takındığı tutumun yerel basında da benzer şekilde tezahür ettiği görülmektedir. Askeri müdahalenin gerçekleştiği 1960 yılına girilirken Tokat'ta yayınlanmakta olan iki gazete bulunmaktadır. Bunlardan Tokat Sesi gazetesi iktidarı destekleyen bir tutuma sahipken Tokat gazetesi ise yerelde basın alanında muhalefetin temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Askeri müdahale öncesinde DP'yi destekleyen Tokat Sesi gazetesi müdahale sonrasında MBK lehinde ve DP aleyhinde haberleri sütunlarına taşımıştır. Bu yönüyle müdahale sonrası Tokat Sesi ve Tokat gazetelerinin yayın politikasında ortak bir paydada buluştukları söylenebilir. Bu çalışma 1960 yılında Anadolu'nun orta büyüklükteki bir vilayet merkezinde yerel basının 27 Mayıs Askeri Müdahalesi öncesi ve sonrasındaki yayın politikalarının karşılaştırılması suretiyle nasıl bir değişim ve dönüşüm içerisine girdiklerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Basın, 27 Mayıs, Demokrat Parti

Evaluation of Tokat Press Before and After The 27 May Military Intervention

Research Article

* Responsible Author,
Tokat Gaziosmanpaşa University,
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Department of Political Science
and International Relations,
Tokat, TURKIYE
betultekinsoy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5342-366X

Received: 30 November 2023
Accepted: 17 February 2024
Published: 10 May 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

The Democratic Party received the support of large segments of society with its promises of democratization and promises to solve the problems of the press during the years when it was in opposition. However, after it came to power, its actions began to be criticized, and this criticism caused its good relations with the press to deteriorate. The Military Intervention that took place on May 27, 1960 was generally received positively by the press. While some of the pro-DP media organs remained silent against the activities of the National Unity Committee, which took over the government on behalf of the armed forces, a significant part of the national press followed a publishing policy that supported the NUC. It is seen that the attitude adopted by the national press is manifested in a similar way in the local press. At the time of the Military Intervention in 1960, there were two newspapers being published in Tokat. Whereas Tokat Sesi newspaper has an attitude that supports the government, Tokat newspaper appears as the representative of the opposition in the local press field. Tokat Sesi newspaper, which supported the DP before the military intervention, included articles and news in its columns in favor of the NUC and against the DP after the intervention. In this respect, it can be stated that Tokat Sesi and Tokat newspapers found a common denominator in their publishing policy after the intervention. This study was conducted to reveal what kind of change and transformation the local press in a medium-sized province center of Anatolia went through by comparing the publication policies before and after the May 27 Military Intervention in 1960.

Keywords: Tokat, Press, 27 May, Democrat Party

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Tekinsoy, B. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin Öncesi ve Sonrasında Tokat Basınının Değerlendirilmesi. *History Studies* 16, no. 2 (2024): 145-165.

Giriş

Demokratik sistem içerisinde önemli bir yeri olan basın, halkın bilgi edinme ve habere ulaşma gereksinimlerini karşılayarak, toplumda kamuoyunun serbestçe oluşmasını sağlamaktadır. Basın ayrıca yönetenlerle yönetilenler arasında bir bağ kurmakta, denetleme ve eleştiri yoluyla yönetenleri topluma karşı daima duyarlı hale getirmektedir. Böylelikle basın demokrasinin sağlıklı işlemesine yardımcı olmaktadır¹.

Mevcut olanı bir ayna gibi yansıtmayan; gerçekleri belli sınırlar içinde tanımlayan, oluşturan ve şekillendiren basın, hangi sorunların gündeme getirileceği, hangilerinin tartışılmayacağı, gündeme getirilenlerin de hangi sınırlar içinde tartışılacağı noktasında önemli bir güce sahiptir. Basın, iktidar mücadelesinde tarafların mevcut durumları, yaptıkları ya da yapmadıklarına dair algıların toplumda şekillenmesinde oldukça etkilidir².

İktidarlar karar ve uygulamalarının toplum tarafından tamamiyle bilmesini veya tartışmasını istemezler. Bu nedenle basının kendilerinden yana bir tutum sergilemesini isterler. Basında yer alan olumlu haberler sayesinde iktidarlar başarılı bir iktidar dönemi sürdürmeyi amaçlarlar. Buna bağlı olarak basını kontrol altına almak iktidarlar için önemlidir³. Siyasilerin basına duyduğu bu ihtiyaç, basının önemini daha çok arttırmaktadır. Politikanın varlığı ve devam ettirilebilirliği için basına önemli görevler düşmektedir. Demokrasilerin egemen olduğu ülkelerde üç erk olarak nitelendirilen yasama, yürütme ve yargıdan sonra basın, dördüncü erk olarak nitelendirilmektedir. İktidarlar basını kontrol edebilmek için özellikle ekonomik gücü kullanarak, reklam ve ilan gelirlerini sınırlandırmak ya da engellemek suretiyle basını denetimleri altına almaya çalışır. Bu ekonomik nedenlerle basın mensupları iktidarlar ile iyi geçinmek zorunda kalırlar⁴.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca basın ve siyaset arasındaki ilişki her zaman tartışılan ve üzerine araştırmalar yapılan bir alan olmuştur. İktidarlar, basını yanlarına aldıklarında iktidarlarını sağlamlaştırma ve kamuoyu oluşturma noktasında daha da başarılı olacaklarını düşünmüşlerdir. Nitekim Demokrat Parti de daha muhalefette olduğu 1946-1950 yılları arasında demokratikleşme vaatleri ile basının desteğini almaya başlamıştır. DP'nin liderleri de iktidara geldikten sonra hem basının desteğinin devam etmesini sağlamak hem de söz konusu bu desteğe karşılık olarak basına özgürlükler tanıyan bir takım düzenlemeler yapmışlardır. Ancak özellikle 1954 yılından itibaren DP'nin icraatlarının eleştirilmeye başlanması basınla olan iyi ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen askeri müdahale sonrasında ulusal basının önemli bir kısmı Milli Birlik Komitesi'ne destek veren bir yayın politikası izlemiştir.

Ulusal basında olduğu gibi yerel basın da benzer bir tutum sergilemiştir. Askeri müdahalenin gerçekleştiği 1960 yılına girerken, Tokat'ta Tokat Sesi ve Tokat isimlerini taşıyan iki gazete yayımlanmaktadır. Çalışmamızda öncelikle "27 Mayıs askeri müdahalesi Tokat yerel basınına yansımış mıdır?" sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Nitekim bahse konu olan bu gazetelerin her ikisinde de askeri müdahale ile ilgili haberlere geniş yer verildiği dikkat çekmektedir. Ayrıca "Müdahale öncesi ve sonrasında yerel basının tutumunda değişiklik yaşanmış mıdır?", "Yerel basın müdahaleyi nasıl tanımlamıştır?" sorularından yola çıkarak, DP'yi destekleyen Tokat Sesi gazetesinin müdahale sonrasında, MBK lehinde ve DP aleyhinde haberleri sütunlarına taşıdığını ve yayın politikasını değiştirdiğini söylemek mümkündür. Tokat gazetesi ise askeri müdahale ile ilgili haberlere, MBK'yı destekleyen ve sabık iktidarı eleştiren bir yayın politikası ekseninde sayılarında yer vermiştir. Tokat Sesi gazetesinin müdahale öncesi ve sonrasındaki yayın politikaları mukayese edilerek incelenmek suretiyle değişimin nedenlerine ve nasıl gerçekleştiğine dikkat çekilmiş, Tokat gazetesinin de müdahale öncesinde sergilediği kontrollü muhalefetini, müdahale sonrasında nasıl keskinleştirerek sürdürdüğü irdelenmeye çalışılmıştır.

¹ Yasemin Akşit, "Çok Partili Sistemin İlk Dönemlerinde Basın ve Basın Özgürlüğü (1946-1954)", (yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2012) 46.

² Taner Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016) 198.

³ Alparslan Öngel, "Demokrat Parti Dönemi Basın ve İktidar İlişkileri (1950-1960)", (yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2017) 10-11.

⁴ Öngel, "Demokrat Parti Dönemi Basın ve İktidar İlişkileri (1950-1960)", 5-6.

Betimsel araştırma deseni şeklinde tasarlanmış bu çalışmada içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizine başvurulmuş Tokat Sesi gazetesinin 1960 yılının Nisan ayından Eylül ayının sonuna kadar olan yaklaşık yüz seksen sayısı, Tokat gazetesinin ise Şubat ayından Ekim ayının sonuna kadar mevcut olan yaklaşık iki yüz yetmiş sayısı incelenmiştir. Buradan hareketle çalışma, söz konusu gazetelerin 1 Şubat-31 Ekim 1960 arasındaki sayıları ile sınırlandırılmıştır. Tokat yerel basınının dışında, arşiv belgeleri ile çeşitli telif ve tetkik eserler de başvuru kaynakları arasında yer almaktadır.

1. DP Döneminde Basın-İktidar Münasebetleri

İktidar sahiplerinin, iktidarlarını devam ettirebilmek için fikirlerini ve inançlarını kamuoyuna duyurmaları ve destek sağlamaları oldukça önemlidir. Bu nedenle basın kamuoyu oluşturma gücünden faydalanabilmeleri için basın özgürlüğünü sağlamaları gerekmektedir. İktidar ve muhalefet kimi zaman basının bu özgürlüğünü kendi çıkarları doğrultusunda sınırlamışlar, kimi zaman da bu sınırlamaları tam olmasa da kaldırmışlardır. Türkiye’de basın ve iktidar ilişkileri özellikle çok partili dönemle birlikte hareketlenmeye başlamıştır. DP’nin iktidarda olduğu 1950-1960 arası dönemde basın-iktidar ilişkileri ayrı bir öneme sahip olmuştur⁵.

14 Mayıs 1950 seçimlerini büyük bir zaferle kazanan DP, iktidarı Cumhuriyet Halk Partisi’nden devralmıştır. DP, CHP içinden doğması ve toplumun kutuplaşmasına neden olacak farklı bir programa sahip olmaması nedeniyle genel anlamda basından destek görmüştür. İstanbul basınının demokrasinin yerleşmesi ve basın üzerindeki baskıların kalkmasına dair isteklerinin DP tarafından ifade edilmesi basın ile DP arasındaki yakınlaşmayı sağlamış⁶, basının DP’ye yönelik tavrı bu süreçte hep olumlu olmuştur. Dönemin birçok gazetesi 1952 yılına kadar DP’yi desteklemişlerdir. Ancak 1952’den sonra iktidardan desteklerini çekmişlerdir. Bu dönemde CHP, DP ve Millet Partisi’nden yana olan gazetelerin yayın politikalarında herhangi bir değişiklik olmamıştır⁷.

DP’nin iktidara gelir gelmez ilk çıkardığı kanunlardan biri de “*Basın Kanunu*” olmuştur. DP iktidarı 24 Temmuz 1950’de çıkardığı 5680 sayılı basın kanunu ile hem CHP iktidarında basın üzerinde oluşan olumsuz havayı dağıtmış hem de basının desteğini almayı başarmıştır. 5680 sayılı Basın Kanunu, basın üzerinde bir rahatlatma dönemini başlatmıştır⁸. Bugün bir kısım değişikliklerle hala yürürlükte olan kanun, bazı değişikliklerle iktidarın basın kontrol etme gücünün büyük ölçüde sona ermesini sağlamıştır⁹.

DP’nin icraatları geliştikçe tarafsız basında zaman zaman eleştiriler yer almaya başlamıştır. Bunun üzerine DP hükümeti Temmuz 1951’de çıkardığı bir kararname ile o zamana değin belli şartları taşıyan gazetelere eşit olarak dağıtılan resmi ilanların yarısı, artık başbakanlığın takdir ettiği ölçütlere göre dağıtılmaya başlanmıştır. Bu durum DP’nin asıl amacının hükümete karşı olan gazetelere fazla ilan vermemek olduğu yönündeki görüşü desteklemektedir¹⁰. Basın Kanunu’nda 1954’ten itibaren yapılan değişiklikler basının ekonomik anlamda hükümet tarafından kontrol altına alınmasına ve “*Besleme Basın*” adı verilen kavramın ortaya çıkmasına imkân vermiştir. DP iktidarında CHP yanlısı Ulus

⁵ Nuran Yıldız, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 51, no.1 (1996): 481, https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001897.

⁶ Sabit Dokuyan, *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Eğitim, Sosyo- Kültürel Yapı, Ekonomi, Din, Askeri Yapı ve Basın)*. (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013): 391

⁷ Yıldız, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, 486.

⁸ Murat Özgen, “Osmanlı’dan Günümüze Yazılı Basın ve Siyaset İlişkisi”, *İstanbul Üniv. İletişim Fakültesi Dergisi*, no. 23, (2012): 18-19.

⁹ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973) 178-179; “5680 Sayılı Basın Kanunu, 1881 sayılı Matbuat Kanunu’nun hükümete tanıdığı geniş yetkileri kaldırmıştır. Gazete ve dergi çıkarmak için hükümetin izni ve ruhsatı gerekmeyen yeni basın kanununa göre, bir bildiri vermek yetecek, kötü ünlü kişilerin gazetecilik yapmalarını yasaklayan her türlü yoruma elverişli eski maddeler devre dışı bırakılacaktır. Kanuna göre, basın suçlarının yargılanması özel mahkemelere verilmiş ve cevap hakkı yeniden düzenlenmiş, gazete sahipleri cezai sorumluluktan kurtulmuşlardır. Suç sayılan bir yazıdan genellikle yazar ve yazı ileri müdürü sorumlu olacak; gazete sahibi ancak hukuki ve mali sorumluluk altına girecektir” Bkz. Hamza Çakır ve Deniz Elif Yayalar, “Demokrat Parti İktidarı ve Basın”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6, no. 3, (2017): 261.; Ayrıca bkz. *Resmî Gazete*, (24 Temmuz 1950) 18808.

¹⁰ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, (İstanbul: Yordam Kitap, 2014) 100.; 1 Ağustos 1951’de yayınlanan Resmî gazetede; “Resmî ilân ve reklâmların yüzde ellisi; üçüncü madde gereğince belli edilecek gazetelere müsaveten taksim olunur. İkinci yüzde ellisinin hangi gazetelere ve ne suretle verileceği, Başbakanlığın takdirine göre tâyin olunur” şeklinde karar alınmıştır. Bkz. *Resmî Gazete*, (1 Ağustos 1951) 1717.

gazetesine hiç ilan verilmezken, Zafer, Son Posta ve Son Havadis gibi DP'den yana bir yayın politikası izleyen gazeteler bol ilan almışlardır¹¹.

1954 seçimleriyle daha da güçlenen DP, 5680 sayılı kanunla basına verdiği hakları 1954'ten sonra büyük ölçüde kısıtlamaya başlamıştır. Nitekim 1960'a kadar 2324 gazeteci hakkında soruşturma açılmıştır. 1950-1954 yılları arasında DP iktidarının basınla olan iyi ilişkileri, 1954'ten sonra ekonomide yaşanan sıkıntıların sık sık basında yer almaya başlaması ile bozulmaya başlamıştır. Bu durum hükümetin basına kısıtlamalar getiren bir yasa tasarısı hazırlamasına neden olmuştur¹². 17 Mart 1954 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan 6334 sayılı “*Neşir Yoluyla ve Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun*” ile uygulanan baskılar resmîleştirilmiştir. Bahse konu olan bu kanun ile birçok alanda para ve hapis cezaları öngörülmüştür¹³. 7 Haziran 1956'da bu kanunun kapsamı genişletilmiş olup, resmi görevde olanları küçük düşürmeye, hor görmeye, aşağılamaya ilişkin yapılan yayınlarda da hapis ve ağır para cezaları hükümleri getirilmiştir. Basın özgürlüğünü zedeleyen bu kanunla, gazete ve gazetecilere ispat hakkı da tanınmamıştır¹⁴. Basın ile iktidar arasındaki en önemli hususlardan birisi olan ispat hakkı konusu, 1955 yılının Mayıs ayında DP içinden bazı muhalif seslerin yükselmesine neden olmuştur. 6334 sayılı kanun ile basının elinden alınan ispat hakkına¹⁵ dair verilen önergeye DP içinden muhalif isimler imza atmışlar, içlerinden on milletvekili de 2 Mayıs 1955 tarihinde TBMM'ye ispat hakkı önergesini vermişlerdir. İspatçıların önergesi, basında geniş yankılar yaratmıştır¹⁶. DP'de önemli yerlere sahip olan Ekrem Alican, Seyfi Kurtbek, Raif Aybar, Enver Güreli, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu gibi isimlerin desteklediği ispat hakkı meselesi parti içinde çok ciddi bir problem haline gelmiştir. Ekim 1955'te DP içindeki bu muhalif grubun bir kısmı ihraç edilirken, bir kısmı da partiden istifa etmişlerdir. DP'den istifa eden 19 milletvekilinin çabalarıyla Hürriyet Partisi adında yeni bir parti resmen kurulmuştur¹⁷. Görüldüğü üzere DP'nin ilk iktidar döneminde basına tanıdığı sınırsız ve karşılıksız güven duygusu, 1954 sonrası büyük bir değişim geçirmiştir. Basına uygulanan “zorlamacı” ve “tehditkâr” üslup her geçen gün daha da artarak devam etmiştir. Çıkarılan kanunlar, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ve iktidarın kendisinin sesi olan bir basın oluşturma çabaları DP'nin son iktidar döneminde de sürmüştür¹⁸. Özellikle 1955 yılında gerçekleşen 6-7 Eylül olayları ve bu olayların akabinde yaşanan gelişmeler basın özgürlüğünü yok etmiştir. Nitekim yaşanan olayların ardından sıkıyönetim ilan edilmiş ve olayın faturası basına kesilmiştir. 6 Eylül olayları ile ilgili halkı heyecanlandıracak, hükümeti eleştirecek, çalışmalarını aksatacak sıkıyönetim çalışmalarını etkileyecek ve ekonomik sıkıntıları halka duyuracak haberler ile bu olayların komünistler haricinde başkaları tarafından yapıldığına dair her türlü bilginin neşredilmesi ve yorumlanması yasaklanmıştır¹⁹.

1957 yılı sonrasında seçimlerde oy kaybeden DP, siyasi arenada yaşanan çekişmelerin de etkisiyle basın üzerindeki baskısını ve sansür uygulamalarını daha da sertleştirmiştir. İktidarın bu dönemde basına yönelik ilk icraatı ekonomik olarak basını zora sokan ve basın kuruluşlarının varlıklarını tehlikeye atan girişimleri gerçekleştirmek olmuştur²⁰. 1957 yılında Gazeteciler Sendikası 9 ay süreyle kapatılmıştır²¹. İlan ve reklamların tek elden dağıtılması 27 Kasım 1957'de yayınlanan kararname ile kabul edilmiştir. Buna göre özel ticari ilanlar ve reklamlar hususu da hükümetin denetimine alınmıştır²².

¹¹ Ebru Gençalp, “27 Mayıs 1960 Darbesi ve Basındaki Yansımaları”, Uluslararası Darbe Sempozyumu 1, (2017): 337.

¹² Olcay Uçak ve Abdi Erkal, “Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yerel Basının Gelişim Süreci”, *Selçuk İletişim* 12, no. 1, (2019): 98-99, <https://doi.org/10.18094/josc.397938>

¹³ *Resmi Gazete*, (17 Mart 1954) 8653.

¹⁴ Halil Emre Deniz ve Mehmet Özçağlayan, “Demokrat Parti Döneminde Basın-Siyaset İlişkisi ve Resmi İlanlar ile ‘Besleme Basının’ Yaratılması”, *I. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı*, Editör. Atıl Cem Çiçek ve Cengiz Ergün (Kars: 2020): 3-4.

¹⁵ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976) 120.

¹⁶ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. (Ankara: Phoenix Yayınları, 2004) 277.

¹⁷ Beral Alacı ve Resul Babaoğlu, “27 Mayıs Sürecinde Türkiye'deki Basın Politikaları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, no.33 (2021): 325.

¹⁸ Barış Bulunmaz, “Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları”, *Öneri Dergisi* 10, no. 37 (2012): 204.

¹⁹ Çakır ve Yayalar, “*Demokrat Parti İktidarı ve Basın*” 265.

²⁰ Bulunmaz, “*Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları*” 210.

²¹ Çakır ve Yayalar, “*Demokrat Parti İktidarı ve Basın*” 267.

²² “*1-Bilümm hususi ve ticari ilânlar ve reklamlar, Türk Basın Birliği Resmi İlanlar limited Ortaklığının teşkilâtı bulunan yerlerde bu teşkilât marifetiyle, adları tespit olunacak gazete ve dergilerde ve tâyin kılınacak miktar ve nispetler dairesinde*

DP'nin basına yönelik uyguladığı baskı ve sansüre yönelik davranışlarının bir diğeri de 1958 yılının ortalarında gerçekleşmiştir. Türkiye'ye gelen Amerikalı gazeteci Eugene Pulliam, Başbakan Menderes ile önceden planlanan fakat gerçekleşmeyen görüşme neticesinde ülkesine olumsuz bir izlenimle dönmüş ve Indianapolis gazetesinde yayınlanan “*Türkiye’de On İkiye Çeyrek Var*” başlıklı yazısında Türkiye'deki gidişatın tehlikeli yönde ilerlediğini belirtmiştir. Yazı, Türkiye'deki birçok gazete tarafından çevrilip yayınlanınca, hükümet çeviriyi yayınlayan gazetelerin aleyhinde “*Pulliam Davaları*” adıyla bilinen davalar açmıştır. Pulliam'ın yazısı Türkiye’de siyasi istikrarsızlık ve ekonomik sıkıntılar sonucunda baskıcı bir ortamın oluştuğu ve bu durumun olumsuz neticeler doğurabileceği algısına neden olmuştur²³.

DP ile basın arasındaki ilişkiler 1957-1960 yılları arasında kopma noktasına gelmiştir. 27 Nisan 1960'ta Tahkikat Komisyonu'nun kurulması hükümetin bireysel özgürlüklere ve basın özgürlüğüne karşı baskı ve sindirme çabalarının son örneği olmuştur. On beş TBMM üyesinden oluşan Tahkikat Komisyonu'nun yayın yasağı koymak, süreli-süresiz yayınların toplatılmasına karar vermek, bunların matbaalarını kapatmak ve her türlü siyasal eylem ve çalışmalarını durdurabilmek gibi yetkileri olacaktır²⁴. Böylelikle sivil bir otorite görüntüsüne bürünen Tahkikat Komisyonu basını kontrol etmeye çalışmıştır.²⁵

Özetle artık ülkede basın özgürlüğünden ve muhalefetten söz etmek mümkün değildir. 28 Nisan'da kurulan Tahkikat Komisyonu, İnönü'yü meclisten uzaklaştırma kararı alınca, İstanbul Üniversitesi'ndeki öğrenciler ve hocalar bu duruma tepki göstermişler, 28 Nisan Olayları ve Kanlı Perşembe olarak da bilinen olay patlak vermiştir. Olaylarda bir öğrenci kaza kurşunu ile ölürken, kırk öğrenci de yaralanmıştır. 19 Mayıs'ta ise harbiye öğrencileri de ayaklanmışlardır. Ülkedeki gerginliğin gittikçe tırmanması sonucunda 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi gerçekleşmiştir²⁶. Dünya basınının “Beyaz” ya da “Kansız İhtilal” adı verdikleri, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen bu devrim hareketi ile seçimle iktidara gelen DP yönetimi sona erdirilmiş ve kadrosu tamamıyla tutuklanmıştır²⁷.

Kurulduğu 1946 yılından iktidara geldiği 1950 yılına kadar demokratik kurallara göre muhalefet yapan DP, 1950 yılındaki seçimlerde olduğu gibi 1954 ve 1957 genel seçimlerini de kazanarak, yine aynı güç ile iktidardaki varlığını sürdürmüştür. Ancak 1957 seçimlerinden sonra tek parti iktidarı gibi hareket etmeye başlayan DP'nin siyasi yaşamı, yukarıda ana hatları ile açıklanan nedenlerle 27 Mayıs Askeri Müdahale ile sona ermiştir²⁸.

neşrolunur. 2-Kendilerine ilân ve reklâm verilmesi kabul olunan gazete ve dergiler, bu ilân ve reklâmlar için Türk Basın Birliği Resmî İlânlar Limited Ortaklığına tebliğ olunan esaslar dâhilinde mutabık kalacakları tarifelere göre, ücret alırlar ve gazete ve dergilerin ödeyecekleri tavassut ücretlerinin nispetleri alâkalı Vekâletin tasvibi ile tatbik olunur”. Bkz. Resmî Gazete, (27 Kasım 1957) 18213.

²³ Bulunmaz, “Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları” 211.

²⁴ Gençalp, “27 Mayıs 1960 Darbesi ve Basındaki Yansımaları” 337.

²⁵ Aydan Arıkan, “1957-1961 Dönemi Türkiye’de Basının Durumu ve Basın İktidar İlişkileri”, (yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 1999) 46.

²⁶ Ebru Oktan Akalın, “27 Mayıs Döneminde İktidar ve Yerel Basın İlişkileri: Demokrat Türkiye Gazetesi (Şanlıurfa İçin Hizmet Gazetesi)”, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 6, no. 1 (2019): 72.

²⁷ Atiye Emiroğlu, “27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi”, *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil MYO Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi* 1, no. 1 (2011): 19; *27 Mayıs İnkılap Hareketi'nin Yapılma Nedenleri* ile ilgili dönemin Milli Eğitim Talim ve Terbiye Üyesi Tarık Asal, İçişleri Bakanı Temsilcisi Emniyet Genel Müdürü II. Daire Başkanı Ali Çankaya ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayın Müdürü Tevfik Ersen bir rapor hazırlamışlardır. “27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?” başlıklı bu raporda DP'nin iktidarda olduğu yıllardaki faaliyetleri eleştirilerek, 27 Mayıs Askeri Müdahale'sinin gerçekleştirilme nedenleri; “Memlekette demokrasiyi bütün müesseseleriyle yeniden kurmak, keyfi partizan idarenin yerine kanunlar karşısında vatandaşlara eşit muamele tatbik eden bir Hukuk devleti nizamı tesis etmek, suiistimalleri tamamen ortadan kaldırıp milletin tek bir kuruluşunun bile israfına müsaade etmemek, her vatandaşı, kabiliyeti ve say-ü gayreti nispetinde para kazanarak refaha erişmeyi mümkün kılan bir çalışma ve kazanma serbestisini sahip kılmak, Türk parasını dahilde ve hariçte kıymetini yükselterek vatandaşın satın alma gücünü artıran bir mali politikanın tedbirlerini bulmak ve hakiki mürşidin ilim olduğuna inanarak bir zihniyetle her hizmette planlı hareket emeği son olarak kabul etmek yolunda ve azmindedir” ifadeleriyle özetlenmiştir. Bkz. BCA, 30.1.0.0/1.10.2, 08.07. 1960.

²⁸ Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 548.

2. 27 Mayıs Döneminde Basın-İktidar Münasebetleri

DP döneminde iktidar ve muhalefet arasındaki sert tartışmalar arasında kalan basın siyasal bir konum almak zorunda kalmıştır. Hal böyle olunca birçok defa hapis, para cezası ve kapatma gibi cezalarla karşı karşıya kalan basın, askerî yönetime el koyması ile gerçekleşen askerî müdahaleyi genel olarak olumlu karşılamıştır. 27 Mayıs 1960'ta ordu adına yönetime el koyan MBK'nın faaliyetleri karşısında DP yanlısı basın organlarının bazıları sessiz kalırken, ulusal basının önemli bir bölümü MBK'ya destek veren bir yayın politikası izlemiştir. 27 Mayıs'ta yönetime el koyan silahlı kuvvetler, basın ile yakın bir ilişki geliştirerek birçok kez basın toplantıları düzenlemiştir. Orgeneral Cemal Gürsel, her fırsatta basın temsilcileri ile bir araya gelerek basın özgürlüğünün vazgeçilemez olduğunu vurgulamıştır. Düzenlenen basın toplantılarında askerî müdahalenin halka anlatılması amaçlanmıştır. MBK'nın düzenlediği basın konferanslarıyla ve gazetelerde verilen demeçlerle ulusal ve uluslararası kamuoyuna güven vererek yönetimin meşruiyeti sağlanmaya çalışılmıştır²⁹. MBK, halkın yanında meşruiyet kazanmayan bir darbenin sürdürülemeyeceği bilinciyle, halkın da 27 Mayıs'ı kabullenmesini ve benimsemesini sağlamak için ciddi bir propaganda kampanyası başlatmıştır. Örneğin alyans bağı, pul, sergi, konser, marş, yarışma gibi birçok kampanya ve metot kullanılmıştır. Bunlardan daha önemlisi basın-yayın organları kontrol altına alınmış ve propaganda çalışmaları da bunlar aracılığıyla yürütülmüştür³⁰. Bu dönemde ayrıca 27 Mayıs'ın önemini halk ve köylüler tarafında tam olarak anlaşılabilmesi ve desteklerinin alınabilmesi için vaaz ve hutbelerde 27 Mayıs İnkılabının taşıdığı mânânın ayet ve hadislere istinaden anlatılması için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından müftülüklerle 4 Haziran 1960, 16 Haziran 1960 ve 28 Temmuz 1960 tarihlerinde 11467, 11942 ve 15811 sayılı tamimler gönderilmiştir. Örneğin Anamur Müftülüğü'ne gönderilen yazıda; bir taraftan tamimlerde belirtilen hususların dikkat ve hassasiyetle takip edilmesi istenirken, diğer taraftan kendi bölgelerinde ve müftülük camiası içinde "27 Mayıs inkılabının ruh ve mânâsına aykırı" mahiyetteki davranışlardan müftülerin sorumlu olacakları belirtilmiştir. Bu uyarı ile bir nevi müftülüklerle de gözdağı verilmiştir. Ayrıca vaiz ve hatiplerden yaptıkları faaliyetler ve bu faaliyetlerin sonuçlarıyla ilgili raporlar hazırlamaları istenmiştir³¹.

27 Mayıs 1960'ta ordu adına yönetime el koyan MBK, öncelikle anti-demokratik kanunların belirlenmesi için hukukçulardan oluşan bir komisyon kurmuştur. Bu komisyonun hazırladığı raporun da etkisiyle MBK, 13 Ekim 1960'ta "Neşir Yoluyla veya Radyo ile yahut Toplantılarda İşlenen Bazı Cürümler Hakkında Kanunu" yürürlükten kaldırmıştır. Ayrıca 29 Kasım 1960'ta basın kanununun birçok maddesi değiştirilirken, DP iktidarında sert tartışmalara konu olan "ispat hakkı" da, Ceza Kanunu'nun 481. maddesinin değiştirilmesiyle tanınmıştır. MBK döneminde de basın üzerindeki baskının devam ettiği görülmektedir. Nitekim MBK, tutuklanarak Yassıada'ya gönderilen ve daha sonra yargılanma süreçleri başlayan DP ileri gelenleri ile onların dönemlerindeki faaliyetleri aleyhine her şeyin yazılmasına izin verirken, lehlerine tek bir cümle dahi yazılmasına müsaade etmemiştir³². Bu süreçte askerî iktidarın yazılmasından en çok rahatsız olduğu mevzu Yassıada duruşmaları ile ilgili detaylar olmuştur. MBK, kendi söylediklerinin haricinde en küçük bir yorum dahi yapılmaması için basını yazılı olarak uyarmıştır. 1962'de çıkarılan Tedbirler Kanunu'nda "27 Mayıs 1960 Devrimi" ni söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür veya sair ve suretlerle, yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterenler veya göstermeye çalışanlar; Yüksek Adalet Divanı'nın aldığı kararları şu veya bu şekilde yayın yoluyla kötülemeye çalışanlar; Mahkûmiyetlerinin infazı süresince verilen mülakatları yayınlayanlar; DP'yi övecek yazılar yayınlayanlar; bir yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılırlar" ifadeleri yer almıştır³³. Basının bu sürece uyum sağlaması zor olmamıştır. Dönemin önemli gazeteleri askerî müdahaleyi sorgulamak yerine savunmuşlar, MBK'nın lehine ve DP'nin aleyhine olan haberleri de manşetten vermişlerdir. Hatta müdahale nedeniyle MBK'ya teşekkür etmek için ortak bir bildiri yayınlamışlardır³⁴.

²⁹ Alacı ve Babaoğlu, "27 Mayıs Sürecinde Türkiye'deki Basın Politikaları" 329-331.

³⁰ Nasrullah Uzman, "27 Mayıs 1960 Darbesini Meşrulaştırma Çabaları Kapsamında Basın-İktidar İlişkileri", *Türk Basın Tarihini Yeniden Düşünmek Sempozyumu Bildirileri*, Editör. Sevcan Güleç vd (İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2023): 224-225.

³¹ BCA, 51.0.0.0/4.33.29, 28.09.1960.

³² Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*. (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1990) 188-189.

³³ Akalın, "27 Mayıs Döneminde İktidar ve Yerel Basın İlişkileri: Demokrat Türkiye Gazetesi (Şanlıurfa İçin Hizmet Gazetesi)" 75.

³⁴ Uzman, "27 Mayıs 1960 Darbesini Meşrulaştırma Çabaları Kapsamında Basın-İktidar İlişkileri" 230.

İlerideki bölümlerde de görüleceği üzere aynı durum Tokat basını için de söz konusu olmuştur. Tokat'ta da askeri müdahale öncesinde DP'yi destekleyen gazeteler, DP'nin iktidarı kaybetmesinden sonra ya sessiz kalmışlar ya da MBK lehinde ve DP aleyhinde haberleri sütunlarına taşımışlardır.

3. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahale Öncesi Tokat Basını

Demokrasinin işlerlik kazandığı ve hayata geçtiği alanlar mahalle ve köylerden başlamak üzere, beldeler, ilçeler ve illerdir. Demokrasiye giden yol bu yerel birimlerden geçmektedir. Nitekim yerel birimlerde oluşan demokrasi bilinci, ülke demokrasisine hayat vermektedir. Basın açısından baktığımızda yerel basının işlevinin ve görevinin demokrasilerde büyük önem taşıdığı aşikardır. Yerelde yönetenler ile yönetilenler arasındaki iletişimi yerel basın sağlamaktadır. Yerel basın, çok sesliliği ve yönetimin denetimini tam olarak sağlarsa demokrasi de sağlıklı işlemektedir. Şayet basın yöresinde, ülkesinde ve dünyada olan olayları tam olarak halka aktarır, onları doğru ve dürüst bir şekilde bilgilendirirse; yani, yönetimlerin başarılarını dile getirdiği gibi başarısızlıklarını da duyurursa, halkın yönetimler hakkında sağlıklı bilgiye sahip olmasını sağlar. Ancak basın halkı yanlış bilgilendirirse, halk da siyasal tercihlerini sağlıklı ve doğru olarak yapamaz. Bu durum demokrasinin sağlıklı ve doğru biçimde işlenmesini engeller. Bu noktadan hareketle, yerel basının demokrasilerde büyük önem taşıdığını söylemek mümkündür³⁵.

27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi öncesinde Tokat'ta yayın hayatında bulunan gazetelerden Tokat Sesi ve Tokat gazeteleri bu çalışmada yararlanılan temel kaynaklar olmuştur. Bahse konu olan bu gazeteler, Tokat'ta kamuoyu oluşturmada önemli bir güce sahip olmuşlardır.

Askerî Müdahalenin Tokat'taki yansımalarına geçmeden önce müdahaleden önce Tokat basınında DP ile ilgili haberleri incelemekte fayda olduğu kanaatindeyiz. Yukarıda bahsi geçen gazetelerden Tokat Sesi gazetesi DP'den yana bir yayın politikası güttüğü için askerî müdahale öncesinde bu minvalde yayın politikası uygulamıştır. Ancak muhalefetten yana tavır sergileyen Tokat gazetesi ise DP'yi eleştiren bir yayın politikası gütmüştür. Askerî müdahale sonrasında ise gazetelerin yayınladıkları haberler ve köşe yazılarında tavırlarının değiştiği ve DP'yi eleştirmeye başladıkları görülmektedir. Böylece Askerî müdahale sonrasında basının nasıl yön değiştirdiğini görmek ve bir karşılaştırma yapmak mümkün olacaktır. Askerî müdahalenin birkaç ay öncesinde Tokat Sesi gazetesinde DP'nin ekonomi, sağlık ve eğitim gibi alanlardaki kalkınma hamlelerine de geniş yer verilmiştir. DP'nin son yılı olan 1960 yılı yurt içinde birçok olaylara ve gösterilere, ordu, aydın, iktidar ve muhalefet arasındaki mücadeleye sahne olurken Tokat yerel basınında bu konularla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi öncesinde Tokat Sesi gazetesinde ekonomi ile ilgili haberler ile birlikte DP'nin yurt genelindeki kalkınma hamlelerine de geniş yer verildiği görülmektedir. Örneğin 1960 yılında 200 bin ton şekerin ihraç edilmesi ile memlekete önemli miktarda döviz girişinin mümkün olacağı³⁶, fiyat konusunda anlaşıldığı takdirde Türkiye'nin Çamaltı tuzlasından elde edilen tuzu Kanada'ya ihraç edeceği bilgisi okuyucuya duyurulmuştur³⁷. Böylelikle DP iktidarında ekonomik kalkınmanın hızla devam ettiği vurgusu yapılmaya çalışılmıştır. Yurt çapında köy yolları ve içme suyu üzerinde çalışmalar yapıldığı, Denizli'de 30 köy okulunun inşa edileceği, karayolları için malzeme siparişi verildiği ve Ödemiş'in Pirinci köyünde 76 muhtaç aileye 675 dönüm arazi dağıtıldığı bilgisine de yer verilmiştir³⁸. Yine Çorum'da da 790 aileye dağıtılan arazilerin tapularının verildiği ve Çorum valisinin yaptığı konuşmada hükümetin halka hizmette gösterdiği kabiliyeti ve halkın bağlılık ve şükranlarını ifade ettiği belirtilmiştir³⁹. “İzmit Rafinerisi ve Boru Hattı Fabrikasının Temelleri Atıldı. Bir Fabrika Daha Açıldı” başlığı ile verilen haberde; Başbakan Adnan Menderes'in de törenlere katıldığı ve elli bin vatandaşın kendisini coşkun tezahüratlarla karşıladığı belirtilmiştir⁴⁰. Başka bir

³⁵ Nail Güreli, “Yerel Basının İşlevi ve Demokrasilerde Önemi”, *Türkiye’de Yerel Basın*, Editör Suat Sezgin, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, (2007): 173-174.

³⁶ *Tokat Sesi*, “Bu Yıl, 200 bin ton kadar şeker ihraç edilebilecek”, (5 Nisan 1960) 1.

³⁷ *Tokat Sesi*, “Kanadaya tuz ihraç edeceğiz”, (13 Nisan 1960) 1.

³⁸ *Tokat Sesi*, “Denizli Vilayetinde 30 köy okulu yapılıyor”, “Karayolları için yeni malzeme siparişi”, “675 dönüm arazi tevzi edildi”, (13 Nisan 1960) 1.

³⁹ *Tokat Sesi*, “Çorum’da 790 aileye daha tapu verildi”, (4 Mayıs 1960) 1-2.

⁴⁰ *Tokat Sesi*, “İzmit Rafinerisi ve Boru Hattı Fabrikasının temelleri atıldı. Bir fabrika daha açıldı”, (27 Nisan 1960) 1.

haberde ise Türkiye'nin Mersin limanından Amerika'ya krom ihracatının artış gösterdiği ve bu durumun madenciler arasında memnuniyetle karşılandığı belirtilmektedir⁴¹. Gazetenin sütunlarında yerli kamyonların imalının hızla arttığı ve belirlenen çalışma programına göre 1960 yılı içerisinde 10 tonluk yerli kamyonlara 200 adet imal edilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir⁴². Yeni açılan fabrikalar ile ilgili bilgilerinde halka duyurulduğu görülmektedir. Ankara ve Kastamonu'da şeker fabrikalarının inşaat faaliyetlerine devam edildiği ve İstanbul'da yeni bir yem fabrikasının montajının tamamlandığı bilgisi bu duruma örnektir⁴³. DP hükümetinin kalkınma hamleleri ile ilgili haberler gazete sütunlarında yer almaya devam etmiştir. “İzmir’de Egelilerin Muhabbetle Kucakladığı Başvekilin Hizmete Açtığı ve Temelini Attığı Yeni Tesisler” başlıklı haberde; başbakan Adnan Menderes’in İzmir’de bazı büyük tesislerin temel atma törenine katıldığı, kırk üç aileye yapımı tamamlanan evlerinin tapularını bizzat kendisinin verdiği ifade edilmiştir⁴⁴. Başka bir haberde ise Karabük Demir ve Çelik fabrikasında imalatı arttırmak için yapılan 262 milyon liralık yatırıma ilaveten gelecek yıllarda 637 milyon liralık daha yatırım yapılacağı belirtilmiştir⁴⁵. Askeri Müdahalenin gerçekleştiği 27 Mayıs’ta dahi hükümetin icraatları gazetede geniş yer bulmuştur. Örneğin; Makine Kimya fabrikalarına bağlı tesislerin genişletilerek bu fabrikalara yatırımların artırıldığı, yurtda halk tipi otomobillerin imal edileceği ve Kütahya’da bin hatlık otomatik telefon santralının açıldığı ifade edilmiştir⁴⁶.

DP iktidarında köy okulları ve yollarının yapımı, üzerinde en çok durulan kalkınma hamlelerinden biri olmuş ve bu faaliyetler gazete sayfalarında yer bulmuştur. Ankara'nın ilçe ve köylerinde yol ve okul yapım faaliyetlerinin devam ettiği, 1960 yılı içinde 267 köy ilkokulu inşa etme kararı alındığı ve bu karara göre 114 yerde okul inşasına başlandığı belirtilmiştir⁴⁷. Köylere içme suyu sağlama konusu da üzerinde önemle durulan bir mesele olmuş ve bu konuda hazırlanan mazbata “Muvakkat Encüme’nde” kabul edilerek Meclis Genel Heyeti’ne sevk edilmiştir. Mazbatada; 11642 köy ve 12900 yerde 6 milyon insanın içme suyundan mahrum olduğu, vatandaşları temiz suya kavuşturmak amacıyla 400 milyon liraya ihtiyaç bulunduğu belirtilmiştir⁴⁸. DP hükümetinin ordu mensuplarına yönelik faaliyetleri de haber konusu olmuştur. Gazetede ordu mensupları için yeni meskenler inşa edileceği, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes’in Ankara Zırhlı Birlikler Er Eğitim Merkezini ziyaretinde bu konu hakkında bir konuşma yaptığı belirtilmiştir. Bahse konu olan konuşmasında Menderes, hem lojman inşasına hız verileceğini, hem de subay ve astsubayların birer konuta sahibi olmaları için faaliyetlerin gerçekleşme sürecine girdiğini belirttiği ifade edilmiştir⁴⁹. DP iktidarında eğitim alanındaki gelişmeler de haber konusu olmuştur. “Türkiye’de okulsuz tek köy kalmayacak” başlıklı haberde Milli Eğitim Bakanlığı’nın memleketin bütün köy ve şehirlerinde gerekli olan okulları inşa etmek ve bütün yurdu kapsayan bir ilköğretim politikasını tatbik etmek amacıyla giriştiği faaliyetlerin olumlu sonuç vermeye başladığı belirtilmiştir⁵⁰.

Yurt genelindeki haberler ile birlikte Tokat’taki kalkınma hamleleri ile ilgili bilgiler de gazetede yer almıştır. “Cumhurbaşkanımızın Tokatlılara Selam ve Sevgilerini Valimiz Fazıl Kaftanoğlu Getirdiler” başlığı ile büyük puntolarla verilen haberde; Cumhurbaşkanının Tokat’ta yapılmakta olan Almus Barajı, Kazova sol sahil sulaması, Niksar sağ sahil sulaması ve Niksar bataklığının kurutulması işleri üzerinde durduğu bilgisine yer verilmiştir⁵¹.

Tokat Sesi gazetesi hem yurt genelinde hem de Tokat’ta bir taraftan CHP’den istifa haberlerini gazete sütunlarına taşıırken diğer taraftan diğer partilere mensup olanlardan DP’ye kitleler halinde katılımlar olduğuna dair haberleri okuyucusuna duyurmuştur. Örneğin özellikle işadamları ve aydın kesimden

⁴¹ Tokat Sesi, “Krom ihracaatı gittikçe artıyor”, (28 Nisan 1960)1.

⁴² Tokat Sesi, “Yerli kamyon imali büyük hızla artıyor”, (5 Mayıs 1960) 1.

⁴³ Tokat Sesi, “İki şeker fabrikası daha tesis olunuyor”, “Yeni yem fabrikasının montajı tamamlandı”, (7 Mayıs 1960) 1.

⁴⁴ Tokat Sesi, “İzmir’de Egelilerin muhabbetle kucakladığı Başvekilin hizmete açtığı ve temelini attığı yeni tesisler”, (20 Mayıs 1960) 1.

⁴⁵ Tokat Sesi, “Demir- Çelik imaları sür’atle Arttırılıyor”, (25 Mayıs 1960) 1.

⁴⁶ Tokat Sesi, “Makine Kimya Fabrikalarına bağlı tesisler genişletiliyor”, “Kütahya’da yapılan büyük bir törenle 1000 hatlık otomatik telefon santrali açıldı”, “Mmemleketimizde halk tipi otomobil imal edilecek”, (27 Mayıs 1960) 1.

⁴⁷ Tokat Sesi, “Köy okul ve yollarının inşası devam ediyor”, (8 Mayıs 1960) 1.

⁴⁸ Tokat Sesi, “Köy içme suları davası kökünden hallediliyor”, (10 Mayıs 1960) 1.

⁴⁹ Tokat Sesi, “Ordu mensuplarına yeni meskenler inşa ediliyor”, (17 Mayıs 1960) 1.

⁵⁰ Tokat Sesi, “Türkiye’de okulsuz tek köy kalmayacak”, (25 Mayıs 1960) 1.

⁵¹ Tokat Sesi, “Cumhurbaşkanımızın Tokatlılara selam ve sevgilerini valimiz Fazıl Kaftanoğlu getirdiler”, (15 Nisan 1960) 1.

önemli şahsiyetlerin DP'yi ziyaret ederek kayıt oldukları belirtilmiştir. Bu isimlerin arasında Atatürk'ün ve Enver Paşa'nın yaverliğini yapmış olan Harun Saffet Gürson ile İstanbul Şoförler Cemiyeti Haysiyet Divanı üyesi Burhan Özkan da yer almıştır⁵². CHP'den DP'ye katılanların isimlerine gazetenin ilk sayfasında yer verildiği dikkat çekmektedir. 1950-1954 seçimlerinde CHP milletvekili adayları olan ve 1960 yılında CHP Haysiyet Divanı üyesi Zile eşrafından Fuat Akman'ın CHP'den istifa ederek DP'ye katıldığını belirten haber bu duruma örnektir. Vatan Cephesi ile ilgili haberlerde gazetenin sütunlarında geniş yer bulmuştur. “İstanbul'da üç yeni Vatan Cephesi Ocağı daha açıldı” başlıklı haberde Fatih, Şişli ve Eyüp ilçelerine bağlı olarak İstanbul'da yeniden üç Vatan Cephesi Ocağı'nın açıldığı bilgisi yer almıştır⁵³.

DP'nin kazandığı seçimler ile ilgili bilgiler de gazetede duyurulan diğer önemli haberler arasında yer almıştır. Amasya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Elazığ, Giresun, İzmir, Kars, Kastamonu, Kayseri, Malatya, Manisa, Muğla, Niğde ve Tunceli illerinin 33 köyünde yapılan muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinde 30 yerde DP'nin, 3 yerde de CHP'nin kazandığı görülmektedir⁵⁴. DP'nin Tokat'taki İl Kongresine dair bir haberde; “*olgun ve samimi bir hava*” içerisinde geçen kongreye Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Hadi Üsman ile birlikte birçok milletvekilinin de katıldığı bilgisi yer almıştır⁵⁵.

Başbakan Adnan Menderes'in yurt içi gezileri de Tokat Sesi gazetesinin sayılarında yer verdiği haberler arasında bulunmaktadır. Örneğin; Adnan Menderes'in 1960 yılının Nisan ayında İçişleri Bakanı Namık Gedik ve Özel Kalem Müdürü Arif Özgen ile İstanbul'dan Ankara'ya gidişi haber yapılmıştır⁵⁶. Yurt içi gezilerinin yanı sıra yurt dışı gezileri de gazete sütunlarında yer bulmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu'nun 8 Haziran'dan 11 Haziran'a kadar Fransa'ya resmi ziyarette bulunmaya davet edildiği ve bu davetin Celal Bayar tarafından kabul edildiği⁵⁷, Adnan Menderes'in 26 Mayıs'ta Yunanistan'a resmi ziyarette bulunacağı bu türden haberlere örnek teşkil etmektedir⁵⁸.

Tokat'ta muhalefetten yana bir yayın politikası izleyen Tokat gazetesi ise bilhassa CHP Genel başkanı İsmet İnönü ile ilgili haberlere yer vermiştir. Gazete, Askeri müdahalenin birkaç ay öncesindeki CHP Konya İl Kongresi'nde İsmet İnönü'nün, iktidarın politikalarını eleştirdiği konuşmasına geniş yer vermiştir⁵⁹. İnönü ilgili başka bir haberde ise TBMM bütçe müzakereleri sırasında Dışişleri Bakanlığı bütçesinde CHP Meclis grubunun görüşünü İsmet İnönü'nün yapacağı belirtilmiştir. Haberin devamında yer alan “*İnönü bugün muhalefette yarın iktidarda CHP'nin takip edeceği dış politika üzerinde duracaktır*” ifadeleri Tokat gazetesinin CHP'yi destekleyen bir yayın politikası güttüğünün açık bir göstergesidir⁶⁰. İnönü ile ilgili haberlerin devamı niteliğinde seçim kampanyası nedeniyle kendisinin 8 Nisan'da Çorum'da, 9 Nisan'da Amasya'da ve 10 Nisan'da Samsun'da birer konuşma yapacağı belirtilmiştir⁶¹. İsmet İnönü'nün Kayseri seyahati ile ilgili olarak kendisinin *kanunsuz emri* dinlemeyip seyahatine devam ettiği ifade edilmiştir. Haberin içeriğinde İnönü'nün Niğde'den getirilen ve süngü takmış olan askeri birlikler tarafından Himmetdede'de üç saat durdurulduğu, Kayseri'ye girmemesini isteyen vali yardımcısı tarafından gösterilen yazılı emir karşısında; bu emirin kanunsuz olduğunu, Uşak valisinin memurlara kendisini öldürmeleri için emir verdiğini ancak vatansever subayların bu emri dinlemediğini ifade ettiği sözlerine yer verilmiştir⁶².

⁵² Tokat Sesi, “DP'ye yeni iltihaklar”, (5 Nisan 1960) 1.

⁵³ Tokat Sesi, “İstanbul'da üç yeni Vatan Cephesi Ocağı daha açıldı”, (14 Nisan 1960) 1.

⁵⁴ Tokat Sesi, “DP'nin kazandığı muhtar seçimleri”, (16 Nisan 1960) 1.

⁵⁵ Tokat Sesi, “DP il Kongresi yapıldı”, (19 Nisan 1960) 1.

⁵⁶ Tokat Sesi, “Başvekil Ankara'da”, (5 Nisan 1960) 1.

⁵⁷ Tokat Sesi, “Bayar, Menderes ve Zorlu Fransa'ya davet olundu”, (23 Nisan 1960) 1.

⁵⁸ Tokat Sesi, “Adnan Menderes 26 Mayıs'ta Yunanistan'a gidecek”, (26 Nisan 1960) 1.

⁵⁹ Tokat, “CHP Konya İl Kongresinde İnönü dedi ki:”, (11 Şubat 1960) 1.

⁶⁰ Tokat, “İnönü dış politika üzerinde konuşacak”, (24 Şubat 1960) 1.

⁶¹ Tokat, “İnönü seçim kampanyasını bölgemizde açıyor”, (17 Mart 1960) 1.

⁶² Tokat, “İsmet İnönü kanunsuz emri dinlemeyerek Kayseri seyahatine devam etti”, (5 Nisan 1960) 1.

CHP'nin yurt genelindeki seçimlerde başarılı olduğu yönünde haberlere de yer verilmiştir. Bolu'da CHP'nin 2 muhtarlık⁶³, Gaziantep'te 11 muhtarlık⁶⁴, Zonguldak'ta 3 muhtarlık⁶⁵ kazandığı belirtilmiştir. Yine Nazilli ilçesinin İsabeyli köyündeki muhtar seçimlerini⁶⁶, Kars'ın Susuz ilçesinde de belediye seçimlerini CHP'nin kazandığı ifade edilmiştir⁶⁷. Tokat gazetesi sıklıkla DP'den istifa ederek CHP katılanların bilgisini de sütunlarına taşımıştır. “Erzincan'da DP'den istifalar”, “Tokat'ta CHP'ye iltihaklar”⁶⁸, “Denizli'de 150 DP'li muhalefete geçti”⁶⁹, “Adapazarı'nda CHP'ye iltihaklar”⁷⁰ başlıkları altında istifa haberleri verilerek DP'nin güç kaybettiği yönünde bir algı yaratılmaya çalışılması dikkat çekmektedir.

Tokat gazetesinde Vatan Cephesi ile ilgili haberler de yer almıştır. Ankara radyosu tarafından elli arkadaşıyla birlikte Vatan Cephesi'ne geçtiği duyurulan CHP Şefaati ilçesi Kuzayca köyü teşkilatından İbrahim Canık'ın bir mektupla radyoyu tekzip ettiği ve DP'ye geçtiği haberinin tamamen yalan olduğunu belirttiği ifade edilmiştir⁷¹. Başka bir haberde ise Sümerbank ve Etibank'ta çalışan memur ve müstahdemlerin karşı olmalarına rağmen Vatan Cephesi'ne kayıt ettirildikleri ve maaşlarından her ay bir liranın kesildiği belirtilerek, bu konuyu CHP Kars milletvekili İbrahim Usta'nın bir önergeyle Meclis Başkanlığına bildirdiği ifade edilmiştir⁷². Vatan Cephesi'nin karşısında yer alan Milli Muhalefet Cephesi ile ilgili olarak da bu cephenin temsilcilerinin Diyarbakır'daki konuşmalarında “*Türk Milleti aydınlık günlere kavuşmak için ittifak etmiştir*” ifadeleri ile⁷³, Elazığ'daki konuşmalarında geçen “*DP iktidarı millete olan mukaveleyi bozmuştur*” ifadeleri büyük puntolarla yayınlanmıştır⁷⁴.

İktidarın politikaları da sıklıkla eleştirilmiş, ülke genelinde 50 ilçe ve birçok bucakta doktorun olmadığı, özellikle doğu bölgelerinde bu eksikliklerin daha fazla olduğu ifade edilmiştir⁷⁵. Pazarcık ilçesinde yaşayan orman memurlarının üç aydır maaşlarını alamadıkları⁷⁶, Kaman'da zirai kredinin sadece DP'lilere verildiği⁷⁷ haberleri de iktidarı eleştirir mahiyetteki haberlere örnek teşkil etmektedir.

Tokat yerel basınında önemli bir yere sahip olan Tokat sesi ve Tokat gazetelerinin 27 Mayıs Askeri Müdahalesi öncesinde ülkede DP aleyhinde başlayan öğrenci gösterilerine ya da mitinglere yer vermedikleri görülmektedir. Nitekim iktidar yanlısı bir yayın politikası güden Tokat Sesi gazetesinin böyle bir tutum içerisinde olması olağan karşılanabilmektir. Ancak muhalefet yanlısı olan Tokat gazetesinin iktidara karşı baş gösteren faaliyetlere yer vermemiş olması bu gazetenin kontrollü bir muhalefet yaptığını düşündürmektedir. Bu noktada Tahkikat Komisyonu'nun iktidar aleyhinde yazılı hiçbir şey olmaması yönünde bir politika takip etmesi nedeniyle de ülkede gerçekleşen olayların Tokat basına yansımamış olduğunu söylemek mümkündür.

4- 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahale Sonrası Tokat Basını

Tokat basınında önemli bir yeri olan Tokat Sesi gazetesi, askeri müdahale ilgili habere 31 Mayıs'taki sayısında yer vermeye başlamıştır. Gazete büyük puntolarla yayınladığı “*TSK ve MBK Vazifeye Başladı*” başlığının altında TBMM'nin feshedildiğini, sabık hükümet erkânının bir kısmının serbest bırakıldığını, her türlü siyasi parti toplantılarının yasak edildiğini ve yeni hükümetin ilan edildiğini okuyucularına duyurmuştur. Yine aynı sayıda “*Hakikatler Gizlenmeyecek*” başlıklı başka bir haberde MBK başkanı Orgeneral Cemal Gürsel tarafından yayınlanan 21 numaralı tebliğe yer verilmiştir. Ayrıca

⁶³ Tokat, “Bolu'da CHP 2 muhtarlık kazandı”, (17 Şubat 1960) 1.

⁶⁴ Tokat, “Gaziantep'te CHP 11 muhtarlık kazandı”, (26 Şubat 1960) 1.

⁶⁵ Tokat, “CHP Zonguldak'ta 3 muhtarlık kazandı”, (3 Mart 1960) 1.

⁶⁶ Tokat, “CHP Nazilli'de bir seçimi kazandı”, (19 Şubat 1960) 1.

⁶⁷ Tokat, “DP'lilerin gayretlerine rağmen Susuz ilçesinde belediye seçimlerini CHP kazandı”, (3 Mart 1960) 1.

⁶⁸ Tokat, “Erzincan'da DP'den istifalar”, “Tokat'ta CHP'ye iltihaklar”, (26 Şubat 1960) 1.

⁶⁹ Tokat, “Denizli'de 150 DP'li muhalefete geçti”, (1 Mart 1960) 1.

⁷⁰ Tokat, “Adapazarı'nda CHP'ye iltihaklar”, (6 Nisan 1960) 1.

⁷¹ Tokat, “Vatan Cephesi'nin radyosu tekzip ediliyor”, (27 Şubat 1960) 1.

⁷² Tokat, “Hademelerden V.C için aidat kesiliyor”, (24 Mart 1960) 1.

⁷³ Tokat, “Türk Milleti aydınlık günlere kavuşmak için ittifak etmiştir”. (17 Nisan 1960) 1.

⁷⁴ Tokat, “DP iktidarı millete olan mukaveleyi bozmuştur”, (19 Nisan 1960) 1.

⁷⁵ Tokat, “50 ilçe ve birçok bucakta hekim yok”, (4 Mart 1960) 1.

⁷⁶ Tokat, “3 aydan beri maaş alamayan orman memurları”, (15 Mart 1960) 1.

⁷⁷ Tokat, “Zirai kredi DP'lilere veriliyor”, (18 Mart 1960) 1

13 numaralı tebliğide de yeni bir anayasa hazırlanması için rektör Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında profesörler heyetinin kurulduğu ifade edilmiştir⁷⁸.

Tokat Sesi gazetesi Kıbrıs Türklerinin liderleri Dr. Fazıl Küçük ile Rauf Denктаş tarafından Cemal Gürsel'e gönderilen telgraflara yer vermiştir. Bahse konu olan bu telgrafta; *"İmanımız kuvvetlenmiştir. İstikbale ümitle bakmaktayız. Kahraman Türk ordusuna ve onun asil idarecilerine bilimum Türk milleti ve devletine olan güvenimiz tamdır. Sağolsunlar"* ifadeleri yer almıştır. Devlet başkanı Gürsel ise; *"TSK'ya olan güveninize ve asil hislerinize teşekkür eder, Kıbrıs Türklerinin haklarının müdafaası için mümkün olan her fedakârlığın yapılacağından emin olunmasını ve Kıbrıs Türk kardeşlerimizin refah ve huzur içinde yaşamalarını dilerim"* sözleri ile cevap vermiştir⁷⁹.

Gazetenin *"Hazreti Ömer'in Mumu"* başlıklı bir yazısında, Hz Ömer'in kendi özel işlerinde devlete ait olan mumun yanmasına izin vermediği kissası anlatılarak *"Hz Ömer devrinden bu yana bu millet neler gördü neler. Öyle devirler oldu ki, çift mum yandı, tek mum yandı ve tek mum yandığı zaman çok kere beytülmalın mumuna kıyıldı. Ne mutlu bize ki böylesine acı günler gördükten sonra şimdi vatanımızda tek mumu yanıyor. Hazreti Ömer'in mumu!"* ifadeleri ile de bir taraftan DP dönemi eleştirirken diğer taraftan askeri müdahale sonrasında kurulan MBK'nın yönetimin adaletli olduğuna vurgu yapılmıştır⁸⁰.

Eğitimcilerin köylülere MBK'nın amaçlarını anlatmak suretiyle destek olduklarına vurgulayan bir haberde; MBK'nın amaçlarını köylülere anlatmak için öğretmenlerin köylere gitmek istedikleri, bu amaçla Galatasaray Lisesinin konferans salonunda İstanbul'da görev yapan ilkökul, ortaokul ve lise öğretmenlerinin MBK adına bir kurmay binbaşı ile toplantı yaptıkları ve binbaşı tarafından köylerde yapılacak faaliyetlerin anlatıldığı ifade edilmiştir⁸¹. *"Bütün memlekette ucuzluk seferberliğine başlandı"* başlıklı haberde ise Milli Birlik hareketinden sonra yurdun birçok yerinde esnafın istiklak maddelerinin fiyatlarında yüzde 15 civarında indirim yaptıkları, bu durumun halk tarafından memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir. Ayrıca İstanbul'daki taksicilerin bir günlük hasılatlarını hazineye devredecekleri de ifade edilmiştir. Bu haberle ekonomi alanında halkın rahatlamaya başladığı ve hasılatlarını hazineye devretmeleri ile hükümete yardım faaliyetlerini başlattıkları belirtilmiştir⁸². Hazineye yapılan bir diğer yardım da Türkiye Petrol İşçileri Sendikası'na üye 7 bin petrol işçisi tarafından yapılmıştır. İşçilerin ülkenin iktisadi kalkınmaya destek olmak amacıyla milli yardım kampanyasına altı ay süre ile her ay birer yevmiyelerini hediye etmeye karar verdikleri belirtilmiştir⁸³. Başka bir haberde ise 27 Mayıs İnkılabının yurt genelinde meydana getirdiği iktisadi ferahlığın Mersin'de de hissedildiği ve esnafın yiyecek maddelerinde yüzde otuz beş indirim yaptıkları vurgulanmıştır⁸⁴.

MBK lehine yapılan bu haberlerin yanı sıra DP aleyhinde yapılan haberlere gazetenin sayılarında sıkça rastlamak mümkündür. Örneğin DP iktidarında çeşitli gider masraflarından kısılarak DP adına alınan ve ilçe başkanlarına verilen 15 jeep arabasının müsadere edildiği ve bu araçların polislerce verildiği, Anadolu'ya sürülen uzman polislerinde tekrar İstanbul emrine alınması için harekete geçildiği ifade edilmiştir⁸⁵. DP iktidarına yönelik eleştiriler Tokat Sesi gazetesinin sütunlarında yer bulmaya devam etmiştir. Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun DP iktidarında politikaya alet edildiği ve partizanların buraya yerleştirildiği ifade edildikten sonra Ankara Üniversitesi Talebe Birliği'nin TMTF'nin ikinci başkanlığına el koyduğu belirtilmiştir⁸⁶. DP iktidarında seçim masraflarını karşılamak için İzmirli iş adamlarından rüşvet alındığı yönündeki bir haberde oldukça dikkat çekicidir. Haberde; DP'nin işadamlarından milyonlarca lira değerinde para aldığı, paraların işadamları tarafından rüşvet olarak

⁷⁸ Tokat Sesi, "TSK ve MBK Vazifeye Başladı", "Hakikatler Gizlenmeyecek", (31 Mayıs 1960) 1.

⁷⁹ Tokat Sesi, "Kıbrıs Türklerinin hakları korunacak Devlet Başkanı Gürsel ile Kıbrıslı Türk liderler arasında telgraflar teati edildi", (3 Haziran 1960) 1.

⁸⁰ Tokat Sesi, "Hazreti Ömer'in mumu", (9 Haziran 1960) 1.

⁸¹ Tokat Sesi, "Öğretmenler 'köylere gitmeye hazırız' dediler", (10 Haziran 1960) 1.

⁸² Tokat Sesi, "Bütün memlekette ucuzluk seferberliğine başlandı", (14 Haziran 1960) 1.

⁸³ Tokat Sesi, "7 bin petrol işçisi her ay 1 yevmiye hediye edecek", (17 Haziran 1960) 1.

⁸⁴ Tokat Sesi, "Mersin'de ucuzluk kampanyasına katıldı", (16 Haziran 1960) 1.

⁸⁵ Tokat Sesi, "DP adına alınan jeepler polise verildi", (15 Haziran 1960) 1.

⁸⁶ Tokat Sesi, "A.Ü.T.B. dün T.M.T.F. ikinci başkanlığına el koydu", (17 Haziran 1960) 1.

verildiği iddia edilmiştir⁸⁷. “Atatürk müzesindeki eşyalar da çalınmış!” başlıklı bir haberde ise DP’ye yönelik eleştirilerin şiddetlendiği görülmektedir. DP’nin Atatürk’e karşı olan düşmanlıklarını iktidara geçtikten üç gün sonra açığa vurarak CHP’nin mallarını müsadere ettiği, DP’nin İzmir’deki üyelerinin birinci kolordudaki Atatürk müzesinde bulunan birçok tarihi tablo ve eşya ile birlikte manevi değeri çok yüksek olan altın heykelleri çaldıkları yönündeki ihbarın dikkate alınarak DP il merkezi ile devlet tiyatrolarına ani baskın yapıldığı iddiaları haber konusu olmuştur⁸⁸. Adnan Menderes ve ailesine yönelik eleştirilerde gazete sütunlarında yer bulmuştur. Menderes’in oğullarının eğitimleri için ödenen taksit paralarının Başbakanlık Tahsisatı Mesturesinden yıllarca ödendiği belirtilmiştir⁸⁹. Menderes ile ilgili başka bir haber “Menderes’i karşılayanlara 22 bin lira dağıtılmış” başlığı ile verilmiştir. Haberde sabık başbakan Menderes ile bazı bakanların Diyarbakır’a yaptıkları son seyahatte kendilerini karşılayanlara 22 bin liranın belediye tarafından dağıtıldığı, bu para için belediye defterlerine “şehir içinde bulunan pisliklerin temizlenmesi” kaydının konulduğu yazılmıştır⁹⁰. Menderes’e atfedilen diğer bir suçlamada İsmet İnönü’ye düzenlenen suikastın onun tarafından hazırlanmış olduğu iddiasıdır. “İsmet İnönü’ye Süikasti Menderes Hazırlamış” başlıklı haberde Topkapı olaylarını inceleyen 5 numaralı Yüksek Soruşturma Kurulu’nun hazırladığı dosyada Topkapı olaylarını hazırlayanların başında Adnan Menderes olduğu, onun haricinde Namık Gedik, Vali Ethem Yetkiner, Kemal Aygün, trafik müdürü Celal Kosova ve Fatih DP ilçe başkanı Ömer Faruk Sargut’un da isimlerinin yer aldığı belirtilmiştir⁹¹. Yine başka bir eleştiri haberinde ise DP iktidarının Ankara’da düzenlenen Zeki Müren konserini iptal etmesine rağmen 50 liralık bilet ücretlerinin vatandaşlara iade edilmediği, Ankara halkının bu durumu şikâyet ederek paralarının ödenmesi hususunda kendilerine bilgi verilmesini istedikleri belirtilmiştir⁹². “Düşük iktidar Ege kıyısını Yunanlılara kiralyormuş” başlıklı haberde ise dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun Ege kıyılarını Yunan balıkçılara kiralama fikrini ileri sürdüğü ve Yunan hükümetine bu fikri teklif ettiği iddia edilmiştir⁹³.

DP’nin altı milletvekilinin kurduğu şirketin yolsuzluk yaptığı ve bu durumun tespit edildiğine dair yapılan eleştiri haberinde; Ethem Menderes, Ağrı milletvekili Selim Yatağan, İzmir milletvekili Sadık Giz, Aydın milletvekili Ekrem Kuruluş, Kemal Zeytinolu ve Şerif Arzık’ın Hadımköy asfaltı üzerinde 1 milyon sermaye ile kurdukları *Süt Sanayi Şirketi’nin* evraklarına el konduğu belirtilmiştir. Şirket kurucularının Ziraat Bankası’ndan 6,5 milyon lira kredi aldıkları, asker kullandıkları ve çiftliğin tanzimi için askeri araçlardan istifade ettikleri iddia edilmiştir⁹⁴. DP’lilerin yolsuzluk yaptıklarına dair başka bir haberde ise İstanbul belediyesi ve bu belediyeye bağlı kurumlarda yapılan tahkikat sonucunda DP’li yöneticilerin yaptıkları yolsuzlukların ortaya çıkarıldığı, devlet kurumlarına borçlarını ödemeyen birçok kişinin bulunduğu iddia edilirken, bu duruma örnek olarak da Refik Koraltan’ın Kalender’deki evinin 1109 liralık su borcunun ödenmemesi gösterilmiştir⁹⁵. Eski cumhurbaşkanı Celal Bayar hakkında ilgi çekici bir haberde basına yansımıştır. Haberde Celal Bayar’ın vatani görevi olan askerliğini yapmadığı, yapılan incelemelerde Bayar’ın Gemlik Askerlik Şubesi’ne kayıtlı olduğu halde askerliğini yaptığına dair herhangi bir kayıta rastlanmadığı, yine 1926 ve 1927 yıllarında şube başkanlarınca askerlik çağında bulunanlar için düzenlenen künye defterlerinde de Bayar’ın askerlik görevini yerine getirdiğine dair bir kayıta görülmediği ifade edilmiştir⁹⁶. DP’nin 1954 ve 1957 yıllarındaki seçimlerde yolsuzluk yaptıklarına dair haberde ise 1954 seçimlerinde Sirkeci göçmen misafirhanesinde bulunan 212’si Türkistanlı ve 1’i Yugoslav olan 213 göçmenin, Türk vatandaşı olmadıkları halde seçimlere katıldıkları, 1954 ve 1957 seçimlerinde Tuzla göçmen misafirhanesinde bulunan 342 göçmenin 1954 seçimleri sırasındaki seçim listelerinin imha edildiği ve 1957 seçimlerinde seçmen gösterildikleri halde seçime katılmadıkları haber konusu yapılmıştır⁹⁷.

⁸⁷ Tokat Sesi, “Tüccarın DP’ye yaptığı teberruya el konacak”, (19 Haziran 1960)1.

⁸⁸ Tokat Sesi, “Atatürk müzesindeki eşyalar da çalınmış!”, 821 Haziran 1960) 1.

⁸⁹ Tokat Sesi, “Menderes’in oğullarının tahsil masraflarına dair şikâyet”, (21 Haziran 1960) 1.

⁹⁰ Tokat Sesi, “Menderes’i karşılayanlara 22 bin lira dağıtılmış”, (28 Haziran 1960) 1.

⁹¹ Tokat Sesi, “İsmet İnönü’ye süikasti Menderes hazırlamış”, (3 Eylül 1960) 1.

⁹² Tokat Sesi, “DP’nin iptal ettiği konser”, (21 Haziran 1960) 1.

⁹³ Tokat Sesi, “Düşük iktidar Ege kıyısını Yunanlılara kiralyormuş”, (25 Eylül 1960) 1.

⁹⁴ Tokat Sesi, “Altı sabıkın kurduğu şirketin yolsuzluğu tespit olundu”, (24 Haziran 1960) 1.

⁹⁵ Tokat Sesi, “Sabıklara borçları ödetilecek”, (11 Ağustos 1960) 1.

⁹⁶ Tokat Sesi, “Celal Bayar askerlik yapmamış”, (14 Ağustos 1960) 1.

⁹⁷ Tokat Sesi, “1954 ve 1957 seçimlerinde yapılan yolsuzluklar”, (27 Ağustos 1960) 1.

Cemal Gürsel'in Türkiye radyolarından yayınlanan ve DP'li vatandaşlara karşı bazı partililerin takındıkları *nahoş* tavırlara değindiği konuşması da gazete sütunlarında yer bulmuştur. Gürsel bahse konu olan bu konuşmasında: “*Milli inkılap DP'ye karşı değildir. Hepimizi ve DP'lileri da aldatan bir zümreyi bertaraf etmek için yapılmıştır*” ifadelerine yer vermiştir. Yine gazetenin aynı sayfasında Mesrur Gürgeç tarafından kaleme alınan “*Gürsel'in İhtarı*” başlıklı yazısı da aynı duruma vurgu yapmaktadır. “*27 Mayıs'tan bu yana, ordunu memleketimizde kardeş kanı akıtılmasına mani olmak, hizmet ederken milletten çok kendilerini düşünenlerin kirli çamaşırlarını ortaya çıkarmak için yapılan yerinde hareketi istismar edenleri bir zümre için yapılmış zehabını uyarıları, bu hareketten kinlerine ve menfaatlerine imkanlar çıkarmak isteyenleri nefretle seyrettik. Kanaatimizce bu hareket ordunun anayasada kendisine verilen hakkını kullanması ve memleketi kötü yolda idare edenleri bertaraf etmesinden başka bir şey değildi...*” ifadeleri ile başlayan bu yazıda bir taraftan 27 Mayıs askeri müdahalesinin haklılığı ortaya konurken, diğer taraftan DP'li siyasetçiler eleştirilmektedir. Öte taraftan da DP'li vatandaşlara yönelik yapılan aleyhte faaliyetlerin de eleştirildiği ve Cemal Gürsel'in bu meyandaki sözlerine yer verildiği görülmektedir⁹⁸. Mesrur Gürgeç, “*Huzur Getirenlere Huzur Vermeliyiz*” başlıklı bir diğer yazısında hiçbir iktidarın oy endişesinden uzak kalarak ele alamayacağı *Ana davanın* Milli Birlik Komitesi tarafından ele alındığını ve gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Yazının devamında gerçekleşmesi için bir iki asır mücadele edilen hususların bir günde halledilmesi karşısında herkesin sevinmesi, aleyhte yapılacak hareketlerden kaçınılması ve iktidara yardımcı olmak gerektiği dile getirilmiştir⁹⁹.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi öncesinde muhalefeti destekleyen bir yayın politikası güden Tokat gazetesi bu çizgisini 27 Mayıs sonrasında da devam ettirmiştir. Nitekim gazete müdahaleden iki gün sonra çıkan sayısında büyük puntolarla, “*TSK ve MBK vazifeye başladı*”, “*MBK başkanı ve TSK başkumandanı Cemal Gürsel vazifeye başladığından itibaren demokratik prensiplere sadakatini fiilen ispat etmiştir*” ve “*Sayın İsmet İnönü ve arkadaşları sıhhatteler*” şeklindeki ifadelerle askeri müdahaleyi okuyucusuna duyurmuştur¹⁰⁰. Gazete 29 Mayıs'ta ikinci bir baskı yapmış ve müdahale sonrasında yine büyük puntolarla *sabık iktidar mensupları* olarak ifade ettiği DP'lileri eleştirir tarzda haberlere yer vermiştir. Gazetenin ilk sayfasında yer alan ; “*Ethem Yetkiner'in evinde 14 bin dolar çıktı*”, “*Namık Gedik çöp arabası ile götürüldü*”, “*Fatin Rüştü Zorlu metresinin evinde yakalandı*”, “*Adnan Menderes Kütahya yolunda çalıların arasında yakalandı*”, “*Celal Bayar intihara teşebbüs etti*”, “*Bumin Yamanoğlu tevkif edildi*” ve “*Tahkikat Encümen azaları ve Menderes'e sadık mebuslar tevkif edildi*” şeklindeki ifadeler dikkat çekmektedir. Bu haberlerin yanı sıra İstanbul'un büyük bir bayram havası içinde olduğu, halkın askerlere büyük sevgi gösterisinde bulunarak çiçek attıkları, İsmet İnönü'nün evinin Harp okulu öğrencileri tarafından muhafaza edildiği bilgileri verilmek suretiyle halkın MBK'a, askerinin de İnönü'ye destek verdiği vurgusu yapılmıştır¹⁰¹. Ayrıca Ankara halkının da bayram havası içinde olduğu ve Emin Kalafat'ın yakalanarak nezaret altına alındığı diğer haberler arasında yerini almıştır. Dikkat çeken diğer bir haber de basınla ilgili Cemal Gürsel'in basın toplantısında sarf ettiği ifadeleri olmuştur. Gürsel'in kendisine yöneltilen “*basının neler yapabileceği*” sorusuna karşılık olarak; basının hür olduğu, bu hürriyeti doyasıya teneffüs etmeleri ve Türk basınının istediği tüm haberleri yazmakta hür ve serbest olduğu cevabını verdiği ifade edilmiştir¹⁰².

“*Memleketimiz ve halkımız büyük tehlike atlattı. Sabık iktidarın yanında kalan tertibi*” başlıklı başka bir haberde DP iktidarında İstanbul Taşlıtarla'da parayla tutulan adamlara dağıtılmış 7 bin silah ve asker elbisesinin ele geçirildiği ve depoların bulunduğu, bu silahlarla yüzlerce kişinin tutuklanarak yok edilmelerinin planlandığı, bu tedhiş hareketinin orduya yüklenerek halkla ordu arasındaki sevgi

⁹⁸ Mesrur Gürgeç, “Gürsel'in İhtarı”, *Tokat Sesi* (2 Temmuz 1960), 1.

⁹⁹ Mesrur Gürgeç, “Huzur Getirenlere Huzur Vermeliyiz”, *Tokat Sesi* (10 Ağustos 1960), 1.

¹⁰⁰ *Tokat*, “TSK ve MBK vazifeye başladı”, “MBK başkanı ve TSK başkumandanı Cemal Gürsel vazifeye başladığından itibaren demokratik prensiplere sadakatini fiilen ispat etmiştir”, “Sayın İsmet İnönü ve arkadaşları sıhhatteler”, (29 Mayıs 1960) 1.

¹⁰¹ *Tokat*, Ethem Yetkiner'in evinde 14 bin dolar çıktı”, “Namık Gedik çöp arabası ile götürüldü”, “Fatin Rüştü Zorlu metresinin evinde yakalandı”, “Adnan Menderes Kütahya yolunda çalıların arasında yakalandı”, “Celal Bayar intihara teşebbüs etti”, “Bumin Yamanoğlu tevkif edildi”, “Tahkikat Encümen azaları ve Menderes'e sadık mebuslar tevkif edildi”, (29 Mayıs 1960) 1.

¹⁰² *Tokat*, “Sayın Cemal Gürsel'in basın toplantısı”, (31 Mayıs 1960) 1.

bağlarının koparılmaya çalışılacağı iddia edilmiştir¹⁰³. Konu ile ilgili başka bir haberde ise Taşlıtarla'da 17 bin tabancanın ele geçirildiği ve İstanbul ve Ankara'daki buzhanelerde ve çukurlarda cesetlerin bulunduğu iddia edilmiştir¹⁰⁴. DP iktidarındaki antidemokratik kanunların kalktığı ve halkın büyük bir sevinç içinde olduğu ve *sabık devlet ve hükümet başkanlarına* yapılan hakaret davalarının da düştüğü halka duyurulmuştur. Gazetede Lütfi Akcan kaleme aldığı “*Beklenen Gün ve Saat 27 Mayıs Saat 0.3*” başlıklı köşe yazısında Türk milletinin hiçbir zaman esaret altında yaşamayacağını tüm dünyaya gösterdiğini belirtmiş ve sonrasında Atatürk'ün Gençliğe Hitabesinde yer alan sözlerine yer vermiştir. Akcan yazısının devamında yer alan, “... *Gençliğin bu namüsaıt şartlar altındaki mücadelesini büyük bir dikkat ve olgunlukla takibeden şanlı ordumuz Atamıza layık olacak şekilde bütün cihana parmak ısırtacak derecede vakur bir hamle ile tarihin büyük milleti olan bizleri hürriyetimize kavuşturdu.*” ifadeleri ile de Türk ordusuna övgülerini dile getirmiştir. Yazıda ayrıca DP'nin 27 Mayıs 1950'de demokrasi rejimini CHP'den teslim aldığını, aradan geçen on yılda *can vermekte* olan demokrasiyi kurtarmak için Türk ordusunun mücadele ettiğini belirten ifadeler de yer almaktadır¹⁰⁵. Lütfi Ercan “*Sevincimiz sonsuzdur. Şanlı Ordumuza Güveniyoruz*” başlıklı yazısında ise DP iktidarının kardeşi kardeşe vurur politikasının 27 Mayıs inkılabının gerçekleşmesi ile başarıya ulaşmadığını, milletin 1950'de devlet idaresini “*sefahat hayatı yaşayın, memleketi imha edin*” diye DP'lilere vermediğini ifade etmiş ve “*O gün soysuzlaşmış karakterlerini ve iradelerini yaldızlı ifadelerle gizlemişlerdi. Havanın tesiri ile yaldızlar döküldü, hakiki maksat ve emeller 27 Mayıs 1960 ortaya çıktı*” diyerek eski iktidara ağır eleştiriler yöneltmiştir¹⁰⁶. Akcan “*Bunları Bekliyorduk*” başlıklı başka bir yazısında da eleştirilerine devam etmiştir. “*Demokrasi inkılabımızla ile gasbedilen hürriyetimizin elde edilmesi, iktisadi bir kriz geçiren dış itibarımızla beraber iç bünyedeki hayat pahalılığını da önlemek için çareler aranmaktadır*” ifadeleri ile bir taraftan DP iktidarı zamanında ülkenin hem siyasi hem de iktisadi olarak zor durumda olduğunu belirtirken, diğer taraftan yazısının devamındaki başka sözleri ile de devlet başkanının iktisadi alanda aldığı kararlar karşısında duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir¹⁰⁷. “*Sonu Hüsrân Olur*” başlıklı başka bir yazısında ise Irak'ta meydana gelen ihtilalin hükümetin baskısı ile basında yer bulmadığı, Zile, Uşak, Topkapı olaylarının aslında 27 Mayısın birer alarmı olduğu ancak bunun DP'liler tarafından anlaşılmadığı ifade edilmiştir¹⁰⁸.

DP iktidarına yönelik eleştirilerin Peyman Akcan tarafından kaleme alınan köşe yazılarında devam ettiği görülmektedir. Akcan “*Büyük Fark*” başlıklı yazısında DP döneminde basın üzerinde kurulan baskıya değinmiş ve DP iktidarında belediyeye yönelik tenkit yazılarının tekzip ile sonuçlandığını ancak *milli inkılapla* değişen belediyenin eleştirilere açık hale geldiğini ve gerekli tedbirleri aldığını belirtmiştir¹⁰⁹.

Askeri müdahale sonrasında yurdun birçok yerinde şenliklerin yapıldığı bilgisi de okuyucuya duyurulmuştur. Bunların içerisinde özellikle DP iktidarı tarafından vuruldukları ya da hapsedirildikleri iddia edilen üniversite öğrencilerinin bir yürüyüş yaptıkları haberi dikkat çekicidir. Yine Kayseri'de 3 Haziran günü 90 bini aşkın vatandaşın bir miting düzenledikleri Atatürk'e ve Orduya bağlılıklarını gösteren pankartlarla milli marşlar söyledikleri belirtilmiştir¹¹⁰. Tokat'ta da aynı tarihte gençler tarafından iki miting düzenlenmiştir¹¹¹. Bu miting haberi “*Cumartesi günü Turhal tarihi bir gün yaşadı*” başlığı ile duyurulmuştur¹¹². Tokat'ın Turhal ilçesinde gerçekleşen ve basına yansıyan bir haberde; Garnizon kumandanlığınca Turhal'da gece yasağı konması üzerine Ulu Camide akşam namazını müteakip cami imamı Hasan Necli'nin cemaate hitaben gece yasağının 22.30'dan sabah 5'e kadar olduğunu, bundan dolayı sabah namazının evde kılınmasının gerektiğini belirtmesi üzerine, cemaatte bulunan eski DP'li ilçe idare heyeti üyelerinden Mehmet Erdoğan'ın imama müdahale ettiği ve “*idareyi ele aldılar yine gavurluğa başladılar*” dediği ifade edilmiştir. Erdoğan'ın bu konuşması *Milli İnkılap hareketini* baltalayıcı olarak görüldüğü için ilgili makamlara bildirilmiş ve Mehmet Erdoğan

¹⁰³ Tokat, “Memleketimiz ve halkımız büyük tehlike atlattı. Sabık iktidarın yarıda kalan tertibi”, (1 Haziran 1960) 1.

¹⁰⁴ Tokat, “İstanbul ve Ankara'da et ve balık kurumunun buzhanelerinde ve çukurlarında cesetler bulundu”, (3 Haziran 1960) 1.

¹⁰⁵ Lütfi Akcan, “Beklenen Gün ve Saat 27 Mayıs Saat 0.3”, Tokat (2 Haziran 1960), 1.

¹⁰⁶ Lütfi Akcan, “Sevincimiz Sonsuzdur. Şanlı Ordumuza Güveniyoruz”, Tokat (4 Haziran 1960), 1.

¹⁰⁷ Lütfi Akcan, “Bunları Bekliyorduk”, Tokat (10 Haziran 1960), 1.

¹⁰⁸ Lütfi Akcan, “Sonu Hüsrân Olur”, Tokat (14 Haziran 1960), 1.

¹⁰⁹ Peyman Akcan, “Büyük Fark”, Tokat (23 Haziran 1960), 1.

¹¹⁰ Tokat, “Yurtta şenlik devam ediyor”, (3 Haziran 1960) 1.

¹¹¹ Tokat, “Tokat'taki miting”, (4 Haziran 1960) 1.

¹¹² Tokat, “Cumartesi günü Turhal tarihi bir gün yaşadı”, (9 Haziran 1960) 1.

tutuklanmıştır¹¹³. “*Milli inkılabı aykırı hareket eden ler Anayasaya sevk edildi*” başlıklı başka bir haberde ise Turhal’da 4 kişinin “*Yaşasın DP kahrolsun CHP*” diyerek traktörle dolaşırken yakalandıkları, bir kişinin “*paralarınızı bankaya yatırmayın Hükümet 10 bin lira yerine 5 bin lira verecektir*”, bir kişinin de “*bu hükümet 17 gün sonra devrilecektir ve bak o gün neler olacaktır*” şeklindeki sözleri nedeniyle *milli inkılabı aykırı hareketten dolayı yakalanarak mahkemeye sevk edildikleri belirtilmiştir*¹¹⁴.

Gazetenin ilerleyen sayılarında eski DP’lilere yönelik iddialar ve eleştiriler şiddetlenerek devam etmiştir. “*Sabık iktidarın Harp Okulu öğrencileri için tasarladığı korkunç suikast tasarısı*” başlığı ile verilen haberde; Harbiye öğrencilerinin askeri müdahalenin hemen öncesinde gerçekleştirdikleri yürüyüşten sonra hükümet adamlarının endişeye kapılarak Çankaya’da toplandıkları ve bazı tedbirler öne sürdükleri, aralarında Ankara valisi Dilaver Argun’un da olduğu bu toplantıda; Celal Bayar’ın 30 milyon insan arasından 1500 kişinin imha edilmesinin hiçbir mahzuru olmadığını ifade ettiği iddia edilmiştir¹¹⁵. DP’nin eleştirildiği diğer bir konu da Vatan Cephesi’dir. Habere göre; İstanbul Esnaf Derneği’nin kongresinde bir konuşma yapan İstanbul Merkez Kumandanı Tuğgeneral Faruk Güventürk, Vatan Cephesi Ocakları’nın komünist memleketlerinden başka yerlerde görülmediğini ve komünistlerin Vatan Cepheleri sayesinde milletleri yutmak istediğini söylemiştir¹¹⁶.

DP iktidarında yolsuzlukların yapıldığı iddiaları da haber konusu olmuştur. Örneğin İş Bankası’nın usulsüz olarak DP’ye 5 milyon lira verdiği ve bu paranın da seçim masrafı olarak kullanıldığı belirtilmiştir¹¹⁷. Menderes ile ilgili yolsuzluk haberleri de gazete sütunlarında yer almıştır. Menderes’in halası Mesude Evliyazadeye ait 1957 model mercedes marka bir otomobilin fuar kontenjanından usulsüz yollarla alındığı ve bu otomobilin parasının kim tarafından ödendiğinin belirsiz olduğu belirtilmiştir¹¹⁸. Diğer bir yolsuzluk iddiası ise Dolmabahçe Sarayı’ndaki mücevherlerin değiştirilmiş olduğuna dairdir. Söz konusu haberde saraya ait 57 parça mücevherin 1953’te Refik Koraltan tarafından Ankara’dan İstanbul’a gönderilmiş olduğu ve bunların çoğunun sahteleri ile değiştirildiği iddia edilmiştir¹¹⁹. DP’nin bankalardan zorla teberrü parası aldığı¹²⁰, DP iktidarında bakan olan Samet Ağaoğlu’nun Devlet hazinesini zarara soktuğu¹²¹, vatandaşların THY’ye yaptıkları bağışların DP’ye gelir olarak kaydedildiği¹²², bütün DP milletvekillerinin Anayasayı ihlal etmekten sanık oldukları¹²³, 6-7 Eylül Olayları nedeniyle zamanın başbakan yardımcısı Prof. Dr. Fuat Köprülü ile İstanbul valisi Fahrettin Kerim Gökay’ın yargılanacakları¹²⁴, Celal Bayar ile Adnan Menderes’in suçlarını inkâr ettikleri ve Menderes’in kendisine ilk defa sabık ve sakıt başbakan diye hitap ettiği¹²⁵ diğer eleştiri haberleri arasında yer almıştır.

Tokat’ta da yolsuzluk yapıldığına dair haberlerde basında yer almıştır. Şoförler Cemiyetinde lastik yolsuzluğu yapıldığı ve cemiyetin parasının şahsi işlerde kullanıldığı, ayrıca Esnaf Kefalet Kooperatifi’nde elli bin liralık suiistimalin olduğu iddiaları bulunmaktadır. Tokat’ta DP’nin el konan evrakları arasında ilde görev yapan yüksek kademeli memurlar için iftiralar içeren mektupların çıktığı haberi¹²⁶ verildikten sonra, bu türden mektuplar ve DP iktidarında Tokat’a dair bazı yazışmalar gazetenin sonraki sayılarında halka duyurulmuştur¹²⁷. Eski DP iktidarının propagandasını yapmak amacı

¹¹³ Tokat, “Mehmet Erdoğan tevkif edildi”, (4 Haziran 1960) 1.

¹¹⁴ Tokat, “Milli inkılabı aykırı hareket eden ler Anayasaya sevk edildi”, (22 Haziran 1960) 1.

¹¹⁵ Tokat, “Sabık iktidarın harp okulu öğrencileri için tasarladığı korkunç suikast tasarısı”, (11 Haziran 1960) 1.

¹¹⁶ Tokat, “DP liderleri memleketi Ruslara teslim edeceklerdi”, (3 Eylül 1960) 1.

¹¹⁷ Tokat, “İş Bankasından DP’ye 5 bin lira bağışlanmış”, (21 Haziran 1960) 1.

¹¹⁸ Tokat, “Menderes ile ilgili yolsuzluk”, (6 Temmuz 1960) 1.

¹¹⁹ Tokat, “Dolmabahçe Sarayındaki mücevherler değiştirilmiş”, (23 Temmuz 1960) 1.

¹²⁰ Tokat, “DP bankalardan zorla teberrü parası almış”, (11 Eylül 1960) 1.

¹²¹ Tokat, “Devlet hazinesini en çok Ağaoğlu zarara sokmuş”, (13 Eylül 1960) 1.

¹²² Tokat, “Vatandaşın T.H.K.’na yaptığı yardım DP’ye irad kaydedilmiş”, (23 Eylül 1960) 1.

¹²³ Tokat, “Bütün DP milletvekilleri Anayasayı ihlalden sanık”, (2 Ekim 1960) 1.

¹²⁴ Tokat, “Gökay ve Fuat Köprülü tevkif edilecekler”, (5 Ekim 1960) 1.

¹²⁵ Tokat, “Bayar ve Menderes suçlarını inkâr ettiler. Menderes kendisine ilk defa sabık ve sakıt başbakan diye hitap etti”, (20 Ekim 1960) 1.

¹²⁶ Tokat, “Vilayetimizde 50 bin liralık suiistimal”, (12 Haziran 1960) 1.

¹²⁷ Tokat, “Sabık iktidar teşkilatının iftira vesikaları”, (14 Haziran 1960) 1; Tokat, “Sabık iktidar Tokat teşkilatının iftira vesikaları”, (17 Haziran 1960) 1; Tokat, “Sabık iktidar Tokat teşkilatının iftira vesikaları”, (18 Haziran 1960) 1; Tokat, “Sabık iktidar Tokat teşkilatının iftira vesikaları”, (19 Haziran 1960) 1.

ile yayınlanan ve yayınlanacak her türlü kitap, broşür, takvim ve beyannamenin toplattırılmasına ve yok edilmesine dair İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan bir genelge de gazete sütunlarında yer almıştır¹²⁸. Bunun yanı sıra gazetede *düşük iktidar sorumlularının yıllar boyunca memlekete ettiği kötülükleri dile getirmek ve çeşitli alanlardaki yolsuzluklarının halk oyununun bilgisine sunmak amacıyla bir kara kaplı kitap hazırlanacağı, kitapta DP'lilerin alfabe sırasına göre yolsuzluklarının anlatılacağı ve işlenen suçlar ve yapılan yolsuzluklar nedeniyle kitabın bir hayli kalın olacağı* belirtilmiştir¹²⁹.

Sonuç

Basın ve siyaset arasındaki ilişki her dönemde üzerinde tartışılan ve araştırmalar yapılan bir alan olmuştur. Basını önemli bir güç olarak gören muktedirler basın kuruluşlarını yanlarına almaları halinde iktidarlarını sağlamlaştıracaklarını ve kamuoyu oluşturma noktasında başarılı olacaklarını düşünerek hareket etmişlerdir. Bu nedenle basın üzerinde etkili olabilmek için en başta ekonomik gücü kullanmışlardır.

DP, kurulduğu 1946 yılından iktidara geçtiği 14 Mayıs 1950'ye kadarki muhalefette olduğu yıllarda yürüttüğü politikalarla basından destek görmüştür. Ancak iktidar yıllarında icraatlarının tarafsız basında eleştirilmeye başlanması basınla olan iyi ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Bu süreçte iktidar ve muhalefet arasındaki sert tartışmalar da basının siyasal bir konum almasını zorunlu hale getirmiştir. Türk demokrasi tarihi açısından bir kırılma ve aynı zamanda bir dönüm noktası olan 27 Mayıs Askeri Müdahalesi genel olarak basın tarafından olumlu karşılanmıştır. MBK'nın faaliyetleri karşısında DP yanlısı basın organlarının bazıları sessiz kalırken, ulusal basının önemli bir bölümü ise MBK'ya destek veren bir tutum sergilemiştir.

Askerî müdahale öncesinde DP'den yana bir yayın politikası izleyen Tokat Sesi gazetesi, müdahale sonrasında tavrını değiştirerek yayınladığı haberler ve köşe yazılarında DP'yi eleştirmeye başlamıştır. 27 Mayıs'ın daha birkaç ay öncesine kadar DP'nin ekonomi, sağlık ve eğitim gibi alanlardaki kalkınma hamlelerine geniş yer verilirken, müdahale ile birlikte DP'yi eleştiren haberlerin gazetenin sayılarında sıklıkla dile getirilmesi dikkat çekmektedir. Ulusal basında olduğu gibi Tokat yerel basınındaki bu değişim ve dönüşümün temel nedeni MBK'nın basın-yayın organlarını kontrol altına almak istemesi ve propaganda çalışmalarını da bunlar aracılığıyla yürütüyor olmasında kaynaklanmıştır. MBK, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrasında tutuklanarak, Yassıada'ya gönderilen ve bir süre sonra da yargılanmalarına başlanan DP'nin ileri gelenleri ve iktidarlara dönemlerindeki faaliyetleri aleyhine her şeyin yazılmasına izin vermiş ancak lehlerine dair tek bir cümlenin dahi yazılmasına müsaade etmemiştir. Bu durum basının iktidar değiştiğinde nasıl yön değiştirdiğini görmek ve bir karşılaştırma yapmak açısından önemlidir. Tokat yerel basınında önemli bir yeri olan Tokat gazetesi ise müdahale öncesinde sürdürdüğü muhalif tavrını müdahale sonrasında daha da keskinleştirerek devam ettirmiştir. Böylelikle her iki gazete de müdahale sonrasında DP aleyhindeki haberleri sayfalarına taşıyarak aynı minvalde bir yayın politikası sürdürmüşlerdir.

Dikkat çeken bir diğer husus ise DP'nin son yılında iktidar aleyhinde gerçekleşen olaylara Tokat basınında yer verilmemiş olmasıdır. Nitekim iktidar yanlısı bir yayın politikası güden Tokat Sesi gazetesinin böyle bir tutum içerisinde olması olağan karşılanabilir ancak muhalefetten yana bir tavır sergileyen Tokat gazetesinin iktidarı yıpratıcı bu türden olaylara yer vermemesi gazetesinin kontrollü bir muhalefet yaptığını göstermektedir. Tahkikat Komisyonu'nun iktidar aleyhinde yazılı hiçbir şey olmaması yönündeki politikası nedeniyle bahse konu olayların Tokat basınına yansımamış olduğunu da söylemek mümkündür.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrasında Tokat basınına bir taraftan 27 Mayıs'ın niçin yapıldığını açıklamaya çalışarak bu durumu haklı bir gerekçeye oturtmak için çaba sarf ettiği, diğer taraftan da DP'lileri halkın gözünde itibarsızlaştırmak için onları suçlayan haberlere geniş yer verdiği görülmektedir. Tokat Sesi ve Tokat gazeteleri çoğu zaman DP'lileri rüşvet ve yolsuzlukla suçlayarak, bir karalama kampanyası yürütmüşlerdir. Gazeteler sistemli bir şekilde doğruluğu tartışma konusu olan haberlere yer vermişlerdir. Bu dönemde gazetelerde DP'liler için "*sabık*" ve "*düşük*" gibi ifadeler de çoklukla kullanılmıştır.

¹²⁸ Tokat, "DP'yi metheden bütün yayımlar toplanıyor", (13 Ağustos 1960) 1.

¹²⁹ Tokat, "DP hakkında bir kara kaplı kitap hazırlanıyor", (29 Ağustos 1960) 1.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. 51.0.0.0/4.33.29.

BCA. 30.1.0.0/1.10.2.

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete. (24 Temmuz 1950), 18808.

Resmi Gazete. (1 Ağustos 1951), 1717.

Resmi Gazete. (17 Mart 1954), 8653.

Resmi Gazete. (27 Kasım 1957), 18213.

Sürelî Yayınlar

Tokat. “CHP Konya İl Kongresinde İnönü dedi ki:” (11 Şubat 1960) 1.

Tokat. “Bolu’da CHP 2 muhtarlık kazandı” (17 Şubat 1960) 1.

Tokat. “CHP Nazilli’de bir seçimi kazandı” (19 Şubat 1960) 1.

Tokat. “İnönü dış politika üzerinde konuşacak” (24 Şubat 1960) 1.

Tokat. “Hademelerden V.C için aidat kesiliyormuş” (24 Mart 1960) 1.

Tokat. “Gaziantep’te CHP 11 muhtarlık kazandı” (26 Şubat 1960) 1.

Tokat. “Erzincan’da DP’den istifalar”, “Tokat’ta CHP’ye iltihaklar” (26 Şubat 1960) 1.

Tokat. “Vatan Cephesi’nin radyosu tekzip ediliyor” (27 Şubat 1960) 1.

Tokat. “Denizli’de 150 DP’li muhalefete geçti” (1 Mart 1960) 1.

Tokat. “DP’lilerin gayretlerine rağmen Susuz ilçesinde belediye seçimlerini CHP kazandı” (3 Mart 1960) 1.

Tokat. “CHP Zonguldak’ta 3 muhtarlık kazandı” (3 Mart 1960) 1.

Tokat. “50 ilçe ve birçok bucakta hekim yok” (4 Mart 1960) 1.

Tokat. “3 aydan beri maaş alamayan orman memurları” (15 Mart 1960) 1.

Tokat. “İnönü seçim kampanyasını bölgemizde açıyor” (17 Mart 1960) 1.

Tokat. “Zirai kredi DP’lilere veriliyor” (18 Mart 1960) 1

Tokat. “İsmet İnönü kanunsuz emri dinlemeyerek Kayseri seyahatine devam etti” (5 Nisan 1960) 1.

Tokat. “Adapazarı’nda CHP’ye iltihaklar”(6 Nisan 1960) 1.

Tokat. “Türk Milleti aydınlık günlere kavuşmak için ittifak etmiştir” (17 Nisan 1960) 1.

Tokat. “DP iktidarı millete olan mukaveleyi bozmuştur” (19 Nisan 1960) 1.

Tokat. “TSK ve MBK vazifeye başladı”, “MBK başkanı ve TSK başkumandanı Cemal Gürsel vazifeye başladığından itibaren demokratik prensiplere sadakatini fiilen ispat etmiştir”, “Sayın İsmet İnönü ve arkadaşları sıhhateler”, (29 Mayıs 1960) 1.

Tokat. “ Ethem Yetkiner’in evinde 14 bin dolar çıktı”, “Namık Gedik çöp arabası ile götürüldü”, “Fatin Rüştü Zorlu metresinin evinde yakalandı”, “Adnan Menderes Kütahya yolunda çalılar arasında yakalandı”, “Celal Bayar intihara teşebbüs etti”, “Bumin Yamanoglu tevkif edildi”, “Tahkikat Encümen azaları ve Menderes’e sadık mebuslar tevkif edildi” (29 Mayıs 1960) 1.

Tokat. “Sayın Cemal Gürsel’in basın toplantısı” (31 Mayıs 1960) 1.

Tokat. “Memleketimiz ve halkımız büyük tehlike atlattı. Sabık iktidarın yarıda kalan tertibi” (1 Haziran 1960) 1.

- Tokat.* “İstanbul ve Ankara’da et ve balık kurumunun buzhanelerinde ve çukurlarında cesetler bulundu” (3 Haziran 1960) 1.
- Tokat.* “Yurtta şenlik devam ediyor” (3 Haziran 1960) 1.
- Tokat.* “Tokat’taki miting” (4 Haziran 1960) 1.
- Tokat.* “Mehmet Erdoğan tevkif edildi” (4 Haziran 1960) 1.
- Tokat.* “Cumartesi günü Turhal tarihi bir gün yaşadı” (9 Haziran 1960) 1.
- Tokat.* “Sabık iktidarın Harp Okulu öğrencileri için tasarladığı korkunç suikast tasarısı” (11 Haziran 1960) 1.
- Tokat.* “Vilayetimizde 50 bin liralık suiistimal” (12 Haziran 1960) 1.
- Tokat.* “Sabık iktidar teşkilatının iftira vesikaları”,(14 Haziran 1960) 1; *Tokat.* “Sabık iktidar Tokat teşkilatının iftira vesikaları”,(17 Haziran 1960) 1; *Tokat.* “Sabık iktidar Tokat teşkilatının iftira vesikaları”, (18 Haziran 1960) 1; *Tokat.* “Sabık iktidar Tokat teşkilatının iftira vesikaları” (19 Haziran 1960) 1.
- Tokat.* “İş Bankasından DP’ye 5 bin lira bağışlanmış” (21 Haziran 1960) 1.
- Tokat.* “Milli inkılabı aykırı hareket eden ler Anayasaya sevk edildi” (22 Haziran 1960) 1.
- Tokat.* “Menderes ile ilgili yolsuzluk” (6 Temmuz 1960) 1.
- Tokat.* “Dolmabahçe Sarayındaki mücevherler değiştirilmiş” (23 Temmuz 1960) 1.
- Tokat.* “DP’yi metheden bütün yayınlar toplanıyor” (13 Ağustos 1960) 1.
- Tokat.* “DP hakkında bir kara kaplı kitap hazırlanıyor” (29 Ağustos 1960) 1.
- Tokat.* “DP liderleri memleketi Ruslara teslim edeceklerdi” (3 Eylül 1960) 1.
- Tokat.* “DP bankalardan zorla teberri parası almış” (11 Eylül 1960) 1.
- Tokat.* “Devlet hazinesini en çok Ağaoğlu zarara sokmuş” (13 Eylül 1960) 1.
- Tokat.* “Vatandaşın T.H.K.’na yaptığı yardım DP’ye irad kaydedilmiş” (23 Eylül 1960)1.
- Tokat.* “Bütün DP milletvekilleri Anayasayı ihlalden sanık” (2 Ekim 1960) 1.
- Tokat.* “Gökay ve Fuat Köprülü tevkif edilecekler” (5 Ekim 1960) 1.
- Tokat.* “Bayar ve Menderes suçlarını inkâr ettiler. Menderes kendisine ilk defa sabık ve sakıt başbakan diye hitap etti” (20 Ekim 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “TSK ve MBK vazifeye başladı”, “Hakikatler gizlenmeyecek” (31 Mayıs 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Kıbrıs Türklerinin hakları korunacak Devlet Başkanı Gürsel ile Kıbrıslı Türk liderler arasında telgraflar teati edildi” (3 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Hazreti Ömer’in mumu” (9 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Öğretmenler ‘köylere gitmeye hazırız’ dediler” (10 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Bütün memlekette ucuzluk seferberliğine başlandı” (14 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “DP adına alınan jeeplerpolise verildi” (15 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Mersin’de ucuzluk kampanyasına katıldı” (16 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “7 bin petrol işçisi her ay 1 yevmiye hediye edecek” (17 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “A.Ü.T.B. dün T.M.T.F. ikinci başkanlığına el koydu” (17 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Tüccarın DP’ye yaptığı teberriya el konacak” (19 Haziran 1960)1.
- Tokat Sesi.* “Atatürk müzesindeki eşyalar da çalınmış!” (21 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Menderes’in oğullarının tahsil masraflarına dair şikâyet” (21 Haziran 1960) 1.

- Tokat Sesi.* “DP'nin iptal ettiği konser” (21 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Altı sabıkın kurduğu şirketin yolsuzluğu tespit olundu” (24 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Menderes'i karşılayanlara 22 bin lira dağıtılmış” (28 Haziran 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Sabıklara borçları ödetilecek” (11 Ağustos 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Celal Bayar askerlik yapmamış” (14 Ağustos 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “1954 ve 1957 seçimlerinde yapılan yolsuzluklar” (27 Ağustos 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “İsmet İnönü'ye süikasti Menderes hazırlamış” (3 Eylül 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Düşük iktidar Ege kıyısını Yunanlılara kiralyormuş” (25 Eylül 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Bu yıl, 200 bin ton kadar şeker ihraç edilebilecek” (5 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “DP'ye yeni iltihaklar” (5 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Başvekil Ankara'da” (5 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Kanadaya tuz ihraç edeceğiz” (13 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Denizli Vilayetinde 30 köy okulu yapılıyor”, “Karayolları için yeni malzeme siparişi”, “675 dönüm arazi tevzi edildi” (13 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “İstanbul'da üç yeni Vatan Cephesi Ocağı daha açıldı” (14 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Cumhurbaşkanımızın Tokatlılara selam ve sevgilerini valimiz Fazıl Kaftanoğlu getirdiler” (15 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “DP'nin kazandığı muhtar seçimleri” (16 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “DP il Kongresi yapıldı” (19 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Bayar, Menderes ve Zorlu Fransa'ya davet olundu” (23 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Adann Menderes 26 Mayıs'ta Yunanistan'a gidecek” (26 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “İzmit Rafinerisi ve Boru Hattı Fabrikasının temelleri atıldı. Bir fabrika daha açıldı” (27 Nisan 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Krom ihracaatı gittikçe artıyor” (28 Nisan 1960)1.
- Tokat Sesi.* “Çorum'da 790 aileye daha tapu verildi” (4 Mayıs 1960) 1-2.
- Tokat Sesi.* “Yerli kamyon imali büyük hızla artıyor” (5 Mayıs 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “İki şeker fabrikası daha tesis olunuyor”, “Yeni yem fabrikasının montajı tamamlandı” (7 Mayıs 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Köy okul ve yollarının inşası devam ediyor” (8 Mayıs 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Köy içme suları davası kökünden hallediliyor” (10 Mayıs 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Ordu mensuplarına yeni meskenler inşa ediliyor” (17 Mayıs 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “İzmir'de Egelilerin muhabbetle kucakladığı başvekilin hizmete açtığı ve temelini attığı Yeni Tesisler” (20 Mayıs 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Türkiye'de okulsuz tek köy kalmayacak” (25 Mayıs 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Demir- Çelik imaları sür'atle arttırılıyor” (25 Mayıs 1960) 1.
- Tokat Sesi.* “Makine Kimya Fabrikalarına bağlı tesisler genişletiliyor”, “Kütahya'da yapılan büyük bir törenle 1000 hatlık otomatik telefon santrali açıldı”, “Memleketimizde halk tipi otomobil imal edilecek” (27 Mayıs 1960) 1.

Telif ve Tetkik Eserler

- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad. *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.
- Akalın, Ebru Oktan. “27 Mayıs Döneminde İktidar ve Yerel Basın İlişkileri: Demokrat Türkiye Gazetesi (Şanlıurfa İçin Hizmet Gazetesi)”, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 6, no. 1(2019): 62-86.
- Akcan, Lütfi, “Beklenen Gün ve Saat 27 Mayıs Saat 0.3”. *Tokat* (2 Haziran 1960) 1.
- Akcan, Lütfi, “Sevincimiz Sonsuzdur. Şanlı Ordumuza Güveniyoruz”. *Tokat* (4 Haziran 1960) 1.
- Akcan, Lütfi, “Bunları Bekliyorduk”. *Tokat* (10 Haziran 1960) 1.
- Akcan, Lütfi, “Sonu Hüsrana Olur”. *Tokat* (14 Haziran 1960) 1.
- Akcan, Peyman, “Büyük Fark”. *Tokat* (23 Haziran 1960) 1.
- Akşit, Yasemin. “Çok Partili Sistemin İlk Dönemlerinde Basın ve Basın Özgürlüğü (1946-1954)” Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2012.
- Alacı, Beral ve Resul Babaoğlu. “27 Mayıs Sürecinde Türkiye’deki Basın Politikaları,” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17, no. 33 (2021): 317-346.
- Albayrak, Mustafa. *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2004.
- Arıkan, Aydan. “1957-1961 Dönemi Türkiye’de Basının Durumu ve Basın İktidar İlişkileri” Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 1999.
- Bulunmaz, Barış. “Türk Basın Tarihi İçerisinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları”, *Öneri Dergisi* 10, no. 37 (2012): 203-213.
- Çakır, Hamza ve Deniz Elif Yayalar. “Demokrat Parti İktidarı ve Basın,” *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6, no. 3 (2017): 257-270.
- Demirel, Taner. *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Deniş, Halil Emre ve Mehmet Özçağlayan. “Demokrat Parti Döneminde Basın-Siyaset İlişkisi ve Resmi İlanlar ile ‘Besleme Basının’ Yaratılması” I. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı. Editör: Atıl Cem Çiçek ve Cengiz Ergün, (2020): 2-10.
- Dokuyan, Sabit. *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Eğitim, Sosyo- Kültürel Yapı, Ekonomi, Din, Askeri Yapı ve Basın)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.
- Emiroğlu, Atiye. “27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti’nin Tasfiyesi”, *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil MYO Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi* 1, no. 1 (2011): 13-27.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap, 2014.
- Gençalp, Ebru, “27 Mayıs 1960 Darbesi ve Basındaki Yansımaları”, *Uluslararası Darbe Sempozyumu* 1, no. 1 (2017): 329-348.
- Gürel, Nail. “Yerel Basının İşlevi ve Demokrasilerde Önemi”, *Türkiye’de Yerel Basın*, Editör: Editör Suat Sezgin, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, (2007): 171-175.
- Gürgeç, Mesrur, “Gürsel’in İhtarı”. *Tokat Sesi* (2 Temmuz 1960) 1.
- Gürgeç, Mesrur, “Huzur Getirenlere Huzur Vermeliyiz”. *Tokat Sesi* (10 Ağustos 1960).
- Kabacalı, Alpay. *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayını, 1990.
- Öngel, Alparslan. *Demokrat Parti Dönemi Basın ve İktidar İlişkileri (1950-1960)* Yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2017.
- Özgen, Murat. “Osmanlı’dan Günümüze Yazılı Basın ve Siyaset İlişkisi”, *İstanbul Üniv. İletişim Fakültesi Dergisi*, no. 23 (2012): 2313-23.

Topuz, Hıfzı. *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.

Uçak, Olcay ve Abdi Erkal. "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yerel Basının Gelişim Süreci". *Selçuk İletişim* 12, sayı. 1 (2019): 92-122. <https://doi.org/10.18094/josc.397938>

Uzman, Nasrullah. "27 Mayıs 1960 Darbesini Meşrulaştırma Çabaları Kapsamında Basın-İktidar İlişkileri" Türk Basın Tarihini Yeniden Düşünmek Sempozyumu Bildirileri. Editör. Sevcan Güleç vd., İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, (2023): 221-235.

Yıldız, Nuran. "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51, sayı 1 (1996): 481-505. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001897.

Summary

The press, which meets the people's need for information and news and ensures the formation of public opinion in society, serves as a bridge between the government and the people. In addition, through supervision and criticism, it makes governments more sensitive to society and helps democracy function properly. Governments have made great efforts to influence the press, the fourth estate after the legislature, executive, and judiciary. Throughout the history of the Republic of Türkiye, the relationship between the press and politics has always been an area of discussion and research. The governments that have considered the press as an important power have wanted to consolidate their power by getting the support of this power. To achieve this, they have primarily used economic power. Governments have tried to control the press by limiting or preventing advertising and announcement revenues. For these economic reasons, press members have had to get along well with the governments.

Between 1946 and 1950, when the DP (Democrat Party) was in opposition, it received the support of the press with promises of democratization and promises that it would solve the problems of the press. The "Press Law" No. 5680, one of the first laws enacted by the DP after it came to power on May 14, 1950, initiated a period of relaxation on the press. Some changes made in the Press Law since 1954 led to the economic control of the press by the government and the emergence of the concept called "Feeding Press". Between 1950 and 1954, DP's good relations with the press deteriorated as DP's actions began to be criticized from time to time in the impartial press. The unlimited and unrequited trust that DP gave to the press during its first period of power underwent a great change as it became stronger after 1954. In particular, the "Law on Certain Crimes to be Committed through Publication and Radio" enacted by the DP, the censorship applied to the press after the events of September 6-7, 1955, and the establishment of the Investigation Commission put pressure on the press. In this process, harsh debates between the government and the opposition made it necessary for the press to take a political position. The press, which faced penalties such as imprisonment, fines, and closure many times during the DP government, generally welcomed the military intervention that took place on May 27, 1960. MBK tried to ensure the legitimacy of the administration by reassuring the national and international public and started a propaganda campaign by using many campaigns and methods such as wedding ring donations, stamps, exhibitions, concerts, anthems, and competitions to ensure that the public accepts and embraces the military intervention. Whereas MBK, which took control of the media organs to carry out its activities, allowed everything to be written against the DP leaders who were arrested after the May 27 Military Intervention and put on trial in Yassıada and their activities during their period, it did not allow even a single sentence to be written in their favor of DP. While some pro-DP media outlets remained silent during this process, a significant part of the national press followed a publication policy that supported MBK. The local press, like the national press, displayed a similar attitude. Tokat Sesi newspaper, one of the newspapers published in Tokat in 1960, when the military intervention took place, followed a publication policy in favor of the DP before the military intervention and gave wide coverage to the news about the development moves of the DP in areas such as economy, health, and education. In addition, while news of resignations from RPP (Republican People's Party) were carried to the columns of the newspaper, on the other hand, news about mass participation in DP was announced to the readers, thus trying to emphasize the public's favor towards DP. However, Tokat Sesi newspaper changed its attitude after the intervention and started to criticize DP while supporting MBK in its news and columns. There is a lot of negative news about DP leaders, especially Adnan Menderes. It is noteworthy that in this news, DP members are accused of taking bribes and corruption. An attempt was made to create the perception that DP members had lost their reputation in the eyes of the public by frequently using expressions such as "former" and "fallen". This is very important to see how the press has changed direction and to make a comparison. Tokat newspaper, on the other hand, displayed an oppositional attitude to the government before the military intervention. News about İsmet İnönü in the newspaper, RPP's success in elections throughout the country, criticism of the Homeland Front, and the policies of the government were the most emphasized topics. The newspaper, which had a publishing policy of criticizing the government and supporting the opposition before the May 27 Military Intervention, continued its criticism even more sharply after the intervention. Thus, Tokat Sesi and Tokat newspapers found common ground in their publishing policies after the intervention. In this study, these newspapers, which were published in Tokat before the Military Intervention of 27 May 1960, were considered as the main source, and it is tried to reveal what kind of change and transformation the newspapers went through by comparing their publishing policies before and after the military intervention.

Antik Çağ Anadolu'sunda Bazı Bebek ve Çocuk Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri Üzerine Bir Değerlendirme

Gülseren Mutlu*

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,
Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale
Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih
Bölümü
Denizli/TÜRKİYE
gmutlu@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7434-2036

Geliş: 05 Aralık 2023
Kabul: 02 Mayıs 2024
Yayın: 10 Mayıs 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde ve yayımlanmadan önce iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Antik Çağ toplumlarında bebek ve çocuk ölümleri oldukça yüksek orandadır. Arkeolojik buluntu olarak Anadolu'da ortaya çıkartılan bebek ve çocuk mezarlarının sayısı olarak çok fazla olmaması sebebiyle, buluntularda kronolojik sürekliliğin sağlanması ve konu üzerine değerlendirme yapılması oldukça güçtür. Bu çalışma, Anadolu'da ortaya çıkartılmış bebek ve çocuk mezar buluntuları arasında dikkat çeken bazı örnekler üzerinden (horoz figürü gibi) yola çıkılarak değerlendirmeler yapmayı amaçlamaktadır. Gömü özellikleri ve buluntuları bakımından kültürlerarası mekânsal bağlamda paralelliklere dikkat çekilmek istenilmiştir. Çalışmada 2013-2023 yılları arası Kazı Sonuçları Toplantısı verileri, antik ve modern kaynaklar kullanılmıştır. Anadolu'nun özellikle batı bölgelerindeki sosyo-kültürel ilişkiler ve toplumsal dinamiklerin, toplumda gelenek ve sembol algısını etkilediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ, Anadolu, Bebek ve Çocuk, Mezar, Buluntu.

An Evaluation on Some Infant and Child Graves and Burial Traditions in Ancient Anatolia

Research Article

* Responsible Author,
Assoc Prof. Dr., Pamukkale
University, Faculty of
Humanities and Social Sciences,
Department of History,
Denizli, TÜRKİYE
gmutlu@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7434-2036

Received: 05 December 2023
Accepted: 02 May 2024
Published: 10 May 2024

This paper was checked for plagiarism using iThenticate during the preview process and before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

The mortality rates for infants and children were high in ancient societies. The number of infant and child graves discovered in Anatolia makes it challenging to maintain chronological continuity and to evaluate the subject. This study aims to evaluate some notable examples (such as the rooster figure) among the infant and child grave finds unearthed in Anatolia. The purpose here is to draw attention to parallelism in the intercultural spatial context in terms of burial features and finds. The study utilised data from excavation results obtained between 2013 and 2023, in addition to ancient and modern sources. It is acknowledged that socio-cultural relations and social dynamics, particularly in Western Anatolia, have been shown to influence the perception of tradition and symbols within society.

Keywords: Ancient Times, Anatolia, Infant and Child, Grave, Finds.

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Mutlu, G. Antik Çağ Anadolu'sunda Bazı Bebek ve Çocuk Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri Üzerine Bir Değerlendirme. *History Studies* 16, no. 2 (2024): 167-183.

Giriş

“...herhangi bir işte iyi olmak için bebeklik ya da çocukluğundan itibaren oyunlarında o işle ilgili oyuncaklar oynaması gerektiği, iyi bir inşaatçı olacaksa oyuncak evler inşa ederek oyunlar oynaması, iyi bir çiftçi olacaksa toprağı işlemekle ilgili oyuncaklarla vakit geçirmesi gerektiği...”¹. İfadesinde Platon, günümüzden çok da farklı olmayan bir anlayışla, bebek ve çocukların gelişimlerinde geleceğe hazırlık olması ve ileride sahip olacakları mesleklere yönelik eğilimler oluşturabilmek için onların en çok vakit harcamayı sevdikleri oyuncaklarla desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Oyun ve oyuncaklar el becerilerini geliştirmede, çevreyle ilişki kurmada çocuklara yardımcı olmuştur. Çocukların oynadıkları oyuncaklar cinsiyetlerine göre değişmektedir. Kızların bebek, erkek çocukların ise araba gibi oyuncaklarla oynamaları onların gelecekteki rollerine ilişkin bir nevi hazırlık olarak düşünülmüştür². Çocuk için vazgeçilmez unsurlardan biri olan oyuncaklara bebek ve çocuk mezarlarında rastlanılmaktadır. Bebek ve çocuk mezarlarına konulan oyuncaklar pişmiş topraktan (*terrakotta*) yapılabildiği gibi, zaman içinde metal ya da plastik malzemelerden de yapılabilmektedir³. Her iki cinsiyete ait mezarlarda karşılaşılan en yaygın oyuncaklar arasında çingiraklar, çemberler, pişmiş kilden toplar, arabalar, bebekler, kemikten yapılmış figürler ve minyatür hayvanlar yer almıştır⁴.

Antik Çağ bebek ve çocukların hayatları cinsiyet, sağlık, zengin ya da fakir olma durumuna bağlı olarak birçok hususta ayrılmaktadır. Bebek ve çocukluğa dair doğum, ölüm ve oyun gibi bazı değerler ise evrenselidir⁵. Doğum antik çağda tehlikeli ve komplikasyonları olan bir süreçtir. Bu durum antik koşullarda hijyen eksikliği, enfeksiyonlar ve daha birçok sebebe bağlı olarak daha da olumsuz etkilenmiştir. Bu nedenle gerek anne karnında gerekse doğumdan hemen sonra bebek ölümlerinin sıkça görülmesi olasıdır. Hellen ve Roma toplumunda bu doğal etkenlere ek olarak, istenmeyen bebekler veya anomali doğan bebekler hakkındaki olumsuz algılar da sürece katkı sağlamıştır⁶. Yaşamın ilk yıllarında

¹ Platon. *Laws. I. 643*.

² Harun Bıçakçı, “Antik Roma’da Aile, Aile Reisi ve Çocuk”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Samsun: Canik Belediyesi kültür Yayınları, (2016): 593; Ayşe Çakır, “Antik Yunan ve Roma’da Çocuk Oyunları ve Oyuncakları”. *Aktüel Arkeoloji* (2018): 60.

³ Vedat Keleş ve Hasan Kasapoğlu, “Çocuk-ölüm-oyun tezatında Parion’da çocuk oyuncakları”, *Arkeoduvar 6*, (2022): 45-48.

⁴ Çocuk mezarlarında oyuncak buluntu örneklerinin tarihi oldukça eskidir. Güneydoğu Anadolu Şanlıurfa ili Harran ilçesi Soğmatar mezarlarında Erken Tunç Çağı II’ye tarihlenen çocuk mezarlarında ölü hediyesi olarak Sümer savaş arabalarına benzetilmiş oyuncaklar ortaya çıkartılmıştır. Aynı mezar yapılarının Roma Döneminde de kullanıldığı düşünülmüştür. Bknz. Yusuf Albayrak, “Soğmatar Nekropolü 2017 Kazı ve Temizlik çalışmaları”, *XL. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 07-11 Mayıs 2018, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019): 662. Hayvan figürlü oyuncaklar arasında at, köpek, horoz, tavşan, domuz örneklerine rastlanılmıştır. Bknz. Beaumont vd., “Children in Antiquity: Greece and Egypt”, 6-10; Aysun Topaloğlu Uzunel, “Antik Yunan ve Roma Oyuncakları Üzerine”, *Uluslararası Oyun ve Oyuncak Kongresi*, 5-7 Mayıs, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 2015): 213-216. Yine erken dönemlere tarihlenen Anadolu’nun farklı illerinden çıkarılan yetişkin mezarlarında terrakotta hayvan figür örnekleri bulunmuştur. Batı Anadolu’da Bursa ili Barcin Höyük’te 2011 yılı kazı çalışmasında L13 aşmasında Neolitik Dönem’lere ait bir adet hayvan figürü tespit edilmiş iken Rana Özbal ve Fokke Gerritsen, “2011 Yılı Barcin Höyük Kazıları”, *XXXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 28 Mayıs- 1 Haziran, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012): 161, İzmir Kemalpaşa ilçesi Ulucak Höyük kazısında Geç Neolitik Dönem buluntusu olarak terrakotta altı adet hayvan figürü elde edilmiştir Özlem Çevik ve Osman Vuruşkan, “Ulucak Höyük 2012-2013 Yılı Kazı Çalışmaları”, *XXXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 02-06 Haziran, (Gaziantep: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın, 2014): 589. Orta Anadolu Aksaray ili Acemhöyük 2010 yılı kazısında Eski Tunç Çağı’na ait oda tavanı seviyesinde ele geçirilen bir hayvan ve bir çocuk oyuncak figürü saptanmıştır. Aliye Öztan, “2010 Yılı Acemhöyük Kazıları”, *XXXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 23-28 Mayıs, (Malatya: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012): 402. Orta Tunç Dönemi’ne işaret eden hayvan figürleri Kilis ili Oylum Höyük 2014 çalışmasında tespit edilmiştir. Atilla Engin vd., “Oylum Höyük 2014”, *XXXVII. Kazı sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 11-15 Mayıs, (Erzurum: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın, 2016): 455. Ayrıca bkz Erdemir Hatice, Mısra Çayakar, Antikçağ da Hellen ve Roma Toplumlarında Belli Başlı Çocuk Oyunları. *Şehir ve Çocuk Sempozyumu-IV. Uluslararası Canik Sempozyumu*, (2015): 1167-1179.

⁵ Lesley Beaumont vd., “Children in Antiquity: Greece and Egypt”, *Children in Antiquity*, (2015): 6, 8.

⁶ Veronique Dasen, “Childbirth and infant in Greek and Roman Antiquity”, *Blackwell Companion to Families in the Greek and Roman World*, (2011): 297, <https://doi.org/10.1002/9781444390766.ch18>; Lesley, “Children in Antiquity: Greece and Egypt”, 6, 8.

özellikle iki yaşın altındaki bebeklerde ölüm oranları oldukça yüksektir⁷. Ancak anne karnında ölmüş olsa dahi, ölen bebeğin mezara konulması önemli bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır⁸.

Antik Anadolu'da ortaya çıkarılmış mezarlar içerisinde minyatür figürlerden oluşan bazı hayvanlar, bebek ve çocuk mezarlarını yetişkin mezarlarından ayıran dikkat çekici buluntular arasındadır. Anadolu'nun batı bölgelerinde bazı çocuk mezar örneklerinde karşılaşılmış olan horoz figürü bunlardan biridir⁹. Antik Çağ bebek ve çocuk mezarlarına konulan terrakotta minyatür hayvan figürleri araştırmacılar tarafından, yetişkinlerde olduğu gibi öbür dünyada çocukların ihtiyaç duyabilecekleri oyuncaklar olarak yorumlanmıştır¹⁰. Yetişkin bir erkeğe ait olduğu düşünülen 2012 yılı Kütahya ili Aizanoi antik kenti Kuzey Nekropolünde bir mezardan iki adet bronz sikke, demir çiviler, iki adet cam unguentarium, terrakotta grotesk ve kuş ile birlikte bir horoz figürü bulunmuştur¹¹. Bu mezarda ortaya çıkartılmış olan horoz figürü her iki bireyin yetişkin olması sebebiyle, yetişkin de olsa kişinin çocukluğunda oynamış olduğu özel bir oyuncak olabileceği şeklinde yorumlanmıştır¹². Ve yetişkinin günlük hayatla ilişkisine yönelik bir buluntu olarak değerlendirilmiştir. Mezarlardan elde edilen bu arkeolojik veriler toplumun mezar geleneklerine yönelik genel bir bakış kazandırmakla birlikte, sembolik anlamlarının yorumlamasında birtakım farklılıkları da ortaya koymaktadır¹³.

MÖ 5. Yüzyıl'dan itibaren Antik Çağ insanının günlük yaşantısından izler taşıyan mezarlara konulan bu oyuncaklar¹⁴ çocuğun cinsiyetine ve gelecekteki rolüne göre de değişebilmektedir. Mesela bir kız çocuğun mezarında bulunan bebek, çocuğun sosyal yaşantıdaki rolü de dahil olmak üzere yaşamının hemen hemen tüm evreleri hakkında ip uçları barındırmaktadır¹⁵. Yine kız çocukların mezarlarına konulan yetişkin anne figürleri, çocuğun üstlenmesi istenen anne rolüne işaret eden bir buluntu olarak değerlendirilmiştir¹⁶. Bu sebeple bebek ve çocuk mezarlarına konulan terrakotta figürlerin anlamları ve mezara konulma amaçları bazı hususlarda yetişkinlerden farklı değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra bebek ve çocuk mezar taşlarındaki sembollerde de bu dünyaya ilişkin bir takım betimleme izleri dikkat çekmektedir. Bu hususta MÖ. 5. Yüzyıl'dan itibaren mezar işareti olarak dikilmeye başlanılan mezar taşlarına yapılan boyanmış çocuk resimleri oldukça ilginçtir¹⁷. Mezar taşlarında resmedilen bu çocuklar çoğunlukla ölen çocuktan daha büyük resmedilmiştir. Ve o çocuktan geleceğe dair beklenen başarıları gerçekleştirmiş olarak resme yansıtılmışlardır. Bazı yazıtlarda özellikle çocuğun özel yeteneklerine vurgu yapılmıştır¹⁸. Mezar taşı üzerinde çocuklar yaşına göre daha büyük boyutta ve ileride köle olacak olan bir çocuk, düşük statüsünden kaynaklı olarak efendisine itaatkar bir tavırdan çizilmişlerdir¹⁹. Hellen ressamların çömler üzerine çizilen bebek resimlerinde, çocukları küçük ölçekli yetişkinler olarak resmetme eğilimleri olduğu bilinmektedir²⁰. Ölen çocuklar mezar taşlarına da idealize şekilde yansıtılmışlardır. Örneğin atletizm veya avcılıkla ilgili olan bir gencin mezar taşında yanında strigil tutan bir kölesi ve kendisinin elinde kuş tutuyor pozisyonda çizilmiştir. Genç ölmeyip olgunluğa ulaşmış olsaydı Atina'daki konunun nitelikleriyle, yanında kölesi de dahil olmak üzere tasvir edilmiştir. Yine

⁷ Maureen Carroll, "Infant Death and Burial in Roman Italy", *Journal of Roman Archaeology* 24, (2011): 102; Christian Laes, "Children, Burial and Death. New Perspectives for the History of Childhood in Antiquity", *Antiquite Classique* 84, (2015): 264.

⁸ Dasen, "Childbirth and infant in Greek and Roman Antiquity", 306. Ayrıca bkz. Erdemir Hatice, Erdemir Halil (2012), Antikçağ'da Çocuk Olmak Ölmek ya da Ölmek, Kadına ve Çocuğa Şiddet, 2, 643-659.

⁹ Antik Yunan Olimpia'da MÖ 700'lü yıllara tarihlenen bebek ve çocuk mezarlarında horoz figürleri dikkat çekmiştir. Kerameikos'ta çocuk mezarından iki adet horoz figürü ele geçirilmiştir. (https://books.google.com.tr/books?redir_esc=y&hl=tr&id=emhDEAoFbmeC&q=cockerel#v=onepage&q=cock&f=false, 09.11.2023.)

¹⁰ Beaumont vd., "Children in Antiquity: Greece and Egypt", 11.

¹¹ Elif Özer, "Aizanoi 2012 Yılı Çalışmaları", *XXXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II. cilt, 27-31 Mayıs 2013, (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yay., 2014): 325.

¹² Elif Özer, "Aizanoi'dan Horozlu Mezar", *Art-Sanat Dergisi*, 5, (2016): 6.

¹³ Dasen, "Childbirth and infant in Greek and Roman Antiquity", 312-314.

¹⁴ Keleş ve Kasapoğlu, "Çocuk-ölüm-oyun tezatında Parion'da çocuk oyuncakları", 45-48.

¹⁵ Ahmet Yaraş ve Candan Yaraş, "Antik Çağ'da Oyuncaklar ve Günümüze Yansıması", *Günümüzde Çocuk Oyunlarında ve Oyuncaklarında Yaşanan Değişimler Sempozyumu*, 09-10 Aralık, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yay., 2010): 62-63.

¹⁶ Christian Laes, "Review: Children, Burial and Death", *L'Antiquité Classique*, 84, (2015): 260.

¹⁷ Beaumont vd., "Children in Antiquity: Greece and Egypt", 10-11.

¹⁸ Mark Golden, "Other people's children", *A Companion to families in the Greek and Roman Worlds*, (2011): 263.

¹⁹ Janet. Burnett Grossman, "Forever young: an investigation of the depictions of children on Classical Attic funerary monuments", *Hesperia Supplements* 41, (2007): 314-316.

²⁰ Thomas R. Martin, *Eski Yunan Tarihöncesinden Hellenistik Çağ'a*, İstanbul: Say Yayınları, 2009: 77.

ergen kızların mezar taşlarında, kızlar mantolarıyla ve festival kostümleriyle resmedilmişlerdir²¹(Şekil 1).

Şekil 1. Çocukların yetişkin rolüne işaret eden mezar taşı. (Grossman, 2007, s. 317).

Platon'un bu makalenin giriş cümlelerini oluşturan, bebek ve çocukları geleceğe hazırlamak için meşguliyetlerini o yönde desteklemenin önemli olduğu ifadesi, arkeolojik malzemelerden mezar taşları²² ve bebek çocuk mezarlarında ele geçirilmiş terrakotta hayvan figürleri birlikte değerlendirildiğinde bu buluntuların, çocukların öbür dünya ihtiyaçlarından ziyade bu dünyadaki günlük yaşantısına işaret eden bir bulgu ya da sembol olma ihtimali daha olası görünmektedir.

Mezar buluntularının değerlendirilmesinde, ortaya çıkartılan bebek ve çocuk mezarlarının ve bu mezarlardan bazılarını işaret eden mezar taşlarının toplumda belli sınıfı temsil eden yüksek statülü kişilere ait olabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmaktadır²³. Bu sebeple yapılan yorumların toplumun geneli için bir değerlendirme olmadığı gerçeği göz ardı edilmemelidir.

1. Anadolu Bebek ve Çocuk Mezar Buluntuları

Toplumların içsel dinamiklerini yansıtmaları bakımından kültürel semboller ilginçtir ve bir o kadar da önemlidir. Bu anlamda mezar buluntuları, günlük yaşama dair izler barındırması yanı sıra toplumun mezar ve ölü gelenekleri hakkında bilgi vermesi yönüyle önemlidir. Hellen toplumu tarafından özgür ile köle, zengin ile fakir, kadın ile erkek arasındaki mücadelenin olası sonucu olarak ortaya çıkmış rekabet ve mücadele ruhunu yansıtan bir figür olarak horoz, bebek ve çocuk mezar buluntuları arasında dikkat çekmektedir. Hellen Uygarlığı'nda, yapılan karşılaşmalarda ve atletik yarışlarda horoz figürünün ayrı bir yeri vardır. Tiyatro yarışmaları ile ilgili görsellerde de horoz dövüşleri tartışma, karşılaşma ve yarışma ruhunu yansıtan bir veri olarak görsellere yansımıştır. Atletik yarışmalarda ödül olarak verilen amforalar üzerinde horozların bulunduğu sütunlar arasında savaşçı ruhu yansıtır figürüyle tanrıça Athena yer almıştır²⁴. Yine Aristophanes'in eserinde horoz, savaşçı ruhuyla Athena'ya atfedilmiştir²⁵. Ayrıca Hellen kültüründe tragedya ve şiirin en sık kullanılan simgeleri arasında bulunmaktadır. Tragedya yazarı Aeschylus'un yapıtlarından olan Eumenides'te horoz, "...dövüşen horozların kalplerini söküp çıkarmak..." gibi söylemlerle cesaret ve savaş ruhunu yansıtan temalarda yer almıştır²⁶.

Mitolojide horoz, savaş tanrısı Ares ile ilişkilendirilmiştir. Horoz Ares'in Alektron (alektor ya da alektryon/horoz)²⁷ adındaki bir insan arkadaşıdır. Ares evli sevgilisi Afrodisias ile birlikteliğinde arkadaşı Alektron'a nöbetçi asker görevi vermiştir. Bir gün Alektron'un uyuyakalması sebebiyle Afrodisias'ın kocasının geldiğini Ares'e haber verememiştir. Bu duruma ceza olarak ise Ares, arkadaşını

²¹ Grossman, "Forever young: an investigation of the depictions of children on Classical Attic funerary monuments", 315.

²² MÖ 5. Yüzyıl Attika vazolarında horoz figürlü ya da sfenksli mezar taşları saptanmıştır. Ayrıca Anadolu'dan mezar taşları örnekleri için bkz. Donna C. Kurtz ve John Boardman, "Greek Burial Customs", *Aspects of Greek and Roman Life, Ed. H. H. Scullard*, (London: The Camelot press, 1971): 227-238. Anadolu'da Smyrna kökenli MS 150 dolaylarına tarihlenen çocuk mezarı stelinde yine bir horoz resmedilmiştir. Keleş- Kasapoğlu, "Çocuk-ölüm-oyun tezatında Parion'da çocuk oyuncakları", 45-48.

²³ Grossman, "Forever young: an investigation of the depictions of children on Classical Attic funerary monuments", 320-321.

²⁴ Eric Csapo, "Cockfights, Contradictions, and the Mythopoetics of Ancient Greek Culture", *Arts: The Journal of the Sydney University Arts Association*, 28, (2006): 16-35.

²⁵ Aristophanes. *Birds*. 49.

²⁶ Aeschylus. *Eumenides*. 848.

²⁷ Serhat Foça ve Mesut Mert Yenişehirli, "Kyme (Aiolis) Güney Nekropolisi'nden Bir Çocuk Mezarı", *CEDRUS*, IX, (2021): 159.

horozla dönüştürmüştür. Mitosta horoz bir asker aynı zamanda savaşın sembolü durumundadır²⁸. Horozun askeri ayırt edici özelliği mitlerde de okunabilmektedir.

Yaşlı Plinius, doğanın hayvanlara verdiği muhteşem özelliklerden bahsederken, "...cesaretini, hızını, gücü ve vahşiliğini anlattıktan sonra bir aslanın, horozun tepesindeki ibiğini gördüğünde ve ötüşünü duyduğunda dehşete kapıldığından..."²⁹ söz etmiştir. Spartalılar savaşlarda zafer kazanmaları durumunda horoz kurban etmişlerdir. Pindaros'a göre horoz, dövüşü ve bir iç savaşı temsil ederken³⁰, horozun ibiği, aynı zamanda hoplitlerin miğferine benzetilmiştir³¹. Pheidias tarafından yapılan tanrıça Athena'nın miğferinin üzerinde de horoz figürü bulunmaktadır³². Nitekim hoplitler, kent devletlerinin savunmasında vurucu gücü oluşturan gövde zırhı giymiş piyade kuvvetlerdir. Özel savaş teknikleri olan falanks düzeni içerisinde savaşa girmişlerdir. İyi bir hoplit, şair Arkhilokhos tarafından "...ayakları bastığı yerden sökülemeyen, cesur yüreğiyle bacaklarının üzerinde sapasağlam duran...bir adamdır..." olarak tanımlanmıştır. Hoplitler savaş donanımlarını ilk başlarda maddi anlamda kendileri temin ettiklerinden ve falanks taktikleri için zorlu eğitimler aldıkları için soyluları savaşmamakla tehdit etmişler ve böylelikle siyasi iktidarda söz sahibi olmuşlardır. Dolayısıyla ekonomik ve siyasi gücü ifade eden bir unsur olarak kent devletlerinde hoplit olabilmek her erkek için mümkün olamamaktadır³³. Hellen toplumu tarafından prestijli bir meslek olarak algılanan askerlik mesleğini temsilen bir çocuğun hoplit olmak istemesi ve mezarına horoz figürün konulması, bu isteğin bir ifade şekli olarak düşünülebilir.

Anadolu'da Çanakkale, Biga ilçesi Kemer köyü sınırları içerisindeki Parion antik kenti 2011 yılı çalışmalarında M157 nolu mezarda ele geçirilen iki adet horoz figürü, oturan bir kadın figür, küçük boyutlu bir unguentarium ve bir adet bronz sikke ile birlikte bulunmuştur³⁴. Yine araştırmacılar tarafından Parion güney nekropolünde 2015 yılında yapılan kazı çalışmalarında ahşap tabut içerisindeki buluntulardan oturan kadın figürler, tek kulplu bir testi, bir bronz sikke, iki erosun yanı sıra bir tane kırık vaziyette horoz figürü ele geçirilmiştir³⁵. Troas bölgesinde yer alan Parion kenti, MÖ 8. Yüzyıl dolaylarında kurulan ilk Hellen koloni kentidir³⁶. Tarihi süreçte Hellas ana karasının MÖ 2. Binyıl sakinlerinin MÖ 11. Yüzyıl'dan itibaren Ege Denizi'nden Anadolu kıyılarına göç etmeye başladıkları bilinmektedir. Karanlık Çağ'ın başlarında adalar ve Batı Anadolu kıyılarına yaşanan göçler sonrasında geldikleri yerlerde kent devletleri kurmuşlardır. MÖ 8. Yüzyıl'ın ortalarından itibaren Ege ve Akdeniz kıyıları başta olmak üzere uygun buldukları topraklara yerleşmeye devam etmişlerdir. Özellikle Ege Denizi'nin kuzey kıyılarında çok sayıda Hellen kolonisi kurulmuştur³⁷. Kurulan kent devletleri, toplumda siyaset, ekonomi, aile gibi birtakım deneyimleri paylaşan yurttaşların meydana getirdiği sosyopolitik bir yapı oluşturmuştur. Kent devletlerinin kendilerine has (cenaze törenleri, meclis toplantıları ve devamında genç erkekler için orduda hoplit olarak görev almak gibi etkinlikler) sayesinde aralarındaki dayanışma ve kültürün devamlılığı sağlanmıştır³⁸. MÖ 6. ve 5. Yüzyıllarda iyice gelişen koloni kentlerini Hellenler esas itibarıyla kıyı bölgelerde tercih etmişlerdir. Dolayısıyla Hellenistik Dönem ile Roma dünyasının kesişen dünyalarını ve Hellen kültürüyle kaynamış Anadolu kentlerinin kültürlerini baskın bir şekilde sürdürdüklerine işaret etmektedir. Özellikle Roma İmparatorlarının egemenliği altında Ege dünyası ve Anadolu coğrafyasında bir Hellen Roma kültür dünyasının oluştuğu söylenebilir. MS. 4. ve 5. Yüzyıllara değin kültürel olaylarla gelişen süreç MÖ 334 yılında B.

²⁸ Csapo, "Cockfights, Contradictions, and the Mythopoetics of Ancient Greek Culture", 16-21.

²⁹ Plin. *NH*. VIII. 19.

³⁰ Pind. *Olimpian*. XII.

³¹ Csapo, "Cockfights, Contradictions, and the Mythopoetics of Ancient Greek Culture", 16-21.

³² Pausanias. *Description of Greece*. 6. 26. 3.

³³ Thomas R. Martin, *Eski Yunan Tarihöncesinden Hellenistik Çağ'a*, İstanbul: Say Yayınları, 2017: 118-119.

³⁴ Cevat Başaran vd., "Parion 2011 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *XXXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II. cilt, (28 Mayıs-1 Haziran 2012), (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013): 348.

³⁵ Vedat Keleş vd., "Parion 2015 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *XXXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. cilt, (23-27 Mayıs 2016), (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yay., 2017): 34.

³⁶ Vedat Keleş ve Ersin Çelikbaş, "Parion Roma Kolonizasyon Sikkeleri", *Arkeoloji ve Sanat*, 145, (2010): 2-3.

³⁷ Mehmet Ali Kaya, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2018): 265-270.

³⁸ Charles Freeman, "Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları, Çev. Suat Kemal Angı, Ankara: Dost Yayınları, 2003: 143-144.

İskender'in Anadolu'da Sardes, Lykia ve Phrygia yönündeki seferleriyle devam etmiştir³⁹. Roma Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarına doğru Caesar döneminde devletin uyguladığı politikayla yaşanan iç kargaşayı önlemek amacıyla orduda sıkıntı çıkarma potansiyeli olan kıdemli askerlerden yaklaşık 20.000 kıdemli asker Anadolu'da dahil bazı ülkelere yerleştirilmiştir. Benzer uygulama Augustus tarafından da yapılmıştır. Roma imparatoru Anadolu'da kurduğu kolonilere bu kıdemli askerleri yerleştirerek bölge güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Aynı zamanda kurulan kıdemli askerlerden müteşekkil kolonilerin gelişmiş büyük kentlerde kurulmasına ve yüksek refah seviyesine sahip olmalarına özen gösterilmiştir. Romalılaştırma politikasının bir parçası olan bu faaliyet, yöre halkını cezbetmekte önemli olmuştur. Ayrıca bu askerlerin yüksek yaşam seviyesi halkı asker olmaya özendirilmesi bakımından önemli olmuştur⁴⁰. İmparator Claudias dönemine değin Anadolu'da kurulan kolonilerin yanı sıra yol bağlantı ağları da oluşturulmuştur⁴¹. Dolayısıyla bölgede özellikle asker hayranlığı yaygınlaşmıştır ve MS 2. Yüzyıl'a gelindiğinde Parion'da demografik ve kültürel yapıdaki bu değişikliğin izleri mezarlara yansımıştır⁴². Tarihsel süreçte bu uygulamaların olası bir sonucu olarak bölgenin siyasi ve sosyolojik yapısının çocuk mezarları üzerindeki etkisi de kaçınılmaz olmalıdır.

Troas ile Mysia arasındaki stratejik bir bölgede konumlanan antik Antandros kentinde MÖ 5. Yüzyıl'a tarihlenen 3.5 yaşlarında bir çocuk mezarında bulunan horoz figürü yine benzer örnek oluşturmaktadır⁴³. Bölgede horoz figürüne mezarlar dışında da rastlanılmıştır. Troas bölgesi kentlerinden bir diğeri Dardanos'a ait MÖ 3. ve 4. Yüzyıl'lara tarihlenen sikkenin bir yüzünde yine horoz figürü yer almıştır. Troas sikkeleri (Şekil 2) üzerinde ise bu figür örnekleri oldukça çok sayıdadır⁴⁴.

Şekil 2: Troas sikkeleri üzerinde horoz figürü.

<https://www.wildwinds.com/coins/greece/troas/dardanos/t.html> 30.11.2023.

Yaşlı Plinius, "...tıpkı gladyatör dövüşleri gibi Anadolu'da Bergama'da her yıl halka açık horoz dövüşlerinin yapıldığından..." bahsetmiştir⁴⁵. Batı Anadolu'da Bergama'nın bu yönüyle tanınması oldukça dikkat çekicidir. Yaklaşık MÖ 205 yıllarında Roma'nın dikkatinin Anadolu'ya çevrilmesiyle başlayan süreçte Roma imparatoru Scipio'nun MÖ 190 yılında Çanakkale Boğazını aşarak Anadolu'ya geçmesiyle Hellen kent devletlerinin yetkinliği artık Roma'ya geçmiştir⁴⁶. Bergama kralı III. Attalos'un MÖ 133'te krallık topraklarının varisi olarak Roma'yı tayin etmesiyle Gelibolu yarımadası da dahil MÖ 129 yılında Anadolu'nun batı kıyılarında Bergama toprakları üzerinde Asya Eyaleti kurulmuştur⁴⁷. Kentin doğusunda konumlanan ve uzak mesafelerden bile görülebilen ihtişamlı yapısıyla Bergama'da Attalosoğulları sarayından üst düzey bir askere ait olabileceği şeklinde düşünülmüş bir mezar anıtı mevcuttur. Kırk yıldan fazla iktidarda kalan Attalos'un döneminde kent askeri çatışmalara sahne olmuştur. Kardeşi II. Attalos döneminde de kentsel değişim ve gelişmelere devam edilmiştir. Kentte kültürel anlamda kutsal alanların, mezar anıtların yapımı gibi faaliyetlere bu anlamda oldukça önem

³⁹ Oğuz Tekin, "Büyük İskender: Doğu Seferi ve Hellenistik Çağ", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023: XI-8.

⁴⁰ Alaaddin Kalaycı, "Roma Askeri Sisteminde Emeklilik ve Emekli Askerlerin Yaşantıları", *AMISOS*, 3, no. 5, (2018): 374-377.

⁴¹ Mustafa Hamdi Sayar, "Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Trakya", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023: 52-53.

⁴² Vedat Keleş ve Hasan Kasapoğlu, "Çocuk-ölüm-oyun tezatında Parion'da çocuk oyuncakları", *Arkeodüvar* 6, (2022): 45.

⁴³ Gürcan Polat ve Yasemin Polat, "Antandros Nekropolü 2001-2006 Yılları Ön Raporu", *Arkeoloji Dergisi*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2007): 4.

⁴⁴ <https://www.wildwinds.com/coins/greece/troas/dardanos/t.html>. 30.11.2023.

⁴⁵ Plin. *NH.* X. 25.

⁴⁶ Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24, no. 38, (2005): 11-30; Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)", *Doğu Batı Dergisi*, 49, (2009): 196-198.

⁴⁷ Hüseyin Üreten, "Reviews: Anadolu'da Roma Eyaletleri: Augustus Dönemi", *Journal of History and Future*, 3, no. 1, (2017): 293; Sayar, "Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Trakya": 48-56.

verilmiştir⁴⁸. Anadolu'da Pergamon Müzesi'nde Helios, dört atlı arabada tasvir edilmiştir⁴⁹. Hellas'da güneş tanrısı Helios'un kutsal hayvanı yine horozdur⁵⁰. Hellas anakarasından Tanagra, horoz dövüşüne tutku ile bağlı olan aynı zamanda Hellen kentleri için cesaret, güzellik ve büyüklüğe sahip horozları yetişen bir yer olarak bilinmektedir⁵¹.

Yine yakın bir coğrafya olması bakımından Denizli Leodikeia 2013 yılı kazı çalışmalarında Şimşek'in arkeolojik çalışmalarında *gladyatör horozlar* olarak adlandırılan, karşılıklı kavga eden iki horoz betimlemesi elde edilmiştir⁵². Hellas'da horoz dövüşleri bir spor olarak ergen erkekler ve genç aristokratlar için aynı zamanda bir eğlence etkinliğidir. Hellen sanatında dövüşen horozlar erkek çocuklarla ilişkilendirilmiştir⁵³. Genç erkek ile horozun bir arada olduğu amphora örneklerine arkaik çağdan itibaren rastlanılmaktadır⁵⁴. MÖ 423 dolaylarına tarihlenen bir seramikte (Şekil 3), genç iki erkeğin savaşı sahnelenmektedir. Resimde ayaklarının arkasındaki çıkıntıya kadar genç erkekler ayrıntılarıyla horoza benzetilmeye çalışılmıştır.

Şekil 3: Genç erkeklerin mücadelesi. (Csapo, 2006, s. 12)

Hellen çocuk mezarlarında bulunan terrakotta hayvan figürlerinin, çocukların reşit olma ritüeli ile ilişkilendirilmesi *geçişlerin sembolü* olarak toplumdaki algısı nedeniyle özellikle horoz figürü için düşünülmüş olmalıdır⁵⁵. Ergenlik döneminde ergen erkeğin sesindeki sertleşme “ötme” ya da “kokkusmos” olarak isimlendirilmiştir. Öten bir horoz, hem cinselliğin, hem savaş ve rekabette zaferin sembolü olarak kabul edilmektedir⁵⁶. Antik Çağ'da horoz, güneş doğarken ötme özelliğinden kaynaklı olarak geceden aydınlığa geçişin sembolü olarak algılanmaktadır. Geçişlerin göstergesi olarak ölüm ve yeniden doğuşla ilişkilendirilmiştir⁵⁷. Hellen ve Roma'da bebeklik dönemini atlatıp hayatta kalmayı başarmış çocuklar için bazı yaşam evreleri söz konudur. İsim verme, ergenliğe adım atma, erkek çocuklara rol model olma bunlardan bir kaçıdır⁵⁸. Antik yazarlar horozun mücadelesi sonrasında doğasını anlatırken, rakibinin karşısında tüylerini kabartması, kanatlarını çırpması, parmak uçlarına yükselip tüm vücudunu şişirip kafasını gökyüzüne kaldırıp ötüşünü, rakibi karşısındaki erkeksi üstünlüğü ile eşleştirmişlerdir. Özellikle horozun niteliğinden kaynaklı olarak toplumsal açıdan ast statüden üst statüye geçiş, cinsel açıdan ise erkeklığe geçiş durumunu karakterize etmektedir.

⁴⁸ Felix Pirson, “Pergamon”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023: 68-70.

⁴⁹ Yüksel Gögebakan, “Dörtlü Atlı Grup Olarak “Quadriga” ile “Mahşerin Dört Atlısı”nın İlişkilendirilmesi ve Sanatsal Yansımaları”, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (2017): 109-110.

⁵⁰ Bedrettin Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, (Ankara: de ki sanat tarihi yayınları, 2010): 80-94.

⁵¹ Harry Thurston Peck, *Boeotia-harpers*.

⁵² Celal Şimşek, “2013 Yılı Leodikeia Antik Kenti Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *XXXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, cilt 3, 02-06 Haziran 2014, (Ankara: İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, 2015): 648.

⁵³ Csapo, “Cockfights, Contradictions, and the Mythopoetics of Ancient Greek Culture”, 30.

⁵⁴ Özer, “Aizanoi'dan Horozlu Mezar”, 6.

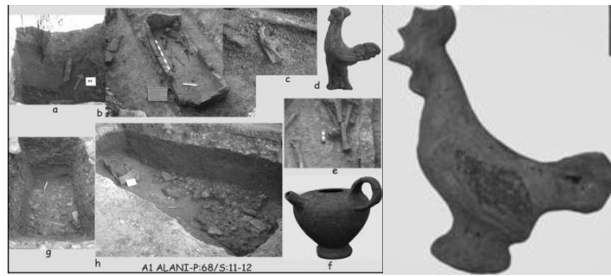
⁵⁵ Dasen, “Childbirth and infant in Greek and Roman Antiquity”, 311.

⁵⁶ Csapo, “Cockfights, Contradictions, and the Mythopoetics of Ancient Greek Culture”, 30.

⁵⁷ Serhat Foça ve Mesut Mert Yenişehirli, “Kyme (Aiolis) Güney Nekropolisinden Bir Çocuk Mezarı”, *CEDRUS*, IX, (2021): 159.

⁵⁸ Beaumont vd., “Children in Antiquity: Greece and Egypt”, 6, 8. Anadolu'da daha erken dönemlerde takı örneklerine rastlanılmıştır. İzmir Kemalpaşa ilçesi Ulucak Höyük kazısında Geç Neolitik Dönem buluntusu olarak taş ve deniz kabuğundan yapılmış boncuklar bulunmuştur. Çevik ve Vuruşkan, “Ulucak Höyük 2012-2013 Yılı Kazı Çalışmaları”, 589. Bursa ili Barcın Höyük'te 2015 kazısında M11 açmasında erken dönemlere işaret eden bebek ve çocuk mezarlarında bol sayıda taş ve deniz kabuğundan yapılmış boncuk ele geçirilmiştir. Rana Özbal vd., “2015 Yılı Barcın Höyük Kazıları”, *XXXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017): 19. Çeşitli malzemelerden yapılmış bu boncukların (Carroll, “Infant Death and Burial in Roman Italy”, 107) mezara konulma amacı özellikle ergenlik dönemindeki çocuğu korumaya yönelik olmalıdır.

Dolayısıyla erkeksi erkek ile kadınsı erkek arasındaki mücadeleden zaferi olarak erkekliğe geçişin kültürel ardılı olarak algılanmaktadır⁵⁹. Horozun erkekliğin sembolü olarak Afrodisias ile ilişkilendirildiği de bilinmektedir⁶⁰. İnsan kültür ve yaşayışının ifade şekilleri çok farklı olduğu için bazı olguları tek sebeple açıklamak mümkün değildir. Çocuk mezarlarında bulunan bu figürler koruyucu rolü ile de değerlendirilmiştir⁶¹. Mezarlara konulan terrakotta hayvan figürlerinin ifade ettiği bir diğer anlam yine çocukları koruması için, tanrıça ve tanrılara sunu olarak bırakılmış olmaları yönündedir⁶². Anadolu'da İzmir/Aliağa/Çakmaklı Köyü/Kendirci mevkiinde Kyme antik kentinde yaklaşık MÖ. 3/2. Yüzyıl'lara tarihlenen çocuk mezarında çocuk iskeletinin bacaklarının yanında kucağında çocuk ile betimlenmiş kadın (*kourotrophos*) ile bir adet horoz figürü ele geçirilmiştir (Şekil 4). Bu mezardaki kadın figürün, antik çağ insanlarının çocuklarını korumaları onları sağlıklı bir şekilde yetiştirebilmek için nekropol ve kült alanlarında daha çok karşılaşılan, *kourotrophos özelliği* olan tanrıçalara adak olarak sunulmuş objeler olabilecekleri şeklinde değerlendirilmiştir⁶³. Ergenlik döneminde bu çocukların koruyuculuğuna inandıkları bilezik küpe ya da muska gibi takılar taktıkları da bilinmektedir⁶⁴. Anadolu'da Lykia bölgesinde Antalya Karabucak mevkiinde ele geçirilen bir lahitin kapağında yine horoz resmine rastlanılmıştır. Koruyucu vasfı ile değerlendirilen horoz burada bir yetişkin mezarındadır⁶⁵. Horozun, ruhların rehberi (*psyhopompos*) olması özelliği sebebiyle ölümlerin öbür dünyaya gidişinde ve orada dirilişinde aydınlatıcı, yol gösterici rolü bulunmaktadır⁶⁶.

Şekil 4: Kyme'de çocuk mezarında bulunan horoz. (Küçükgüney ve Tunç Altun, 2009, s.70).

Hellen ve Roma toplumunda bebek ve çocuk gömü geleneklerinde altı aydan küçük bebeklerin mezarlarına hiçbir hediye konulmamaktadır. Altıncı aydan sonra mezar buluntuları konusunda yetişkin mezarlarına benzer uygulamalara rastlanılmıştır⁶⁷. Bebek ve çocuk mezarlarına konulan bu figürlerin çeşitliliğinde, bölgesel uygulamalar önemli farklılıklar oluşturmakla birlikte bazı dini ve geleneksel uygulamalar da oldukça kabul görmüştür. Hellas'da dini olarak çocukların toplum içerisine katılımı üç yaşlarında Dionysos festivallerine katılmaları ile olmaktadır. *Anthesteria festivali* olarak bilinen bu törende chous testisinden çocukların şarap içme törenini yansıtan seramik örnekleri mevcuttur⁶⁸ (Şekil 5).

⁵⁹ Csapo, "Cockfights, Contradictions, and the Mythopoeics of Ancient Greek Culture", 25-35.

⁶⁰ Csapo, "Cockfights, Contradictions, and the Mythopoeics of Ancient Greek Culture", 16-21.

⁶¹ Dasen, "Childbirth and infant in Greek and Roman Antiquity", 311.

⁶² Foça ve Yenişehirli, "Kyme (Aiolis) Güney Nekropolisi'nden Bir Çocuk Mezarı", 155-159.

⁶³ Zuhul Küçükgüney ve Pınar Tunç Altun, "İDÇ Liman Kurtarma Kazısı (İzmir İli, Aliağa İlçesi, Çakmaklı Köyü, Kendirci Mevkii 613 ve 68 Parsellere Ait)", *XVII. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, (28 Nisan- 1 Mayıs), (Ankara:T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009): 45-47.

⁶⁴ Beaumont vd., "Children in Antiquity: Greece and Egypt", 6, 8. Anadolu'da daha erken dönemlerde takı örneklerine rastlanılmıştır. İzmir Kemalpaşa ilçesi Ulucak Höyük kazısında Geç Neolitik Dönem buluntusu olarak taş ve deniz kabuğundan yapılmış boncuklar bulunmuştur. Çevik ve Vuruşkan, "Ulucak Höyük 2012-2013 Yılı Kazı Çalışmaları", 589. Bursa ili Barcın Höyük'te 2015 kazısında M11 açmasında erken dönemlere işaret eden bebek ve çocuk mezarlarında bol sayıda taş ve deniz kabuğundan yapılmış boncuk ele geçirilmiştir. Rana Özal vd., "2015 Yılı Barcın Höyük Kazıları", *XXXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017): 19. Çeşitli malzemelerden yapılmış bu boncukların (Carroll, "Infant Death and Burial in Roman Italy", 107) mezara konulma amacı özellikle ergenlik dönemindeki çocuğu korumaya yönelik olmalıdır.

⁶⁵ Süleyman Atalay vd., "Horoz Betimli Karabucak Lahidi", *Phaselis Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi* VII, (2022): 111-113.

⁶⁶ Foça ve Yenişehirli, "Kyme (Aiolis) Güney Nekropolisi'nden Bir Çocuk Mezarı", 155-159.

⁶⁷ Dasen, "Childbirth and infant in Greek and Roman Antiquity", 292-306.

⁶⁸ Beaumont vd., "Children in Antiquity: Greece and Egypt", 6-10.

Şekil 5: Chous testisinden şarap içen çocuk figürlü kap⁶⁹.

2. Bebek ve Çocuk Mezarlarında Gömü Uygulamaları

Bölgesel farklılıklar uygulamaları değiştirse de bebek ve çocukların yerleşim içine (intramural)⁷⁰ ya da yerleşim dışına (ekstramural) gömülmesinde kırk günlük süre önemli olmuştur⁷¹. Bebeklerin özellikle kap içerisinde gömülmesi yaygın bir uygulama olarak bulunmuştur⁷². Kap içerisine gömülerde çoğunlukla amphoralar tercih edilmiştir⁷³. Küçük bebekler için ayrıca hydriai ve pithoslar tercih edilirken⁷⁴ tabutta gömü şekli sık rastlanılan bir diğer gömü çeşiti arasında yer almıştır⁷⁵. Roma'daki bebek ve çocuk mezar örneklerinde özellikle bir yaşından büyük çocuk mezarlarında çivi bulunması, çabuk tahrip olan ahşap tabutlara gömülmüş olabileceklerini düşündürmüştür⁷⁶.

Anadolu'da Troas kenti olan Antandros 2015-2016 kazılarında, MÖ 4. Yüzyıl'a tarihlenmiş bebeğe ait olan mezar bir amphora gömü türü arasında yer almıştır. Bir diğer çocuk iskeleti ağız kısmı bir kapama taşı ile kapatılmış pithosa gömü şeklindedir⁷⁷. Parion güney nekropolünde 2015 yılında yapılan kazı çalışmalarında, M198 nolu mezarın kiremit mezar tipinde bir çocuk mezar olduğu saptanmıştır⁷⁸. Antik Çağ Aiolis bölgesi⁷⁹ kentlerinden olan Kyme antik kentinde yaklaşık MÖ. 3/2. Yüzyıl'lara tarihlenen çocuk mezar, kireçtaşı plaka ve çatı kiremiti kapalı bir mezar özelliği taşımaktadır⁸⁰. Basit toprak mezarlara çocuklar, onlar için ayrılmış mezarlıklarda yetişkinlerden farklı olarak gömülmüşlerdir⁸¹. Antalya ili Alanya ilçesi Syedra antik kentinde 8-10 yaşlarına ait bir çocuk iskeleti basit toprak mezara bacakları uzanmış, kolları karnında yatar pozisyonda bulunmuştur⁸².

Intramural mezar türü, farklı coğrafyalarda neolitik döneme uzanan kronolojide uygulanmış olmakla birlikte Batı Anadolu coğrafyası ve Hellen anakarasında bebek ve çocuklar için intramural gömülere

⁶⁹ [https://www.sydney.edu.au/museums/collections_search/#search-](https://www.sydney.edu.au/museums/collections_search/#search-results&view=details&modules=ecatalogue&irn=37551&id=f015)

results&view=details&modules=ecatalogue&irn=37551&id=f015 12. 11. 2023

⁷⁰ Intramural gömü örnekleri, Erken Tunç Çağı mezarlarından Limnos, Bozcaada, Sakız adası, Paros, Girit, Melos, Aigina, Olimpiya, Mora, Tiryns, Argos, Atina, Messene gibi daha birçok yerde görülmüştür. Photini JP. McGeorge, "Intramural Infant Burials in the Aegean Bronze Age", *2èmes Rencontres d'archéologie de l'IFEA: Le Mort dans la ville Pratiques, contextes et impacts des inhumations intra-muros en Anatolie, du début de l'Age du Bronze à l'époque romaine*, (2011): 4-5; Marlies Komijnen berg, "Infanticide and the Social Status of Children as Reflected in Child Burials", *Unpublished BA Thesis*, (2014): 11. Anadolu'da İzmir ili Urla İlçesi Liman Tepe kazısında Erken Tunç Çağı I'e tarihlenen bir bebek mezarının korunmamış halde çömlek içerisinde bir evin tabanı altına gömüldüğü ortaya çıkarılmıştır. Hayat Erkanal vd., "Liman Tepe 2015 Yılı Kara ve Sualtı Kazıları", *XXXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 23-27 Mayıs 2016, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017): 135.

⁷¹ Laes, "Review: Children, Burial and Death", 260.

⁷² Beaumont vd., "Children in Antiquity: Greece and Egypt", 11.

⁷³ Carroll, "Infant Death and Burial in Roman Italy", 106.

⁷⁴ Kurtz ve Boardman, "Greek Burial Customs", 37, 55, 74, 99.

⁷⁵ Dasen, "Childbirth and infant in Greek and Roman Antiquity", 306.

⁷⁶ Carroll, "Infant Death and Burial in Roman Italy", 106.

⁷⁷ Gürcan Polat- Yasemin Polat- Kahraman Yağız- Rabia Aktaş- Aslı Saka- Evren Açar -Ecem Baysu-Ertuğrul Kıracı, "Antandros 2015-2016 Yılı Kazıları", *XXXIX. Kazı Sonuçları*, 3. Cilt, 22-26 Mayıs 2017, (Bursa: Star Matbaacılık, 2018): 489-490.

⁷⁸ Keleş vd., "Parion 2015 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", 34.

⁷⁹ Aiolis Bölgesi, kuzeyde Troia bölgesinin sınırını belirleyen Edremit Körfezi ile güneyde Smyrna (İzmir) arasında kalan kıyı şerididir. Bknz. Kaya, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, 268.

⁸⁰ Küçükgüney ve Tunç Altun, "İDÇ Liman Kurtarma Kazısı (İzmir İli, Aliağa İlçesi, Çakmaklı Köyü, Kendirci Mevkii 613 ve 68 Parsellere Ait)", 55-57.

⁸¹ Beaumont vd., "Children in Antiquity: Greece and Egypt", 11.

⁸² Ergürer vd., "Syedra 2020 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, 2. Cilt, (Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın, 2020), 293.

oldukça yaygın rastlanılmıştır⁸³. Roma'da yerleşim alanlarına büyük çocukların gömülmesi yasaklanmıştır ve bebekler evin tabanının altına⁸⁴ ya da çoğunlukla nekropollere daha büyük çocuk ve yetişkinlerle beraber gömülmüşlerdir⁸⁵. Roma'da bebeklerin sadece sütle beslenmeleri sebebiyle evi kirletmeyecekleri ve yaşayanlar için tehlike oluşturmayacakları düşüncesiyle intramural gömülmeler tercih edilmiştir. Romalılar bu durumu bebeklerin tam olarak sosyalleşmemiş olmalarından dolayı aileden ayrılmaması gerektiğiyle açıklamışlardır⁸⁶.

Anadolu'da Aizanoi'de 2016 yılı araştırmacıların kazı sonuçlarında, MS 1. Yüzyıl dolaylarına tarihlenen 3 nolu mezar, inhumasyon gömü özelliği göstermiştir. Bir diğer inhumasyon gömü türüne 6 nolu çocuk mezarda rastlanılmıştır⁸⁷. Yine Parion antik kenti 2011 yılı çalışmaları sonucunda inhumasyon gömü özelliğine sahip M155 nolu çocuk mezarları bulunmuştur⁸⁸ (Şekil 6).

Şekil 6: Parion M157nolu çocuk mezarı buluntuları. (Başaran vd., 2012, s. 357).

Bebek ve çocuklarda gömü türü olarak inhumasyon tercih edilir iken yetişkinlerde yaygın gömü türü kremasyon olarak saptanmıştır⁸⁹. Roma toplumunda kremasyon gömüye çoğunlukla yüksek statülü insanların mezarlarında rastlanılmıştır. Nitekim MS 5. Yüzyıl'a ait Kartaca'da ortaya çıkartılan çok sayıdaki çocuk mezarında bazı nüanslar dikkati çekmiştir. Toplu gömü özelliği gösteren mezarlarda kadın, erkek ve çocuk karışık halde gömülmüş olarak bulunmuştur. Bu gömüler için toplumda sıradan insanlara ait mezarlar olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır⁹⁰. Ayrıca Roma yasalarında bir yaşından küçük bebekler için yas töreni düzenlenmeyeceği gibi kanun maddeleri yer almıştır⁹¹. Inhumasyon gömünün kremasyon uygulamalarına göre daha az masraflı bir gömü türü olması bu işlemin bebek ve küçük çocuk mezarları için tercih edilmeme sebebi olarak açıklanmıştır⁹². Ve nispeten Hellen Roma toplumlarında bebek ve çocukların ölüm ritüellerinin hafife alındığı söylenebilir⁹³. Günümüzde de doğumdan hemen sonra ölen bebekler ya da küçük yaşta ölen çocuklar için cenaze töreni düzenlenmemesi, Antik Çağ'da bir ritüel ve tören gerektiren gömü türü olması bakımından bebek ve çocuklarda kremasyon uygulamasının tercih edilmemesine benzetilebilir.

Yaşlı Plinius'un, "dişleri çıkmadan önce bireyin yakılmamasının evrensel bir uygulama olduğu"⁹⁴ sözüne atıf niteliğinde, Anadolu'da Troas bölgesinde antik kent Antandros'ta çocuk mezarlarında saptanabilen en küçük kremasyon gömü 6,5 yaşında bir bireye aittir⁹⁵. Hellas'da (*amhidromia ya da dekate*) beş ya da on gün, Romalılarda ise sekiz ya da dokuz gün olarak bilinen isim verme gününden önce ölen bebeklerin gömüleri net bir şekilde yetişkin mezarlarından ayrılmıştır. Toplumda bebeklerin

⁸³ McGeorge, "Intramural Infant Burials in the Aegean Bronze Age", 4-5; Komijnenberg, "Infanticide and the Social Status of Children as Reflected in Child Burials", 11.

⁸⁴ Beaumont vd., "Children in Antiquity: Greece and Egypt", 6-10.

⁸⁵ Carroll, "Infant Death and Burial in Roman Italy", 103.

⁸⁶ Dasen, "Childbirth and infant in Greek and Roman Antiquity", 297-306.

⁸⁷ Elif Özer, "Aizanoi 2016 Sezonu", *XXXIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 22-26 Mayıs 2017, (Bursa: Star Matbacılık, 2018), 211-222.

⁸⁸ Başaran vd., "Parion 2011 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", 348.

⁸⁹ Kurtz ve Boardman, "Greek Burial Customs", 37, 55, 74, 99.

⁹⁰ Naomi J. Norman, "Death and Burial of Roman Children: The Case of the Yasmina Cemetery at Carthage-Part I", *Setting the Stage, Mortality 7*, no. 3, 2002, s. 305-308.

⁹¹ Carroll, "Infant Death and Burial in Roman Italy", 100.

⁹² Kurtz ve Boardman, "Greek Burial Customs", 37, 55, 74, 99.

⁹³ Kurtz ve Boardman, "Greek Burial Customs", 331.

⁹⁴ Plin. *NH*. VII. 15.

⁹⁵ Norman, "Death and Burial of Roman Children: The Case of the Yasmina Cemetery at Carthage-Part I", 309; Özge Yılmaz ve Yılmaz Selim Erdal, "Antandros Antik Kentinde Ölü Yakma Geleneği", *XXIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (28 Mayıs-1 Haziran 2007), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, 2008): 48.

henüz kötü niyetleri olmayan saf canlılar oldukları ve yine bebek ve çocukların henüz sosyalleşmedikleri yönünde bir algı mevcuttur. Nitekim yine dış çıkarma dönemi olan altı aydan itibaren çocuk mezarlarının donanımının yetişkinlere yakın olduğu tespiti yapılmıştır. Ve yeni doğan bebeklerin statüleri gereği kırık bir kaptan ya da kiremitle örtülü bir toprağa gömülmesi örneklerine rastlanılmıştır⁹⁶.

Antik Anadolu'da ve Hellen Roma Uygarlığı sınırlarında küçük yaşlara ait kremasyon uygulamasına pek rastlanılmamıştır ancak ender bazı örnekler karşımıza çıkabilmektedir. Hellas'da yine Arkaik ve Klasik dönemde bir gelenek halinde olmasa da bebek ve çocuk mezarlarında kremasyon gömü türleri tespit edilmiştir. Bu işlem esnasında bebeklerin yumuşak dokularıyla birlikte kemiklerinin hasar görmüş olabileceği düşünülmüştür⁹⁷. Anadolu'da kremasyon çocuk mezarı örneğine Aizanoi 2017 yılı çalışmalarında 2 nolu çocuk mezarında rastlanılmıştır. İskelet basit toprak mezara konulmuş olup kremasyon kabın kenarında kırık cam unquertarium ile kırık kandil parçaları ele geçirilmiştir⁹⁸. Benzer örnek Roma'da rastlanılmıştır. Pompeii'de bebek ve çocuklara ait mezar örneklerinde altı aydan küçük bebek mezarında kremasyon gömü uygulaması yapıldığı görülmüştür⁹⁹.

Troas ve Aiolis bölgesi bebek ve çocuk mezarlarında öne çıkan bazı buluntularda olduğu gibi, bölge gömü uygulamaları bakımından yakın coğrafyadan izler bulunmaktadır. Antandros, Aiolis bölgesini Troas'a bağlayan stratejik bir noktada yer almaktadır. Araştırmacılar tarafından 2008'de Antandros nekropolünden hiçbir fetüs ve bebeğe kremasyon gömü uygulamasının yapılmadığı bildirilmiştir. Bunun yanı sıra yetişkin bireylerinse çoğunluğunun yakıldığı saptanmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde Antandros'un tarihi süreçte mezar özellikleri bakımından değişimler yaşadığı, MÖ. 7. Yüzyıl'dan MÖ. 5. Yüzyıl'a kadar olan süreçte kremasyon uygulamalarında sıklık azalırken, Hellenistik Dönem yetişkin mezarlarında kremasyon uygulamasının sayısında önemli bir artış olduğu tespiti yapılmıştır¹⁰⁰. Antandros'ta meydana gelen bu kültürel farklılaşmanın mezar yapılarına yansımış olması olasılığı üzerine yapılan yorumlar oldukça isabetli görünmektedir¹⁰¹. Nitekim Anadolu'nun batı kıyılarındaki "Aiolis" ve "Ionia", daha kuzeyde "Troas" bölgeleri Hellen kolonileri bulunmaktadır. Kültürel anlamda Hellenleşmiş topraklar olan buralarda Dor, Ion ve Aiol kökenli antik Hellen kentleri (*poleis hellenides*) yer almıştır¹⁰². MÖ 550'den MÖ 330'e kadar Pers hanedanı Akhaimenidlerin egemenliğindeki Batı Anadolu kıyı şeridi Pers hakimiyetinde olmuşlardır¹⁰³. Ancak Miletos kenti Hellen kültürünün en eski temellerini oluşturan kenttir. Herodotos, yaklaşık on iki Ionia kentini kendilerine özgü kültürleri ile ön plana çıktıklarından söz etmiştir. Ve bu kentleri; Miletos, Myus, Smyrna, Ephesos, Teos, Klazomenai, Lebedos, Phokaia, Samos, Priene, Erythrai, Khios Kolophon olarak sıralamıştır¹⁰⁴. Yine Arrian'ın aktardığı, Büyük İskender'in Anadolu yolculuğunda Hellepontos'tan Troas'a doğru ilerlediğini, oradan Praktios ırmağı yakınlarına kadar geldiğini bildirmiştir. Sardes'e doğru yürüyüşünde daha önce Pers yönetiminde olan Aeolia ve Ionia kentlerine gönderdiği komutanlarla bölgede denetimi sağladığından söz etmiştir. Sardes halkına ve Lydialılara geleneklerini eskisi gibi devam edebilecekleri yönünde izin vererek üç günde Efesus'a ulaşmıştır. Bu esnada Magnesia ve Tralles kentlerinden gelen elçiler vasıtasıyla bu kentlerin bağlılıklarını bildirdikleri ifade edilmiştir. Miletos'ta ise İskender karşısında verilen mücadelenin başarısız olduğu ve kentin İskender'in eline geçtiği aktarılmıştır. Miletos'ta yaşanan sorunların ardından Karia'ya doğru yola çıkan İskender oradan Phrygia tarafına geçmiştir¹⁰⁵. Nitekim Anadolu'nun kıyı kesimlerindeki bu sosyal hareketliliğin, Peloponnes Savaşları esnasında da

⁹⁶ Dasen, "Childbirth and infant in Greek and Roman Antiquity", 297- 306.

⁹⁷ Kurtz and Boardman, "Greek Burial Customs", 37, 55, 74, 99

⁹⁸ Elif Özer ve Murat Taşkiran, "Aizanoi 2017 Sezonu Kazı ve Araştırmaları", *XL. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 07-11 Mayıs 2018, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019): 582.

⁹⁹ Carroll, "Infant Death and Burial in Roman Italy", 105.

¹⁰⁰ Özge Yılmaz ve Yılmaz Selim Erdal, "Antandros Antik Kentinde Ölü Yakma Geleneği", *XXIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (28 Mayıs-1 Haziran 2007), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, 2008): 46; Kahraman Yağız, "Antandros Nekropolisi Hellenistik Dönem Mezar Tipleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, no. 2, (2009): 143.

¹⁰¹ Yılmaz ve Erdal, "Antandros Antik Kentinde Ölü Yakma Geleneği", 47.

¹⁰² George Thomson, Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler Tarihöncesi Ege I, Çev. Celal Üster, İstanbul: Payel Yayınları, 1995: 115-117; Marco Vitale, "Asya Eyaleti", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023: 229-232.

¹⁰³ Josef Wiesehöfer, *Erken Pers Antik Bir Dünya İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. Nilgün Ersoy, İstanbul: Totem Yayınları, 2020: 19-96.

¹⁰⁴ Herodotos. *Historia*. I. 142-144.

¹⁰⁵ Arrian. I. 11-24.

yaşanmış olduğu bilinmektedir. Anadolu'nun batı kıyılarında, Mytilene (Midilli) ve Lesbos adası ve Troas bölgesinde Çanakkale'ye hâkim bir konumda Rhoeteion ve Antandros kenti dolaylarındaki Sparta ile Atina arasında gerçekleşen mücadeleler Thukidides'in aktarımlarından bilinmektedir¹⁰⁶. Ksenophon, Thukydides'in bırakmış olduğu MÖ 411'den itibaren hem Hellas'ta hem Anadolu'da meydana gelen savaşları aktarırken Sparta ile Atina arasındaki deniz savaşının ardından Peloponnesosluların Hellespontos dolaylarından, Atinalı komutan Alkibiades'e karşı savaşmak için Sardes yönünde harekete geçtiklerinden söz etmiştir. Parion civarında bütün kuvvetlerin bir araya gelmesiyle Alkibiades gece vakti seksen altı gemilik donanmasıyla Prokonnesos'a ulaşmıştır. Orada Mindaros ve Pharnabazos'un kara ordusuyla Kyzikos'ta bulunduğunu öğrenen Alkibiades hem karada hem denizde verecekleri amansız mücadeleden kaçmamaları gerektiğini belirtmiştir. Peloponnes ordusunun ise Pharnabazos tarafından Antandros'a gönderildiğini aktarmıştır. Bu esnada Syrakusailerin, hem Antandrialılara destek vererek surların bitirilmesini sağladıklarından ve bu kentte vatandaşlıkta dahil birtakım ayrıcalıkları elde etmelerinden söz etmiştir. MÖ 411-362 yılları arasında gerek Hellas ana karası, gerekse Anadolu'da meydana gelen olayları aktaran Ksenophon, Atinalılar ile Spartalılar arasındaki mücadelenin gerçekleştiği Anadolu kentlerinden ayrıntılarıyla söz etmiştir¹⁰⁷. Tarihsel süreçte gelişen ve değişen sosyolojik yapının bölge kültürünü şekillendirmesi bebek ve çocuk mezar geleneklerine de yansımış olmalıdır.

Hellen toplumunda bebek ve çocuklara uygulanan ritüel ve muamelelerin kronolojik ve bölgesel farklılıklar içerdiği yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır¹⁰⁸. Anadolu'nun batı bölgelerinde özellikle Troas, Antandros, Parion, Aiolis ve dolaylarında bebek ve çocuk mezar gelenekleri arasında mezar türü, gömü özelliği ve mezar buluntusu bakımından benzer uygulamalar dikkat çekmektedir.

Sonuç

Çocukların oyuncaklarla ilişkisinin antik çağ koşullarında da günümüzden farklı olmadığı kabul edilmelidir. Ancak bebek ve çocuk mezarlarına bu buluntuların konma amacıyla gerek mezar taşlarındaki betimlemeler ve yazılı kaynaklar, gerekse arkeolojik kaynaklardan minyatür bazı hayvan figürleri, çocukların bu dünyadaki yetişkin rollerine ilişkin bir sembol olma olasılığı üzerine yapılmış yorumlamaların daha makul olabileceğini göstermektedir. Nitekim Anadolu'nun batısında araştırmacılar tarafından saptanan horoz figürleri bazı mezar örneklerinde mevcuttur. Dolayısıyla bebek ve çocuk mezarlarında ortaya çıkartılan minyatür horoz figürünün, yol gösterici, koruyucu ve ergenliğe geçiş anlamlarının yanı sıra, Hellen ve Roma toplumu tarafından prestijli bir meslek olarak algılanan askerlik mesleğini temsilen özellikle erkek çocukların mezarlarında bulunması, onların asker olmaları yönünde desteklenmesi ve meşguliyetleriyle olan bağlantılara işaret eder niteliktedir.

Bebek ve çocuk mezarları gömü uygulamalarında ise, gömü merasimi gerektiren kremasyon gömme geleneğinden ziyade, çocuklar için çoğunlukla inhumasyon gömülerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Araştırmacılar tarafından intramural gömü türü ve kap mezar uygulamalarına çoğunlukla rastlanılmış olduğu söylenebilir. Ayrıca antik yazarların ifadelerine paralel olarak, arkeolojik verilerde altı aydan önce ölen bebeklerin yakılmaması, altıncı aydan sonra mezar buluntuları ve donanımı konusunda yetişkin mezarlarına benzer uygulamaların yapılması, bir yaşından küçükler için amphoraların kullanılması ve yas töreni düzenlenmemesi gibi gelenekler oldukça dikkat çekicidir. Ve bu süre mezar gelenekleri açısından bebek ve çocuklar için bir kırılma zamanına işaret ediyor olmalıdır.

Anadolu'nun özellikle batı bölgelerinde mekânsal bağlantılar ve toplumsal dinamikler sosyo-kültürel ilişkileri ve dolayısıyla toplumun gelenek ve sembol algılarını etkilemiş görünmektedir. Dolayısıyla yeni araştırma ve kazı çalışmalarının sayısının artırılması, konu üzerine yapılacak değerlendirmelerde önemli bir referans sağlayacaktır.

¹⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Thuk. IV. 52; Ksenop. *Hellenica*, I. 24-27.

¹⁰⁷ Ksenophon, I. 24-27; Mehmet Ali Kaya, *Ege ve Eski Yunan Tarihi-II Klasik ve Hellenistik Çağlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2022: 238.

¹⁰⁸ Chrysanthi Gallou, "Children and Death in Bronze Age and Early Iron Age Greece", *Childhood in Antiquity: Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean*, (London: Taylor & Francis Ltd., 2020): 2-14.

Antik Kaynakça

- Aeschylus. *Eumenides*. Herbert Weir Smyth, Cambridge: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1926.
- Aristophanes. *Birds. The Complete Greek Drama*, Eugene O'Neill, New York: Random House, 1938.Vol. 2,
- Arrian. (Arrianus), *İskender'in Seferleri*, İstanbul: İdea Yayınları, 2005.
- Herodotos. *Historia (Herodot Tarihi)*, İstanbul: Remzi Yayınevi, 1991.
- Pausanias. *Description of Greece*. English translated by W. H. S. Jones, Litt. D ve H. A. Ormerod, M. A., Vol. 4, London: Harvard University Press.
- Pindaros, *The Olympian*, Diane Arnson Svarlien (Eds), 1990.
- Platon, *Laws*. Translated By Rg Bury, Cambridge: Harvard University Press, 1967-1968.
- Pliny (Yaşlı Plinius/ Gaius Plinius Secundus), *Naturalis Historia*, John Bostock (Eds), M. D., F.R.S., H.T. Riley, Esq., B. A., 1855.
- Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*, Çeviren Furkan Akderin, İstanbul: Belge Yayınları, 2019.

Modern Kaynakça

- Albayrak, Yusuf, "Soğmatar Nekropolü 2017 Kazı ve Temizlik çalışmaları", *XL. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 07-11 Mayıs 2018, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019. 651-668.
- Atalay, Süleyman, Ahmet Çelik ve Cumali Ayabakan, "Horoz Betimli Karabucak Lahdi", *Phaselis Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi VII*, (2022): 109-125.
- Başaran, Cevat, Vedat Keleş, Hasan Kasapoğlu ve Hasan Ertuğ Ergürer, "Parion 2011 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *XXXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II. cilt, (28 Mayıs- 1Haziran 2012), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, (2013): 347-364.
- Beaumont, Lesley, Nicola Harrington ve Candaca Richards, "Children in Antiquity: Greece and Egypt", *Children in Antiquity*, (2015): 1-16.
- Bıçakçı, Harun, "Antik Roma'da Aile, Aile Reisi ve Çocuk", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Ed. Osman Köse, Samsun: Canik Belediyesi kültür Yayınları, (2016): 591-598.
- Carroll, Maureen, "Infant Death and Burial in Roman Italy", *Journal of Roman Archaeology* 24, (2011): 99-120. Doi: [10.1017/S1047759400003329](https://doi.org/10.1017/S1047759400003329)
- Cömert, Bedrettin, *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara: De Ki Sanat Tarihi Yayınları, 2010.
- Csapo, Eric, "Cockfights, Contradictions, And The Mythopoeitics Of Ancient Greek Culture", *Arts: The Journal of The Sydney University Arts Association* 28, (2006): 9-41.
- Çakır, Ayşe, "Antik Yunan ve Roma'da Çocuk Oyunları ve Oyuncakları", *Aktüel Arkeoloji* (2018): 60-73.
- Çevik, Özlem ve Osman Vuruşkan. Ulucak Höyük 2012-2013 Yılı Kazı Çalışmaları, *XXXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 02-06 Haziran, Gaziantep: Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın, (2014): 583-600.
- Dasen, Veronique, "Childbirth And Infant in Greek And Roman Antiquity", *Blackwell Companion To Families In The Greek And Roman World*, (2011): 291-314. Doi: [10.1002/9781444390766.ch18](https://doi.org/10.1002/9781444390766.ch18)
- Engin, Atilla, Engin Özgen, Olcay Zengin Koşan, F. Ay Şafak ve A. Bozkur, "Oylum Höyük 2014", *XXXVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 11-15 Mayıs, Erzurum: Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın, (2016): 445-466.

- Erdemir Hatice, Erdemir Halil, Antikçağ da Çocuk Olmak Ölmek ya da Ölmemek, *Kadına ve Çocuğa Şiddet 2*, (2012): 643-659.
- Erdemir Hatice, Mısra Çayakar, Antikçağ da Hellen ve Roma Toplumlarında Belli Başlı Çocuk Oyunları. *Şehir ve Çocuk Sempozyumu-IV. Uluslararası Canik Sempozyumu*, (2015): 1167-1179.
- Ergürer, H. E., Y. Arlı, M. Yıldızlı, U. Büyüme ve H. Ergürer, “Syedra 2020 Yılı Kazı Ve Restorasyon Çalışmaları”, *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, 2. Cilt, Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın, (2020): 289-310.
- Erkanal, Hayat, Ayşegül Aykurt, Kadir Büyükelsoy, İrfan Tuğcu, Rıza Tuncel ve Vasıf Şahoğlu, “Liman Tepe 2015 Yılı Kara ve Sualtı Kazıları”, *XXXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 23-27 Mayıs 2016, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017. 133-150.
- Foça, Serhat ve Mesut Mert Yenişehirli, Kyme (Aiolis) Güney Nekropolisi’nden Bir Çocuk Mezarı, *Cedrus ix*, (2021): 151-167. Doi: [10.13113/CEDRUS.202108](https://doi.org/10.13113/CEDRUS.202108)
- Freeman, Charles. *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Çeviren Suat Kemal Angı, Ankara: Dost Yayınları, 2003.
- Gallou, Chrysanthi, “Children And Death in Bronze Age And Early Iron Age Greece”, *Childhood in Antiquity: Perspectives And Experiences Of Childhood in The Ancient Mediterranean*, London: Taylor & Francis Ltd., (2020): 1-29.
- Golden, Mark, “Other People’s Children”, *A Companion to Families in The Greek and Roman Worlds*, (2011): 62-275.
- Gögebakan, Yüksel, “Dörtlü Atlı Grup Olarak “Quadriga” İle “Mahşerin Dört Atlısı”nın İlişkilendirilmesi ve Sanatsal Yansımaları”, *Sanat Ve Tasarım Dergisi*, (2017): 104-127. Doi: [10.20488/sanattasarim.562960](https://doi.org/10.20488/sanattasarim.562960)
- Grossman, Janet Burnett, “Forever young: an investigation of the depictions of children on Classical Attic funerary monuments”, *Hesperia Supplements 41*, (2007): 309-322.
- Kalaycı, Alaaddin, “Roma Askeri Sisteminde Emeklilik ve Emekli Askerlerin Yaşantıları”, *Amisos 3*, no. 5, (2018): 371-381.
- Kaya, Mehmet Ali, “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi 24*, no. 38, (2005): 11-30. Doi: doi.org/10.1501/Tarar_0000000229
- Kaya, Mehmet Ali, “Anadolu’da Roma Egemenliği (İÖ. 205-25)”, *Doğu Batı Dergisi*, 49, (2009): 195-233.
- Kaya, Mehmet Ali, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Kaya, Mehmet Ali, *Ege ve Eski Yunan Tarihi-II Klasik ve Hellenistik Çağlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2022.
- Keleş, Vedat, Hasan Ertuğ Ergürer, Hasan Kasapoğlu, Ersin Çelikbaş, A.lper Yılmaz, Büşra Elif Kasapoğlu, Kasım Oyarçin, Michael Deniz Yılmaz ve İsmail Akkaş, “Parion 2015 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *XXXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I. Cilt, (23-27 Mayıs 2016), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017. 23-46.
- Keleş, Vedat ve Ersin Çelikbaş, “Parion Roma Kolonizasyon Sikkeleri”, *Arkeoloji ve Sanat 145*, (2010): 1-10.
- Keleş, Vedat ve Hasan Kasapoğlu, “Çocuk-Ölüm-Oyun Tezatında Parion’da Çocuk Oyuncakları”, *Arkeoduvar 6*, (2022): 41-48.
- Konijnenberg, Marlies, “Infanticide and The Social Status of Children as Reflected in Child Burials”, *Unpublished Ba Thesis*, 2014.
- Ksenophon., *Hellenika*, Çeviren Okan Demir, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2021.

- Kurtz, Donna C., ve John Boardman, "Greek Burial Customs", *Aspects Of Greek And Roman Life*, Ed. H. H. Scullard, London: The Camelot Press, 1971.
- Küçüküney, Zuhâl ve Pınar Tunç Altun, "İdç Liman Kurtarma Kazısı (İzmir İli, Aliğa İlçesi, Çakmaklı Köyü, Kendirci Mevkii 613 ve 68 Parsellere Ait)", *XVII. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, (28 Nisan- 1 Mayıs), Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, (2009): 53-74.
- Laes, Christian, "Review: Children, Burial And Death", *L'antiquité Classique* 84, (2015): 259-269.
- Martin, Thomas R., *Eski Yunan Tarihöncesinden Hellenistik Çağ'a*, İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- McGeorge, Photini JP., "Intramural Infant Burials In The Aegean Bronze Age", *2èmes Rencontres D'archéologie De L'ifea: Le Mort Dans La Ville Pratiques, Contextes Et Impacts Des Inhumations Intra-Muros En Anatolie, Du Début De L'age Du Bronze À L'époque Romaine*, 2011. 1-20.
- Norman, Naomi J., "Death and burial of Roman children: the case of the Yasmina cemetery at Carthage-Part II, The archaeological evidence", *Mortality* 7, no. 3, (2002): 302-323. Doi: [10.1080/1357627021000063115](https://doi.org/10.1080/1357627021000063115)
- Özbal, Rana ve Fokke Gerritsen, "2011 Yılı Barcın Höyük Kazıları", *XXXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 28 Mayıs- 1 Haziran, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları 2012. 159-168.
- Özbal, Rana, Fokke Gerritsen ve Mücella Erdalkıran, "2015 Yılı Barcın Höyük Kazıları", *XXXVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, (2017). 17-32.
- Özer, Elif, "Aizanoi 2012 Yılı Çalışmaları", *XXXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II. Cilt, 27-31 Mayıs 2013, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi, 2014. 324-342.
- Özer, Elif, "Aizanoi'dan Horozlu Mezar", *Art-Sanat Dergisi* 5, (2016): 1-24.
- Özer, Elif, "Aizanoi 2016 Sezonu", *XXXIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 22-26 Mayıs 2017, Bursa: Star Matbaacılık, (2018): 207-228.
- Özer, Elif ve Murat Taşkiran, "Aizanoi 2017 Sezonu Kazı Ve Araştırmaları", *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, 07-11 Mayıs 2018, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, (2019): 581-602.
- Öztan, Aliye, "2010 Yılı Acemhöyük Kazıları", *XXXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 23- 28 Mayıs, Malatya: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, (2012): 393-412.
- Peck, Harry Thurston, *Dictionary Of Classical Antiquities*, Harper And Brothers, New York 1898.
- Pirson, Felix, "Pergamon", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023: 61-77.
- Polat, Gürcan ve Yasemin Polat, "Antandros Nekropolü 2001-2006 Yılları Ön Raporu", *Arkeoloji Dergisi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (2007): 1-20.
- Polat, Gürcan, Yasemin Polat, Kahraman Yağız, Rabia Aktaş, Aslı Saka, Evren Açar, Ecem Baysu ve Ertuğrul Kırış, "Antandros 2015-2016 Yılı Kazıları", *XXXIX. Kazı Sonuçları*, 3. Cilt, 22-26 Mayıs 2017, Bursa: Star Matbaacılık, (2018): 477-502.
- Sayar, Mustafa Hamdi, "Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Trakya", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023: 45-60.
- Şimşek, Celal, "2013 Yılı Leodikeia Antik Kenti Kazı Ve Restorasyon Çalışmaları", *Xxxvi. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 3, 02-06 Haziran 2014, Ankara: İsmail Aygöl Ofset Matbaacılık, 2015.
- Tekin, Oğuz. "Büyük İskender: Doğu Seferi ve Hellenistik Çağ", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.

- Thomson, George, Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler Tarihöncesi Ege I, Çev. Celal Üster, İstanbul: Payel Yayınları, 1995.
- Topaloğlu Uzunel, Aysun, “Antik Yunan ve Roma Oyuncakları Üzerine”, *Uluslararası Oyun ve Oyuncak Kongresi*, 5-7 Mayıs, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Üreten, Hüseyin, “Review: Anadolu’da Roma Eyaletleri: Augustus Dönemi”, *Journal of History and Future* 3, no.1, (2017): 291-294.
- Vitale, Marco, “Asya Eyaleti”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023. 228-249.
- Wiesehöfer, Josef, *Erken Pers Antik Bir Dünya İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. Nilgün Ersoy, İstanbul: Totem Yayınları, 2020.
- Yağız, Kahraman, “Antandros Nekropolisi Hellenistik Dönem Mezar Tipleri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, No. 2, (2009): 136-144.
- Yaraş, Ahmet ve Candan Yaraş, “Antik Çağ’da Oyuncaklar ve Günümüze Yansıması”, *Günümüzde Çocuk Oyunlarında ve Oyuncaklarında Yaşanan Değişimler Sempozyumu*, 09-10 Aralık, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, 2010.
- Yılmaz, Özge ve Yılmaz Salim Erdal, “Antandros Antik Kentinde Ölü Yakma Geleneği”, *XXIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, (28 Mayıs-1 Haziran 2007), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, (2008): 41-56.

İnternet Kaynaklar

(https://books.google.com.tr/books?redir_esc=y&hl=tr&id=emhDEAoFbmEC&q=cockerel#v=onepage&q=cock&f=false, 09.11.2023.)

<https://www.wildwinds.com/coins/greece/troas/dardanos/t.html>.30.11.2023.

https://www.sydney.edu.au/museums/collections_search/#search-results&view=details&modules=ecatalogue&irn=37551&id=f015.12. 11. 2023.

Summary

The number of infant and child graves unearthed in Ancient Anatolia is relatively limited. Consequently, the evaluations are constrained by the lack of research in terms of chronological continuity. This study evaluates intercultural connections in terms of burial characteristics and grave finds of infant and child graves unearthed in Anatolia.

Examples of animal figures such as horses, dogs, roosters, rabbits and pigs were found in tombs unearthed in ancient Anatolia. Some animals, including miniature figures, are among the notable findings that distinguish infant and child graves from those of adults. Researchers have postulated that the terracotta animal figurines buried in the tombs are toys that children would desire in the afterlife.

As Plato observed, "in order to be proficient in any field, one must engage in play that is related to that field from an early age." If one aspires to be a builder, for instance, one must engage in play that involves building. If one is to become a good farmer, for instance, one must engage with toys related to tilling the soil. It is therefore evident that in order to prepare babies and children for the future, their occupations should be supported in that direction in addition to their nature. Although the interaction between toys and children appears similar to that observed in the present day, the underlying motivation behind the burial of these toys appears distinct from that of adults.

Since the 5th century BC, painted children's paintings on tombstones have been a source of interest. The symbols on baby and child gravestones provide evidence of depictions of this world. These children are frequently shown on gravestones as older than the child who passed away. This suggests that they had fulfilled the expectations placed on that young person for future achievement. A few inscriptions additionally highlighted the child's unique skills.

Although archaeological data provide a general overview, they reveal some differences in the interpretation of symbolic meanings. However, both Plato's statement and the descriptions on the tombstones, together with the grave finds, strengthen the possibility that the symbol in question points to the daily life of children in this world rather than their needs in the afterlife.

The presence of rooster figures was documented in the infant and child graves of Troas, Aiolis and the surrounding areas of Parion, Kyme, Antandros and Aizonai in the western regions of Anatolia. In ancient times, the rooster was perceived as a symbol of the transition from night to light due to its feature of crowing at sunrise. Moreover, given that the rooster was regarded as a "symbol of transitions" in Greek and Roman culture, it is probable that it was connected to children's adolescent coming-of-age rituals. Pliny's assertion that "public cockfights were held every year in Pergamon in Anatolia" demonstrates the interconnection between the perception of the rooster and combat and the Anatolian regions. The rooster's crest has also been compared to the helmet of the hoplites. In the Western regions of Anatolia during the Hellenistic Period and later 2nd century AD, it is possible that rooster figures were placed on the graves of children who wanted to become soldiers due to the changes in the demographic structure and the policies implemented during the Caesar and Augustus period. Consequently, the burials must have represented the shift in the population and cultural composition of the western areas.

Inhumation burials have been the preferred practice in the region for infants and children, rather than the cremation burial tradition that requires a burial ceremony. Intramural burial types and amphorae grave practices are common. According to ancient and archaeological data, the age of teething in infants (six months to one year) is a significant turning point in burial traditions.

It is not possible to provide a single explanation for certain occurrences due to the great diversity in the expressions of human culture and existence. The way society perceives traditions and symbols is influenced by social dynamics and spatial linkages, which in turn impact socio-cultural interactions.

Sorunların Gölgesinde Bir Muallim Mektebi: Ayıntab Darümuallimini

Sadık Çetin*

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,
Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi,
Gaziantep Eğitim Fakültesi,
Eğitim Bilimleri Bölümü,
Gaziantep/TÜRKİYE
sdkctn2@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3207-0751

Geliş: 06 Aralık 2023
Kabul: 18 Mart 2024
Yayın: 10 Mayıs 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Osmanlı maarifinin modernleşme sürecinin en önemli eksikliklerinden biri de çağın gerektirdiği donanımda muallimlerin yeterince bulunmamasıydı. Bu açığın giderilmesi için 1848 yılında darümualliminler açılmaya başlanmıştır. Zamanla vilayet merkezlerinde sayıları artan bu okullar bazı liva merkezlerinde de tesis edilmiştir. Bu süreçte Ayıntab'da açılmış olan darümuallimin mektebi her ne kadar kısa bir süre hayatini devam ettirmiş olsa da Ayıntab eğitim tarihi açısından önemli bir eğitim kurumudur. Zira mektebin tarihçesinin yanında Halep Maarif Müdüriyeti ile mektep personeli arasında yaşananlar ve yapılan tahkikat maarif dünyasının farklı bir yönünü ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Ayıntab Darümuallimininin açılış süreci, muallim tayinleri, mektebin kapatılması sürecindeki bürokratik işleyişin yanında yapılan tahkikatlar çerçevesinde maarif bürokrasisi ile mektep personeli arasındaki ilişki ele alınmıştır. Mektebin kapatılmasında livalardaki darümualliminlere ödenek ayrılmamasının yanında Halep maarif bürokrasisi ile mektep personeli arasındaki gerginliğin mektep eğitimine yansımaları etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Maarifi, Ayıntab, Darümuallimin, Tahkikat

A Teacher's School in The Shadow of Problems: Ayıntab Darümuallimin

Research Article

* Responsible Author,
Assoc. Prof. Dr., Gaziantep
University, Gaziantep Faculty of
Education, Department of
Educational Sciences,
Gaziantep/ TÜRKİYE
sdkctn2@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3207-0751

Received: 06 December 2023
Accepted: 18 March 2024
Published: 10 May 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

One of the most important shortcomings of the modernization process of Ottoman education was that there were not enough teachers with the equipment required by the age. In order to fill this gap, darümuallimin schools started to be opened in 1848. Darümuallimins, whose number increased in the provinces over time, were also established in some districts. Although the darümuallimin opened in Ayıntab during this period continued its existence for a short time, it is an important educational institution in terms of the history of Ayıntab education. In addition to the history of the school, what happened between the Aleppo Directorate of Education and the school staff, and the investigation reveal a different aspect of the world of education. In this study, the opening process of Ayıntab Darümuallimin, the appointment of teachers, the bureaucratic functioning of the school's closure process, as well as the relationship between the education bureaucracy and the school personnel within the framework of the investigations were discussed. In addition to the fact that no allowance was allocated to darümuallimin in the districts during the closure of the school, the reflections of the tension between the Aleppo education bureaucracy and the school staff on school education were effective.

Keywords: Ottoman Education, Ayıntab, Darümuallimin, Inspection

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atf - Cite: Çetin, S. Sorunların Gölgesinde Bir Muallim Mektebi: Ayıntab Darümuallimini.
History Studies 16, no. 2 (2024): 185-199.

Giriş

Osmanlı modernleşmesinin en önemli ayaklarından biri maarif sahasında yaşanan yenileşme hamleleridir. Öyle ki zamanla memleketin içine düştüğü buhrandan çıkışın esas yollarından birinin eğitim sahasında yapılacak reformlar olduğu konusunda genel bir kanaat oluşmuştur.¹ Bu minvalde öncelikle askeri eğitim alanında başlayan yenilik adımları ilerleyen süreçte sivil eğitim kurumlarında da görülmüştür.

Eğitim alanında beklenen gelişmenin gerçekleştirilmesinin önemli aşamalarından biri de *usul-i cedid*² üzere maarifin yaygınlaştırılması olmuştur. Bu uğurda yeni eğitim öğretim kurumları tesis edilmiştir. Bu çerçevede Kemal Efendi'nin gayretleriyle İstanbul'un farklı mahallerinde açılan beş adet rüştiyede verilen eğitimin kısa sürede faydası görülmüştür. Sağlanan başarı üzerine Sultan Abdülmecit tarafından talebe ve muallimlere hediyeler verilmiştir. Bu başarının en önemli mimarı olan Mekatib-i Umumiye Müdürü Kemal Efendi'nin unvanı da nazırlığa çevrilmiştir. Söz konusu başarının devam etmesi ve bu girişimlerin faydalı olması yeni usul eğitim öğretimi bilen muallimlerin yetiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu ihtiyacın karşılanması yolunda eğitim tarihimizin en önemli adımlarından biri olan darümuallimin mektebi, Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'nin gayretleriyle sayısı gittikçe artan sıbyan ve rüştiye mekteplerine muallim yetiştirmek amacıyla 1848 yılında açılmıştır.³ Bu mektebin idaresine baş hoca sıfatıyla ulemadan Denizlili Yahya Efendi atanmıştır. Ardından mektep müdürlüğüne Ahmet Cevdet Efendi getirilmiştir.⁴ Ahmet Cevdet Efendi bu görevi esnasından mekteple ilgili bir nizamname yayımlamıştır. Yayımlanan bu nizamnamede belirtilen kriterler darümuallimin mektebine verilen önemin bir göstergesidir.⁵

Osmanlı eğitiminde modernleşme sürecinde geç kalınmış konulardan bir diğeri ise sıbyan mekteplerinde yapılacak yenileşme hamleleri idi. Bu süreçte Darümuallimin-i Sıbyanın kuruluşu öncesinde sıbyan mekteplerinde gözle görülür bir değişim gerçekleştirilememiştir. Bu mekteplerden mezun olanlardan rüştiyelere devam edenler nispeten şanslı durumdaydılar. Rüştiyelere devam edemeyenler ise en gerekli gündelik bilgilerden dahi mahrum kalıyorlardı. Bu açığın kapatılması ve Coğrafya ve Hesap gibi dersleri okutacak muallimlerin bulunması için Meclis-i Maarif tarafından bir sınav yapılmıştı. Bu sınavın sonucunda istenilen evsafda muallimler bulunamamıştı. Bu minvalde Maarif Nazırı Safvet Paşa tarafından memleketin her köşesinde bulunan sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla İstanbul'da bir Darümuallimin-i Sıbyanın kurulacağı ifade edilmiştir.⁶ Böylece 1868 yılında Darümuallimin-i Sıbyan açılmıştır. Bu mektep iki yıllık olarak düzenlenmiştir. Bir süre kapalı kalan bu mektebin 1872 yılında tekrar açılmasından iki yıl sonra uygulamalı eğitim vermek amacıyla bir numune mektebi eklenmiştir. Ardından başta Bosna olmak üzere Girit ve Konya'da da darümualliminler açılmıştır.⁷

¹ Bu konuda bkz. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. (Ankara: TTK Basımevi, 1991) 6; Devrin basın hayatında da bu mesele ilgiyle dile getirilmiştir. Örneğin Nesl-i Âti mecmuasında yayımlanan bir yazıda beşeriyetin ihtiyaçlarından ayrıntılı bir şekilde bahsedildikten sonra şu ifadelerle yer verilmiştir: "O halde bir milletin her şeyden evvel bilgiye maarife ihtiyacı vardır. Cehl ve nâdâni içinde kalmış nasibe-i medeniyelerini alamamış milletler velev genç de olsa pek elim bir mevte, pek feci bir inkıza mahkûmiyetten kurtulamazlar." H.N.Y. "Biraz da Maarif-i İbtidaiyye", *Nesl-i Âti* (19 Temmuz 1328 [22 Temmuz 1912]), 18; Diğer bir gazetede ise eğitimden bahsedilirken "Maarif ruh-ı memleketdir, âti ilim ile kâimdir" ifadelerine yer verilmiştir. Bkz. Ahmed Hilmi, "Maarif Bir Nazar", *Necm-i Terakki* (23 Teşrinievvel 1324 [5 Kasım 1908]), 1.; Başka bir yazıda ise maarif ve cehaletin mukayesesini etkili örneklerle izah edilmektedir. Bkz. İhsan, "Terbiye-i Avam, Tamim-i Maarif", *İnkılab* (22 Ağustos 1325), 100-101.

² *Usul-i cedid*, eğitim-öğretimde değişen dünyaya uyum sağlamak için oluşturulan yeni bir yaklaşımdır. Gaspıralı İsmail, Kırım ve Rusya'daki Türklerin içinde bulunduğu geriliğin sona erdirilmesi için maarif sahasında *usul-i cedide* geçilmesinin gerekliliğini savunmuştur. Bu düşünce çerçevesinde 1884 yılında Bahçesaray'da yeni eğitim-öğretim yaklaşımlarının uygulandığı bir okul açmıştır. Bu mektepte kırk günde okuma yazmanın öğretilebileceğini göstermiştir. Gaspıralı İsmail'in usul-i cedid adını verdiği bu yeni eğitim-öğretim yaklaşımı zamanla Rusya Müslümanları arasında yaygınlaşmış ve bir döneme damgasını vurmuştur. Bkz. Hakan Kırımlı, "Gaspıralı, İsmail Bey", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996)13:392-395.

³ İbnü'ş-Şeyh Nafi Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilâtı ve İcratı*. (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338) 38-39.

⁴ Mustafa Gündüz, *Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa*. (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012) 105.

⁵ Bkz. Yahya Akyüz, "Darümuallimin'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmed Cevdet Paşa", *Millî Eğitim*, no. 95 (1990): 3-20; İlgili nizamnamenin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Mehmet Ali Yıldırım, "Tanzimat Döneminde Meslek Okulları", (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2010) 69-73.

⁶ Yıldırım, "Tanzimat Döneminde Meslek Okulları", 111-112.

⁷ Cemil Öztürk, "Darümuallimin", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993) 8:551.

1869 yılı Maarif Nizamnamesinde öngörülen yeniliklerden biri de Darümuallimin-i Âliyenin kurulmasıdır. Buna göre açılacak Darümuallimin-i Kebîr, rüştiye, idadiye ve sultanilere öğretmen yetiştirecek üç şubeden oluşacaktı. 1874 yılında rüştiye şubesi dâhilinde kâğıt üzerinde bir idadi şubesi kurularak Darümuallimin-i Kebîr açılmıştır. Bununla birlikte büyük darümuallimin ancak 1877 yılında faaliyete geçmiştir.⁸

Bu gelişmelere rağmen memleket sathında öğretmen yetiştiren mektepler yeterli değildi. Öyle ki 1875 yılına gelindiğinde bile Darümuallimin-i Sıbyandaki talebe sayısı ancak yirmi beşti. Bu mektepler ülke genelinde sayısı toplamda 300'ü geçmeyen rüştiyelerin muallim ihtiyacını bile karşılamaya yetmiyordu.⁹ 1311-1312 yılı maarif istatistiğine göre İstanbul dışında vilâyât-ı şâhânedede toplam on dört darümuallimin-i sıbyan bulunuyordu. Bunlar Bursa, Ankara, Diyarbakır, Kastamonu, Trabzon, Adana, Sivas, Konya, İzmir, Şam, Selanik, Edirne, Yanya ve Manastır vilayetlerindedi. Bu mekteplerdeki toplam talebe sayısı ise 340 idi. Şahadetname almış olanların toplam sayısı ise 1304'tür. Ehliyetnâme alarak çıkanlar ise 827 kişidir.¹⁰

Darümualliminlerde zamanla bazı yenilikler yapılmıştır. Satı Bey'in gerçekleştirdiği yenilikler bu konuda önemli örneklerdendir. Satı Bey'in yaptığı yenilikler dönemin basın hayatında da yankı bulmuştur. Bu konuda Nesl-i Âtî gazetesinde çıkan bir yazıda Satı Bey'in darümuallimin için yaptıkları konusunda kullanılacak en doğru ifadenin *darümuallimini vücuda getirdi* cümlesi olacağına yer verilmiştir. Satı Bey'in otellerde ve han köşelerinde sefil bir hayat yaşayan talebeler için mektebe leyli bir bölüm ve ilmi şubeler eklediği böylece mektebe bir nizam verdiği ifade edilmiştir. Bilahare Satı Bey'in görevinden ayrılması ile darümualliminin eski günlerinden çok uzaklaştığı belirtilmiş ve Satı Bey'in faaliyetleri övgü dolu ifadelerle okuyuculara aktarılmıştır.¹¹

Darümualliminlerin sayısı zamanla artmış ve bazı liva merkezlerinde de açılmaya başlanmıştır. Bunlardan biri de Ayıntab'da açılan darümuallimin mektebidir. Bu çalışmada Ayıntab Darümuallimin mektebinin açılış süreci, yaşananlar, mektebin kısa süre devam eden tarihçesinde öne çıkan tahkikat süreci ve mektebin kapanışı ele alınmıştır. 1910 yılı sonlarına doğru açılan Ayıntab Darümuallimini esasen bölgenin önemli bir ihtiyacını temin gayesine matuf bir girişimdir. Zira devletin hemen her yerinde yeni eğitim-öğretim usullerini bilen muallimlere duyulan ihtiyaç Ayıntab ve çevresinde de kendini hissettirmiştir.

Bu çalışmanın odaklandığı esas konu ise Halep vilayeti maarif bürokrasisi ile Ayıntab Darümuallimin mektebi personeli arasında yaşanan sorunların irdelenmesidir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son yılları olduğu kadar önemli değişiklik ve ümitlerin de etkili olduğu meşrutiyet yıllarında eğitimin yaygınlaştırılması yolunda atılan adımların Ayıntab Darümuallimini özelinde bir değerlendirme çalışmasıdır. Finansman sorunlarının aşılması, bürokratik işleyişin ihtiyaca cevap verip vermediği, şahsi sorunların eğitim-öğretim süreçlerini nasıl etkilediği, gruplaşmalar ve maarif bürokrasisinin sorunları çözmeye yolunda gösterdiği reaksiyonlar üzerinden bir yerel eğitim tarihi okuma gayretidir.

1. Ayıntab Darümuallimininin Açılışı

Maarif Müfettişi Seyyid Efendi, Halep vilayetine bağlı bir kaza olan Ayıntab'da bir darümualliminin açılmasının gerekçesini izah ederken lisan-ı Osmaniye aşına kişilerin bulunması konusunda yaşanan zorlukları dile getirmekte ve Halep vilayetinin maarif açısından en gelişmiş yerlerinden biri olan Ayıntab'da bir darümualliminin açılması tavsiyesinde bulunmaktadır. Seyyid Efendi bu görüşte olmakla birlikte maarif sahasında yaşanan zorlukların sadece mektep açarak çözülemeyeceğini de ifade

⁸ Hamza Altın, "II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2009) 84.

⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*. (Ankara: PegemA, 2007) 187.

¹⁰ *Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Celîlesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Âliye ile Mekâtib-i Husûsiye ve Ecnebiyenin ve Dersâadette Tahrîri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği, 1311-1312 Sene-i Dersiyeh-i Mâliyesine Mahsûstur*. (Matbaa-i Âmiri, 1318) 31.

¹¹ Bkz. *Nesl-i Âtî* "Darümuallimin mi? Heyhat!", (26 Temmuz 1328 [8 Ağustos 1912]) 33-34; Satı Bey'in darümuallimin şahadetname töreninde irad ettiği bir nutukta söyledikleri bir darümualliminin görevi konusunda önemlidir. Satı Bey konuşmasında eski darümuallimin ile yeni darümuallimini kıyaslamaktadır. Bkz. Satı Bey, "Darümualliminin Mesleği", *Terdrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası*, no. 6 (15 Temmuz 1326 [28 Temmuz 1910]):186-195.

etmektedir. Müfettiş Seyyid Efendi'ye göre bir mektep sadece *mektep açmak* için açılmamalıydı. Yörenin şartları ile eğitiminden beklentilerin mekteplerin açılması ile uyumlu olması gerekiyordu. Bu nedenle darümualliminlerin açılması gereken yerler darümualliminlere giriş şartlarını haiz talebelerin rahatlıkla bulunabileceği yerler olmalıydı. Ayrıca bir darümualliminin mektebinin açılmasından esas gaye kolaylıkla muallim yetiştirmek olmalıydı. Ayıntab, Halep vilayetinde söz konusu şartları haiz olan yerlerden biri idi.¹²

Ayıntab Darümuallimininin açılış süreci bu şekilde başlamış olsa da bu süreçte birçok sorunla karşılaşmıştır. Bunlardan biri olan finansman sorunu mektebin açılış sürecinde kendini fazlasıyla hissettirmiştir. Bu meyanda lağvedilen Kudüs Darümuallimini tahsisatına karşılık tutularak Ayıntab'da bir darümualliminin açılması yoluna gidilmiştir.¹³ Her ne kadar mektebin masrafları bu şekilde karşılanmaya çalışılsa da Kudüs Darümuallimini için belirlenen ve daha sonra Ayıntab Darümualliminine tahsis edilen ödeneğin Ayıntab'a havalesi hızlı bir şekilde gerçekleşmemiştir. Nitekim Ayıntab Kaymakamı Kazım Bey, Maarif Nezaretine çektiği bir telgrafta mektebin açılması sürecinde yaşanan zorlukları izah etmektedir. Söz konusu telgrafta Ayıntab Darümualliminine atanmış olan müdürün yirmi üç günden beri Ayıntab'da beklemekte olduğu ancak ne tahsisatın ne de tayin edilecek muallimlerin gelmediğini belirtmektedir. Bu süreçte mektebe kaydolacak talebelerin sayısı da gün geçtikçe artmış ve otuz beşi geçmişti. Mektebin açılış sürecindeki gecikmeler talebelerin üzülmelerine sebep olurken kaydolmayı düşünen başka talebelerin de bundan olumsuz etkilenmelerine yol açmıştır. Kaymakam Kazım Bey yine de elden gelen hazırlıkların yapılarak mektep mahallinin kiralandığını ifade etmiş ve en kısa sürede tahsisatın havale edilmesini istemiştir.¹⁴

Bu arada Ayıntab Darümuallimin Müdürü İbrahim Bey de Maarif Nezaretine çektiği 17 Aralık 1910 tarihli telgrafta tayin edilen muallim-i evvelin Halep'e geldiği ve üç günden beri beklemekte olduğunu ancak Ayıntab'a gelmediğini belirtmiştir. Bunun yanında yapılan müracaatlara rağmen müfettişin de gelmediğini ve en kısa sürede her ikisinin de Ayıntab'a gelmesi için gereken talimatların verilmesini istemiştir.¹⁵

Bu yazışmalara ve aradan bir hayli zaman geçmesine rağmen ne beklenen tahsisat ne de muallimler gelmişti. Okul müdürü İbrahim Bey bu durumdan büyük bir rahatsızlık duymuş olmalı ki içinde bulunduğu durumu Maarif Nezaretine çektiği 1 Aralık 1910 tarihli telgrafta şu şekilde ifade etmiştir:

“8 Teşrinisani 326 telgrafnâme-i nezâretpenâniye imtisâlen acele Ayıntaba geldim. Yirmi yedi günden berü mektep olmak üzere bir hane isticar ederek müracaat iden talebenin evrak-ı lâzımelerini celb ve kabulden ve te'hir-i küşâdın bâis olacağı zaruret ve müşkilâtı maarif müdiriyyetine arz ile bir an evvel tahsisat ve muallimlerin irsali istirhamını tekrardan başka bir şeye muvaffak olamadım. Müracaat iden talibînin şevki kırılmamak ve bundan ziyade üzüntüye meydan virilmemek üzere tahsisatın sürat-i i'tası müsterhamdır 18 Teşrinisani 326 Ayıntab Darümuallimin Müdürü İbrahim”.¹⁶

Müdür İbrahim Bey'in telgrafından da anlaşılacağı üzere mektebin açılması çok gecikmiş ve gereken tahsisat halen gelmemişti. Bunun yanında muallimlerin de tayin edilmemesi başlı başına bir sıkıntı halini almıştı. Öyle ki İbrahim Bey'in acilen Ayıntab'a gitmesi kendine tebliğ edilmesine rağmen yirmi yedi

¹² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Maarif Nezareti, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.), 265/17 lef 1. (26 Kanunusani 1325 [8 Şubat 1910]). “lisan-ı Osmaniyeye âşina kimselerin killetinden nâşi darümuallimine kayd ve kabul için şerâit-i lâzımeyle haiz talebe tedarikinde müşkilât çekildiği ve muallimsizlik yüzünden çekilen sıkıntıların yalnız mektebin küşâdıyla kolay zâil olamayacağı bildiriliyor bir mektebi açmaktan maksad suhâletle muallim yetiştirmek olub şerâit-i kânûniyeyi haiz talebeyi nerede tedarik etmek daha muhtemel ise oraya nakli tabii olacağından maarifçe vilayetin en müterakki mahallerinden olub ahali Türkçe ve Arapçayı aynı derecede tekellüm iden Ayıntab kasabasına mektebi nakl etmek münasip olacağından ...”; Esasen ciddi bir öngörünün eseri olarak ifade edebileceğimiz Müfettiş Seyyid Efendi'nin bir mektebin açılışı ile ilgili söz konusu önerileri bir kurumun tesisi ve eğitim planlaması açısından yol gösterici bir rehber olarak değerlendirilebilir.

¹³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Maarif Nezareti, Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.), 292/63 lef 4. (25 Teşrinisani 1326 [8 Aralık 1910]).

¹⁴ BOA. MF. İBT. 293/98 lef 2. (14 Teşrinisani 1326 [27 Kasım 1910]).

¹⁵ BOA. MF. İBT. 293/98 lef 1. (4 Kanunuevvel 1326 [17 Aralık 1910]).

¹⁶ BOA. MF. İBT. 295/77 lef 5. (18 Teşrinisani 326 [1 Aralık 1910]).

günden beri sadece bazı evrak işleri ve kiralanacak bir mektep binasının bulunmasından başkaca bir şey yapılamamıştı. Mektebin açılışının gecikmesi talebelerin de şevkini kırıyor ve üzülmelerine neden oluyordu. İbrahim Bey, tahsisatın en kısa sürede gönderilmesini istiyordu.

Bu telgrafın üzerinden iki haftadan fazla bir süre geçmesine rağmen bir gelişme yaşanmaması İbrahim Bey'in içinde bulunduğu gerginliği daha da artmıştı. Bu gerginlik 17 Aralık 1910 tarihli telgrafındaki ifadelerine de yansımıştır. Nezarete çekilen bu telgrafta ise şu ifadelere yer vermiştir:

“Çâkerleri Maarif Nezaretinin emriyle Ayıntaba geleli kırk beş gün oldu. Henüz tahsisat ve muallimler vürud itmediğinden darümuallimin açılmadı. Müsebbiblerin mücâzâtı ve esbâb-ı küşâdın serîan ihzarı müsterhamdır. Ayıntab Darümuallimin Müdürü İbrahim”.¹⁷

*Kırk beş günden beri Ayıntab'da bulunan Müdür İbrahim Bey içinde bulunduğu durumu izah etmenin ötesinde yaşanan gecikmeye sebep olanların da cezalandırılmasını istiyordu. Tüm bu yazışmalara rağmen tahsisat yine de gelmemiş ve okul müdürlüğüne tayin edilen İbrahim Efendi bir buçuk aydan beri işsiz ve maaşsız olarak Ayıntab'da beklemeye devam etmişti. Bu gecikmeden rahatsız olan sadece okul müdürü İbrahim Bey değildi. Zira Ayıntab Kaymakamı Kazım Bey de ciddi derecede rahatsız olmuş ve Maarif Nezaretine çektiği telgrafta Müdür İbrahim Bey'in gecikmeden kaynaklanan mağduriyetini dile getirmiştir. Bu sırada Mektep Müdürü İbrahim Bey, mektep açılmayacaksa başka bir yere tayininin yapılmasını istemişti. Bu arada muallim-i evvel olarak tayin edilen muallim de Halep'e gelmişti. Kazım Bey, bu süreçte yaşanan karışıklığın bir an evvel giderilmesini istemiştir.*¹⁸

Bu girişimler üzerine Maarif Nezaretinden Halep Vilayeti ve Halep Maarif Müdüriyetine emirler yazılmış ve gereken havalenin hemen gönderilmesi ve Muallim-i evvel Mustafa Asım Efendi'nin Ayıntab'a giderek görevine başlaması talimatı verilmiştir. Ayrıca Ayıntab Kaymakamlığına yazılan bir telgrafta da havalenin ve muallim-i evvelin gönderildiği belirtilerek mektebin hemen açılması istenmiştir.¹⁹

Tüm bu gelişmeler üzerine 26 Aralık 1910 tarihinde Ayıntab kaymakamı Kazım Bey, Maarif Nezaretine bir telgraf çekerek mektebin resmi açılışının yapıldığını ve eğitimin başladığını bildirmiştir. Buna rağmen beklenen havale yine de gelmemişti. Kaymakam Kazım Bey, tahsisatın en kısa sürede gönderilmesini bir kez daha istemiştir.²⁰

Mektebin açılmasından²¹ sonra Ayıntab'a gelen Maarif Müfettişi Mehmet Şükrü Bey, bir rapor yazarak gerekli kiralama işleri yapıldığını ve geçici olarak on beş rahle temin edildiğini belirtmiştir. Bu sırada okula kayıt için elli beş talebe müracaat etmiş ve bunlardan ehliyetleri görülen kırk beşi mektebe kabul edilmiştir. Mektebin daimî muallimleri olduğu gibi gereken seyyar muallimler de tayin edilmiştir. Tüm bunlar yapılırken ciddi bir gecikme de yaşanmıştır. Öyle ki eğitim-öğretim yılının yaklaşık üçte biri bitmişti. Buna rağmen defalarca ifade edilen ders araç gereçleri ve muallim maaşları için gereken havale halen gelmemişti. Maarif Müfettişi Mehmet Şükrü Bey de diğer yetkililer gibi havalenin acil bir şekilde gönderilmesini istemiştir.²²

Mektebin talebe sayısı itibarıyla ilk sene 47 talebe için 16.920 kuruşluk tahsisat ayrılmıştır. Mektebin talimatı gereğince ikinci sene için 50 talebe daha alınacağı öngörülmüş ve bunlar için altı aylık 12.000

¹⁷ BOA. MF. İBT. 295/77 lef 8. (4 Kanunuevvel 1326 [17 Aralık 1910]).

¹⁸ BOA. MF. İBT. 293/98 lef 3. (5 Kanunuevvel 1326 [18 Aralık 1910]).

¹⁹ BOA. MF. İBT. 293/98 lef 4. (9 Kanunuevvel 1326 [22 Aralık 1910]).

²⁰ BOA. MF. İBT. 300/13 lef 9. (13 Kanunuevvel 1326 [26 Aralık 1910]).

²¹ Mektebin talebelerinden biri olan Şakir Sabri Yener, darümualliminin 1910 yılında Antep Kale altında Behramoğlu sokağındaki bir çıkmazda kiralık bir evde açıldığını söylemektedir. Mektepte elli öğrenci bulunuyordu. Buradan çıkanlar köy mekteplerinde muallim olacaklardı. Buradaki talebelere hükümet ayda üçer mecdiye aylık ve yılda bir takım elbise veriyordu. Şakir Sabri Yener, verilen elbiseler ve kunduranın ahali arasında alay konusu olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Şakir Sabri Yener, *İncilipınar Gaziantep'in Yakın Geçmişinden Hatıralar*. (Gaziantep: Işık Basımevi, 1962) 38.

²² BOA. MF. İBT. 297/61. (24 Kanunuevvel 1326 [6 Ocak 1911]).

kuruş tahsisat talep edilmiştir.²³ Zamanla mektepteki talebe sayısı artınca kiralanan mektep binası yeterli gelmemeye başlamıştır. Mektebin ikinci yılı için altı bin kuruş masrafla daha geniş bir binanın kiralanacağı bildirilerek gerekli tahsisatın havale edilmesi istenmiştir.²⁴

2. Personel Tayinleri

Ayıntab Darümuallimininde eğitim-öğretimin başlaması için gerekli hazırlıkların yapılması sürecinde mektep müdürü olarak İbrahim Bey tayin edilmişti. İbrahim Bey daha önce Diyarbakir Darümuallimininde müdürlük yapmıştı ve idarecilikte de deneyimli birisiydi.²⁵ En kısa sürede muallimlerin de tayin edilmesi gerekiyordu. Bu minvalde mektebin muallim-i evveli olarak Bursa İdadisi muallimlerinden Mustafa Asım Efendi tayin talebinde bulunmuştur. Mustafa Asım Efendi, Darülfünun Ulûm-ı Diniyye Şubesi mezunlarından. Ayrıca daha önce Kastamonu ve Bursa İdadilerinde Ulûm-ı Diniyye, Arapça ve Farsça muallimliklerinde bulunmuştu.²⁶ Mustafa Asım Efendi'nin talebi uygun görülmüş ve aylık 700 kuruş maaş ile Ayıntab Darümuallimini muallim-i evvelliğine tayin edilmiştir.²⁷ Mustafa Asım Efendi, 25 Aralık 1910 tarihinde görevine başlamıştır.²⁸ Böylelikle mektebin ilk kadrosu da oluşturulmuştur.

Mektebin muallim-i sânilğine ise bir müddet sonra atama gerçekleşmiştir. Muallim-i sâni olarak tayin edilen Hüseyin Hüsnü Efendi, esasen Trablusgarp'ta bulunan Mısırta Numune Rüştüyesine tayin edilmişti. Ancak bu sırada Trablusgarp Savaşı'nın yaşanıyor olması nedeniyle görev yerine gidememişti. Hüseyin Hüsnü Efendi, 14 Ekim 1911 tarihinde altı yüz kuruş maaşla Ayıntab Darümualliminine tayin edilmiştir.²⁹

Bu arada mektep müdürü İbrahim Bey, Ayıntab'da yeni kurulmuş hususi bir mektep olan Ayne'l-Maarif Mekteb-i İdadisinin müdürü olarak görev yapmak istediğini belirterek darümuallimin müdürlüğünden ayrılmıştır. Yerine ise vekâleten Muallim-i evvel Mustafa Asım Efendi'yi bırakmıştır.³⁰

Darümuallimin müdüriyetinin münhal olması nedeniyle Halep Maarif Müdürlüğünden Maarif Nezaretine yazılan bir yazıda İsmail Hakkı Bey'in tayin edilmesi teklif edilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Halep Maarif Müdürünün bizzat yakından tanıdığı bir isimdi. Öyle ki Halep Maarif Müdürü Ahmet Hulusi Bey, İsmail Hakkı Bey'i Sivas'ta görev yaparken tanıdığını ve gayretine şahit olduğunu ifade etmektedir. Ancak İsmail Hakkı Bey hakkında nezarete birçok şikâyet gelmişti. Ahmet Hulusi Bey, bu tür şikâyetlerin İsmail Hakkı Bey'in maarifin terakkisi yolundaki gayretlerine karşı bazı *cühelanın* tepkisinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Halep Maarif Müdürüne göre İsmail Hakkı Bey, Ayıntab Darümualliminin müdürlüğü için uygun bir atama olacaktı.³¹

Halep Maarif Müdürü Ahmet Hulusi Bey, 17 Ocak 1912 tarihinde bir kez daha yazı yazarak İsmail Hakkı Efendi'nin müdür olarak tayin edilmesini istemiştir. Bu yazıda Ahmet Hulusi Bey, uzun süreli tecrübelerinin neticesinde İsmail Hakkı Efendi'nin liyakat ve kabiliyetine şahit olduğundan bahsetmektedir.³² İsmail Hakkı Bey, nihayet 3 Şubat 1912 tarihinde bin kuruş maaşla Ayıntab Darümualliminin müdürü olarak tayin edilmiş³³ ve 9 Mart 1912 tarihinde görevine başlamıştır.³⁴

²³ BOA. MF. İBT. 338/23 lef 2. (13 Temmuz 1327 [26 Temmuz 1911]).

²⁴ BOA. MF. İBT. 333/54. (16 Haziran 1327 [29 Haziran 1911]); BOA. MF. İBT. 334/53. (18 Temmuz 1327 [31 Temmuz 1911]).

²⁵ BOA. MF. İBT. 292/62 lef 2. (23 Teşrinievvel 1326 [5 Kasım 1910]).

²⁶ BOA. MF. İBT. 300/86 lef 2. (27 Teşrinievvel 1326 [9 Kasım 1910]).

²⁷ BOA. MF. İBT. 300/86 lef 4. (4 Teşrinisani 1326 [17 Kasım 1910]).

²⁸ BOA. MF. İBT. 300/86 lef 5. (29 Kanunuevvel 1326 [11 Ocak 1911]); Mustafa Asım Efendi'nin Ayıntab'a gelişi için 1185 kuruş harcırah verilmiş ve bundan 59 kuruş 10 para tekaüd sandığına kesinti yapılmıştır. Bkz. BOA. MF. İBT. 291/34 lef 2 (9 Teşrinisani 1326 [22 Kasım 1910]). Verilen harcırahın Mustafa Asım Efendi'nin alacağı aylıktan fazla olması dikkat çekicidir.

²⁹ BOA. MF. İBT. 342/80. (2 Teşrinievvel 1327 [15 Ekim 1911]).

³⁰ BOA. MF. İBT. 346/43. (24 Eylül 1327 [7 Ekim 1911]).

³¹ BOA. MF. İBT. 355/39 lef 2. (17 Kanunuevvel 1327 [30 Aralık 1911]).

³² BOA. MF. İBT. 357/89 lef 9. (4 Kanunusani 1327 [17 Ocak 1912]).

³³ BOA. MF. İBT. 365/24 lef 1. (21 Kanunusani 1327 [3 Şubat 1912]); BOA. MF. İBT. 358/97. (22 Kanunusani 1327 [4 Şubat 1912]); BOA. MF. İBT. 359/43. (26 Kanunusani 1327 [8 Şubat 1912]).

³⁴ BOA. MF. İBT. 365/24 lef 3. (3 Mart 1328 [16 Mart 1912]).

Ayıntab Darümuallimininin eğitim-öğretim kadrosunda bunlardan başka bir de muallim-i sâlisi vardı. Seyyar muallimlerden ise resim ve jimnastik muallimi olarak mühendishane mektebinden mezun Hamdi Bey görev yapıyordu. Ayrıca musiki ve el işleri dersi muallimliğinde protestan mektebi mezunlarından Vartan, kitabet ve hat muallimi olarak ise Abdülkadir Efendi bulunuyordu. Abdülkadir Efendi rüştiye mektebinin kadim muallimlerindendi.³⁵

3. Ayıntab Darümuallimininde Tahkikat

Mektebin açılmasının üzerinden fazla bir zaman geçmeden Halep Maarif Müdüriyeti ile Ayıntab Darümuallimini Muallim-i Evveli Mustafa Asım Efendi arasındaki sorunlar mektebin ana gündemi haline gelmişti. Halep Maarif Müdüriyeti, Muallim-i Evvel Mustafa Asım Efendi ve Kâtip Abdülkadir Bey hakkında olumlu bir görüşe sahip değildi. Gerek maarif müdüriyetinden gerekse buna karşılık Mustafa Asım ve Abdülkadir Bey'in nezarete yazdıkları yazılar ve arzuhaller Ayıntab Darümuallimini özelinde dönemin maarif bürokrasisi ve ilişkileri ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca mektebin kapanış sürecinde yaşananların eğitimin ne derece önüne geçtiğinin de acı bir ifadesidir.

Halep Maarif Müdüriyeti ile Ayıntab Darümualliminin personeli arasındaki sorunlar okulun açılmasından çok da uzun bir süre geçmeden başlamıştı. Zira bu sırada Halep Maarif Müdüriyeti makamında bulunan Galip Bahtiyar Bey'in nezarete yazdığı yazıda bunun izlerini görmek mümkündür. Nitekim 28 Eylül 1911 tarihli bir yazıda Tedrisat-ı İbtidaiye Müdüriyeti Ayıntab Darümualliminindeki eğitimin istenilen şekilde gitmediğinin haber alındığını ve bunun denetlenmesini istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine kaleme alınan yazıda Halep Maarif Müdürü mektepte eğitim veren muallimlerin nezaret tarafından tayin edildiğini ifade etmiştir. Muallim-i sâlis olarak tayin edilen muallimin ise yetersiz olduğunu Türkçe dahi bilmediğini belirtmektedir. Sadece seyyar muallimler mahalli açıklama üzerine Halep Maarif Müdüriyeti tarafından tayin edilmişti. Halep Maarif Müdürü mektebin iki seneye kadar kapatılmasının düşünüldüğünü ve bunun gecikmeksizin gerçekleştirilmesinin gerektiği görüşündedir.³⁶ Bu açıklamalar bir nevi muallimlerden duyulan rahatsızlığın Halep Maarif Müdüriyetinden kaynaklanmadığının bir ifadesidir.

Bu meyanda yaşanan sorunlardan biri muallimlerin girmeleri gereken zorunlu derslerle ilgiliydi. Eğitim-öğretim sürecinde mektep müdürlerinin haftada altı saat, muallim-i evvelerin ise 18 saat derse girmesi gerekiyordu. Ancak Mustafa Asım Bey, Darülfünun Ulûm-ı Âliye-i Diniyye Şubesinde mezun olduğu için sadece Arapça, Farsça ve Ulûm-ı Diniyye derslerine giriyordu. Bu nedenle altı saati aşan diğer dersler için kendisine görev verilemiyordu. Bununla birlikte hareket-ı bedeniye, el işleri ve musiki dersleri seyyar muallimler tarafından veriliyordu. Ayıntab Darümualliminin müdürü geriye kalan on sekiz saat dersin kendisi tarafından verilmesi durumunda müdürlük vazifesinin hakkıyla yerine getirilemeyeceğini belirtiyor ve çözüm önerisi olarak ya idadi mezunlarından bir muallimin tayini ya da Mustafa Asım Efendi'nin yerine diğer derslere de girecek bir muallim-i evvelin tayin edilmesini istiyordu. Halep Maarif Müdürü, bu teklifi 12 Ocak 1911 tarihinde nezaret göndermiştir.³⁷ Nezaret muallim bulunmasındaki zorluk nedeniyle bu teklifin gelecek ders yılına erteleneceğini bildirmiştir.³⁸

Bu sırada Muallim-i Evvel Mustafa Asım Efendi ve Kâtip Abdülkadir Efendi nezarete çektikleri bir telgrafta çalışmalarına karşılık mükâfat beklerken azil veyahut başka bir yere gönderileceklerini haber aldıklarını ve mahkeme edilmeksizin mağdur edilmemelerini istemişlerdi.³⁹

Kâtip Abdülkadir Efendi, Maarif Nezaretine hitaben yazdığı başka bir arzuhalde ise talebelerin kendisi ve Mustafa Asım Efendi hakkında yazdıkları şikâyetleri içeren mektupların Ayne'l-Maarif Mektebine müdür olarak tayin olunan Darümualliminin eski müdürü İbrahim Bey ile aralarında yaşanan sıra tartışmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Kâtip Abdülkadir Efendi, İbrahim Bey'in Ayne'l-Maarif Mektebine giderken Darümualliminin mektebinde bulunan yeni sıralardan bir kısmını götürdüğünü ve diğerlerini de almak istediğini, kendisinin ve Mustafa Asım Efendi'nin buna engel olduğunu hatta

³⁵ BOA, MF. İBT. 362/52 lef 1. (11 Teşrinievvel 1327 [24 Ekim 1911]).

³⁶ BOA, MF. İBT. 362/52 lef 1. (11 Teşrinievvel 1327 [24 Ekim 1911]).

³⁷ BOA, MF. İBT. 360/97 lef 1. (30 Kanunuevvel 1326 [12 Ocak 1911]).

³⁸ BOA, MF. İBT. 360/97 lef 2. (19 Kanunusani 1326 [1 Şubat 1911]).

³⁹ BOA, MF. İBT. 371/68 lef 3. (13 Kanunusani 1327 [26 Ocak 1912]).

durumun Maarif Müdüriyetine ihbar edilmesine rağmen herhangi bir netice alamadıklarını; bundan dolayı İbrahim Bey'in talebeleri ifsat ederek kendileri aleyhinde yazılar yazdığını iddia etmiştir. Bu ifadelerden sonra kendi halini de acıklı bir şekilde anlatan Abdülkadir Efendi, yirmi seneden fazladır rüştiye muallimlikleri ve maarif kitabesinde görev yaptığını, evli olduğunu ve validesinin yaşlılığından bahsederek başka bir mahalle tayininin kendisini çok zor bir duruma düşüreceğini belirtmiş ve *vicdan-ı devletlerinin* buna müsaade edemeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁰

Bundan iki hafta sonra Muallim-i Evvel Mustafa Asım Efendi'nin nezarete yazdığı arzuhal ise çok ağır ve etkileyici ifadelerle doludur. Maarif teşkilatında eskiden beri süregelen usulsüzlüklerin devam ettiği ifadesiyle başlayan yazısını darümualliminde yaşananları anlatarak devam ettirmektedir. Mustafa Asım Efendi, ibtidai mekteplerinde dahi muallim olamayacak derecede Türkçe bilmeyen bazı muallimlerin darümuallimine muallim olarak tayin edildiğini iddia etmektedir. Bu gibi şahısların belli görevlere tayin edilirken liyakat sahibi olanların açığa alınması için teşebbüslerin olduğunu ve bunun kendilerini meslekten soğuttuğunu belirtmektedir. Burada liyakat ehli olarak isim vermeden kendinden bahsetmektedir. Nitekim ilerleyen satırlarda Halep Maarif Müdüriyeti vekâletinde bulunan Müfettiş Kemal Efendi'nin kendisinin idarecilikteki düzensizliği gerekçesi ile müdürlük vekâletinden alarak yerine muallim-i sâniyi atadığını belirtmiştir. Hatta kendisi ve Kâtip Efendi'nin memuriyetlerinin lağvı için emirler verildiğini işittiğini ifade etmiştir. Mustafa Asım Efendi, bir talebenin sarhoş halde bulunması nedeniyle başlattığı tahkikattan dolayı Kemal Efendi'nin kendisine kızdığı için bu şekilde davrandığını iddia etmiştir. Kendisinin daha önce yazdığı yazıların alınarak incelenmesini talep etmiştir. Buna karşılık Kemal Efendi'nin Ayıntab Kaymakamlığına hitaben yazdığı emirlerin de alınarak incelenmesini ve adaletin yerine getirilmesini istemiştir. Hatta "Müfettiş Bey Ayıntab Darümuallimininin muallim-i sâni ve sâlis ve muallimin-i sâire marifetiyle idaresini iş'ar ettiğinden dolayı nezarete karşı bir iş mi yapmış oluyor" diyerek yapılan işlerden duyduğu tepkiyi dile getirmiştir. Mustafa Asım Efendi, muallim-i sâlisin haftada bir saat Kur'ân-ı Kerim dersi ve iki saat Arapça dersi ile toplamda üç saat ders verdiğini belirttikten sonra bu muallimin Türkçe bilmemesinden dolayı girdiği Arapça derslerinin de bir faydasının olmadığını iddia etmiştir. Haftada birer ikişer saat derse giren diğer seyyar muallimlerin eliyle mi mektebin idare edileceğini, geriye kalan yirmi iki saat dersin muallim-i sâni ile nasıl verilebileceğini, bunun yanında okulun yazı işleri ve idaresinin nasıl temin edileceğini sormaktadır. Mustafa Asım Efendi, bunları dile getirdikten sonra kendi kabahatinin daha önce ifade ettiği tahkikattan kaynaklanıyorsa Kâtip Abdülkadir Efendi'nin ne suçunun olduğunu, tahkikat için evrakın düzenlenmesini kendisinin istediğini belirtmiştir. Hatta bu tahkikatın icra edilmesini istemekle "... değil Ayıntab Darümuallimininin belki bütün mekatibin bütün darümualliminlerin ve belki bütün maarif idarelerinin şerefini muhafaza" ettiğini iddia etmiştir. Mustafa Asım Efendi bu ifade ve iddialarının ardından Kemal Efendi'nin tahkikata konu olan ve açıkça işret eden talebelere birinin uzaklaştırılmasını diğerinin ise *tekdir-i aleni* ile cezalandırılmasını adaletten uzak bir karar olduğunu söylemiştir. Mustafa Asım Efendi, "mektebin hâl-i hazırda bu günkü idaresi bir mektebde vukuuna ihtimal verilmeyecek derecede idaresiz intizamsız ve her vechle ağlanacak bir haldedir" demektedir. İddialarının açığa çıkarılması için tarafsız bir heyet oluşturularak denetlenmesini istemiştir. Ayrıca Kemal Efendi'yi "vazifesini masa üzerinde muamele-i kırtasiye yürütmek zan eden" biri olarak tarif etmiş ve ondan davacı olduğunu ifade etmiştir. Bir garaz neticesi haklarında verilen karardan dolayı Kemal Efendi'nin cezalandırılmasını kanun-ı meşrutiyet adına talep etmiştir.⁴¹

Halep Maarif Müdürü Ahmet Hulusi Bey⁴² ise Nezarete gönderdiği 6 Nisan 1912 tarihli yazısında muallimler ve mektebin durumunu ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Ahmet Hulusi Bey'e göre Muallim-i Evvel Mustafa Asım Efendi ıslaha muhtaç olan mektebin derdine derman olacak bir muallim değildi. Kâtip Abdülkadir Efendi ise "fesad ve fitne ashabından" olduğu için mektepteki huzur ortamını bozuyordu. Ahmet Hulusi Bey, söz konusu durumu bizzat mektepte yapmış olduğu teftiş sırasında gördüğünü ifade etmiştir. Mustafa Asım Efendi ve Abdülkadir Efendi'nin ıslahları için memuriyet görevlerinin tenzil edilerek Muallim-i Evvel Mustafa Asım Efendi'nin Rakka Rüştiyesi muallim-i evvelliğine, diğerinin ise Münbiç Rüştiyesi muallim-i sâniliğine tayin edilmesini teklif etmiştir.⁴³ Ancak

⁴⁰ BOA. MF. İBT. 360/97 lef 3. (15 Kanunusani 1327 [28 Ocak 1912]).

⁴¹ BOA. MF. İBT. 360/97 lef 4. (29 Kanunusani 1327 [11 Şubat 1912]).

⁴² Nisan 1912 ayına ait belgelerde Halep Maarif Müdürü olarak Ahmet Hulusi Bey'in mühürleri görülmektedir. Dolayısıyla Müfettiş Kemal Bey'in Halep Maarif Müdüriyetine vekâletinin bu süreçte bittiği anlaşılıyor.

⁴³ BOA. MF. İBT. 371/68 lef 4. (24 Mart 1328 [6 Nisan 1912]).

eğitim-öğretim yılının ortalarında muallim değişikliği eğitime zarar vereceğinden uygun görülmemiştir.⁴⁴

Süreç bu şekilde ilerlerken Ayıntab Darümualliminindeki durumun yerinde incelenmesi için Ayıntab'da bir heyet teşkil edilmiştir. Bu heyette Kaza Meclis İdaresi azalarından Hafız Ahmet Efendi ve Hayri Efendi, Ayıntab Numune Rüştüyesi Muallim-i Evveli İbrahim ve Maarif Kâtibi Ahmet Muhtar Efendi bulunmuştur. Teftiş neticesinde muallim yetiştirmek için kurulmuş olan bu mektebin içinde bulunduğu düzensizlik nedeniyle amacına uygun bir sonuç veremeyeceği, mektepteki itibarları ziyadesiyle azalan ve artık faydalı bir eğitim-öğretim faaliyetinde bulunamayacakları belli olan müdür ve muallim-i evvelin; ayrıca Kâtip Efendi'nin de başka bir yere becayişlerinin yapılması teklif edilmiştir. Teftiş heyeti talebeler konusunda ise bir sınıftan ibaret olan talebelerin ders yılı sonunda gayet ciddi bir şekilde imtihan edilmesini, başarılı olamayanların sınıflarında bırakılmasını, mektep kapatılacak olursa bunların Halep Darümuallimininde eğitimlerine devam etmeleri düşüncesinde olduklarını beyan etmişlerdir.⁴⁵

Ahmet Hulusi Bey'in mektep müdürü ve muallimleri ile ilgili şikâyetleri zaman geçtikçe artmaya devam etmiştir. Öyle ki 19 Nisan 1913 tarihli Maarif Nezaretine göndermiş olduğu yazısında Ayıntab Darümuallimini idaresi hakkında kullandığı "tezebüz idaresi" tabiri Halep Maarif Müdürü ile mektep idaresi arasındaki durumu ifadeye kâfidir. Zira Ahmet Hulusi Bey mektep idaresinin ancak karışıklık üreten bir yapıda olduğu kanaatindedir. Ayrıca Ahmet Hulusi Bey, mektepteki bazı muallimler ve Kâtip Abdülkadir Efendi'nin durumu dikkate alındığında Ayıntab'da bulunan diğer muntazam ecnebi mekteplere karşılık olarak bu mektebe masraf yapılmasını "günah" olarak nitelemektedir. Bu durumda Nisan ayı sonunda eğitimin sonlandırılması ve mektep personelinin maaşlarının kesilmesini teklif etmiştir. Talebelerin umumi imtihanlarının Halep Darümuallimininde yapılmasını istemiştir.⁴⁶ Ahmet Hulusi Bey'in bu teklifi de eğitim-öğretim sezonu yakında sona ereceği için uygun görülmemiştir. Ahmet Hulusi Bey, bir yazı daha yazarak imtihanlar yapılırken talebelerin muallimlerin zulmüne uğrayacaklarına dair haberler alındığını belirtmiş ve umumi imtihanlar için bizzat Ayıntab'a giderek imtihanlara nezaret edeceğini belirtmiştir.⁴⁷

Mustafa Asım Efendi, ilerleyen günlerde Maarif Nezaretine gönderdiği arzuhalinde vahim iddialarda bulunmuştur. Mustafa Asım Efendi'ye göre hususi imtihanlarda mektebin eski müdürü İbrahim Efendi'nin telkiniyle on üç talebe imtihana girmemişti. Bunlar imtihanların bitmesinin ardından verdikleri dilekçelerde sınava kabul edilmeleri talebinde bulunmuş; ancak maarif müdürlüğünden alınan yazı gereğince verilen dilekçeler eğer imtihanın yapıldığı günün akşamına kadar verildi ise dikkate alınması aksi takdirde mevzuatın gereğinin yapılması istenmişti. Bu durumda söz konusu talebeler dört dersten sıfır puan almışlardı. Bunun üzerine talebelerin geceleyin mektep müdürü İsmail Hakkı Bey'in evini basacakları haberi alınmış, korkuya kapılan İsmail Hakkı Bey de görevini terk ederek memleketine gitmişti. Bu durum maarif müdürüne iletilmiş olsa da buna sessiz kalmış ve İsmail Hakkı Bey'in yerine vekâleten eski müdür İbrahim Efendi tayin edilmişti. İbrahim Efendi'nin vekâleten tekrar müdür olmasına tepki olarak idman muallimi ve hademeler görevlerini bırakmışlardı. Bu sırada Mustafa Asım Efendi de artık görevine devam edemeyeceğini bildirmiştir. Mustafa Asım Efendi, bu kararı almasında umumi imtihanlarda yapılan haksızlıkları ve kendisinden sınıfta kalan on üç talebe için yeniden hususi imtihan yapma konusunda verilen emirleri dikkate almadığını, bu durumda talebelerden korktuğu için görevini bıraktığını ifade etmiştir. On üç talebenin vakti geçmiş olan hususi imtihanları ise müdür vekili İbrahim Efendi tarafında icra edilmişti. Bu durumda diğer masum talebelerin hakları yenilmiş oluyordu. Mustafa Asım Efendi, adaletsizliğin giderilmesini *kanun-ı meşrutiyet ve adalet namına* talep ediyordu.⁴⁸

⁴⁴ BOA. MF. İBT. 371/68 lef 5. (22 Nisan 1328 [5 Mayıs 1912]).

⁴⁵ BOA. MF. İBT. 428/36 lef 7. (6 Nisan 1329 [19 Nisan 1913]).

⁴⁶ BOA. MF. İBT. 428/36 lef 8. (6 Nisan 1329 [19 Nisan 1913]).

⁴⁷ BOA. MF. İBT. 428/36 lef 9. (22 Nisan 1329 [5 Mayıs 1913]).

⁴⁸ BOA. MF. İBT. 455/67 lef 8. (14 Mayıs 1329 [27 Mayıs 1913]).

Mustafa Asım Efendi'nin iddialarına bakılırsa mektepteki düzensizlik eski müdür İbrahim Efendi'nin kendine yakın olan talebeleri ifsat etmesinden kaynaklanıyordu. Maarif Müdürlüğü ise bu duruma ses çıkarmıyor; hatta İbrahim Efendi'yi destekliyordu.

Bundan bir gün sonra Ayıntab Darümuallimin Müdüriyetinden yazılan bir yazıda Mustafa Asım Efendi'nin resmi tebliğata karşı talebeyi idare aleyhine tahrik ettirmesi ve mektep müdürünün evine tehdit mektuplarının gönderilmesini tertip ettiği anlaşıldığından görevine son verilerek yerine idadi muallimlerinden İshak Rafet Efendi'nin vekâleten tayin edilmesinin uygun görüldüğü belirtilmiştir.⁴⁹

Halep Maarif Müdürü daha önce de ifade ettiği üzere umumi imtihanlar için Ayıntab'a gelerek bizzat imtihanlara nezaret etmiştir. İmtihanların bitmesinden sonra 9 Temmuz 1913 tarihinde Maarif Nezaretine bir rapor göndererek yapılan işler hakkında bilgi vermiştir. Maarif Müdürü Ahmet Hulusi Bey, raporunda mektepte muallimlerin birbirleri ile uğraşmaktan gereği gibi ders vermeğe muvaffak olamadıklarını ifade etmektedir. Bu nedenle talebeler tatbikat yani uygulama kısmında geri kalmışlardı. Bunu telafi etmek için Halep'te bulunan İstanbul Darümuallimini mezunlarından bir muallim görevlendirmişti. Ayrıca Ahmet Hulusi Bey'e göre *erbâb-ı hamîyyet ve iktidardan olan* ve Ayne'l-Maarif İdadisi Müdüriyetini yürüten İbrahim Efendi ile birlikte talebelere konferanslar verilmiş ve usul-i talim öğretilmişti. Bu yolla talebelerin noksanlıkları giderilmeye çalışılmıştı. Ahmet Hulusi Bey, bunları izah ettikten sonra gelecek sene için talebelerin Halep'e getirilmesini istemiştir. Bu mümkün olmazsa kendisinin yine Ayıntab'a gelip tatbikat imtihanlarında bulunacağını ve başarılı olanlara diplomalarının verileceğini belirtmiştir. Ahmet Hulusi Bey, sorunların giderilmesi için Ayıntab Maarif Komisyonuna bazı yetkin kişileri atamış ve komisyonu işler hale getirmeye çalışmıştı. Bizzat kendisinin de dâhil olduğu toplantıda mahalli evkaf-ı münderise sandığından temin edilen bir kaynakla muallimlerin maaşlarında bir düzenleme yapılmıştı.⁵⁰

Anlaşılabacağı üzere Halep Maarif Müdürü Ahmet Hulusi Bey, meseleye kurumsal bir kimlikle bakarak mektepte yaşanan gerilimlerin eğitime ne derece zarar verdiğini ifade etmeye çalışmıştır. Sorunların bu dereceye gelmesindeki esas sebep ise mektep muallimlerinin işleri ile uğraşmak yerine birbirleriyle uğraşmalarından kaynaklandığı düşüncesindeydi. Öyle ki sorunların çözümü için bizzat mektebe gelerek imtihanların başında bulunmasının gerektiği kanaatindedir. Hatta bir sonraki yıl için talebelerin Halep'e getirilmesi mümkün olmazsa yine kendinin geleceği ve tatbikat imtihanlarında bulunacağı ve buna göre talebelerin mezun edileceğini belirtmektedir. Bu ifadeler diğer bir deyişle Ahmet Hulusi Bey'in mektep muallimlerine olan güvensizliğinin de ifadesidir.

Bu arada Ayıntab Darümualliminindeki durumun tespit edilmesi için kurulan komisyon da çalışmalarını tamamlamış ve yazılan raporda Mustafa Asım Efendi'nin derslerdeki ciddiyetten uzak haline vurgu yapılmıştır. Ayrıca derslerinde yeterince başarılı olamadığına yer verilmiştir.⁵¹

Ayıntab Darümuallimin Müdüriyetinden Kaymakamlığa gönderilen Mustafa Asım Efendi hakkındaki yazıda ise etkileyici ifadelere yer verilmiştir. Halep Maarif Müdürü Ayıntab'da bulunduğu sürede derslerdeki eksikliklerin giderilmesi için Halep Sultanisi İptidai kısmı muallimlerinden Şakir Efendi görevlendirilmişti. Bu görevlendirme bir anlamda Mustafa Asım Efendi'nin derslerdeki başarısızlıklarının telafisine yönelikti. Zira Darümuallimin Müdüriyetine göre Muallim-i Evvel Mustafa Asım Efendi tatil sırasında derslerdeki eksikliklerin tamamlanmasına karşı çıkmış ve Maarif Müdüriyetinin emrini talebe karşısında eleştirmişti. Mektep Müdüriyetinin sunduğu rapora göre 1912-1913 ders yılında 70 saat zarfında 10 sahifelik Malumat-ı Medeniye, 70 saatte 50 sahifelik Fenn-i Terbiye, 75 saatte 50 sahifelik Lisan-ı Osmani, 35 saatte 69 sahifelik Tarih-i Medeniyet, 70 saatte 10-12 sayfalık Ulûm-ı Diniyye derslerini vermişti. Bunun yanında Malumat-ı İktisadiye ve Malumat-ı Ahlakiye derslerini hiç okutmamıştı. Mektep Müdüriyeti Mustafa Asım Efendi'nin bu kıymetli zamanlarda hiç ders vermeyerek *sükut* içinde geçirmiş olsa çok daha hayırlı bir iş yapacağını belirtiyor ve o kadar da zararlı olmayacağını ifade ediyordu. Zira Mustafa Asım Efendi, ders saatlerini sınıfta *maskaralık* yaparak geçiriyor ve tedrisât-ı cedîdenin yani yeni eğitim öğretim yöntemlerinin önemli aktörlerinden Satı Bey ve diğer garp eğitimcilerin öncülerini aşağılıyordu. Bununla da kalmayarak kimi

⁴⁹ BOA. MF. İBT. 455/67 lef 22. (15 Mayıs 1329 [28 Mayıs 1913]).

⁵⁰ BOA. MF. İBT. 455/67 lef 14. (26 Haziran 1329 [9 Temmuz 1913]).

⁵¹ BOA. MF. İBT. 455/67 lef 23. (28 Ağustos 1329 [10 Eylül 1913]).

zaman talebeleri muallimler ve idare aleyhine kışkırtıyor kimi zaman da iptidai muallimleri Kur'an-ı Kerim'i Fransızca kurallar ile öğretiyorlar diyerek talebeleri tedrisat-ı cedide aleyhine tahrik ediyordu. Bazen de gizli bir cemiyet üyesi gibi hareket ederek imzasız yazılarla tehdit mektupları gönderiyordu. Mektep Müdüriyeti bu iddialarının ardından Mustafa Asım Efendi'nin görevden alınması ve yerine Şakir Efendi'nin vekâleten görevlendirilmesini önermiştir.⁵²

Tüm bu gelişmeler sonrasında Halep Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine yazılan 10 Eylül 1913 tarihli yazıda komisyon raporlarındaki suçlamaların doğru olduğu belirtilmiş ve meşrutiyet aleyhine sarf etmiş olduğu sözleri nedeniyle Mustafa Asım Efendi'nin hiçbir şekilde muallimlik yapamaması konusunda karar alındığını ve bu şekilde siciline kaydedilmesi istenmiştir.⁵³

Her ne kadar Halep Maarif Müdüriyeti bu şekilde bir karar almışsa da Maarif Nezareti Tedrisat-ı İptidaiye Dairesi verilen bu kararın *pek ağır* olduğunu düşünmekteydi. Hatta vilayet dâhilinde rüştiyeler veya beş senelik idadilerden birinde görevlendirilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bunun yanında verilen bu ağır kararın *şâyân-ı teemmül* yani üzerinde düşünülmesi gereken bir karar olduğu görüşündedir. Bu nedenle kesin sonuç için Halep, Suriye ve Beyrut Maarif Müfettişi Kamil Bey veyahut vilayetçe görevlendirilecek bir müfettiş ile yeniden teftiş edilerek sonucun bildirilmesi istenmiştir.⁵⁴

Bu arada Kâtip Abdülkadir Efendi, Maarif Nezaretine bir arzuhal sunmuş ve tayin talebinde bulunmuştur. 11 Ağustos 1913 tarihli arzuhalinde daha önce Halep vilayetinde çalıştığı mektepleri ve verdiği dersleri sıraladıktan sonra eylül ayı itibarıyla Ayıntab Darümualliminin kapatılacağı kararlaştırıldığı için açıkta kalacağını, bu nedenle öncelikle Ayıntab Ayne'l-Maarif Hususi İdadisinin yedi seneliğe tahvil edileceğinden burada kendisine bir ders muallimliği verilmesini talep etmiştir. Bunun mümkün olmaması durumunda ise Ayıntab Numune Rüştiyesine ilave edilecek olan muallim-i râbîliye ya da idadide kitabet vazifesine tayin edilmesi talebinde bulunmuştur.⁵⁵

Abdülkadir Efendi, her ne kadar Maarif Nezaretine bu şekilde bir arzuhal sunmuş olsa da İdare-i Vilâyât Kanununa göre gerek darümuallimin kâtiplerinin gerekse rüştiye mektep muallimlerinin tayinlerinin mahallerince yapılmasının gerektiği ifade edilerek vilayet dâhilinde münasip bir mektebe tayinlerinin yapılması ve Abdülkadir Efendi'nin yaptığı görevlerle ilgili bir belgenin nezarete gönderilmesi istenmiştir.⁵⁶

4. Ayıntab Darümualliminin Kapatılması

Ayıntab'da bir darümuallimin açılmasından yaklaşık dokuz ay sonra Halep Maarif Müdüriyetinden gönderilen yazılarda mektebin kapatılmasının gerektiği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi Galip Bahtiyar Bey'in nezarete hitaben mektebin gidişatından memnun olunmadığını belirttiği yazının sonunda iki seneye kadar mektebin kapatılmasının kararlaştırıldığı belirtilmektedir. Hatta bunun gecikmeksizin gerçekleştirilmesini istemiştir.⁵⁷ Ancak bu girişimlerin hemen neticelenmediği anlaşılıyor. Zira aynı tarihli diğer bir yazıda Halep Maarif Müdürü birçok defa Ayıntab Darümualliminin kapatılması ve Halep Darümuallimininin yatılıya dönüştürülmesi konusunda yazı yazmasına rağmen bunun gecikeceğinin anlaşıldığını belirtmektedir.⁵⁸

Mevcut talebelerin mezun edilmesi konusundaki hassasiyet Halep Maarif Müdürü Galip Bahtiyar Bey'in taleplerinin gecikmesinde öne çıkan etkenlerdendir. Diğer yandan Halep Darümuallimininin yatılıya çevrilmesi konusunda da gereken ödeneğin olmaması da bu taleplerin gerçekleşmesini engellemiştir. Zira Ayıntab ve Halep Darümualliminlerindeki personelin maaşlarının toplamı yeni açılacak yatılı mektep için yeterli gelse de mektep için yapılacak diğer masraflar için gereken 80.000

⁵² BOA. MF. İBT. 455/67 lef 24. (8 Temmuz 1329 [21 Temmuz 1913]).

⁵³ BOA. MF. İBT. 455/67 lef 27. (28 Ağustos 1329 [10 Eylül 1913]).

⁵⁴ BOA. MF. İBT. 455/67 lef 30. (15 Eylül 1329 [28 Eylül 1913]).

⁵⁵ BOA. MF. İBT. 449/25 lef 1. (29 Temmuz 1329 [11 Ağustos 1913]).

⁵⁶ BOA. MF. İBT. 449/25 lef 2. (11 Ağustos 1329 [24 Ağustos 1913]).

⁵⁷ BOA. MF. İBT. 362/52 lef 1. (11 Teşrinievvel 1327 [24 Ekim 1911]); 24 Teşrinievvel 1327 tarihli diğer bir kayıta da mektebin lağvının mukarrer olduğu ifade edilmektedir. Bkz. BOA. MF. İBT. 347/3 lef 1.

⁵⁸ BOA. MF. İBT. 346/67 lef 2. (11 Teşrinievvel 1327 [24 Ekim 1911])

kuruşun bütçede karşılığı yoktu. Bu nedenle gelecek seneye ertelenmesinin uygun olacağı bildirilmiştir.⁵⁹ Ayrıca 1911-1912 ders yılında birinci sınıf için Ayıntab Darümualliminine yeni talebe alınmayacağı bildirilmiştir. Seksen talebe için de maaş havalesi yapılmıştır.⁶⁰

Nezaretten çekilen 4 Eylül 1912 tarihli bir telgrafta 1913 yılı itibariyle bütçede ödeneği olmayan darümualliminlerin yeni ders yılı itibariyle talebe kabul edemeyecekleri ve bunun aksine bir işlem olursa sorumlu olacakları bildirilmiştir. Bu durumda olan tek yer Ayıntab değildir. Zira Siroz, Drama, Debre, Karahisar-ı Sahib ve Isparta Darümualliminleri de aynı emrin muhatabıdır.⁶¹

Söz konusu darümualliminlerin kapatılması bazı sorunları da beraberinde getirmiş ve nezaretten bazı suallere cevap verilmesi istenmiştir. Öncelikle mevcut talebelerin durumlarının ne olacağı sorulmuştur. Ayrıca personelin temmuz ve ağustos maaşlarının ne suretle ödeneceği ve demirbaş eşyanın ne yapılacağı sorularına cevap verilmesi istenmiştir.⁶² Nezaretten yazılan yazıda ise içinde bulunulan ders yılı sonunda kapatılması kararlaştırılan darümualliminlerde mevcut olan talebelerin usulünce sene sonu imtihanlarının yapılacağı ve hak edenlere şahadetnamelerin verileceği, başarılı olamayanlar ve diğer sınıflarda bulunan talebelerin vilayet merkezlerindeki darümualliminlerde eğitimlerini devam ettirmeleri için tasdiknamelerinin verilmesi istenmiştir. Ayrıca personel maaşlarının da buldukları yerlerdeki mal sandıklarından karşılanacağı bildirilmiştir. Mekteplerdeki demirbaş eşyalar ise idareler tarafından teslim alınacak ve bir müfredat defteri düzenlenerek nezarete gönderilecekti.⁶³ 9 Aralık 1913 tarihli bir yazı ile kapatılan darümualliminlerin eşyalarının mahalli idadi mekteplerine devredileceği bildirilmiştir.⁶⁴ Bu suretle 1912-1913 (1328-1329) ders yılı sonunda Ayıntab Darümuallimini kapatılmıştır.

Bununla birlikte ilerleyen yıllarda da Ayıntab'da öğretmen yetiştiren kurumlara ihtiyaç hâsıl olmuş ve 1921 yılında Ayıntab mektepleri ile ilgili sunulan bir raporda livada maarifin gelişmesi için bir darümualliminin açılmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir.⁶⁵

5. Ayıntab Darümuallimin Mezunları

Şakir Sabri Yener, 1910 yılında mektebin açılışı sırasında 49 talebenin bulunduğunu ve bunlardan beşinin farklı sebeplerle mektepten ayrıldığını belirtmektedir. Bir talebe başarısız olduğu için sınıf tekrarına kalmış, Armin adındaki diğer bir talebe ise Halep'e nakil gitmiştir. Üçüncü senenin sonunda 42 talebe mezun edilmiştir. Yener, bunlardan 40 talebenin isimlerini, 1948 yılı itibariyle durumlarını ve mesleklerini şu şekilde belirtmektedir⁶⁶:

Tablo 1: Ayıntab Darümuallimin Mezunları

Okul numarası	Adı Soyadı	Durumu
1	Ahmet Elbeğli	Vefat etmiştir
3	Ahmet Hüsnü (Bayramoğlu)	Vefat etmiştir
9	Ahmet (Kadioğlu)	Vefat etmiştir
5	Ahmet Tevfik (Fahrettin Hoca oğlu)	Antep Harbinde şehit oldu
36	Mahmut Mahir Akıncı	Vefat etmiştir
31	Ali Gül	Vefat etmiştir
23	Abdülkadir (Hacı Hıdıroğlu)	Vefat etmiştir
18	Abdülkadir (Nakıp oğlu)	Vefat etmiştir

⁵⁹ BOA. MF. İBT. 344/87. (2 Za 1329 [25 Ekim 1911])

⁶⁰ BOA. MF. İBT. 349/58. lef 1 (3 Teşrinisani 1327 [16 Kasım 1911])

⁶¹ BOA. MF. İBT. 405/1 lef 12 (22 Ağustos 1328 [4 Eylül 1912]); 30 Mart 1329/12 Nisan 1913 tarihli bir belgede kapatılması kararlaştırılan darümualliminlerin ödeneklerine yer verilmiştir. Buna göre Ayıntab Darümuallimininin toplam tahsisatı 95.190 kuruştur. Bu tahsisattan 51.000 kuruşu yıllık maaş, 44.190 kuruşu ise senelik masraf olarak belirtilmiştir. BOA. MF. İBT. 428/36 lef 3.

⁶² BOA. MF. İBT. 428/36 lef 4. (30 Mart 1329 [12 Nisan 1913])

⁶³ BOA. MF. İBT. 428/36 lef 5-1, 2. (6 Nisan 1329 [19 Nisan 1913])

⁶⁴ BOA. MF. İBT. 473/21 lef 12. (26 Teşrinisani 1329 [9 Aralık 1913])

⁶⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.) Genel, 180.09/92.449.2. (23 Haziran 1337 [23 Haziran 1921]).

⁶⁶ Şakir Sabri Yener, "Antep Darümuallimi'nin Hatırasını Taşayan Kıymetli Bir Liste -(Darümuallimin) lerin 100 üncü yıldönümü münasebetile-", *Başpınar Dergisi*, no. 95 (1948): 6-7.

4	Hasan (Hocazade)	Vefat etmiştir
29	Hüseyin (Apâ oğlu)	Vefat etmiştir
39	Tevfik (Kuyucu)	Vefat etmiştir
6	Sait (Derviş oğlu)	Vefat etmiştir
2	Kamil (Kilisli)	Vefat etmiştir
14	Şevki (Kilisli)	Vefat etmiştir
16	Reşit	Vefat etmiştir
42	Ali Rıza Çekem	Emekliye ayrılmıştır
21	Ali Niyazi	Emekliye ayrılmıştır
40	Mehmet Ali	Emekliliği hak etmeden meslekten ayrılmıştır
7	Fahreddin	Emekliye ayrılmıştır
38	Cağdınlı Hasan	Emekliye ayrılmıştır
13	Lohanlı Mustafa	Emekliye ayrılmıştır
28	Birecikli Sait	Emekliye ayrılmıştır
19	Kilisli Mahir	Emekliye ayrılmıştır
12	Ali Haydar	Emekliye ayrılmıştır
36	Hanefi Hoca	Vefat etmiştir
34	Ali Ziya (Kara Ali)	Vefat etmiştir
8	Şakir Sabri Yener	Gaziantep Gazi Mustafa Kemal Okulu Başöğretmeni
11	Ali Rıza Analan	Gaziantep İstiklâl Okulu Öğretmeni
15	Sait Doğrul	Gaziantep Yeni Okul Başöğretmen vekili
24	Ramazan Özdoğan	Gaziantep Geneyik Köyü Başöğretmeni
27	Sait Engürlü	Kilis Tünp Köyü Okulu Başöğretmeni
30	Emin Ayhan	Gaziantep Şehit Şahinbey Okulu Başöğretmeni
32	Hasan Zafir	Gaziantep Şehit Şahinbey Okulu Öğretmeni
33	Abdullah Ayrancı	Gaziantep Cumhuriyet Okulu Öğretmeni
26	Vehbi Özgen	Gaziantep Bostancı Okulu Öğretmeni
37	Mahmut Tahtacı	Gaziantep Haral Köyü Başöğretmeni
41	Hazri Öner	Gaziantep Cumhuriyet Okulu Başöğretmeni
44	Faik	Gaziantep Büyük Karacaviran Köyü Başöğretmeni
46	Abdurrahman İpekçi	Gaziantep Cumhuriyet Okulu Öğretmeni
48	Gazi	Kilis öğretmenlerinden

Mektep talebelerinin istihdamları ile ilgili olarak kısmi de olsa bazı arşiv belgelerine rastlanmaktadır. Vilayete yazılan 18 Ağustos 1917 tarihli bir yazı Ayıntab Darümuallimini mezunlarından Şevki Efendi ile ilgilidir. Şevki Efendi üç yıllık Ayıntab Darümualliminin ardından dördüncü yıl için Halep'te tahsilini tamamlamıştır. Beş yüz kuruş maaşla Halep merkezde bulunan Ata Bekiye İptidai Mektebine başmuallim olarak tayin edilmiştir.⁶⁷

Sonuç

Osmanlı modernleşmesinde doğru bir teşhisle ortaya konan maârifin geliştirilmesiyle devletin kurtulacağı tezi esasen maârif bürokrasisi ve devlet adamlarının rasyonel bir politika tercihi içerisinde olduklarının göstergesidir. Bu çerçevede yeni usulde eğitim-öğretimi bilen muallimlere ciddi ihtiyaç duyulmuş ve bu politikanın önemli bir adımı olarak darümualliminler açılmaya başlanmıştır. Tamim-i maârif yolunda darümualliminlerin bazı liva merkezlerinde de açılması maârif hayatının önemli bir ihtiyacını karşılamaya yönelik önemli bir adım olmakla birlikte uzun süre devam ettirilemediği anlaşılmaktadır. Bunun bir numunesi olan Ayıntab Darümuallimini 1910 yılında açılmış ve 1913 yılında kapanmıştır. Mektebin resmi olarak açılışı olan 26 Aralık 1910 tarihi dikkate alındığında eğitim öğretim süresinin üç yıldan da az olduğu anlaşılmaktadır. Ayıntab Darümuallimini sadece 42 mezun vererek eğitim tarihimizde farklı bir mektep olarak yerini almıştır.

Ayıntab Darümualliminin böyle bir son yaşamasında öne çıkan iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi maârif bürokrasisinin en önemli sorunlarından olan finansman sorunlarıdır. Nitekim 1913 yılı

⁶⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MF. MKT.), 1228/65. (18 Ağustos 1333 [18 Ağustos 1917]).

bütçesinde liva merkezlerindeki darümualliminler için tahsisat ayrılmaması bu mekteplerin kapanmasındaki esas etken olmuştur. Diğer yandan Halep maarif bürokrasisi nezdinde Ayıntab Darümuallimini devam ettirilmesi gereken bir mektep olarak değerlendirilmemiştir. Zira mektebin açılışı üzerinden bir yıl geçmeden Maarif Nezaretine yazılan yazılarda mektepten duyulan rahatsızlık dile getirilmiş ve en kısa sürede kapatılması için gerekli teşebbüslerin yapılması istenmiştir. Bu çerçevede dikkat çeken unsurlardan bir diğeri ise mektepte yaşanan çekişmelerdir. Bu durum mektep müdüriyeti üzerinden şekillenmiştir. Zira yaşanan gerginliğin bir tarafında Muallim-i Evvel Mustafa Asım Efendi ve Kâtip Abdülkadir Beyler diğer tarafında ise Halep Maarif Müdüriyetinin atamak istediği mektep müdürleri bulunmuştur. Talebelerin mektep müdüriyetine karşı tepkisel bir araç olarak kullanılması ise işin cabasıdır. Bu meyanda Maarif Müdür Ahmet Hulusi Bey'in mektebin ne hale geldiği konusundaki ifadeleri ise yaşanan gerginliklerin eğitim-öğretimi nasıl aksattığı konusunda etkileyicidir. Mektepteki durumun ve gerginliğin sonucunda İsmail Hakkı Bey'in mektep müdürlüğünü bırakmak zorunda kalması ve yeni gelen İbrahim Bey'e duyulan tepki üzerine bazı muallimlerin okuldan ayrılması mektepteki gerginliğin hangi seviyede olduğu konusunda bir fikir vermektedir.

Ayıntab yerel eğitim tarihi çalışmaları için önemli bir örnek olarak değerlendirdiğimiz Ayıntab Darümuallimini, esasen güzel bir düşünce ile açılmış, ancak doğru personel tercihlerinin olmaması, mahalli bürokrasinin sorunları çözme konusundaki yetkin olmayan tutumları, en nihayetinde politika belirleyicilerin maarif sahasındaki finansman tercihleri ve dönemsel zorluklar nedeniyle kapatılmıştır. Böylelikle Ayıntab Darümuallimini sorunların gölgesinde kalan kısa süreli bir eğitim kurumu olarak hatıralarda yerini almıştır.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

- BOA. MF. MKT. (Maarif Nezareti Mektubi Kalemî).
BOA. MF. İBT. (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî).
BCA. Genel.

B. Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Ahmed Hilmi, "Maarife Bir Nazar", *Necm-i Terakki* (23 Teşrinievvel 1324 [5 Kasım 1908]) 1.
Akyüz, Yahya. "Darümuallimîn'in İlk Nizamnâmesi (1851), Önemi ve Ahmed Cevdet Paşa", *Millî Eğitim*, no. 95 (1990): 3-20.
Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*. Ankara: PegemA, 2007.
Altın, Hamza, "II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet Devirlerinde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
Gündüz, Mustafa. *Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012.
H.N.Y. "Biraz da Maarif-i İbtidaiyye", *Nesl-i Âtî*, (19 Temmuz 1328 [22 Temmuz 1912]) 18.
İbnü'ş-Şeyh Nafi Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilâtı ve İcraatı*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338.
İhsan, "Terbiye-i Avam, Tamim-i Maarif", *İnkılab* (22 Ağustos 1325 [4 Eylül 1909]) 100-101.
Kırımlı, Hakan. "GASPIRALI, İsmâil Bey", *DİA* Cilt 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, 392-395.
Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Celilesi İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Âliye ile Mekâtib-i Husûsiye ve Ecnebiyenin ve Dersâadette Tahrîri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği, 1311-1312 Sene-i Dersiye-i Mâliyesine Mahsûstur, Matbaa-i Âmire, 1318.
Nesl-i Âtî "Darümuallimin mi? Heyhat!" (26 Temmuz 1328 [8 Ağustos 1912]) 33-34.
Öztürk, Cemil. "Dârümuallimîn", *DİA*, Cilt 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 551-552.
Satı Bey, "Darümualliminin Mesleği", *Terdrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası*, no. 6 (15 Temmuz 1326 [28 Temmuz 1910]): 186-195.
Yener, Şakir Sabri. *İncilipınar Gaziantep'in Yakın Geçmişinden Hatıralar*. Gaziantep: Işık Basımevi, 1962.
Yener, Şakir Sabri. "Antep Darümuallimi'nin Hatırasını Taşıyan Kıymetli Bir Liste - (Darümuallimîn)lerin 100'üncü yıldönümü münasebetile-", *Başpınar Dergisi*, no. 95 (1948): 6-7.
Yıldırım, Mehmet Ali, "Tanzimat Döneminde Meslek Okulları", Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.

SUMMARY

One of the most important shortcomings of the modernisation process of Ottoman education was the lack of teachers equipped with the necessary qualifications required by the age. In 1848, darümuallimin schools were started to be opened in order to eliminate the deficit in this field. In the process, the number of these schools increased in the provincial centres and they were also established in some district centres. One of these schools was the darümuallimin school opened in Ayıntab district. The aim of this study is to examine the bureaucratic relationship between the education bureaucracy of Aleppo province and Ayıntab darümuallimin. In this context, it is to present a perspective on provincial education. Because the events and investigations between the Directorate of Education of Aleppo province and the school staff are important in terms of revealing a different aspect of the world of education. In this context, the study firstly provides information about the history of darümuallimin in Ottoman education. Then, the opening process of Ayıntab teacher's school and the appointment of teachers are discussed. On the other hand, the inspection, audit and investigation processes in Ayıntab teacher's school, which constituted an important part and the basis of the study, were evaluated. In addition, the closure process of the school and its graduates are mentioned.

The study was handled within the framework of document analysis, one of the qualitative research methods. In addition to the literature information, the study mainly includes archive documents. In this context, the documents related to the subject of the study in the funds of the Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives were evaluated.

One of the issues that attracted attention during the study period was the difficulties encountered in the opening process of a teacher training school in the provinces. These problems were particularly centred on appointments and financing. As a matter of fact, both the delay in the appointment of teachers and the delay in the appropriation required for the school and staff are impressive examples of bureaucratic difficulties. It is understood that the Aleppo education bureaucracy had a negative opinion about the Ayıntab teacher's school. As a matter of fact, before a year had passed since the opening of the school, letters written to the Ministry of Education expressed their discontent with the school and requested the necessary attempts to be made for its closure as soon as possible. It is understood that the tensions, conflicts and problems experienced in the school were effective in the formation of such an opinion. The tensions and conflicts in the Ayıntab teacher's school were shaped through the school directorate. On one side of the tension were the first teacher Mustafa Asım Efendi and clerk Abdulkadir Bey, the clerk, and on the other side were the school principals that the Aleppo Directorate of Education wanted to appoint. Therefore, these problems negatively affected the education at the school. As a matter of fact, during the investigation process, the expectations from education and the negative results encountered were expressed by the directorate of education. In fact, the Aleppo director of education's desire to be present at the end-of-term exams and supervise the exams in person demonstrates the distrust in the school staff as well as the situation the school was in. The use of the students as a reactionary tool against the school directorate during the tension process is also important in terms of showing the situation of the school.

Ayıntab teacher's school was opened in 1910 and closed in 1913. Considering the official opening date of the school, 26 December 1910, it is understood that the education period was less than three years. Ayıntab teacher's school graduated only 42 students and took its place as a different school in our educational history. Despite its short education period, Ayıntab teacher's school is an important example in terms of the history of local education in Ayıntab. The lack of the right personnel preferences, the incompetent attitudes of the local bureaucracy in solving problems, the financing preferences of policy makers in the field of education and periodical difficulties were effective in the short duration of the school. In this context, Ayıntab teacher's school has taken its place in memories as a short-term educational institution in the shadow of problems.

Soğuk Savaş Döneminde Savunma İttifakı Olarak NATO'nun Kurulması ve Türkiye'nin Üyeliğine Giden Yol

Ercan Kostak*

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,
Dr., Hava Kuvvetleri
Komutanlığı, Ankara/TÜRKİYE
ekostak14@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-7135-9676

Geliş: 19 Aralık 2023
Kabul: 04 Nisan 2024
Yayın: 10 Mayıs 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

NATO, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik ve siyasi bakımdan çökmüş durumda olan Avrupa'da, ABD-SSCB mücadelesinin sürdüğü bir zamanda ülkelerin güvenliklerinin sağlanmasına yönelik olarak soğuk savaş döneminde ortaya çıkmıştır. 1947-1952 yılları arası dönemde güvenlik endişesi ve iktisadi yardım konuları Türkiye'nin dış politikasına derin etkiler yapmış, Truman Doktrini ve Marshall Yardımları Türkiye'nin NATO üyeliğine giden süreci hızlandırmıştır. CHP ve DP Hükümetleri döneminde güvenlik dış politikada en önemli konu olmuştur. Bu doğrultuda, NATO üyeliği için CHP iktidarında ilk üyelik başvurusu yapılmıştır. DP iktidarında yeniden başvurulmuş, 18 Şubat 1952 tarihinde TBMM'nin onaylamasıyla NATO'ya üye olunmuştur. Türkiye'nin Jeostratejik konumunun yanı sıra NATO'ya dâhil olması uluslararası camiadaki önemini artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Anlaşma, NATO, SSCB, Türkiye.

The Establishment of NATO as a Defense Alliance During the Cold War and the Road to Türkiye's Membership

Research Article

* Dr., Turkish Air Force,
Ankara, TURKIYE
ekostak14@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-7135-9676

Received: 19 December 2023
Accepted: 04 April 2024
Published: 10 May 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

NATO emerged during the Cold War to ensure the security of countries in Europe, which was economically and politically collapsed after the Second World War, at a time when the US-USSR struggle was ongoing. In the period between 1947 and 1952, security concerns and economic aid issues had a profound impact on Türkiye's foreign policy, and the Truman Doctrine and Marshall Aid accelerated the process leading to Türkiye's NATO membership. During the CHP and DP Governments, security was the most important issue in foreign policy. In this regard, the first application for NATO membership was made under the CHP government. It was applied again during the DP government, and it became a member of NATO with the approval of the Turkish Grand National Assembly on 18 February 1952. In addition to Türkiye's geostrategic position, Türkiye's inclusion in NATO has increased its importance in the international community.

Keywords: United States of America, Agreement, North Atlantic Treaty Organization, Soviet Union, Türkiye.

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atf - Cite: Kostak, E. Soğuk Savaş Döneminde Savunma İttifakı Olarak NATO'nun Kurulması ve Türkiye'nin Üyeliğine Giden Yol. *History Studies* 16, no. 2 (2024): 201-223.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan otorite ve iktidar boşluklarının yerini savaşın sebep olduğu yıkım doldurmuştur. Savaşın mağlup ayrılan ülkeler, galip devletlerin dayattığı anlaşmalar altında ezilmiş, bu nedenle savaş sonrası dönemde bahse konu anlaşmaların ağır şartlarından kurtulmanın çarelerini aramışlardır. Barışla geçen 1919-1929 yılları arası dönemin ardından 1930'lu yıllar yeni bir savaşın habercisi olmuştur. Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi Avrupa tarihi için bir dönüm noktası olmuş, Hitler bu ağır şartlardan ülkesini kurtarmak için yeni bir dış politika yürütmüştür. İtalya'nın lideri Mussolini, Hitler'in uyguladığı politikalarından cesaretlelenerek aynı politik çizgide hareket etmiştir. Avrupa, 1938 yılı geldiğinde iyiden iyiye savaşa yaklaşmıştır. Bu dönemde Türkiye Akdeniz'de yayılcı bir politika izleyen İtalya'dan tedirgin olmuştur.¹ 1939-1945 yılları arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı, tarihin şahit olduğu en yıkıcı savaşlardan birisi olmuştur. Ülkeler yıkılmış, yanmış ve milyonlarca insan yaşamını kaybetmiştir. Altı yıl devam eden bu dönemin ardından barışın gelmesi hızlı bir şekilde olmamıştır.²

İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya'nın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) işgal girişimi sonucunda, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere arasında toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılardan ilki olan Atlantik Bildirisi, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Winston Churchill arasında imzalanmıştır. Taraflar savaşın gidişatı ve ardından barışın nasıl sağlanacağına dair konularda anlaşmalar yapmıştır. Atlantik Bildirisi ile Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) altyapısı oluşturulmuştur.³

Türkiye, savaşın sonlarına doğru Almanya'nın askerî gücünün zayıfladığını görmüş, ABD ve İngiltere'den de barış konferansında müttefik olarak kabul edileceğine ilişkin teminat alınca 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile diplomatik ilişkileri kesmiştir.⁴ Ardından Türkiye üzerindeki SSCB baskısını hafifletmek ve Batılı ülkelere yakınlaşmak amacıyla, göstermelikte olsa 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye, savaş ilanı ile birlikte Birleşmiş Milletler'e (BM) katılım hakkı kazanmıştır.⁵

Dünya düzeni 1945 yılına gelindiğinde değişmeye başlamıştır. Mihver devletlerin karşısında birlikte savaşan ülkeler aralarında, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında dünyanın hangi düzene evrileceği konularında daha savaş bitmeden konferanslar gerçekleştirmişlerdir. Özellikle 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında rastlayan Yalta Konferansı önemli olmuştur. Önceki konferanslarda savaşta yaşanan gelişmeler ele alınırken, Yalta Konferansı'nda ise savaş sürmekte iken savaşın sonrasındaki sorunlar ile düşünce farklılıkları gündemi meydana getirmiştir.⁶

Türkiye, Yalta ve Potsdam konferanslarında SSCB'nin tehdit ve baskıları karşısında bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü güvence altına alabilecek bir dış politika yürütmüştür. Savaşın akabinde kazanan ülkelerin yanında ve BM'yi kuranlarla bir arada yer almasına rağmen yalnız kalmıştır.⁷ Türkiye'nin izlediği bu politikada Birinci Dünya Savaşı'nda kazandığı deneyimlerin yanı sıra SSCB'den kaynaklanan endişenin önemli bir rolü olmuştur.⁸

Dünyada İkinci Dünya Savaşı sonrasında bloklar ortaya çıkmış ve ülkeler; Batı Bloğu/Kapitalist

¹ Ömer Arda Özbilek, "II. Dünya Savaşı Sonrası Türk-Sovyet İlişkilerinin Gerilmesi ve Anti-Komünizm (1945-1950)", *Sakarya Üniversitesi Türk Akademi Dergisi* 2, no. 1 (Haziran 2023): 27; Yasemin Kılıç, "İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'deki Ekonomik Darboğazın Basındaki Yansıması: Cumhuriyet Gazetesi Örneği", (Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2022), 28.

² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*. 26. Baskı, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 319.

³ Burhan Erdemli, "NATO'nun Geleceğine Dair Değerlendirme: NATO 2030 Girişimi", (Yüksek lisans tezi, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, 2021), 20.

⁴ Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 244; Ahmet Şükrü Esmer, vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, (Ankara: Alkım Yayınevi, 1989), 183.

⁵ *Cumhuriyet*, (24 Şubat 1945), 1; *Cumhuriyet*, "San Francisco'ya Dün Resmen Davet Edildik", (7 Mart 1945), 1.

⁶ Metin İlhan, *2. Dünya Savaşı'nda ve Dünya Siyasetinde Önemli Bir Kilometre Taşı: Yalta Konferansı ve Türkiye'ye Yansımaları*. Editör Ercan Karakoç, (İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2015), 191.

⁷ Baskın Oran, "Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1:1945-1960", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Editör Baskın Oran, Cilt 1, 23. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 491-492.

⁸ Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği politika için bkz., Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*. Çeviren M. Ali Kayabağ, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974); Edward Weisband, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*. Çeviren M. Ali Kayabağ ve Örgen Uğurlu, (İstanbul: Örgün Yayınları, 2002), 9.

Blok; Doğu Bloğu/Komünist Blok şeklinde kutuplaşmıştır.⁹ 1946 yılı başlarından itibaren Batılı ülkeler ile SSCB arasındaki ilişkilerde değişim yaşanmıştır. Bu dönemde, SSCB'nin yayılmacılığı Doğu Avrupa istikametinde hızla ilerlerken Avrupalı ülkeler, güvenliklerinin sağlanmasına yönelik yeni bir Batı ittifakına ihtiyaç duymuşlardır. 1946 yılında SSCB'nin üç istikamette yayılma çabası içinde olduğu görülmektedir. Bunlar; Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz, Yunanistan üzerinden Doğu Akdeniz ve İran üzerinden Orta Doğu ve Basra Körfezi ile Hint Okyanusu'dur.¹⁰

Bu dönemde, Batı Bloğu ABD liderliğinde ve Doğu Bloğu SSCB liderliğinde olacak şekilde siyasi, askerî, ekonomik, ideolojik vb. her bakımdan şekillenmiştir.¹¹ ABD ile SSCB arasında yaşanan bloklaşmayı takiben dünya “Soğuk Savaş” ortamına evrilmiştir. Bu “İki Kutuplu Sistem”¹² yıllarca dünyada hüküm sürmüştür.

Türkiye-ABD ilişkileri 1947 yılından itibaren gelişme kaydetmiştir. Bu ilişkilerin gelişmesinde SSCB'nin Türkiye'ye yönelik izlediği yayılmacı politika etkili olmuştur. SSCB'nin Türkiye'den toprak talep etmesi, Boğazlar'a yönelik politikasını değiştirmesi ve baskı kurması sonucunda, bu durumu gören ABD Türkiye ile bağlarını güçlendirmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin, SSCB'nin uyguladığı baskıyı azaltmak için ABD'nin desteğine ihtiyacı bulunması, askerî ve ekonomik yardımları da bu ülkeden alacak olması ittifak kurmasını kolaylaştırmıştır.¹³

Diğer taraftan ABD ve İngiltere, SSCB'nin tehdidinden ve komünizm tehlikesinden endişelenmiştir.¹⁴ Yunanistan'da yaşanan iç savaşın akabinde aşırı solcu bir iktidarın iş başına gelmesi ile SSCB'nin ilgi alanı Yunanistan'ı da kapsayacak şekilde güney istikametinde genişlemiştir.¹⁵ ABD Başkanı Truman'a göre, SSCB Yunanistan'dan sonra Türkiye'nin de denetimini eline geçirirse, ABD ile Batı Avrupa için hayati öneme sahip olan Orta Doğu, SSCB'nin kontrolüne geçebilirdi.¹⁶ ABD'yi Türkiye ile ittifaka yönelten başka bir sebep, Türkiye'nin stratejik değerinin SSCB'ye yönelik olarak hayata geçirilecek “Çevreleme politikası”¹⁷ yönünden önemli olmasıdır. Bundan dolayı ABD, savaş sonrasında SSCB'nin Türkiye'ye karşı açık bir şekilde ortaya koyduğu tehdidin yok edilmesini, Türkiye ile birlikte Yunanistan'ın askerî ve ekonomik yardım yoluyla güçlenmesini istemiştir.¹⁸

1. NATO'nun Kuruluşu

Yıpratıcı ve yorucu bir savaştan çok sayıda insan kaybederek çıkan Avrupa ülkeleri, mevcut kaynaklarını ekonomiye aktarmış, silahlı kuvvetlerini terhis etmiş, muhtemel bir tehdit karşısında güçlerini birleştirerek müşterek bir teşkilat oluşturma çabası içine girmişlerdir. Avrupalılar arkada kalan savaş nedeniyle insan güçlerini önemli oranda kaybetmiş, sömürgelerinden çekilmek zorunda kalmışlar, toprak bütünlüklerini SSCB tehdidine karşı koruyabilmek için ABD'yi garantör olarak görmeye başlamışlardır.¹⁹

⁹ Sinem Çelik, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de NATO Şüpheliliği”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 25 (Haziran 2023): 97; Oran, “Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1: 1945-1960”, 480-486.

¹⁰ Derya Gonca Peksarı, *NATO'nun Değişen Konsepti*. (Ankara: Asil Yayınları, 2007), 1.

¹¹ Suat İlhan, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık, Bir Millet Uyanıyor*. 3. Baskı, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007), 118; Hürriyet Konyar, *Ulus Gazetesi CHP ve Kemalist İlkeler*. (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999), 21.

¹² İki Kutuplu Sistem: Soğuk savaşın yaşandığı periyotta ABD ile SSCB'nin mücadele ettiği ortamda kendini göstermiştir. Diğer taraftan, 1945 yılı öncesinde gücü birçok ülke bölüştüğünden “Çok Kutuplu Sistem” olarak isimlendirilmiştir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından ABD yalnız kalmış ve sonraki dönem “Tek Kutuplu Sistem” olarak adlandırılmıştır.

¹³ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*. (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000), 19.

¹⁴ *Cumhuriyet*, “Türkiye Niçin Yardıma Muhtaçtır?”, (23 Mart 1947), 3; *Cumhuriyet*, (22 Mart 1947), 3; *Cumhuriyet*, “Yardım Projesi”, (6 Nisan 1947), 1, 3; *Cumhuriyet*, (9 Nisan 1947), 1, 3.

¹⁵ *Cumhuriyet*, “Yardım Projesi İçin Müzakereler Başladı”, (21 Mart 1947), 1, 3.

¹⁶ *Cumhuriyet*, (11 Nisan 1947), 1; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*. (Ankara: İmge Kitabevi, 1996), 258; George McGhee, *ABD-Türkiye-NATO-Orta Doğu*. Çeviren Belkis Çorakçı, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992), 70.

¹⁷ Çevreleme Politikası (Containment Policy): İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin SSCB karşısında tarafındaki ülkelerle meydana getirdiği veya katkı sunduğu ittifaklar zincirine verilen isimdir. George F. Kennan, 1947 yılında bu terimi kullanmış, Hayata geçiş Truman Doktrini sayesinde olmuştur. Bkz., Mehmet Tanju Akad, *Modern Savaşın Temel Kavramları*. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 66; Melek Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Editör Baskın Oran, Cilt 1, 23. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 588.

¹⁸ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*. 1. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 2016), 40.

¹⁹ Ali Arsin, “Soğuk Savaş’ın Kaynakları ve NATO’nun Kuruluşuna Yol Açan Gelişmeler”, NATO Savunma ve Eğitim Yöneli Sempozyumu, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları*, no. 133, (1984): 6-7.

Savaş sonrası toplanan barış konferansları Batı ile SSCB arasındaki sorunlara çözüm bulamamıştır. SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, 1947 yılında Moskova’da toplanan Dışişleri Bakanları’na Avrupa Ekonomik Toparlanma planına katılmayacaklarını açıklamıştır. Böylece Batı ile SSCB arasında savaş döneminde yürütülen iş birliği yerini tedirginliğe bırakmıştır.²⁰

Diğer taraftan, 1947 yılında hayata geçirilen Truman Doktrini ve Marshall Planı Türkiye-SSCB ilişkilerini derinden etkilemiştir. Başkan Truman, Türkiye ile Yunanistan’a yardım sağlanabilmesi amacıyla, 12 Mart 1947 tarihinde Senato ve Temsilciler Meclisi’nin ortak oturumunda, müteakiben “*Truman Doktrini*” olarak adlandırılacak bir konuşma yapmıştır.²¹ Truman, Türkiye ile Yunanistan’a toplam 400 milyon dolar yardım sağlanması (Yunanistan’a 300 milyon, Türkiye’ye 100 milyon), bu ülkelere isteklerine göre askerî ve sivil personel gönderilmesi, ülkelerin personelinin ABD’de yetiştirilmesinin önünün açılması izinlerinin verilmesini Kongre’den istemiştir.²² Truman’ın istekleri doğrultusunda hazırlanan “*Yunanistan ve Türkiye’ye Yardım Kanunu*” 22 Nisan 1947 tarihinde Senato,²³ 9 Mayıs 1947 tarihinde Temsilciler Meclisi’nde kabul edilmiş,²⁴ 22 Mayıs 1947 tarihinde ise Truman’ın onayı ile yürürlüğe girmiştir.²⁵ Truman Doktrini’ni ile Türkiye’nin SSCB’ye karşı güçlü bir blokta yerini alması kesinleşmiştir. SSCB, doktrinin açıklanması sonrasında Türkiye’yi ABD’nin himayesine girmekle suçlamış, Türkiye ise bunu kabul etmemiş ve güvenliğini garanti altına almak amacıyla ittifakların içerisinde yer alabileceğini açıklamıştır.²⁶

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi’nde Avrupa’nın kalkınmasına yönelik tasarladıkları planı bir nutuk ile dünyaya ilan etmiştir. Buna göre, Avrupa ülkeleri öncelikle birlikte ekonomik açıdan iş birliğine gitmeliler ve noksanlarını gidermelidirler. İş birliği sonrasında açık ortaya çıkması hâlinde, ABD bu açığın kapatılması için yardım etmeli, öncesinde ise bir iş birliği programı hazırlanmalıdır.²⁷ Bu plan, “*Marshall Planı*” veya “*Marshall Yardımı*” olarak tanımlanmış²⁸ ve Truman Doktrini’nin pekiştiricisi olarak tarihteki yerini almıştır.²⁹ Marshall Planı, iki düşünce üzerine inşa edilmiştir. Bunlar; Avrupa’da yer alan ülkelerin İkinci Dünya Savaşı’nı takiben karşı karşıya kaldıkları enerji darboğazından kurtulmalarına yardımcı olmak, savaşın harap ettiği ekonomik ve sosyal yapıların yeniden inşasını sağlamaktır.³⁰

Aralarında Türkiye’nin de bulunduğu toplam on altı Avrupa ülkesi 12 Temmuz 1947 tarihinde Paris’te toplanarak Marshall Planı’nı görüşmüşlerdir.³¹ Katılan ülkelerin temsilcilerinden oluşturulan Avrupa İş Birliği Komitesi, 22 Eylül 1947 tarihinde Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı’nı hazırlayarak ABD Dışişleri Bakanlığı’na sunmuştur.³² Kalkınma programı üzerine ABD, 3 Nisan 1948

²⁰ Fahir Armaoğlu, “Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* IV, no. 3-4, (1949): 414-417.

²¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010), 152; Mehmet Gönlübol ve Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* XXI, no. 1 (Mart 1966): 143-182; Birleşik Devletler Başkanı’nın Yunanistan ve Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkındaki Kongreye Mesajı (12 Mart 1947-Truman Doktrini) için bkz., *Yunanistan ve Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Kanun, Amerika-Türk Yardım Programı (22 Mayıs 1947)*. (1948), 14-21.

²² *Cumhuriyet*, “Truman’ın Tarihi Nutku”, (13 Mart 1947), 1, 3; Coşkun Topal, “Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2013): 116; Levent Kalyon, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 6, no. 11 (1 Nisan 2010): 10.

²³ *Cumhuriyet*, “Amerikan Ayanı Yardımı Kabul Etti”, (23 Nisan 1947), 1, 3.

²⁴ *Cumhuriyet*, “Yardım Projesi Dün Kabul Edildi”, (10 Mayıs 1947), 1, 3.

²⁵ *Cumhuriyet*, “Yardım Tasarısı”, (22 Mayıs 1947), 1; Nadir Nadi, “Hayırlı Olsun”, *Cumhuriyet* (24 Mayıs 1947), 1; Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 44; Bkz., *Yunanistan ve Türkiye’ye Yapılacak Yardım*, 22-27.

²⁶ Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1974), 423.

²⁷ *Vatan*, (6 Haziran 1947), 1; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt I-II, (1914-1995)*. (Ankara: Alkım Yayınevi, 2004), 443-444; Tolga Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*. (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007), 8.

²⁸ Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950*. (İstanbul: Otopsi Yayınevi, 2003), 366.

²⁹ Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*. (Ankara: Aydınlik Yayınları, 1969), 122.

³⁰ Metin Yılmaz, “Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2000), 92-93; Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1 Olaylar-Belgeler (1945-1952)*. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003), 124.

³¹ *Aydın Tarihi*, No: 170, (Ocak 1948), 91; Orhan Oğuz, *Marshall Planı (Konferans)*, (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1966), 5.

³² *Aydın Tarihi*, No: 166, (Eylül 1947), 122-127.

tarihinde Dış Yardım Kanunu'nu çıkarmıştır.³³ ABD, bu Kanun'a dayanarak ilk yıl için on altılara, 6 milyar dolarlık bir ekonomik yardım yapmıştır. Bu yardımlar daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Türkiye de bu Kanun'dan faydalanabilmek amacıyla, 4 Temmuz 1948 tarihinde anlaşmayı Ankara'da imzalamış ve yardım almaya başlamıştır.³⁴

SSCB'nin yayılmacılığı karşısında, ABD'nin Truman Doktrini ile Marshall Planı'nı uygulamaya sokması sonucunda, "Komünizm İdeolojisi"ni gerçekleştirmek için yayılcı faaliyetlerini hızlandıran SSCB; Fransa, İtalya, Romanya, Polonya, Macaristan, Yugoslavya, Bulgaristan ve Çekoslovakya komünist partilerinin başkanları ile 5 Ekim 1947 tarihinde Polonya'da bir araya gelerek Komintern'in yerini alan Kominform'u, NATO'nun kurulmasının akabinde de Varşova Paktı'nı kurmuşlardır.³⁵ Kominform'un amacı; ABD'nin temsil ettiği emperyalizme karşı mücadele edilmesi, bütün dünyayı çevreleyecek bir SSCB'nin kurulması, ilaveten onların yok edilmesi şeklinde belirtilmiştir. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için sömürgelerin bağımsızlık hareketlerinin desteklenmesine, köylüler arasında propaganda ve proleter hareketlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Kominform'un kurulması dünyayı iki bloğa ayırmıştır.³⁶

SSCB, savaş sonunda işgal ettiği bölgelerden çıkmamış, 1947-1948 yıllarında Doğu Almanya, Polonya, Macaristan, Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan'ı bağılı birer uydu ülke hâline getirmiştir. BM'in ikazlarına rağmen SSCB orduları, İran'ın kuzeyini terk etmemiş, Tebriz'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve Mehabad'da Bağımsız Kürt Cumhuriyeti kurulmasının önünü açmıştır. Ayrıca, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik baskıları sürmüş, Yunanistan'da süren iç savaş komünist müdahaleler ile şiddetlenmiştir. SSCB'nin Orta Doğu ve Avrupa'da süregelen yayılmacılığı, Asya'da Kuzey Kore ve Mançurya'nın işgali ile devam etmiştir.³⁷

Bu dönemde, ABD nükleer güce sahip olmasına karşın topyekün bir savaş yaşanması ihtimali düşünülmemiştir. Batı Avrupa, hem bir ittifakta yer almaya çalışmakta, hem de ABD'nin muhtemel SSCB saldırısına karşı sessizliğini sürdürmesinden endişelenmektedir. Bundan dolayı Batı Avrupa, ABD'yi savunma ittifakı kurarak yanına çekmeyi istemiştir. Ancak savaş sonrası kurulan BM Teşkilatı'na barışın korunması konusunda ümit bağlayan ABD, Avrupa'nın içinde olduğu sorunlara doğrudan karışmayı menfaatleri açısından düşünmeyerek savunma ittifakına katılmamış ve Batı Avrupa ülkelerine savunmalarını kendi kendilerine yapmalarını tavsiye etmiştir.³⁸

Böylesi bir ortamda Batı Avrupa ülkelerinin kendi aralarında teşkilat oluşturmaktan başka bir seçeneği kalmamıştır. Çünkü SSCB karşısında Avrupa'nın güvenliğini karuyacak bir teşkilat veya ittifak bulunmamaktadır. Avrupa'da birleşmeye yönelik ilk adım Fransa ve İngiltere tarafından, Almanya'nın saldırı gerçekleştirme olasılığı karşısında 4 Mart 1947 tarihinde Dunkirk Antlaşması imzalanarak atılmıştır.³⁹ İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin, 22 Ocak 1948 tarihinde Dunkirk Antlaşması'na benzeyen "Batı Avrupa Birliği"nin kurulmasını önermiştir.⁴⁰

³³ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu (1945-1958)*, (İstanbul: Boyut Yayınları, 1997), 54-55; Vehbi Bengil, "Amerikan Yardımı", *Siyasi İlimler Mecmuası* 24, no. 287 (Şubat 1955): 400.

³⁴ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 168; Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1961), 119-121.

³⁵ SSCB yayılmacılığı için bkz., *NATO Bilgiler ve Belgeler*. Hazırlayan NATO Enformasyon Servisi, (Brüksel: 1971), 15.

³⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*. Cilt II, 2. Baskı, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983), 437.

³⁷ Yusuf Sarımay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 72.

³⁸ Mehmet Gönlübol ve Haluk Ülman, "1945-1965 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Editör Komisyon, Cilt I, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982), 143-182.

³⁹ Dunkirk Antlaşması: İngiltere ve Fransa'nın, Avrupa'nın güvenliğini sağlamak amacıyla İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaptıkları ilk ittifak anlaşmasıdır. 4 Mart 1947 tarihinde imzalanan Dunkirk Antlaşması, Almanya'nın yürüttüğü saldırgan politikalar karşısında ve SSCB ile yaşanacak muhtemel çatışmayı ortadan kaldırmak için gerçekleştirilen sınırlı bir anlaşmadır. Bahse konu iki ülke, sonrasında Benelüks ülkelerine anlaşmaya dâhil olmaları önerisi yapmıştır. Benelüks ülkelerinin, anlaşmanın genişletilmesini istemeleri üzerine Mart 1948'de zaman içerisinde Batı Avrupa Birliği'nin kurulmasını sağlayacak olan Brüksel Antlaşması imzalanmıştır. Bkz., İlke Göçmen, "Dunkirk Antlaşması", *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, (İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2021), 498.

⁴⁰ Sarımay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, 73.

Diğer taraftan, 22 Şubat 1948 tarihinde Çekoslovakya’da yaşanan darbe ülkeyi SSCB’nin uydusu hâline getirmiştir. Demokrasinin en önde geldiği ülkede darbenin yankıları büyük olmuştur.⁴¹ Marshall Planı’nın SSCB’yi Doğu Avrupa’dan dışlamak amacı taşıdığını düşünen Stalin, Doğu Avrupa’daki halk iktidarları ile ilişkilerini artırmış, Çekoslovakya’nın Marshall Planı’na girişini veto etmiştir. Çekoslovakya’da yapılan seçimleri komünist partisi kazanmış ve komünistler Hükûmetin denetimini ele geçirmişlerdir. Ardından komünistler Prag’da darbe yaparak iktidara gelmişlerdir.⁴²

Komünistlerle ilişkileri geliştirmek isteyen Çekoslovakya’nın demokratik kişiliğe sahip lideri Cumhurbaşkanı Edvard Benes, 25 Şubat 1948 tarihinde komünistlerin çoğunluğu oluşturduğu yeni bir kabinenin kurulmasını kabul etmiştir. Sonrasında Hükûmetin ve SSCB’nin icraatlarına karşı koyamamayan Benes Cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etmiştir. Çekoslovakya, Prag’da yaşanan darbe ve yürürlüğe giren yeni anayasa ile SSCB’nin hakimiyetine girmiştir. Bu olay sonucunda Batı Avrupa’da savunma ve iş birliği düşüncesi güçlenmiş, birleşme ve teşkilatlanma çalışmalarına geçilmiştir.⁴³

Bu gelişmeler ile özellikle savaş sonrasında oluşan siyasi ve ekonomik dengesizlikler ABD ve Batı Avrupa’da endişe yaratmıştır. Bu atmosferde Batılı ülkeler, güvenliklerini sağlamak için bir araya gelerek örgüt kurmaktan başka bir çare bulamamışlar ve Fransa, İngiltere, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg 17 Mart 1948 tarihinde “*Brüksel Antlaşması*”nı imzalamışlardır.⁴⁴ Eylül 1948’de ise SSCB’ye karşı askerî bir örgüt olan “*Batı Birliği Savunma Örgütü’nü (Western Union Defense Organization)*” kurmuşlardır. Yapılan anlaşma gereğince, ülkeler müşterek bir savunma örgütünü oluşturmayı, ekonomik ve kültürel ilişkilerini güçlendirmeyi garanti altına almışlardır. Bu pakt ile, Batılı ülkeler ortak savunmaya yönelik ilk adımı atmışlardır. Ancak ABD’nin bu ittifakta yer almayı, birliği SSCB’nin karşısında bir denge unsuru olmaktan mahrum bırakmıştır.⁴⁵ Anlaşmanın imzalandığı süreçte SSCB tehdidinde en çok maruz kalan Türkiye ve Yunanistan olmasına rağmen, bu ülkeler de anlaşmaya dâhil edilmemiştir.⁴⁶ Türkiye, üye olarak kabul edilmemesine rağmen, yapılmış olan anlaşmayı olumlu karşılamıştır. Dışişleri Bakanı Sadak, anlaşmanın SSCB tehdidi altında olan ülkelerin endişelerini azaltacak mahiyette olduğunu belirtmiştir.⁴⁷

ABD Başkanı Truman, elli yıl sürecek olan Brüksel Antlaşması’nın imzalandığı gün ABD Kongresi’nde şu beyanati vermiştir: “*Hür Avrupa ülkelerinin kendilerini müdafaa etme kararına aynı şekilde bizim onlara yardım etme kararımızdan hiç kimsenin şüphesi olmasın.*”⁴⁸ Böylelikle, başlangıçta NATO’yu kurmaya yaklaşmayan ABD bu teşkilatın kuruluşuna yönelik sinyal vermiştir.

Haziran 1948’de yaşanan diğer olay Berlin Buhranı, SSCB’nin Batılıların Berlin’i terk etmesini sağlamak amacıyla harekete geçmesi üzerine yaşanmıştır.⁴⁹ Savaş sonrası tıpkı Almanya gibi Berlin de işgale uğramış dört bölgeye ayrılmış ve Berlin şehri SSCB’nin işgal alanı içinde kalmıştır. Batılıların ulaşımı SSCB’nin işgal alanından geçirilerek yerine getirilmiştir. Yaşanan bu olay SSCB’nin kendi işgal alanlarındaki hareket serbestisine mani olmuştur.⁵⁰

SSCB, Batı Almanya ile Batı Berlin arasında devam eden ulaşım sınırlamalar getirmiş, bununla da kalmamış Batı Berlin’e verilen elektriği kesmiş ve ulaşımı tamamıyla durdurmuştur. Bunun üzerine ABD, Batı Berlin’de ikamet eden 2 milyon civarında kişinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla her türlü imkânı sağlayarak, oluşturduğu “*Hava Köprüsü*” ile Batı Berlin’in ihtiyacı olan günlük 3-4 bin ton malzeme taşımıştır.⁵¹ SSCB’nin kuşatmasının ardından ABD, İngiltere ve Fransa Almanya’da bulunan işgal alanlarını birleştirme kararı vermişlerdir. Kurucu Meclis’in 1948 yılının Eylül ayında Bonn’da bir

⁴¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, 445.

⁴² Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*, 330-331.

⁴³ Okan Gümüş ve Aziz Sevi, *Ansiklopedik Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. (Ankara: Polat Yayınları, 1996), 144.

⁴⁴ Mehmet Gönlübol ve Haluk Ülman, “Bloklerin Kuruluşu ve Türkiye”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 10. Baskı, (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014), 224.

⁴⁵ Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye (1945-1960)*. (Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2006), 55; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*, 339.

⁴⁶ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, Cilt I, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 267.

⁴⁷ *Cumhuriyet*, “Sadak’ın Londra ve Paris Görüşmeleri”, (21 Mart 1948), 1.

⁴⁸ Lord Ismay, *NATO-İlk Beş Sene (1949-1954)*. Çeviren Suat Bilge, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956), 9.

⁴⁹ İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*. (İstanbul: İsis Yayınları, 1997), 62; Ali Halil, *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye*. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968), 110.

⁵⁰ Akalın, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*, 136.

⁵¹ John Morris Roberts, *Yirminci Yüzyıl Tarihi*. Çeviren Sinem Gül, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003), 416.

araya gelerek yaptığı çalışmalar sonucunda, Federal Alman Anayasası 23 Mayıs 1949 tarihinde yürürlüğe girmiş ve Batı Almanya ya da diğer ismiyle Federal Alman Cumhuriyeti kurulmuştur. Öte yandan SSCB, Federal Alman Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşılık vererek işgal ettiği bölgelerde 1949 yılının Ekim ayında Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Ayrıca Almanya gibi Berlin de ikiye ayrılmıştır.⁵² Bu süreçler, Batı Avrupa'nın savunmasına yönelik teşkilatlanma ile Kuzey Atlantik Antlaşması'nın görüşmelerine hız kazandırmıştır.

ABD, 1948 yılında SSCB'nin sebep olduğu tehlikeyi fark etmiş, SSCB ile iş birliği yaparak yeni bir barış düzeninin sağlanmasının imkânı kalmadığını anlamıştır. SSCB, barışın gelmesinden çok komünistlerin kontrolüne yeni alanların eklenmesine yönelik mücadeleye girişmiştir. Bu da ABD'nin, SSCB karşısında durdurma (containment) politikası yürütmesine neden olmuştur.⁵³ ABD, SSCB'nin yayılmacılığını durdurmak için yeni önlemler hayata geçirecek ve bu önlemlerin en önemlisi de NATO olacaktır.

ABD, 1823 yılında yürürlüğe koyduğu Monroe Doktrini'nden itibaren Avrupa ile herhangi bir ittifak içerisinde olmamıştır. Fakat Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri yakından takip etmiştir. ABD Senatörü Arthur H. Vandenberg, Nisan 1948'de Senato'ya bir tasarı sunarak Cumhurbaşkanı'na güvenliğe ilişkin konularda “*Bölgesel ve diğer ortak anlaşmalara*” katılma yetkisi verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Kongre barış durumunda ülkenin millî güvenliği söz konusu olduğunda, kıtasının dışı dâhil anlaşmalara katılmak için Hükümeti yetkilendirmiştir.⁵⁴ Bu karar, askerî bir paktın kurulmasına yönelik ilk işaret olarak değerlendirilmiştir.⁵⁵

Batı Avrupa ülkeleri ve ABD, SSCB tehdidine karşı Atlantik bölgesinde bir güvenlik paktı kurma çabası içine girmiştir. Bu sırada Türk Hükümeti, ABD ve İngiltere'ye kurmaya çalışılan güvenlik paktında Türkiye'nin olup olmayacağını sormuştur. Türkiye'ye verilen cevap; tasarlanan güvenlik anlaşmasının Kuzey Atlantik bölgesinde bulunan ülkeler ile sınırlı olacağından dolayı Türkiye'nin dâhil edilemeyeceği yönünde olmuştur. Türkiye, 1949 yılı başlarında anlaşmaya katılmayı yeniden talep etmiştir. Bu amaçla, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak 1949 yılı Şubat ayında destek arayışlarında bulunmak üzere Londra, Paris ve Brüksel'e ziyaret gerçekleştirmiştir. Sadak'ın tüm çabalarına rağmen, Türkiye güvenlik paktına girememiştir. Fakat ABD Dışişleri Bakanı, 13 Mart 1949 tarihinde SSCB saldırılarına karşı Türkiye'yi destekleyeceklerini açıklamıştır.⁵⁶

1949 yılında hızlanan faaliyetler sonucunda, Brüksel Antlaşması (Batı Avrupa Birliği) tarafı ülkelerle, Kanada, Norveç, ABD, Portekiz, İtalya, İzlanda ve Danimarka'nın katılımıyla toplam 12 kurucu ülke tarafından 4 Nisan 1949 tarihinde NATO (North Atlantic Treaty Organization) olarak isimlendirilen Kuzey Atlantik İttifakı kurulmuştur.⁵⁷ Dünyanın en büyük askerî ve siyasi amaç taşıyan örgütünü meydana getiren anlaşma 24 Ağustos 1949 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵⁸

NATO'nun kuruluşunda İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında oluşan ekonomik yıkımın sebep olduğu güvenlik açığı, SSCB'nin Doğu Avrupa'ya sahip olarak elde ettiği üstünlük ve Batı Avrupa'yı ele geçirme endişesinin doğurduğu hipotezlerden hareket edilmiştir. NATO'nun meydana çıkışında üç sebebin etkisi güçlü olmuştur. Bunların ilki İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribattır. Yaklaşık 50 milyon insanın ölümüyle sonuçlanan İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı siyasal, ekonomik, psikolojik, sosyolojik ve demografik hasarın büyüklüğü başta Avrupa ile dünyanın tamamında kendini

⁵² Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995, 340.

⁵³ Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* XXIII, no. 3 (1968): 261.

⁵⁴ Henry Steele Commager, *Documents on American History, 1902-1998*. (New York: Appleton-Century-Crofts, 1949), 736.

⁵⁵ Andre Ribard, *İnsanlığın Tarihi*. Çeviren Erdoğan Başar, (İstanbul: Say Yayınları, 1983), 616.

⁵⁶ Süleyman Ekici ve Abdulkadir Baharçipek, “NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye ABD İlişkileri”, *Birey ve Toplum Dergisi* VI, no. XI (2016): 153-156.

⁵⁷ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*. (Ankara: İmge Kitabevi, 1990), 16; Mcghee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, 113; İsmay, *NATO-İlk Beş Sene (1949-1954)*, 17; *Cumhuriyet*, “Atlantik Paketi Dün Washington'da İmzalandı”, (5 Nisan 1949), 1; *Cumhuriyet*, “Atlantik Paketi'na Ait Askeri Program”, (7 Nisan 1949), 1.

⁵⁸ Anlaşmanın metni için bkz., İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945-1990) Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)*. Cilt II, 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 409-412; Tekin Erer, *NATO'nun Hür Ufukları*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1969), 102.

göstermiş, oluşan hasarın neticeleri ise savaşın tarafında bulunan ülkelerin siyasi, iktisadi ve sosyal sistemini doğrudan şekillendirmiştir.⁵⁹

NATO'nun kurulmasının önünü açan ikinci sebep, SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı esnasında Doğu Avrupa'da askerî ve ideolojik yönden yayılarak meydana getirdiği uydular vasıtasıyla Avrupa kıtasında sahip olduğu hakimiyettir.⁶⁰ Üçüncüsü ve en önemlisi ise savaş sonrasında SSCB emperyalizminin kontrolü ele geçirmesi ve yayılarak Batı Avrupa'ya yönelmesi sonucunda asker sayısı dört milyona yaklaşan SSCB ordusu tarafından işgale uğrama korkusu olmuştur.⁶¹

NATO'nun teşkilat yapısına bakıldığında, Kuzey Atlantik Konseyi en yüksek karar alma organı'dır. Konsey kararları, üye ülkelerin temsilcilerinin meydana getirdiği ittifak ile alınmaktadır. Konsey, yılda iki veya üç defa bakanlar, haftada bir defa da daimî temsilciler nezdinde bir araya gelmektedir. Genel Sekreter, konseyin oturumlarına başkanlık etmektedir. Diğer taraftan üye ülkelerden birinin Dışişleri Bakanı her yıl alfabetik sıralamaya göre Konsey Başkanlığını üstlenmektedir.⁶²

Anlaşmanın başlangıcında imzalayan ülkelerin, milletlerin demokratik ilkelerini, kişi hürriyetlerini, hukukun egemenliğine dayanan özgürlüklerini müşterek bir şekilde savunmak ve barış içerisinde güvenliklerini korumak amacıyla bir araya geldikleri belirtilmektedir. Anlaşmanın önem taşıyan 5. maddesine göre; "Kuzey Amerika ya da Avrupa'da bulunan üye ülkelerden herhangi birine karşı girişilecek bir silahlı saldırı tarafların tamamına yapılmış bir saldırı olarak kabul edilecek"tir. Bu durumda taraflar, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliğin tekrar sağlanması için askerî güce başvurulması da dâhil, elzem olan harekâta yalnız veya toplu bir şekilde, diğer üyelerle anlaşmalı olarak anında kalkışmak yoluyla, saldırılan taraf veya taraflara destek çıkmak hususunda mutabakata varmışlardır. Böylelikle NATO, ABD'nin SSCB'yi durdurma stratejisinde önemli bir yer tutmuştur.⁶³

Anlaşmanın 10. maddesi yeni üyelerin katılımına imkân sağlamaktadır. Bu madde kapsamında, Kuzey Atlantik bölgesinin güvenliğine destek verecek ve anlaşmanın prensiplerinin geliştirilmesine katkı sunacak herhangi bir Avrupa ülkesine üyelik için davet yapılabilir. Bu doğrultuda soğuk savaş döneminde, 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye ve Yunanistan, 9 Mayıs 1955 tarihinde Federal Almanya ve 30 Mayıs 1982 tarihinde İspanya NATO üyeliğine alınmış ve üye sayısı 16'ya yükselmiştir. 1 Temmuz 1966 tarihinde Fransa'nın askerî kanattan ayrılmasıyla ittifakın merkezi Paris yerine Brüksel olmuştur. 3-4 Nisan 2009 tarihlerinde Strasburg ve Kehl'de toplanan NATO Zirvesi ile Fransa NATO'nun askerî kanadına yeniden katılmıştır. 14 Ağustos 1974 tarihinde askerî kanattan ayrılan Yunanistan da 20 Ekim 1980 tarihinde geri dönmüştür. Soğuk savaşın ardından ittifak stratejinde değişikliğe gidilmiştir. 12 Mart 1999 tarihinde Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti, 29 Mart 2004 tarihinde Romanya, Slovakya, Bulgaristan, Letonya, Slovenya Estonya ve Litvanya NATO'ya üye olmuşlardır. Nisan 2009'da Hırvatistan ve Arnavutluk'un protokol işlemleri tamamlanarak üye sayısı 28'e yükselmiştir. 2017 yılında Karadağ, 2020 yılında Kuzey Makedonya ve 2023 yılında Finlandiya'nın üye olmasıyla üye sayısı 31'e çıkmıştır. NATO günümüzde 31 üyesine ilave olarak 22 Barış İçin Ortaklık Projesi (BİO), 7 Akdeniz Diyalogu ve 4 İstanbul İş Birliği Girişimi üyesi ülke ile ilişkilerini geliştirerek genişlemeye devam etmektedir.⁶⁴

NATO'nun askerî gücü incelendiğinde SSCB ve 1955 yılında kurulan Varşova Paketi'nden daha zayıf hâlde olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Ancak objektif bir bakışla iki örgütün askerî gücünün dengede olduğu söylenebilmektedir. Nükleer sahada ABD, NATO içerisinde yaklaşık 7.000 adet nükleer silahını Avrupa için tahsis etmiştir. Fransa ve İngiltere'nin toplam 162 adet nükleer başlıklı füzesi NATO'nun askerî gücüne dâhil edilmiştir. Varşova Paketi'nde tek nükleer silah sahibi SSCB'nin, Avrupa karşısında

⁵⁹ Antony Best, *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*. Çeviren Taciser Ulaş Belge, (Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları, Eylül 2012), 238.

⁶⁰ J. B. Hoptner, "Soviet Policy In Eastern Europe Since 1945", *Journal of International Affairs* 8, no. 1 (1954): 95-106.

⁶¹ Phillip A. Karber ve Jerald A. Combs, "The United States, NATO, and the Soviet Threat to Western Europe: Military Estimates and Policy Options, 1945-1963", *Diplomatic History* 22, no. 3 (1998): 399.

⁶² Haluk Genger, "NATO", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, (İletişim Yayınları, 1983), 1538; Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan ve Erdal Korkmaz, *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1923-1951*. Cilt II, (Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2020), 287.

⁶³ Duygu Bazoğlu Sezer, "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası", Hazırlayan İsmail Soysal, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 441-442; Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlantıları (1945-1990)*, 393.

⁶⁴ Arif Bağbaşlıoğlu, "NATO'nun Genişlemesi ve Balkanlar", (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2011), 51; Bernard Lewis, *Ortadoğu*. (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2003), 341, 382.

yaklaşık 3.500-4.000 adet nükleer başlıklı füzesi yer almaktadır. İki örgüt, konvansiyonel sahada takribi 2.750.000 askerî personelden meydana gelen Kara Kuvvetleri bulundurmaktadır. NATO'nun, Avrupa'da bulunan Kara Kuvvetleri bağlısı asker sayısı yaklaşık 250 bin kişi fazladır. Araç ve gereç alanında NATO helikopter, Varşova Paktı ise tank üstünlüğüne sahiptir. Sonuç olarak, askerî yönden NATO ile Varşova Paktı arasında bir denge söz konusudur.⁶⁵

2. Türkiye'nin NATO'ya Üye Olması

Türkiye, ABD'nin önderliğinde teşkil edilen NATO'ya birçok nedenden dolayı üye olmayı istemiştir. Bunların ilki Türkiye, SSCB'nin 1945 yılından itibaren kararlı bir şekilde sürdürdüğü isteklerinin endişesini yaşamıştır. ABD ile Türkiye arasında Truman Doktrini ve Marshall Yardımları vasıtasıyla bir yakınlık oluşsa da, SSCB'nin isteklerinden ortaya çıkan endişe eksilmemiştir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği denge politikası, savaşın sonrasında yalnızlık korkusu yaratmıştır. Bundan dolayı Türkiye, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinin meydana getirdiği güvenlik şemsiyesine dâhil olarak yalnızlıktan kurtulacaktır. Bununla da ülkenin savunulması kolay hâle gelecek, Türk ordusunun modernizasyonu gerçekleşecek ve SSCB tehdidinin etkisi azalacaktır.⁶⁶ İkincisi; Türkiye, yürüttüğü çok yönlü dış politika doğrultusunda NATO üyeliğinin önemli bir dönüm noktası olacağını düşünmüştür. Türkiye, 1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi'nin kurucu üyesi olarak NATO'ya da katılmasının gerektiğini değerlendirmiştir.⁶⁷

Üçüncü neden olarak Türkiye, NATO'ya girememesi durumunda ABD'den temin edilecek ekonomik ve askerî yardımların azalacağından endişe duymaktadır. Türkiye, NATO'ya katılırsa mevcut yardımlar süreklilik kazanacak ve gerçekleştirilecek yeni yardımlara dâhil olacaktır. Dördüncü sebep, ülke kamuoyunda NATO'ya katılımın gerekli olduğuna inanılmaktadır. Bazı aydınlar, 1946 yılında geçilen çok partili dönemin başarılı bir şekilde devam etmesi için Türkiye'nin, demokratik Avrupa ülkeleriyle beraber NATO içinde bulunmasının gerektiğini düşünmektedir. Aydınlar göre, NATO üyesi olunmadığı takdirde, Türkiye çok partili siyasi hayatı erteleyerek demokrasiye sekteye uğratabilirdi.⁶⁸

Türkiye, ABD ve Batı Avrupa ile olan ilişkilerini NATO'nun temelini oluşturacağı sağlam bir zemine oturtmayı amaçlamış, NATO'ya dâhil olunmasının sosyo-ekonomik gelişimi ve ordunun modernizasyonuna yönelik gereken Batı yardımını kolaylaştıracağını düşünmüştür.⁶⁹ Sonuç olarak, SSCB tehdidi karşısında güvenlik endişesinden dolayı dengeleyici olarak ABD'nin tercih edilmesi, iktisadi ve askerî yardımlara ihtiyaç duyulması, Batıya dönük politika yürütülmesi, Türkiye-ABD ilişkilerinin ilerlemesine katkıda bulunan faktörleri oluşturmuş ve Türkiye'nin NATO üyeliğine etkide bulunmuştur.

Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, NATO'nun kuruluşunun akabinde 13 Nisan 1949 tarihinde ABD Başkanı Truman ve meslektaşı Acheson'la bir görüşme gerçekleştirmiştir. Sadak, Batılıların Türk yetkililerle 1948 yılı sonbaharında yaptıkları görüşmelerde, bahse konu ittifakın sadece Kuzey Atlantik bölgesini kapsamına alacağını dile getirdiklerini, Türkiye'nin benzer nitelikleri taşıyan bir paktın Akdeniz ülkelerine yönelik olarak da gerçekleştirileceğine inandırıldığını, gelinen aşamada İtalya ve Cezayir'de bulunan Fransa'ya ait toprakların pakta katılmasının, paktın Kuzey Atlantik bölgesini kapsadığı savını yok etmesinin yanı sıra Akdeniz Paktı projesinin gerçekleşme ihtimalini ortadan kaldırdığını ifade etmiştir. Bu durumda Türkiye'de ortaya çıkan endişe: “*Acaba ABD Türkiye'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunmasına eskisi kadar önem veriyor mu?*” satırlarıyla özetlenebilir bir hâl almıştır.⁷⁰

⁶⁵ Gerger, “NATO”, 1539.

⁶⁶ Ayşe Erkmen, “Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Üyeliğin TBMM'de Kabulü”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, no. 2 (2020): 1030; Çelik, “Tarihsel Süreç İçerisinde”, 100.

⁶⁷ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Editör Baskın Oran, Cilt 1, 23. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 543; Haluk Ülman, “NATO ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 22, no. 4 (1967): 148-149.

⁶⁸ Nevin Balta, *Türkiye'nin Dış Politikası 1950-1980*. (Ankara: Lazer Yayınları, 2005), 33; Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 96-102; Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, 543.

⁶⁹ Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*. (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), 76.

⁷⁰ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 68; Mcghee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, 114.

Türkiye'nin NATO'ya dâhil edilmemesi basında tepki oluşturmuştur. Abidin Daver, *Cumhuriyet*'te kaleme aldığı makalesinde:⁷¹

“... Bugünkü şartlar altında, bir Bolşevik tecavüzü göz önüne alındığı takdirde, en mühim stratejik istikametlerden biri ve belki birincisinin, Türkiye ve Yunanistan üzerinden geçerek Akdeniz'e inen yol olduğuna şüphe yoktur. Batılı müttefikler bir ittifak antlaşmasıyla Kuzey ve Batı taarruz istikametini kapadıkları fakat Akdeniz yolunu açık bıraktıkları takdirde, Sovyet Rusya'nın bu açık yolu tercih ve bilhassa Türkiye'yi daha ziyade tazyik ve tehdit etmesi gayet tabiidir. Buna karşı alınacak tedbir ya Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya Yunanistan ve Türkiye'nin iştirak edecekleri bir Akdeniz savunma paktı vücuda getirmek ya da bir beyanname ile Türkiye ve Yunanistan'ın istiklallerini garanti etmektir.”

satırlarına yer vermiştir.

Türkiye, meydana gelen bu olayın üzüntüsünü yaşarken 10 Avrupa ülkesi⁷² tarafından, 5 Mayıs 1949 tarihinde kurulan Avrupa Konseyi'ne de alınmayarak ikinci defa hayal kırıklığı yaşamıştır.⁷³ Türkiye'nin yalnızca Avrupa ülkeleri arasında teşkil edilen bu kuruluşa da alınmaması toplumda tepkiler yaratmıştır.⁷⁴

Sadak, 15 Mayıs 1949 tarihinde TBMM'de bir beyanat vererek, ABD'ye Türkiye'yi pakta sokmalarını talep etmek için gitmediğini ifade etmiştir. Devamında Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan, ABD'ye gidiş maksadı ile izlenen politikanın kapsamını öğrenmek istemiştir. Sadak yanıt olarak yaptığı açıklamada:⁷⁵ “Dış siyasetimizin temeli Atatürk'ün koyduğu Yurtta sulh, cihanda sulh veczesidir. Dış siyasetimizin esası milletlerin hürriyet ve istiklallerine riayetkâr olan devletler ile aynı safta bulunmaktır. Şuan ki dış siyasetimiz, demokrasi, istiklal ve hürriyet safında bulunan milletlerin ve insanların hak ve hürriyetleri için mücadele eden büyük demokrasi safındaki devletler ile beraber bulunmaktır.”

satırlarına yer vermiştir.

Türkiye'nin gösterdiği tepkiler kısa zamanda sonuç vermiş ve 8 Ağustos 1949 tarihinde Avrupa Konseyi'nin Strasburg'da gerçekleştirilen toplantısında, Türkiye, Yunanistan ve İzlanda ile birlikte Avrupa Konseyi'ne davet edilmiştir. TBMM'de 7382 sayılı Kanun'un 12 Aralık 1949 tarihinde onaylanması ile Türkiye Avrupa Konseyi'ne girmiştir.⁷⁶ Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi sayılarak konseye alınması ülkede memnuniyet yaratmıştır.⁷⁷ Türkiye, örgütün kurucu üyesi olmak isteğini iletmiş, fakat hazırlık faaliyetleri sona ermesine rağmen herhangi bir çağrı yapılmamıştır.⁷⁸

Muhalefette yer alan Demokrat Parti (DP), Türkiye'nin NATO'ya üye olmasını güvenlik boyutunun yanı sıra Batı ile ilişkilerin ilerletilmesi bakımından zorunluluk olarak görmüştür. Bundan dolayı iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) Türkiye'yi “*Batılı Demokratik Cephenin*” dışında bırakma konusunda eleştirmiştir.⁷⁹ Türkiye, Aralık 1949'da NATO'ya kabul edilmesi amacıyla ABD nezdinde girişimde bulunmuş, fakat olumlu cevap alamamıştır. Amerikan Akdeniz Filosu başlısı bazı gemilerin, 1950 yılı Mart ayında İstanbul ve İzmir limanlarına ziyarette bulunması, Türkiye'yi NATO'ya girme konusunda yeniden umutlandırmıştır. Türk Hükûmeti, 11 Mayıs 1950 tarihinde NATO teşkilatına doğrudan ilk kez üyelik başvurusu yapmıştır. Fakat, bu başvuruyu İtalya haricinde diğer

⁷¹ Abidin Daver, “Atlantik Paktının Tekâmülüne Doğru”, *Cumhuriyet* (11 Mart 1949), 1-3.

⁷² Bu Ülkeler: Fransa, İngiltere, Belçika, İtalya, Hollanda, Danimarka, İsveç, İrlanda, Norveç, Lüksemburg.

⁷³ Anlaşmanın metni için bkz., Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945-1990)*, 329-388; Hüseyin Cahit Yalçın, “Avrupa Birliği Müesseseleri ve Türkiye”, *Ulus* (8 Mayıs 1949), 1.

⁷⁴ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi, 1938'den 1995'e*. Cilt 4, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978), 1609.

⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Cilt 19, Toplantı: 3, 84. Birleşim, (11 Mayıs 1949), 304, 307-309.

⁷⁶ İsmail Efe, “NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri”, *History Studies Dergisi* 2, no. 11 (Nisan 2019): 610; Metin Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990), 88.

⁷⁷ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*. 4. Baskı, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995), 669; Gönülbul ve Ülman, “Blokların Kuruluşu ve Türkiye”, 226; Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945-1990)*, 309.

⁷⁸ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Genişletilmiş 2. Baskı, (Ankara: METU Press.-ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 2001), 10.

⁷⁹ Yusuf Sarımay, “Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Türk Dış Politikasına Etkileri (1952-1990)”. *Onuncu Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri (20-22 Nisan 2005-İstanbul)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006): 48; Çelik, “Tarihsel Süreç İçerisinde”, 101.

ülkeler reddetmiştir.⁸⁰ Batı Avrupa'da bulunan ülkeler ve Kanada üye olunmasını istememişlerdir. Türkiye'nin üyeliğini reddeden ülkeler, SSCB'nin buna kesinlikle karşı çıkacağı ve savaşa neden olacağı endişesi taşımışlardır.⁸¹ ABD tarafı üyeliğe ilişkin ısrarda bulunmamıştır. Çünkü paktın Doğu Akdeniz'e kadar genişleyecek olmasını kendi kamuoyuna açıklayamayacağını düşünmüştür.⁸²

İngiltere, SSCB'nin Orta Doğu üzerindeki emellerini kendisi için büyük bir tehlike ve tehdit olarak görmüş, Türkiye'nin NATO'ya alınmasına karşı en büyük itirazı yapan ülke olmuştur. İngiltere, Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunmasına yönelik tesis edilecek bir kuruluşa dâhil olmasını ve bu bölgedeki İngiliz birlikleriyle birlikte görev ifa etmesi gerektiği yönündeki fikrini ısrarlı bir şekilde sürdürmüştür.⁸³ İngiltere, Türk ordusunu NATO'dan ziyade iki ülke arasında oluşturulacak bir ittifak yoluyla Orta Doğu'daki çıkarlarının korunmasında kullanmak istemiştir. Türkiye, ABD'nin desteğini almadan Orta Doğu'da İngiltere ile iş birliğine girmeye sıcak bakmamıştır. Sonuç olarak, güvenliğini sağlamakta kararlılık gösteren Türkiye, Orta Doğu savunma sistemine girmeyi kabul etmiş, ABD'nin de katıldığı bir ittifak olan NATO'ya üyelikte ısrarından vazgeçmemiştir.⁸⁴ Üyelik girişimleri, 14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda iktidara gelen DP ile devam etmiştir.⁸⁵

Bu dönemde, Türkiye'de dış politikanın yanı sıra iç politikada da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimler DP'nin zaferi ile sonuçlanmış, 27 yıldan beri süren CHP iktidarı son bulmuş ve çok partili siyasi hayat düzeni geri dönülemeyecek bir biçimde yerini sağlamlaştırmıştır. Seçim sonuçlarına göre, DP mecliste 408 milletvekili elde etmiştir. Seçime katılım %88.88 olarak yüksek bir oranda gerçekleşmiştir.⁸⁶

DP'nin dış politikası, CHP'nin izlediği politikalar doğrultusunda şekillenmiştir. DP, muhalefette iken Truman Doktrini doğrultusunda hayata geçirilen yardımlara ve Marshall Planı gereğince yapılan iktisadi iş birliği anlaşmasına olumlu yaklaşarak ABD ile iş birliğini benimseyen CHP'nin dış politika anlayışına destek olduğunu kanıtlamıştır. Celal Bayar'ın 22 Mayıs 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilmesini takiben ziyaret eden İsmet İnönü'yü iade-i ziyaret kapsamında ziyaret eden Bayar'ın ikili görüşmesinde dış politikada Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması amacıyla NATO'ya girmesinin gerektiği konusunda fikir birliği oluşmuştur. Cumhurbaşkanı Bayar, İnönü ile gerçekleşen görüşmenin ardından Çankaya'da Bakanlar Kurulu'nu toplamış, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'den sonra konuşan Başbakan Adnan Menderes, Türkiye'nin halk iradesine dayalı olarak yönetilen bir ülke olmasından hareketle demokrasi cephesinde yer alan ülkelerin Türkiye'nin NATO üyeliğini onaylamaları gerektiğini dile getirmiş ve NATO üyeliği girişimlerinin yenilenmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁷

Menderes'in konuşmasına göre, DP yürüttüğü dış politika anlayışında köklü bir değişiklik yapmayı düşünmemiştir.⁸⁸ Menderes'in bu fikrini destekleyen Köprülü, "Son seçimler ışığında İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Batıya yönelen dış politikamız, bu yönde daha enerjik bir biçim alacaktır." demiştir.⁸⁹ DP, NATO'ya girme çabalarını daha da hızlandırmış,⁹⁰ 22 Mayıs 1950 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu'nda da NATO'ya girme amacıyla yapılan çalışmaların hızlandırılması ve bütün yöntemlerin denenmesi kararı alınmıştır.⁹¹

Kuzey Kore'nin 25 Haziran 1950 tarihinde Güney Kore'ye saldırması üzerine Kore Savaşı patlak vermiş ve ABD BM'i harekete geçirmiştir. Oluşturulan BM gücü, ABD'li General MacArthur

⁸⁰ Erol Mütercimler ve Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), 85; Efe, "NATO'ya Üyelik Sürecinde", 610.

⁸¹ Sedef Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi* 11, no. 41 (2008): 39; Sarınoy, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, 93; Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 734.

⁸² Ülman, "NATO ve Türkiye", 149.

⁸³ Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı", 39.

⁸⁴ Efe, "NATO'ya Üyelik Sürecinde", 611.

⁸⁵ Nuri Karakaş, *Türk Amerikan Siyasi İlişkileri*. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013), 372.

⁸⁶ Mim Kemal Öke, *Umutulan Savaş'ın Kronolojisi Kore, 1950-1953*. (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990), 57.

⁸⁷ Karakaş, *Türk Amerikan Siyasi İlişkileri*, 372.

⁸⁸ Bağcı, *Türk Dış Politikasında*, 14.

⁸⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. (İstanbul: Hil Yayınevi, 2010), 499.

⁹⁰ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)*, Cilt II, (İstanbul: Pera Turizm, 1997), 1536; Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1969), 74-75.

⁹¹ İsmet Bozdağ, *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar, Türk Milletine Vasiyet*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2005), 151; Efe, "NATO'ya Üyelik Sürecinde", 611.

komutasında Kore'ye gönderilmiştir.⁹² 25 Temmuz 1950 tarihinde Bakanlar Kurulu Güney Kore'ye askerî birlik gönderilmesine karar vermiştir.⁹³ Bu çerçevede Genelkurmay Başkanlığı 4.500 askerden meydana gelen bir tugayı görevlendirmiştir.⁹⁴ Genelkurmay Başkanlığı'nın 03 Ağustos 1950 tarihli emri gereğince teşkilat yapısı hazırlanan tugay, "*Birleşmiş Milletler Türk Silahlı Kuvvetleri Tugayı*" olarak adlandırılmıştır.⁹⁵ Genelkurmay 2. Başkanlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın emirleri doğrultusunda 9'uncu Kolordu sorumluluk alanında iki adet piyade ve bir adet topçu alayından oluşan bir tugay teşkil edileceği bildirilmiştir.⁹⁶ Tugay Komutanlığı'na Tuğgeneral Tahsin Yazıcı ve Piyade Alay Komutanlığı'na Albay Celal Dora getirilmiştir. Toplam 5.090 kişiden oluşturulan tugay⁹⁷ İskenderun Limanı'ndan hareket ederek Pusan Limanı'na ulaşmıştır.⁹⁸

DP'nin iktidara yeni gelmesine rağmen verdiği bu karar cesurca bir karar olarak nitelendirilmiştir. Türkiye, kurulduğu günden bu yana ilk defa savaşa girmekte ve asker gönderilen ülkenin ismi insanlarımızın çoğunluğu tarafından bilinmemektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinin sebebi bir tehdit olmasından çok, BM'in üyesi olarak üstlendiği taahhütleri ifa etmek ve dünyadaki barışın korunmasına yardımcı olmaktır.⁹⁹

Cumhurbaşkanı Bayar da anılarında, Kore Savaşı'na asker gönderilmesi kararının NATO üyesi olmak için değil, BM'ye bağlılığımızı göstermek için alındığını ifade etmiştir. Türkiye'nin NATO'ya üye olunması isteği olmasa bile Kore Savaşı'na asker gönderileceğini belirtmiştir. Fakat, Kore Savaşı'na katılmamızın NATO'ya girişimize etkide bulunmuş olabileceğini de kabul etmiştir.¹⁰⁰ Başbakan Menderes ise Türkiye'nin asker gönderme kararı almasını, bir sorumluluğun yerine getirilmesi olarak değerlendirdiğini, bir davete uymanın her büyük ülkenin görevi olduğunu söylemiştir.¹⁰¹

Türkiye'nin dış politika anlayışı kapsamında alınan bu karar, iç politika alanında TBMM'de ve kamuoyunda uzun süre tartışma konusu olmuştur. Böylesi hayati önemi haiz kararın muhalefette yer alan CHP'ye sorulmaması ve TBMM'de fikir alışverişi yapılmadan alınması, hararetli tartışmalara ve Başbakanın gensoru istenmesine yol açmıştır. Bu karara muhalefet gensoru vermiş olmasına karşın TBMM oy çokluğu ile Hükümetin kararını onaylamıştır.¹⁰² Kore Savaşı, Türkiye'nin kayıplarının ağır olmasına karşın NATO üyeliğinin önünü açmış ve savaş 1953 yılında tarafların imzaladığı ateşkes anlaşmasıyla son bulmuştur.

DP Hükümeti, 1 Ağustos 1950 tarihinde NATO üyeliği için ikinci başvurusunu yapmıştır. Hükümetin gösterdiği tüm çabalara karşın, 15-18 Eylül 1950 tarihleri arasında icra edilen Kuzey Atlantik Paktı Bakanlar Konseyi'nin 22 Eylül 1950 tarihli açıklamasında bahse konu başvuruya olumsuz yanıt verilmiştir. Türkiye'nin yanı sıra Yunanistan da reddedilmiştir.¹⁰³

Başvuruların kabul görmemesinin arka planında, ABD'nin hazırladığı ve iki ülkenin de üyeliğinin kabul edilmesinin ittifakın gelişimine menfi yönde etkide bulunacağını ifade eden raporun rolü önemli olmuştur. Söz konusu rapora göre; Türkiye ve Yunanistan'a NATO üyeliğinden ziyade Akdeniz Paktı'nın kurulmasına yönelik müşterek çalışma önerilmiştir. Bakanlar Konseyi, iki ülkeye "*Akdeniz'in Savunulması İçin Gerekli Planlama İşlerine*." katılım teklif etmiştir.¹⁰⁴ 4 Ekim 1950 tarihinde

⁹² Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995, 347.

⁹³ *Milliyet*, "Hükümetin Beklenmeyen Kararı", (26 Temmuz 1950), 1; *Cumhuriyet*, "Kore'de Hizmet Etmek Üzere BM Emrine Asker Veriyoruz", (26 Temmuz 1950), 1; A. Naci Karacan, "Hükümet Kararında İsbet Etmiştir", *Milliyet*, (27 Temmuz 1950), 5.

⁹⁴ MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), "Kore Harbi Kataloğu (KHK)" / Kutu: 1 / Gömlek: 41 / Belge Nu.: 41 (3), 15.07.1950.

⁹⁵ ATASE, KHK / K: 1 / G: 41 / B: 41 (1-2), 03.08.1950.

⁹⁶ ATASE, KHK / K: 3 / G: 96 / B: 96 (1), 20.09.1950.

⁹⁷ Celal Dora, *Kore Savaşı'nda Türkler 1950-1951*. (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1963), 8; Turhan Seçer, *Kore Savaşı'nın Bilinmeyenleri*. (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2008), 37.

⁹⁸ ATASE, KH / K: 2 / G: 20 / B: 20 (1-2-3), 19-21.09.1950.

⁹⁹ Rıfıkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları 1950-1960*. (Ankara: Nurol Matbaacılık, 1998), 62.

¹⁰⁰ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Derleyen İsmet Bozdağ, (İstanbul: Truva Yayınları, 2010), 180.

¹⁰¹ *Son Telgraf*, (2 Ağustos 1950), 1.

¹⁰² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Cilt 3, 195; *Son Telgraf*, "Prof. Fuat Başgil'in İddialarına Rağmen Asker Sevki Kararı Anayasaya Aykırıdır", (3 Ağustos 1950), 1.

¹⁰³ Faruk Sönmezoğlu, 2. *Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, (İstanbul: Der Yayınları, 2006), 45; Caner Sancaktar, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Marksist Yaklaşım", *Bilge Strateji Dergisi* 2, no. 5 (Güz 2011): 32; Çelik, "Tarihsel Süreç İçerisinde", 101.

¹⁰⁴ İbrahim Bozkurt, "Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi 1945-1980", (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008), 45.

gerçekleştirilen açıklamalarda davetin kabul edildiği belirtilmiştir. Böylece Türkiye, NATO'nun askerî teşkilatının Akdeniz'in savunulmasına ilişkin faaliyetlerine katılım sağlamış olmaktadır. Türkiye'nin katılımı, ilerleyen zamanlarda İngiltere ile ABD'nin de birlikte yer alacağı Akdeniz Paketi'nin hayata geçirilmesi ihtimalini güçlendirmiştir.¹⁰⁵

ABD, 1951 yılından başlayarak askerî stratejisini değiştirmiştir. Başkan Truman'ın isteği ile, General Eisenhower'ın Atlantik Paketi Ordusu'nun başına geçmesini takiben değişiklikler kendini göstermiştir. ABD, bu değişime bağlı olarak dünya şartlarında da yaşanan değişim ve millî menfaatleri gereğince, Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paketi'ne dâhil olmasına sıcak yaklaşmıştır.¹⁰⁶

Cumhurbaşkanı Bayar, Türkiye'nin NATO'ya girmesi için inisiyatifi ele almış,¹⁰⁷ NATO'ya giriş sürecinde her türlü adımda aktif rol üstlenmiştir. Bayar'ın, 11 Ocak 1951 tarihinde ABD'nin Ankara Büyükelçisi Mc. Ghee'ye verdiği beyanatında:

“Türk ordusu iyi teçhiz edildiği zaman Türk askerî mükemmel bir muhariptir. Marshall Planı ve Truman Doktrini kanalıyla bize yardım etmeye ordumuzu güçlendirmeye çağın donatım imkânları çizgisine getirmeye, savaş gücümüzü artırmaya çalışıyorsunuz. Dünya ikiye bölünmüş, bloklar yerini almışlar. Biz bu bloklardan birinin silah yardımını kabul etmişiz. Bu ne demektir? Mukabil bloğa karşı bizi hazırlıyorsunuz. Fakat kendisine karşı silahlandığımız blok bize müdahalede bulunursa verilmiş bir teminatımız yoktur. Memleketimizi hem karşı bloğun husumetine maruz bırakmak, hem de birlikte hareket etmek istediğimiz bloğun teminatından mahrum olmak, Türkiye'nin razı olacağı bir durum değildir. Memleketimizin mukadderatını açıkta bırakmam.”

satırları yer almıştır. Bayar, konuşmasının içinde Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Truman Doktrini ve Marshall Yardımları'nı alarak ve BM'in çağrısı doğrultusunda 25 Temmuz 1950 tarihinde Kore'ye asker göndererek Batıya yüzünü döndüğünü ve Batının SSCB karşısında yer alan Türkiye'nin güvenliğini resmi olarak sağlamasının zaruri olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸

Türkiye'nin NATO'ya girmesine özellikle Avrupalı üyeler tarafından askerî, siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan itiraz edilmiştir. Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmalarının nedenleri incelendiğinde; bu ülkeler, Türk ordusunun son olarak İstiklal Savaşı'nda mücadele ettiğini, savunma organizasyonu olarak kabul edilen NATO'ya girmesi için gereken dönemin savaş teknolojilerine sahip olmadığını, savaş tecrübesinin bulunmadığını ve NATO'nun dâhil olduğu bir savaşta görevlendirildiği cephelerde hüsrana yaşayacağını iddia etmişlerdir. Aynı zamanda, Türkiye'nin Akdeniz'de bir savaşa itilebileceğinden endişe duymuşlar, ABD'nin sağladığı askerî yardımların düşeceğini, Türkiye ile Yunanistan'ın kültür ve gelenekleri yönünden Atlantik uygarlığı ile bağdaştırılamayacaklarını öne sürmüşlerdir. İngiltere, Türkiye'nin güvenliğinin ABD'nin garantisi altında olmasının korunmasına yeteceğini düşünerek Orta Doğu ve Mısır'a (Süveyş Kanalı'nın kontrolü) önem vermiştir. ABD, Türkiye ve Yunanistan'ı kapsayacak bir Akdeniz Paketi'nin hayata geçirilmesini, İngiltere ise NATO'nun yerine kontrolü altında Türkiye, İtalya, Yunanistan ve Mısır'dan müteşekkil bir Orta Doğu Komutanlığı'nın (Middle East Command) meydana getirilmesini ve Türkiye'nin Orta Doğu'da tesis edilecek savunma sistemine katılmasını istemiştir. Türkiye ise ABD'nin garantisi altındaki NATO'nun üyeliğini istemiştir.¹⁰⁹

Türkiye'nin ABD ve İngiltere'ye yönelik kararlı bir şekilde yürüttüğü NATO üyeliği çalışmaları ABD'nin devreye girmesi ile olumlu sonuçlanmış, İngiltere ve itirazı olan diğer ülkelerin de kabul etmesi üzerine 16-20 Eylül 1951 tarihleri arasında Ottawa'da yapılan NATO Bakanlar Konseyi'nin yedinci toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dâhil olmasına oybirliğiyle karar

¹⁰⁵ Yavuz Güler, “Kuzey Atlantik Paketi ve Türkiye Cumhuriyetinin Pakta Giriş Süreci”, (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2003), 135.

¹⁰⁶ Erkmen, “Türkiye'nin NATO Üyeliği”, 1044; Güler, “Kuzey Atlantik Paketi ve Türkiye Cumhuriyetinin Pakta Giriş Süreci”, 138.

¹⁰⁷ Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, 99.

¹⁰⁸ Jaemahn Suh, *Kore Savaşı'nın Türk Dış Politikasına Etkileri*, (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1973), 100-103; Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*, 106.

¹⁰⁹ Bu itirazlar için bkz., Ferenc A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus the Foreign Policy of Türkiye*. (London: 1971), 116; Gönlübol ve Ülman, “Blokların Kuruluşu ve Türkiye”, 230-231.

verilmiştir.¹¹⁰ Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paketi'na katılması hususunda Amerika Büyükelçiliğinin gönderdiği Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Truman'ın Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a muhatap mesaj yollanmış ve bu mesajlara Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından cevabi mesaj metinleri gönderilmiştir.¹¹¹ 15 Ekim 1951 tarihinde NATO'nun merkezi Londra'da her iki ülkenin üyeliklerini kapsayan ek protokol yayınlanmış ve üye ülkelerin metni onaylamasını takiben üyelik 22 Ekim 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹¹²

SSCB, Türkiye'nin NATO'ya katılımının kesinleşmesi üzerine 3 Kasım 1951 tarihinde bir protesto notası vermiştir. Nota ile iki hususa vurgu yapılmıştır. Bunların ilkinde, NATO'nun amacının savunmaya yönelik olduğu iddia edilmesine karşın aslında saldırgan bir pakt olduğuna yer verilmiştir. Bunun kanıtı olarak NATO'nun kuruluşundan itibaren ordu kurulması için çaba gösterilmesi, silahlanma yarışına girilmesi ve üye ülkelerin sınırları içerisinde ABD'ye ait askerî üslerin teşkil edilmesi gösterilmiştir. İkincisinde ise Atlantik'le bağı bulunmayan Türkiye'ye NATO'ya giriş için davet yapılmasının, emperyalist ülkelerin istilacı niyetlerini yerine getirmek için Türkiye'de üs sahibi olma ihtiyacı ile izah edilebileceği iddia edilmiştir.¹¹³

Türkiye, bu notayı 12 Kasım 1951 tarihinde yanıtlamış ve cevabi notanın 4. paragrafında; "... Türkiye'nin kendi güvenliğiyle ilgili kaygılar duyması için ciddi sebepleri olduğunu görecektir. Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tehdit eden unsurlarla karşı karşıya olduğu inkâr edilmez bir gerçektir." denilerek SSCB'nin 1946 yılındaki talepleri ima edilmiştir.¹¹⁴

TBMM tarafından, 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya üye onayının yapılmasıyla üyelik resmîyet kazanmıştır.¹¹⁵ TBMM'de kabul edilen 8038 sayılı bu Kanun, 19 Şubat 1952 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹¹⁶ NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya girmesi kararını 16 Şubat 1952 tarihinde onaylamıştır.¹¹⁷ Türkiye, üyeliğinin gerçekleşmesini takiben NATO'nun kullanımı için arazi tahsis etmiştir.¹¹⁸ Aynı zamanda Bakanlar Kurulu'nun kararı gereğince Millî Savunma Bakanlığı bütçesinden de NATO için gerekli olan tüm masraflara ilişkin de ödenek tahsisi yapılmıştır.¹¹⁹ Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin yarattığı yankılar da büyük olmuştur. Müteakiben NATO Teşkilatı Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Saunders, 23 Nisan 1952 tarihinde Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmiştir.¹²⁰ Bu ziyaretin ardından 15 Aralık 1952 tarihinde yapılacak NATO Konseyi toplantılarına iştirak etmek için Türkiye'yi temsilen Fuat Köprülü'nün başkanlık ettiği bir heyet Paris'e gönderilmiştir.¹²¹

Türkiye'nin NATO üyesi olması istikrarlı bir şekilde yürüttüğü dış siyaset anlayışının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Dış politikadaki bu gelişme Türkiye'nin yalnızlığını ortadan kaldırmıştır.¹²² Türkiye, 20-25 Şubat 1952 tarihleri arasında Lizbon'da gerçekleşen Kuzey Atlantik Konseyi'nin toplantısına tam üye sıfatıyla Başbakan seviyesinde katılım sağlamıştır.¹²³ Fahir Armaoğlu'na göre, "*Tam İttifak*" olarak isimlendirilen bu dönemde Türkiye; "*Koyu bir Amerikan politikası izleyerek ve Amerika'nın dümen suyunu hiç bırakmayarak.*" ikili ilişkilerini yürütmüştür. İzlenen bu politikanın uzun

¹¹⁰ Çelik, "Tarihsel Süreç İçerisinde", 102; *The Department of State Bulletin* XXV, no. 460 (1 October 1951): 527-528; *Milliyet*, "Ottawa Konseyi'nde Kuzey Atlantik Paketine İştirakimiz Temin Edildi", (20 Eylül 1951), 1.

¹¹¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paketi'na katılması hususunda Amerika Büyükelçiliğinin gönderdiği Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Truman'ın Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a muhatap mesajları ve bu mesajlara Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın cevabi mesaj metinleri, EBİS Sıra No 03003100 / Ek No 2, 3, 4, 5 / Belge No 137169, 151095, 137957, 151097, 24.09.1951.

¹¹² Sönmezoğlu, 2. *Dünya Savaşı'ndan Günümüze*, 42-47; Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", 550.

¹¹³ Melih Aktaş, *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*. (İstanbul: Şema Yayınevi, 2006), 61.

¹¹⁴ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*. 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 310.

¹¹⁵ *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 33, 314-315; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Cilt 13, Toplantı: 2, 41. Birleşim, 18 (Şubat 1952), 313; *Milliyet*, (18 Şubat 1952), 1; *Cumhuriyet*, (18 Şubat 1952), 1.

¹¹⁶ Resmî Gazete, (19 Şubat 1952), 1; Efe, "NATO'ya Üyelik Sürecinde", 614; *Cumhuriyet*, "Millet Meclisi'nin Dünkü Tarihi Kararı", (19 Şubat 1952), 1; *Hürriyet*, "Meclis Pakta İştirakimizi Tasvip Etti", (19 Şubat 1952), 1; *Milliyet*, "Büyük Millet Meclisi'nin Dünkü Tarihi Celsesi", (19 Şubat 1952), 1; Nadir Nadi, "Kararın Manası", *Cumhuriyet* (19 Şubat 1952), 1.

¹¹⁷ Ersin Embel, "Türkiye'nin NATO Serüveni", *Popüler Tarih Dergisi*, no. 46 (Haziran 2004): 52.

¹¹⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 30-18-1-2 / Kutu: 130 / Gömlek: 90 / Sıra: 4, Tarih: 02.12.1952.

¹¹⁹ BCA, 30-18-1-2 / 130 / 73 / 18, 13.10.1952.

¹²⁰ BCA, 30-1-0-0 / 35 / 216 / 2, 12.04.1952.

¹²¹ BCA, 30-18-1-2 / 130 / 92 / 17, 09.12.1952.

¹²² Sina Akşın, *Kısa Türkiye Tarihi*. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 250.

¹²³ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 120; Gönübol ve Ülman, "Blokların Kuruluşu ve Türkiye", 235.

vadede bazı askerî üs ve tesislerin ABD'nin kullanımına tahsis edilmesi ve buralarda görev yapan ABD'li personele adli yetkilerin verilmesi gibi sonuçları olmuştur.¹²⁴

Dışişleri Bakanı Köprülü, Türkiye'nin NATO'ya girişine yönelik olarak; NATO'nun demokratik rejimleri, medeniyetleri ve barışı korumak için teşkil edildiğini ifade ederek, Türk halkının tarih boyunca barışa ve demokratik prensiplere saygı gösterdiğini, bu nedenle de Türkiye'nin NATO üyesi olmasından dolayı mutluluk duyduğunu dile getirmiştir.¹²⁵

Türkiye'nin NATO'ya kabulü esasında beş nedene dayanmaktadır. Bunların ilki, Türkiye ve Yunanistan'ın ABD'nin ortaya çıkardığı Akdeniz Paketi projesine sıcak yaklaşmamlarıdır. İkincisi, Türkiye, İtalya, Yunanistan ve Mısır'ın İngiltere tarafından teklif edilen Orta Doğu Komutanlığı projesine istekli olmamalarıdır. Üçüncüsü, ABD'nin çevreleme politikası gereğince SSCB'ye komşu ülkelerde hava üsleri ihtiyacı bulunmasıdır. Türkiye'nin bu amacı gerçekleştirmek için uygun bir ülke konumunda olmasıdır. Konu ile ilgili olarak ABD basınından "*The Christian Science Monitor*" gazetesinin 28 Temmuz 1953 tarihli nüshasında "*Türkiye NATO'nun İleri Karakolu*" başlıklı yazı yayınlanmıştır.¹²⁶ Türkiye bir NATO üssü hâlini almadığı sürece Urallar'da yer alan SSCB'nin sanayi bölgeleri ile Kafkasya'da bulunan petrol kaynaklarının ortadan kaldırılmasının imkânı yoktur. Dördüncüsü, Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker göndermesi, Türk askerlerinin Kunuri Muharebesi'nde (26-30 Kasım 1950) sergiledikleri büyük fedakarlıkları neticesinde ABD birliklerinin yok edilmesini önlemekten dolayı ABD'nin kamuoyunda Türkiye hakkında oluşan olumlu fikirlerdir. Beşincisi, Musaddık'ın, Nisan 1951'de İran'da iktidara gelerek petrol alanlarını kamulaştırması, Arap ülkelerinde Batıya karşı olan Baas Hareketi'nin ortaya çıkması, Arap ve Farsların yaşadığı coğrafyanın SSCB ile yakınlaşması, ABD ve Batı Avrupa'da Türkiye'nin öneminin artması ve Türkiye'nin Orta Doğu'da yaşanan olumsuz gelişmelere zamanında reaksiyon gösterebilmek amacıyla üs olarak kullanılmasına elverişli olmasıdır.¹²⁷

NATO üyeliğinin TBMM'de onaylanmasının ardından askerî teşkilata dâhil olunması çalışmaları başlatılmıştır. Konu kapsamında ABD'li generaller Türkiye'nin askerî üs ve tesislerinin kontrolünü yapmışlar ve NATO'nun Güney Doğu Karargâhı olarak İzmir Limanı'nı belirlemişlerdir. Hükûmetin NATO'nun emrine verilecek hava alanları ile radar tesislerini yaptırmak amacıyla fon ayrılmasına yönelik önerisi TBMM'de onaylanmıştır.¹²⁸

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Rus tehdidi ile başlayan ve her dönemde Türkiye'nin başını ağrıtan SSCB'nin tehdidi, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve bitişinden sonra güvenlik konusunda Türkiye'nin karşısına çıkmıştır. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda dış politikada "*Ne pahasına olursa olsun savaş dışı kalmak.*" şeklinde ifade edilebilecek bir strateji izlemiştir. Savaşın dışında kalmayı başaran Türkiye, savaşın akabinde yayımlacı politika izleyen SSCB'nin Türk Boğazlarında üs ve toprak talebini kapsayan tehditleri ile karşılaşmıştır. Türkiye, bu tehditler karşısında bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla Avrupalı ülkelerle ittifaklar yapma arayışına girmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yaralar sarılırken dünyayı etkileyen soğuk savaş nedeniyle Doğu-Batı kutuplaşması meydana gelmiştir. Doğu Bloğu SSCB liderliğinde ve Batı Bloğu ABD liderliğinde şekillenmiştir. 1946 yılı başlarından itibaren Batılı ülkeler ile SSCB arasındaki ilişkilerde değişim yaşanmıştır.

Türkiye, SSCB'nin sürdürdüğü tehditten dolayı Batı ile olan ilişkilerini geliştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri destek alınan Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerin yerine Truman Doktrini ve NATO üyeliği sonrasında ABD geçmiştir. Türkiye, uzun süren çabaları sonucunda 1947 yılından itibaren Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda ABD'den askerî ve ekonomik

¹²⁴ Zafer Akbaş, "İkinci Yüzyılda İşbirliği ve Çatışma Sarmalında Türk-Amerikan İlişkileri", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 13, no. 19 (Eylül 2019): 2236.

¹²⁵ Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya girişi*, 115.

¹²⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, ABD basınından "*The Christian Science Monitor*" gazetesinin 28 Temmuz 1953 tarihli nüshasında yayınlanan "*Türkiye NATO'nun İleri Karakolu*" başlıklı yazının türkçe tercümesi, EBIS Sıra No 03002259 / Ek No 1 / Belge No 109493, 28.07.1953.

¹²⁷ Aktaş, *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi*, 56; Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", 548-550.

¹²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, Cilt 18, 41. Birleşim, (18 Şubat 1952), 339.

yardımlar almıştır. Bu yardımlar, Türkiye'yi SSCB'nin karşısında ileri karakol hâline getirmiş, Türkiye'ye savaş çıkması durumunda komünizme karşı durma rolü vermiştir.

Truman Doktrini, SSCB'nin sınırları olan Orta Doğu ülkeleri ile iş birliği yapılarak güneye inmesine engel olunması amacına yöneliktir. Truman Doktrini, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin izolasyonist politikasından vazgeçip süper güç olarak dünyaya hükmetmeye giriştiğini ifade etmektedir. ABD, Truman Doktrini vasıtasıyla SSCB'nin tehdidi karşısında Batı Bloğu namına inisiyatif kullanacağını dünyaya duyurmuştur. Başkan Truman, 12 Mart 1947 tarihinde ABD Kongresi'nde gerçekleştirdiği konuşmasında izleyecekleri yeni politikayı duyurmuş, bu konuşma soğuk savaşın habercisi olmuştur. Türkiye, dünyanın süper gücü ABD'nin düşman ilan ettiği komünist SSCB'nin güney komşusu olması nedeniyle önem arz eden bir ülke konumuna gelmiştir. Ardından ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın ismiyle anılan Marshall Planı doğrultusunda Türkiye dâhil Avrupa ülkelerine iktisadi yardımlar sağlanmıştır.

Temel prensipleri ülkeler arasında iş birliği ve dünya barışının muhafaza edilmesi olan BM'in, soğuk savaşın ivme kazanmasıyla birlikte barışı korumasına yönelik etkisini yitirmesi sonucunda Batı Avrupa ülkeleri SSCB'nin tehdidi karşısında savunma sisteminin yenilenmesi arayışına gitmiş ve on iki kurucu ülke tarafından 4 Nisan 1949 tarihinde NATO kurulmuştur. Dünyanın en büyük örgütünü meydana getiren anlaşma 24 Ağustos 1949 tarihinde yürürlüğe girmiştir. NATO, soğuk savaşın doğurduğu bir örgüt olmasının yanı sıra soğuk savaş sürecinde de önemli rol üstlenmiştir. Avrupa'nın devletler ve örgütler düzeyinde gelişme göstererek güçlenmesine katkısı olmuştur. NATO'nun güvenlik şemsiyesine dâhil olan Avrupa ülkeleri, SSCB ile Almanya'nın yarattığı tehlikeden kurtulmalarının yanında kaynaklarını teknolojik, kültürel, sosyal ve iktisadi gelişim için kullanarak dünyada söz sahibi bir "Birlik" oluşturmuşlardır.

On Avrupa ülkesi tarafından, 5 Mayıs 1949 tarihinde Avrupa Konseyi kurulmuştur. Türkiye, Avrupa Konseyi'ni kuran anlaşmaya dahil edilmemesine tepki göstermiştir. Bu tepkilerden sonuç alan Türkiye, 8 Ağustos 1949 tarihinde Avrupa Konseyi'ne davet edilmiş ve 12 Aralık 1949 tarihinde Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur.

Türkiye, 11 Mayıs 1950 tarihinde ilk defa doğrudan NATO'ya üyelik başvurusu yapmıştır. Fakat, Türkiye'nin bu başvurusu İtalya hariç diğer ülkeler tarafından reddedilmiştir. Türkiye'nin 1 Ağustos 1950 tarihinde, NATO'ya üyelik için yaptığı ikinci başvurusu da 15-18 Eylül 1950 tarihleri arasında toplanan NATO Bakanlar Konseyi tarafından reddedilmiştir. Türkiye'nin ABD ve İngiltere'ye yönelik kararlı bir şekilde yürüttüğü NATO üyeliği çalışmaları ABD'nin devreye girmesiyle olumlu neticelenmiş, İngiltere ve itirazı olan diğer ülkelerin de kabul etmesiyle 16-20 Eylül 1951 tarihleri arasında Ottawa'da yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dâhil olmasına karar verilmiştir. NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin NATO'ya davet edilmesi kararını 16 Şubat 1952 tarihinde onaylamıştır. Türkiye'nin NATO'ya katılımına yönelik Kanun 18 Şubat 1952 tarihinde TBMM'de onaylanmış ve 19 Şubat 1952 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye uzun mücadelelerin ardından resmen NATO üyesi olmuştur.

1949 yılında NATO'nun kuruluşundan üye olunan 1952 yılına kadar NATO üyeliği, Türkiye'nin yöneticilerinin ve Türkiye kamuoyunun dış politikada en önemli gündem maddesini oluşturmuştur. Türkiye'nin NATO üyeliği, istikrarlı bir şekilde yürüttüğü dış politika anlayışının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Dış politikadaki bu gelişme Türkiye'nin yalnızlığını ortadan kaldırmıştır. Türkiye'nin NATO'ya girişinin, iç ve dış politikada önemli sonuçları olmuştur. Türkiye ile ABD arasında ikili ilişkiler daha da gelişmiş ve ABD'nin Orta Doğu ile olan ilişkisinde Türkiye en yakın müttefiki hâline gelmiştir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı (1928-).

Başbakanlık, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü.

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE). *Kore Harbi Kataloğu*

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi

B. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. İstanbul: Hil Yayınevi, 2010.

Akad, Mehmet Tanju. *Modern Savaşın Temel Kavramları*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Akalın, Cüneyt. *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1 Olaylar-Belgeler (1945-1952)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.

Akbaş, Zafer. “İkinci Yüzyılda İşbirliği ve Çatışma Sarmalında Türk-Amerikan İlişkileri”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 13, no. 19 (Eylül 2019): 2226-2258.

Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

Aktaş, Melih. *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*. İstanbul: Şema Yayınevi, 2006.

Armaoğlu, Fahir. “Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* IV, no. 3-4 (1949): 375-445.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*. Cilt II. 2. Baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983.

Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt I-II, (1914-1995)*. Ankara: Alkım Yayınevi, 2004.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*. 26. Baskı. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

Arsın, Ali. “Soğuk Savaş’ın Kaynakları ve NATO’nun Kuruluşuna Yol Açan Gelişmeler”. NATO Savunma ve Eğitim Yönleri Sempozyumu, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları*, no. 133 (1984): 1-8.

Ataöv, Türkkaya. *Amerika, NATO ve Türkiye*. Ankara: Aydınlık Yayınları, 1969.

Avcıoğlu, Doğan. *Millî Kurtuluş Tarihi, 1938’den 1995’e*. Cilt 4. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978.

Bağbaşıoğlu, Arif. “NATO’nun Genişlemesi ve Balkanlar”. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2011.

Bağcı, Hüseyin. *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 1990.

Bağcı, Hüseyin. *Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar*. Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: METU Press.-ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 2001.

Balta, Nevin. *Türkiye’nin Dış Politikası 1950-1980*. Ankara: Lazer Yayınları, 2005.

Bayar, Celal. *Başvekilim Adnan Menderes*. Derleyen İsmet Bozdağ, İstanbul: Truva Yayınları, 2010.

Bengil, Vehbi. “Amerikan Yardımı”. *Siyasi İlimler Mecmuası* 24, no. 287 (Şubat 1955): 196-400.

Best, Antony. *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*. Çeviren Taciser Ulaş Belge, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları, Eylül 2012.

Bozdağ, İsmet. *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar, Türk Milletine Vasiyet*. İstanbul: Emre Yayınları, 2005.

Bozkurt, İbrahim. “Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi 1945-1980”. Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.

Burçak, Rıfki Salim. *On Yılın Anıları 1950-1960*. Ankara: Nuro Matbaacılık, 1998.

- Bulut, Sedef. "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası". *Atatürk Yolu Dergisi* 11, no. 41 (2008): 35-61.
- Commager, Henry Steele. *Documents on American History, 1902-1998*. New York: Appleton-Century-Crofts, 1949.
- Çelik, Sinem. "Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye'de NATO Şüpheliği". *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 25 (Haziran 2023): 95-115.
- Deringil, Selim. *Denge Oyunu; İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Dora, Celal. *Kore Savaşı'nda Türkler 1950-1951*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1963.
- Efe, İsmail. "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri". *History Studies Dergisi* 2, no. 11 (Nisan 2019): 601-619.
- Ekici, Süleyman ve Abdulkadir Baharççek. "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye ABD İlişkileri". *Birey ve Toplum Dergisi* VI, no. XI (2016): 149-166.
- Embel, Ersin. "Türkiye'nin NATO Serüveni". *Popüler Tarih Dergisi*, no. 46 (Haziran 2004): 52-53.
- Erdemli, Burhan. "NATO'nun Geleceğine Dair Değerlendirme: NATO 2030 Girişimi". Yüksek lisans tezi, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, 2021.
- Erer, Tekin. *NATO'nun Hür Ufukları*. İstanbul: Baha Matbaası, 1969.
- Erhan, Çağrı. "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Editör Baskın Oran, 522-575. Cilt 1. 23. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Erkin, Feridun Cemal. *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*. Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Erkmen, Ayşe. "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Üyeliğin TBMM'de Kabulü". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, no. 2 (2020): 1024-1049.
- Esmer, Ahmet Şükrü, vd. *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Ankara: Alkım Yayınevi, 1989.
- Fırat, Melek. "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Editör Baskın Oran, 576-614. Cilt 1. 23. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Gerger, Haluk. "NATO", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* Cilt 6. İletişim Yayınları, 1983, 1538.
- Göçmen, İlke. "Dunkirk Antlaşması", *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2021, 498.
- Gönlübol, Mehmet ve Haluk Ülman. "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* XXI, no. 1 (Mart 1966): 143-182.
- Gönlübol, Mehmet. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1974.
- Gönlübol, Mehmet ve Haluk Ülman. "1945-1965 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Editör Komisyon, 143-182. Cilt I, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- Gönlübol, Mehmet ve Haluk Ülman. "Blokların Kuruluşu ve Türkiye", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 223-236. 10. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.
- Güler, Yavuz. "Kuzey Atlantik Paketi ve Türkiye Cumhuriyetinin Pakta Giriş Süreci". Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2003.
- Gümüş, Okan ve Aziz Sevi. *Ansiklopedik Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. Ankara: Polat Yayınları, 1996.
- Gürün, Kamuran. *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

- Halil, Ali. *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968.
- Hoptner, J. B. "Soviet Policy In Eastern Europe Since 1945". *Journal of International Affairs* 8, no. 1 (1954): 95-106.
- Ismay, Lord. *NATO-İlk Beş Sene (1949-1954)*. Çeviren Suat Bilge, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956.
- İlhan, Metin. *2. Dünya Savaşı'nda ve Dünya Siyasetinde Önemli Bir Kilometre Taşı: Yalta Konferansı ve Türkiye'ye Yansımaları*. Editör Ercan Karakoç, İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2015.
- İlhan, Suat. *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık, Bir Millet Uyanıyor*. 3. Baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007.
- Kalyon, Levent. "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 6, no. 11 (1 Nisan 2010): 7-26.
- Karakaş, Nuri. *Türk Amerikan Siyasi İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.
- Karber, Phillip A. ve Jerald A. Combs. "The United States, NATO, and the Soviet Threat to Western Europe: Military Estimates and Policy Options, 1945-1963". *Diplomatic History* 22, No. 3 (1998): 399-429.
- Konyar, Hürriyet. *Ulus Gazetesi CHP ve Kemalist İlkeler*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999.
- Kılıç, Yasemin. "İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'deki Ekonomik Darboğazın Basındaki Yansımaları: Cumhuriyet Gazetesi Örneği". Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2022.
- Kurt, Deniz, Yavuz Pehlivan ve Erdal Korkmaz. *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1923-1951*. Cilt II. Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2020.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2003.
- Mcghee, George. *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*. Çeviren Belkıs Çorakçı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Merih, Turgay. *Soğuk Savaş ve Türkiye (1945-1960)*. Ankara: Ebabel Yayıncılık, 2006.
- Mütercimler, Erol ve Mim Kemal Öke. *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- NATO Bilgiler ve Belgeler*. Hazırlayan NATO Enformasyon Servisi. Brüksel: 1971.
- Oğuz, Orhan. *Marshall Planı (Konferans)*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1966.
- Oran, Baskın. "Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1:1945-1960", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Editör Baskın Oran, 477-498. Cilt 1. 23. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Öke, Mim Kemal. *Unutulan Savaş'ın Kronolojisi Kore, 1950-1953*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.
- Özbilek, Ömer Arda. "II. Dünya Savaşı Sonrası Türk-Sovyet İlişkilerinin Gerilmesi ve Anti-Komünizm (1945-1950)". *Sakarya Üniversitesi Türk Akademi Dergisi* 2, no. 1 (Haziran 2023): 23-47.
- Peksarı, Derya Gonca. *NATO'nun Değişen Konsepti*. Ankara: Asil Yayınları, 2007.
- Ribard, Andre. *İnsanlığın Tarihi*. Çeviren Erdoğan Başar, İstanbul: Say Yayınları, 1983.
- Roberts, John Morris. *Yirminci Yüzyıl Tarihi*. Çeviren Sinem Gül, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003.
- Sancaktar, Caner. "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Marksist Yaklaşım". *Bilge Strateji Dergisi* 2, no. 5 (Güz 2011): 25-98.
- Sander, Oral. *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*. Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih (1918-1994)*. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.

- Sander, Oral. *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*. 1. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2016.
- Saray, Mehmet. *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.
- Sarıнай, Yusuf. *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Sarıнай, Yusuf. "Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Türk Dış Politikasına Etkileri (1952-1990)". *Onuncu Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri (20-22 Nisan 2005-İstanbul)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, (2006): 45-55.
- Seçer, Turhan. *Kore Savaşı'nın Bilinmeyenleri*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2008.
- Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu (1945-1958)*. İstanbul: Boyut Yayınları, 1997.
- Sezer, Duygu Bazoğlu. "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası", Hazırlayan İsmail Soysal, 441-464. *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Soysal, İsmail. *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*. İstanbul: İsis Yayınları, 1997.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945-1990) Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)*. Cilt II. 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Sönmezöğlü, Faruk. *2. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları, 2006.
- Suh, Jaemahn. "Kore Savaşı'nın Türk Dış Politikasına Etkileri". Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1973.
- The Department of State Bulletin XXV*, no. 460 (1 October 1951): 527-528.
- Toker, Metin. *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Topal, Coşkun. "Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi". *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2013): 111-121.
- Tören, Tolga. *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007.
- Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-1994)*. 4. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.
- Uslu, Nasuh. *Türk-Amerikan İlişkileri*. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Uslu, Nasuh. *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- Ülman, Haluk. *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1961.
- Ülman, Haluk. "NATO ve Türkiye". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 22, no. 4 (1967): 143-167.
- Ülman, Haluk. "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XXIII*, no. 3 (1968): 241-273.
- Vali, Ferenc A. *Bridge Across the Bospours the Foreign Policy of Türkiye*. London: 1971.
- Weisband, Edward. *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*. Çeviren M. Ali Kayabağ, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974.
- Weisband, Edward. *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*. Çeviren M. Ali Kayabağ ve Örgen Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınları, 2002.

Yalman, Ahmed Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz (1922-1971)*. Cilt II. İstanbul: Pera Turizm, 1997.

Yetkin, Çetin. *Karşı Devrim 1945-1950*. İstanbul: Otopsi Yayınevi, 2003.

Yılmaz, Metin. "Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri". Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2000.

Yunanistan ve Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Kanun, Amerika-Türk Yardım Programı (22 Mayıs 1947). 1948: 14-21.

C. Süreli Yayınlar

Ayın Tarihi. No: 166, (Eylül 1947), 122-127.

Ayın Tarihi. No: 170, (Ocak 1948), 91.

Cumhuriyet, (24 Şubat 1945), 1.

Cumhuriyet, "San Francisco'ya Dün Resmen Davet Edildik". (7 Mart 1945), 1.

Cumhuriyet, "Truman'ın Tarihi Nutku". (13 Mart 1947), 1, 3.

Cumhuriyet, "Yardım Projesi İçin Müzakereler Başladı". (21 Mart 1947), 1, 3.

Cumhuriyet, (22 Mart 1947), 3.

Cumhuriyet, "Türkiye Niçin Yardıma Muhtaçtır?". (23 Mart 1947), 3.

Cumhuriyet, "Yardım Projesi". (6 Nisan 1947), 1, 3.

Cumhuriyet, (9 Nisan 1947), 1, 3.

Cumhuriyet, (11 Nisan 1947), 1.

Cumhuriyet, "Amerikan Ayanı Yardımı Kabul Etti". (23 Nisan 1947), 1, 3.

Cumhuriyet, "Yardım Projesi Dün Kabul Edildi". (10 Mayıs 1947), 1, 3.

Cumhuriyet, "Yardım Tasarısı". (22 Mayıs 1947), 1.

Nadi, Nadir. "Hayırlı Olsun". *Cumhuriyet* (24 Mayıs 1947), 1.

Cumhuriyet, "Sadak'ın Londra ve Paris Görüşmeleri". (21 Mart 1948), 1.

Daver, Abidin. "Atlantik Paktının Tekâmülüne Doğru". *Cumhuriyet* (11 Mart 1949), 1-3.

Düstur. 3. Tertip, Cilt 33, 314-315.

Cumhuriyet, "Atlantik Paktı Dün Washington'da İmzalandı". (5 Nisan 1949), 1.

Cumhuriyet, "Atlantik Paktı'na Ait Askeri Program". (7 Nisan 1949), 1.

Yalçın, Hüseyin Cahit. "Avrupa Birliği Müesseseleri ve Türkiye". *Ulus* (8 Mayıs 1949), 1.

Milliyet, "Hükümetin Beklenmeyen Kararı". (26 Temmuz 1950), 1.

Cumhuriyet, "Kore'de Hizmet Etmek Üzere BM Emrine Asker Veriyoruz". (26 Temmuz 1950), 1.

Karacan, A. Naci. "Hükümet Kararında İsbet Etmıştır". *Milliyet*, (27 Temmuz 1950), 5.

Son Telgraf, (2 Ağustos 1950), 1.

Son Telgraf, "Prof. Fuat Başgil'in İddialarına Rağmen Asker Sevki Kararı Anayasaya Aykırıdır". (3 Ağustos 1950), 1.

Milliyet, "Ottawa Konseyi'nde Kuzey Atlantik Paktına İştirakimiz Temin Edildi". (20 Eylül 1951), 1.

Milliyet, (18 Şubat 1952), 1.

Cumhuriyet, (18 Şubat 1952), 1.

Cumhuriyet, "Millet Meclisi'nin Dünkü Tarihi Kararı". (19 Şubat 1952), 1.

Hürriyet, “Meclis Pakta İştirakimizi Tasvip Etti”. (19 Şubat 1952), 1.

Milliyet, “Büyük Millet Meclisi'nin Dünkü Tarihi Celsesi”. (19 Şubat 1952), 1.

Nadi, Nadir. “Kararın Manası”, *Cumhuriyet* (19 Şubat 1952), 1.

Resmî Gazete, (19 Şubat 1952), 1.

TBMM Tutanak Dergisi. Dönem: VIII, Cilt 19, Toplantı: 3, 84. Birleşim, (11 Mayıs 1949), 304, 307-309.

TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IX, Cilt 3, 195.

TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IX, Cilt 13, Toplantı: 2, 41. Birleşim, (18 Şubat 1952), 313.

TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IX, Cilt 18, 41. Birleşim, (18 Şubat 1952), 339.

Summary

The threat of the USSR, which started with the Russian threat during the Ottoman Empire and caused trouble for Türkiye in every period, faced Türkiye in terms of security during and after the Second World War. Türkiye's foreign policy in the Second World War was "To stay out of war at all costs." It followed a strategy that can be described as: Türkiye, which managed to stay out of the war, faced threats from the USSR, which followed an expansionist policy after the war, including base and land claims in the Turkish Straits. Türkiye has sought to make alliances with European countries in order to protect its independence and territorial integrity against these threats.

Türkiye has improved its relations with the West due to the ongoing threat posed by the USSR. Countries such as France, England and Germany, which had received support since the Ottoman Empire, were replaced by the USA after the Truman Doctrine and NATO membership. As a result of its long-term efforts, Türkiye has received military and economic aid from the USA since 1947, in line with the Truman Doctrine and the Marshall Plan. This aid made Türkiye an outpost against the USSR and gave Türkiye the role of standing against communism in case of war.

The Truman Doctrine aims to prevent the USSR from going south by cooperating with the Middle Eastern countries that have borders with it. The Truman Doctrine states that after the Second World War, the USA abandoned its isolationist policy and attempted to dominate the world as a superpower. Through the Truman Doctrine, the USA announced to the world that it would take the initiative on behalf of the Western Bloc against the threat of the USSR. President Truman announced the new policy they would follow in his speech to the US Congress on March 12, 1947, and this speech heralded the cold war. Türkiye has become an important country because it is the southern neighbor of the communist USSR, which the world's superpower, the USA, declared as an enemy. Then, economic aid was provided to European countries, including Türkiye, in line with the Marshall Plan, named after US Secretary of State Marshall.

As a result of the UN, whose basic principles were cooperation between countries and the maintenance of world peace, lost its peacekeeping effect with the acceleration of the cold war, Western European countries sought to renew the defense system against the threat of the USSR, and on April 4, 1949, the twelve founding countries sought to renew the defense system. NATO was established. The agreement that created the world's largest organization entered into force on August 24, 1949. In addition to being an organization born of the Cold War, NATO also played an important role during the Cold War. It has contributed to the strengthening of Europe by developing at the level of states and organizations. European countries included in NATO's security umbrella not only got rid of the danger posed by the USSR and Germany, but also created a "Union" that has a say in the world by using their resources for technological, cultural, social and economic development.

The Council of Europe was established on 5 May 1949 by ten European countries. Türkiye reacted to not being included in the agreement establishing the Council of Europe. Getting results from these reactions, Türkiye was invited to the Council of Europe on 8 August 1949 and became a member of the Council of Europe on 12 December 1949.

Türkiye applied directly for membership to NATO for the first time on May 11, 1950. However, Türkiye's application was rejected by other countries except Italy. Türkiye's second application for membership in NATO on 1 August 1950 was rejected by the NATO Council of Ministers, which met between 15-18 September 1950. Türkiye's determined efforts for NATO membership towards the USA and the UK resulted positively with the intervention of the USA, and with the acceptance of the UK and other countries that had objections, Türkiye and It was decided that Greece would join NATO. The NATO Council of Ministers approved the decision to invite Türkiye to NATO on 16 February 1952. The Law regarding Türkiye's accession to NATO was approved by the Turkish Grand National Assembly on 18 February 1952 and came into force by being published in the Official Gazette dated 19 February 1952. After long struggles, Türkiye officially became a member of NATO.

From the establishment of NATO in 1949 until membership in 1952, NATO membership was the most important agenda item in foreign policy for Türkiye's administrators and the Turkish public. Türkiye's membership in NATO was realized as a result of its consistently implemented foreign policy approach. This development in foreign policy has eliminated Türkiye's loneliness. Türkiye's entry into NATO had important consequences in domestic and foreign policy. Bilateral relations between Türkiye and the USA have further developed and Türkiye has become the USA's closest ally in its relationship with the Middle East.

Alafranga Bir Kavramın Dönüşümü: Hariciyeciler ve “Monşer” Tartışması

Evren Küçük*

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar,
Doç. Dr., Kastamonu
Üniversitesi, İktisadi ve İdarim
Bilimler Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü
Kastamonu/TÜRKİYE
kucukevren@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0904-2453

Geliş: 04 Ocak 2024
Kabul: 18 Mart 2024
Yayın: 10 Mayıs 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar kullanılan “monşer” kavramını araştırmaktır. Tarih ve Uluslararası İlişkiler alanyazında diplomatlara bakış açısı yüzeysel bir perspektifle tartışılmış fakat nedenleri üzerinde durulmamıştır. Söz konusu çalışma, “monşer” kavramının nasıl bir dönüşüm geçirdiğine yönelik akademik bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışmanın ilk bölümünde “monşer” kavramının hangi anlamda kullanıldığı ve nasıl galatmeşhur bir kavram haline geldiği ele alınacaktır. İkinci bölüm monşer kavramı için diplomatlara atfedilmektedir? sorusuna cevap aramaktadır. Son bölüm ise çeşitli perspektifler ile diplomatlara bakış açısı değerlendirilmektedir. Fransızca kökenli monşer nosyonu “azim, dostum” ve “davranışlarında Batı özentisi içinde” olan kişi olarak ifade edilmektedir. Tanzimat Dönemi'nden itibaren bu kavram kullanılmış olsa da giderek Türk diplomatlarına karşı küçümseyici bir ifade haline gelmiştir. İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçiş aşamasında da özellikle Osmanlı diplomatlarına karşı “ecnebiperest” kavramı kullanılmış ve zamanla yerini “monşer” ifadesine bırakmıştır. Bu çalışma günümüzde “monşer” kavramının galatmeşhur haline gelen bir kavram olduğunu ve zamanla züppe kelimesinin yerini aldığını iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alafranga, Monşer, Hariciye, Osmanlı, Batılılaşma

Transformation of the European Concept: Diplomats and the “Mon Cher” Debate

Research Article

* Responsible Author,
Assoc Prof. Dr., Kastamonu
University, Faculty of Economics
and Administrative Sciences,
Department of International
Relations,
Kastamonu, TURKIYE
kucukevren@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0904-2453

Received: 04 January 2024
Accepted: 18 March 2024
Published: 10 May 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

The purpose of this study is to research the concept “mon cher” which is used from the Ottoman Empire to the present day. The view of diplomats has been discussed from a superficial point of view in the literature of history and international relations, but the reasons for this have not been emphasized. This study is intended to make an academic contribution to the transformation of the concept of “Mon cher”. The first part of the study will look at the meaning in which the concept “Mon cher” is used and how it became a famous concept. The second part will examine the question of why the concept of Mon cher was attributed to diplomats. The final section will evaluate different perspectives on diplomats. The concept “mon cher”, which is of French origin, is defined as “my dear, my friend” and a person who “imitates the West in his behavior”. Although this concept has been used since the Tanzimat period, over time it has become a derogatory expression towards Turkish diplomats. During the transition from the Ottoman Empire to the Republic, the expression “ecnebiperest” (means foreigner) was used, especially towards Ottoman diplomats, and over time it was replaced by the expression “mon cher”. This study claims that the concept of “mon cher” is a concept that has become famous today and has replaced the word dandy over time.

Keywords: European, Mon cher, Foreign Affairs, Ottoman, Westernization.

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atf - Cite: Küçük, E. Alafranga Bir Kavramın Dönüşümü: Hariciyeciler ve “Monşer” Tartışması.
History Studies 16, no. 2 (2024): 225-244.

GİRİŞ

Türkiye için kaydettiği gelişmeler ve bulunduğu konum itibarıyla Batı, önemli bir kavramdır. Hariciye, Osmanlı döneminden itibaren Batı'daki gelişmeleri ülkeye taşıyan en önemli kurum olmuştur. Askerî mevzular her ne kadar Batı ile münasebete geçmenin ilk sebebini teşkil etse de askerler Batı ile savaştan savaşa temasta bulunmuşlar, hariciyeciler Reîsü'l-küttâblığın 1836'da Hariciye Nezaretine dönüşmesinden çok önce, ilk diplomatik heyetlerin gitmesinden itibaren yazdıkları sefaretnameler ile Batı'nın aktarıcısı konumuna gelmişlerdi.¹

Batılılaşma politikasına yönelik ilk bilinçli girişim 18. yüzyıl başlarında oldu.² Batılılaşma kavramı, Osmanlı hayatında 18.yüzyıldan beri kabul edilen fakat benimsenme konusunda tereddüt edilen bir nesne oldu.³ Osmanlı'daki Batılılaşmanın özgün yönü, bu sürece ismi konulmadan girilmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti yaşadığı askerî yenilgilerden sonra bir gereksinim olarak Avrupa'nın düşünce ve edebiyattan daha önce takip etmek mecburiyetinde kaldı. Osmanlı Garplılılaşması, Batı'ya hayranlıktan ziyade, mecburiyetin neticesidir. Nihayet ismi konmayan Batılılaşma bir dış zorlamadan çok, bir iç kararın sonucudur. Osmanlı aydını Garp'a karşı kuşkucu ve ihtiyatlıdır. Bu nedenle modernleşme, diğer toplumlarda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da tepkilere ve kuşkuya yol açtı.⁴

Bu çalışma, 1800'lerden 2000'lere 'monşer' kavramı nasıl bir dönüşüme uğradı? sorusunu nitel içerik analizi yöntemi ile yanıtlamayı amaçlamaktadır. Monşer ifadesi 19.yüzyıldan itibaren kullanılan bir kavram olmasına rağmen uzun yıllar lügatlerde yer almamış ve hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Gerek Tanzimat Dönemi yazarlarının kullandığı gerekse resmî belgelerde geçen bir kavram olan monşer, "azizim, kardeşim" anlamında kullanıldı. Zamanla Avrupa özentisi içerisinde bulunanlar için kullanılan kavram, Soğuk Savaş Dönemi'nde Türk diplomatlarına atfedilen bir kavram haline gelmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivinin uzun yıllar kapalı kalmış olması ve diplomasi alanında (özellikle diplomatlara bakış) yeterince çalışmanın yapılmamış olması diplomatların faaliyetleri ve yaşantıları hakkında ön yargıların da oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Monşer kavramı çerçevesinde Türk diplomatlarına bakış üzerine genel anlamda herhangi bir analiz yapılmamıştır.⁵ Sadece Tanzimat Dönemi yazarlarının ve diplomatlarının eserlerinde birkaç cümle ile değinen çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle Tanzimat dönemi yazarları yazmış oldukları romanlarda ve hikâyelerde Fransızca bir hitabet sözcüğü olarak bu kavrama eserlerinde yer vermişlerdir. Cumhuriyet döneminde de kullanılmaya devam edilen monşer kavramı, aşırı Batılılaşmadan ziyade bir hitabet sözcüğü olarak kullanıldı. Aşırı Batılılaşma için daha çok 'züppe' ifadesi tercih edilmiştir. Züppe olarak ifade edilen bu topluluk, Türk-İslam geleneklerinden uzaklaşmış, temel esaslarından kopmuş olarak ifade edildi.

Cumhuriyet dönemi yazarlarının, alafanga topluluğa bakışı Tanzimat edebiyatçılarından farklıdır. Ahmed Midhat ve Recaizade Mahmud Ekrem, züppe tipini küçümserken hakiki Batılıya ve Batı uygarlığına daha sempati ile bakar ve gelişmeleri takdir ederler. Batı'dan nefret yerine, hayranlık unsurları gözlemlenir. Ahmet Midhat, çağdaşlaşma yanlısı olmasına rağmen, devlet adamlarının, teknolojisini ve maddî imkânları ile Batı'nın değerlerini de benimsemeye hazır tutumlarını gereğinden fazla Batılı sayarak buna itiraz etmişti. Ahmed Midhat'a göre Garp'ın teknolojisini alınabilirdi fakat kendi öz değerlerine aykırı olan 'züppelik' reddedilmesi gereken bir unsurdu. Birinci Dünya Savaşı ardından Mondros Mütarekesi ile başlayan işgal ve nihayet Kurtuluş Savaşı, Batı'ya karşı bir öfkenin de doğmasına yol açmıştı. Bu nedenle yazdıkları yazılar ile milliyetçi duyguları ön plana çıkartan Peyami

¹ Baskın Oran (Edt.) *Türk Dış Politikası C.1.* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009) 56-57.

² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* Çeviren Metin Kıratlı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1993) 46.

³ İlber Ortaylı, "Batılılaşma Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985) 1: 134.

⁴ Ortaylı, "Batılılaşma Sorunu", 137-138.

⁵ İstisnai bir örnek olarak Türk diplomasisi hakkında önemli çalışmalar yapan H. Sert, Türk Dışişleri bürokrasisinin geçirdiği dönüşüme dair dikkate değer çalışmalar yayınlamıştır. Bkz. Hüseyin Sert, "İki Darbe Arasında: 1960-1980 Döneminde Genel Özellikleriyle Türk Dışişleri Bakanlığı". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 41 (Haziran 2022): 31-75; Hüseyin Sert, *Memory of an Institution: The Turkish Ministry of Foreign Affairs and Turkish Diplomats in the 1960-1980 Period*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.

Safa ve Y. Kadri Karaosmanoğlu gibi yazarlar, 1920’lerde alafranga züppe, alay konusu olan bir topluluk kapsamında ele almışlardır.⁶

İlk bölümde monşer kavramının hangi anlamda kullanıldığı ve nasıl galatimeshur bir kavram haline geldiği ele alınacaktır. İkinci bölümde monşer kavramı niçin diplomatlara atfedilmektedir? sorusu açıklanmaya çalışılmaktadır. Son bölümde ise çeşitli perspektifler ile diplomatlara bakış açısı değerlendirilmektedir.

1. Monşer Kavramının Serüveni

Türkiye’deki tepkileri ideolojik gruplar üzerinden olduğu gibi kavramlar üzerinde de okuyabilmek mümkündür. Özellikle Tanzimat Dönemi’nden itibaren Osmanlı aydınları, Batı’ya karşı eleştirilerde bulunmaya başlamıştır. Söz konusu durumu eserlerinde de görülebilmektedir. Tanzimat Dönemi’nde Batılılaşma ile birlikte monşer kavramı kullanılmaya başlandı. Özellikle Fransızcanın etkisiyle ‘azizim, dostum’ anlamında bir seslenme ifadesi olarak kullanıldı. Ahmed Midhat Efendi, *Felâtn Bey ile Râkım Efendi* adlı (1875) romanında ‘monşer’ kavramına (iki kez) yer vermektedir.⁷ Ardından Rezaizade Mahmud Ekrem’in (önce 1896 yılında *Servet-i Fünûn* mecmuasında) 1897’de *Araba Sevdası*’nı yayımlaması ve bu romanda monşer sözcüğüne yer vermesi, kavramın zamanla benimsenmesini sağlamıştır. Adı geçen romanda altı kez monşer kavramına rastlanmaktadır.⁸ Bir süre sonra hitap sözcüğü olmaktan çıkan monşer, diplomatlardan ziyade yabancı dil bilen, Avrupa özentisi içinde olan ve Avrupalılar gibi giyinen kişilere denildi. Tanzimat Dönemi’nde kamuoyunda kullanılmaya başlanan monşer kavramı, edebiyatçıların sıklıkla yer verdiği bir kavram haline gelmiştir. Tanzimat aydınları tarafından yazılmaya başlanan sözcük; Ömer Seyfettin, Halide Edip Adıvar, Orhan Kemal, Aziz Nesin gibi yazarların da eserlerinde çok sık kullandığı kavramlardan biri olmuştur.⁹ Örneğin Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları* romanında (ilk baskı 1956) şu şekilde ifade etmektedir: “Şimdi beni dinleyin monşer. Sarayın bile meseleden haberi var. Sizi şimdilik Roma elçiliğimize başkâtip olarak göndereceğiz... En yakın zamanda Osmanlı Hariciyesinin ender yetiştirdiği elçilerden olacağınıza herkes emin...”¹⁰

Aziz Nesin’in de belirttiği gibi “Benim kuşağımdan önceki yazıncı kuşağı, Fransız kültürünün etkisinde kalmış oldukları için birbirlerine ‘monşer’ (azizim, mirim anlamında) diye seslenirlerdi. Örneğin Ziya Yusuf Ortaç’lar, Orhan Seyfi’ler, Selami İzzet’ler, Mithat Cemal’ler, son zamanlara dek birbirlerine ‘monşer’ derlerdi. Bunların Türkçüleri de monşer yerine ‘azizim’, kadınlara da ‘azizem’ diye seslenirdi. Sonraları monşer modadan düştü, yerine ‘üstad’ denilmeye başlandı. Gençliğimde Babiali’de yazarlar birbirlerine ‘üstad’ derlerdi.”¹¹ Aziz Nesin’e göre Tanzimat Edebiyatı, Batı etkisiyle ortaya çıkmışsa da Batı’nın en iyi temsilcileri Tenviratçılar olmuşlardır. Türkçeye ‘monşer’, ‘mersi’ gibi kelimeler onların sayesinde girmiş ve hatta bu yüzden eski kuşak edebiyatçıları onlara ‘mon bey’ler adını vermişlerdi.¹² Dolayısıyla zamanla monşer kavramı *Batı taklitçisi*, *alafranga bey* anlamında kullanıldı.¹³ Her ne kadar günlük hayatta ve yazın dünyasında kullanılan bir kavram olsa da uzun bir süre sözlüklerde yer almamıştır.

Avrupalı tarzda giyinen, konuşan ve onlar gibi yaşantı sürenlere karşı monşer kavramı ile birlikte ecnebi-perest, züppe gibi kavramlar da kullanılmaya başlandı. Örneğin Redhouse sözlüğünde monşer

⁶ Berna Moran, “Alafranga Züppeden Alafranga Haine”, *Birikim* 27, (1977): 11-16; Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler IV*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 60.

⁷ Ahmet Mithat Efendi, *Felâtn Bey ile Râkım Efendi*. Çeviren G. Tunç ve E. Özgün, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2017) 112, 217.

⁸ Rezaizade Mahmud Ekrem, *Araba Sevdası*. Transkript H. Biltekin, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018).

⁹ Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*. (İstanbul: Can Yayınları, 2013); İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Kubbealtı Lugatı Yayınları, 2006) 2093; Ömer Seyfettin, *Ashab-ı Kehfimiz*. (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017); Romanda, yabancı bir kelime olan monşerin kullanılması Türkçülüğe aykırı bulunmuştur. Bkz. Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan*, (İstanbul: Can Yayınları, 2014) 22. [ilk baskı Tanin matbaası 1913].

¹⁰ Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*. (İstanbul: İthaki Yayınları) 2005.368.

¹¹ Aziz Nesin, *Çuvala Doldurulmuş Kediler*. (İstanbul: Nesin Yayınevi, 2020) 223; Aziz Nesin, *Tatlı Betüş*. (İstanbul: Nesin Yayınevi, 2005); *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı Antolojisi*. Hazırlayan Aziz Nesin, (İstanbul: Akbaba Yayınları, 1973) 147, 321.

¹² Aziz Nesin, *İnsanlar Uyanıyor Öyküler*. (İstanbul: Nesin Yayınevi, 2020) 147.

¹³ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*. (İstanbul: Pınar Yayınları, 2005) 914.

tanımının İngilizce karşılığını ‘my dear, mon cher’ şeklinde tanımlamaktadır.¹⁴ İngilizcede ‘my dear’, Fransızca ‘mon cher’, Almancada ‘mein liebert’ sözcükleri Türkçede ‘azizim’ anlamında kullanıldı.¹⁵

Hâlihazırda Türk Dil Kurumu lügatine göre Fransızca kökenli monşer kavramını “*azizim, dostum*” ve “*davranışlarında Batı özentisi içinde bulunan*” kişi olarak ifade edilmektedir.¹⁶ Sözlük anlamına da bakıldığında monşer kavramı bir hitap olduğu halde zamanla argo anlamda sokak dilinde kullanılan züppe kelimesinin yerini almıştır. Züppe ise “*giyinişte, söz söyleyişte, dilde, düşünüşte toplumun gülünç ve aykırı saydığı yapmacıklıklara ve aşırılıklara kaçan veya seçkin görünmek için, bazı çevrelerdeki düşünceleri benimseyen, hayranlık duyan ve onlar gibi davranış sergileyen kişilere denilmektedir*”.¹⁷ Günümüzde kullanılan monşer kavramı ile züppenin tanımı yapılmaktadır. Dolayısıyla yanlış kullanılan monşer kavramı galatimeşhur haline geldiği gibi zamanla züppe kelimesinin yerini almıştır. Monşer kavramının resmi bir kaynaktan geçmesi veya siyasetçilerin kullanmaya başlaması ise Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamıştır. Rum kökenli Yorgo Boşo Efendi, Meclis-i Mebusanda yaptığı konuşmada çıkarılan kanunların halk tarafından anlaşılması için Türkçe dışında diğer dillerde de yayınlanması gerektiğini belirtmiştir. Konuşmasında şu sözlere yer vermişti: “*Hâkimiyeti milliyeyi zannetmeyiniz ki yalnız Türkçe lisanından müteşekkildir. Hâkimiyeti milliyeye, elsine-i muhtelif-i mahalliyeden müteşekkildir. Siz bu ihtiyacı da düşünmeye mecbursunuz. Eğer siz bu ihtiyacı düşünmezseniz, yarın ahali kalkar, size karşı şikâyet eder ve bu suiistimal ettiğiniz hâkimiyeti milliyeyi elinizden alır.*” Bunun üzerine Tokat Mebusu İsmail Paşa “*alamaz, alamaz o, senin hayalin*” diyerek devamında “*Türkçe kullanalım diye uğraşıyoruz, monşer*” şeklinde cevap vermiştir. Yorgo Boşo Efendi de “*monşer Türkçe midir? Sen bunu nereden öğrendin?*” diye cevap vermiştir.¹⁸ Böylece tespit edilebildiği kadarıyla resmi bir kaynaktan meclis zabıtlarında monşer kavramı ilk defa 1911 yılında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kavram çeşitli dönüşümler geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Siyasetçilerin söz konusu kelimeyi sarf etmesiyle kamuoyunda da kullanılmaya başlanmıştır. Monşer kavramının popüler hâle gelmesinde siyasetçiler doğrudan etkili olmuştur.

Cumhuriyet dönemi yazarları da 1930’larda Tanzimatçıların geleneğini sürdürerek monşer kavramını kullanmaya devam ettiler. Örneğin Peyami Safa, yazılarında monşer ifadesine yer veren bir isimdi.¹⁹ Monşer ifadesi kullanılmaya devam edilse de toplumun küçük bir kesimini oluşturduğu, Batı’ya yakın olan ve buna özenen bir grubu temsil ettiği görüşü hâkimdi. Diğer taraftan monşer olarak adlandırılan gruba imrenme, çekememezlik de söz konusuydu. Bir yandan özenilen ve bu özentiyeye örnek olarak çeşitli eğlence mekânlarına ‘monşer’ ismi verilirken diğer taraftan alay konusu yapılarak haklarında fıkralara yer verilip karikatürler çizilmekteydi.²⁰

Aydınlar ve toplum tarafından sarf edilen ‘monşer’, zamanla bir grubu (genelde erkekleri) temsil eden bir kavram haline gelmiştir. Aziz Nesin’e göre, o yıllar (1923-25) insanların giyinişi aniden değişivermişti. Avrupai tarzda giyinen erkek ve kadınların davranışları bir özenti olarak değerlendirilmiş hatta sokak çocuklarının alay konusu olmuştu. Sokak çocukları özenti içerisinde olanlara ‘monşer’ diye arkalarından seslenerek alay ederlerdi. Bir hitap sözcüğü olan ‘mirim’²¹ olumlu anlamdan Fransızcanın etkisiyle olumsuz anlamda züppe dilinde ‘monşer’e dönüşmüştü. Bu erkek tipinin kadın karşılığı da ‘tango’ idi.²² Fransızca kökenli bir kelime olan Tango: “*aşırı bir biçimde son moda uyararak giyinmiş (kadın)*” anlamındadır.²³ Avrupai tarzda giyinen kadınlara her ne kadar tango ifadesi kullanılsa da günümüzde anlamını kaybeden bir kelimedir. Hâlihazırda daha çok erkek

¹⁴ *The Redhouse Turkish-English Dictionary*. (İstanbul: Sev yayınları, 2004) 615.

¹⁵ *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*. C.2, (Ankara: Arıkan Yayınevi, t.y.) 1533; Mehmet Bahaettin Tovan, *Yeni Türkçe Lügat*. Hazırlayan A. Hayber, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları) 2004, 487.

¹⁶ TDK Sözlük, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/>, 1 Ağustos 2023. TDK’nin yayınladığı sözlüklerde 2005 yılına kadar “monşer” kelimesine rastlanmamaktadır.

¹⁷ TDK Sözlük, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/>, (1 Ağustos 2023).

¹⁸ *Meclisi Mebusan Zabut Ceridesi*, Cilt:3, İnikad:42, (16 Şubat 1911), 47.

¹⁹ Peyami Safa, “Sanatın Vatani”, *Cumhuriyet* (13 Temmuz 1939), 3.

²⁰ Cnntürk, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/yasam/diger/erdogandan-attila-ilhana-monser-elestirisi>, (29 Ağustos 2023).

²¹ Mirim: “beyim, aziz dostum, arkadaşım” anlamlarında bir seslenme sözü. Bkz. TDK Türkçe Sözlük.

²² Aziz Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez - Aziz Nesin’in Anıları*. (İstanbul: Nesin Yayınevi) 2015, 118.

²³ TDK Sözlük, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/>, (1 Ağustos 2023). Bu ifadenin harf değişimi ile yerel ağızlarda da kullanıldığını söylemek mümkündür. Örneğin Erzurum’da “tanko” [sosyete anlamında] ifadesi kullanılmıştır. Bkz. <https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-273919/erzurum-agzi.html>, (3 Mart 2024).

diplomatlar karşı ‘monşer’ ifadesi kullanılsa da kadın diplomatlar karşı da kullanılan bir kelimedir.²⁴ Monşer kavramını başka kelime ve değerler ile karşılaştıranlar olumsuz bir anlamda kullanmakta ve Türk toplumunun değerlerini yansıtmadığı vurgusunu ön plana çıkarmaktadırlar.

2. Monşer Kavramı Neden Diplomatlar Atfedilmektedir?

Sosyal statü, yaşam tarzı, diplomatik ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar, diplomatları sıradan insanlardan ayırmaktadır. Kişisel korunması ve görevinin başarıya ulaşması için gerekli olan kurallar ve gelenekler, diplomatın etrafında bir yabancılık ve inziva kalkını örmektedir. Söz konusu unsurlar, diplomatı ayrıcalıklı hale getirdiği gibi aynı zamanda yaşam tarzını “olağanüstü” hale getirmektedir. Diplomat, sözde yüksek yaşam tarzı ve ayrıcalıkları nedeniyle kıskanılmakta, eleştirilmekte hatta alay edilmektedir. Diplomat, yaşam tarzı olmasa bile kendi kültürüne yabancılaştığı için eleştirilmektedir.²⁵ Söz konusu eleştirileri dünyanın çeşitli ülkelerinde de görmek mümkündür. Örneğin Diplomat G.F. Kennan’e göre Amerikalılar, yanlış bir şekilde, diplomatların çoğunun kendini beğenmiş, paralı züppeler olduğuna inanmaktadır. Ayrıca birçok Amerikalının bu inançtan vazgeçmesinin uzun zaman alacağını belirtmektedir.²⁶ Diplomatlar karşı olumsuz bakış açısı sadece Türkiye’de değil dünyanın çeşitli ülkelerinde de görülmektedir. Örneğin Kanada’da bir gazeteci ülkesinin diplomatlarını “Amerikan ajanları gibi” faaliyet göstermekle itham etmişti.²⁷ Kıskanılan, eleştirilen ve alay edilen diplomatlar, Türkiye’de de hicvedilen bir kesimi oluşturmaktadır.

Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi’nde diplomatlar ‘züppe veya ecnebiperest’ ifadesi yakıştırılmıştı. Söz konusu yakıştırmada Osmanlı diplomatlarının tutum ve davranışları etkili olmuştu. Monşer kavramının diplomatlar atfedilmesinin bazı nedenlerini şu şekilde açıklamak mümkündür:

- Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan ecnebiperest diplomat algısı
- Kendi değerlerine yabancı oldukları iddiası (Batı özentisi)
- Dışişleri mensuplarının çocuklarının (oran düşük olmasına rağmen) diplomatlık mesleğini sürdürmeleri ve bunun Dışişlerinde bir sınıfın ‘hâkimiyet’ alanı olarak kamuoyunda algılanması
- Yabancı evlilikler
- Siyasetçilerin diplomatları bir handikap olarak görmesi
- Laiklik algısı
- Bilgi paylaşımı konusundaki ketumiyeti
- Diplomatların zaman zaman kendi vatandaşlarına ve kültürüne ilgisiz kalmaları
- Kendini yeterince tanıtmama.

Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan ecnebiperest diplomat algısı: Millî Mücadele sürecinde Osmanlı diplomatlarının Ankara Hükümetine karşı mesafeli bir yaklaşım içerisinde olması ve Ankara’daki belirsizlik Erken Cumhuriyet Dönemi’nde tartışmaları beraberinde getirmiştir. Saltanatın kaldırılması ile birlikte diğer kurumlarda olduğu gibi Hariciyede de bir tasfiye süreci başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi bir personel eksikliği olmasına rağmen Osmanlı diplomatlarının önemli bir kısmı tasfiye edilmiştir. Esas alınan kıstas ‘Millî Mücadele’ye ve Mustafa Kemal’e destek verilip vermediği’ idi. Mustafa Kemal’e yakın isimler de bu kriter çerçevesinde yazılarını kaleme almıştı. Cumhuriyet döneminin önde gelen yazarlarından biri olan F. Rıfki (Atay), Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalma Hariciyecileri sert sözlerle tenkit etmişti. *Ecnebiperestlik* başlığı ile kaleme aldığı yazısında: “İsmet Paşa Babiâli insanların hiçbir hakkı müktesebini tanımamakta haklıdır... Onun Hariciyeye göndereceği memurlar, zabıtları, askerleri gibi bu vatanın öz çocukları olmalıdır. Ankara’da üç gün bile staja tahammül edemeyen züppelere değil... Bütün müesseslerimizde ecnebiperestlik halk lehçesindeki ismiyle züppeden ve züppelikten kurtulmaya mecburuz...” ifadelerini sarf etmişti. Söz konusu yazıdan Osmanlı eski diplomatları ciddi anlamda rahatsız olmuştu. Bu kişilerden biri de Atina, Moskova ve Stockholm’de Büyükelçilik yapmış olan Galip Kemali Söylemezoğlu’ydu. G. Kemali Bey’e göre Falih Rıfki yazdığı yazı ile “meslekten yetişmiş mücerrep (deneyimli) sefirlerimizi kenarda

²⁴ Yeni Şafak (3 Aralık 2020), 1.

²⁵ Sasson Sofer, “The diplomat as a stranger”, *Diplomacy and Statecraft* 8, no. 3 (1997): 182.

²⁶ George F. Kennan, “Diplomacy without Diplomats?” *Foreign Affairs* 76, no. 5 (1997): 198–212.

²⁷ Sert, “İki Darbe Arasında”, 47.

bırakmak için *efkârı umumiyemizi hazırlamak*” taydı. Galip Kemali Bey, söz konusu yazıya karşılık “*Mirim*” diye başladığı yazısında; “*devlet ve milletine senelerce hüsnü hizmet etmiş nice hariciye memurlarımızı enzârı umumiyede çürütmeye, memleketimizin en güzide bir tabakai irfanını bigayrihakkın (haksız) tezlile (hakir görme) matuf olduğunu, bunu görünce, doğrusu devlet, hükümet, millet, meslek, hak ve kudret, hülâsa ne kadar mukaddesat cümlesi namına kalbimde bir infial duydum*” diyerek rahatsızlığını belirtmişti. Devamında “*Avrupa’da bulunan irili ufaklı bilcümle sefaret memurlarımız zaman, mekân ve imkânın müsaadesi nispetinde bu davaya candan iştirak ederek vatana karşı merbutiyetlerini (bağlılıklarını) hiçbir emeli şahsi değil, sevki hamiyet ve hissi vazifeperveriyle ispat eylemişlerdir*” diyerek Osmanlı diplomatlarının Millî Mücadeleye hizmet ettiklerini iddia etmiştir. Falih Rıfkı ise Osmanlı eski Büyükelçisi Galip Bey’e verdiği cevapta; “*yazımda Türk milletine zararı dokunan fuzuli ve tufeyli (asalak) bir sınıftan ve bu sınıfın zihniyetinden bahsetmiştim*” demektedir. Hariciye ve Maliye’den bilhassa bahsetmesinin nedenini ise ecnebiperestliğin en ziyade bu mesleklerde var olduğunu ve ecnebiperestlerin bu iki mesleğe hususi bir ilgi göstermesinin nedenini ise ‘birinde para ve birinde Avrupa vardır’ diyerek Osmanlı memurlarına ‘mesafeli’ bir yaklaşım sergileneceğini âdeta haber vermekteydi. Falih Rıfkı, “*Babiâli hiçbir yerde işimize yaramaz: ne içeride ne de dışarıda...*” sözleri ile Türkiye’nin yeni bir ideoloji ve hedefle kurulduğu için Osmanlı’nın eski diplomatları ile yol almayacağını sert cümlelerle vurgulamaktaydı. Osmanlı diplomatlarının Millî Mücadeleye karşı mesafeli tutumu, Ankara Hükümeti tarafından tepkiyle karşılandığı gibi eski diplomatlardan bir fayda gelmeyeceği ve diplomatlar “*sefaret bütçelerini kemiren insanlar olarak*” değerlendirilmiştir.²⁸ Erken Cumhuriyet Dönemi’nde başlayan züppe, ecnebiperest ifadeleri zamanla yerini monşerliğe bıraktı.

Kendi değerlerine yabancı oldukları iddiası (Batı özentisi): Büyükelçi Mahmut Dikerdem’e göre II. Dünya Savaşı’nın Hariciye mesleğine dolaylı bir etkisi oldu. “*Dört yıl süre ile yurt dışına çıkmayan, çıkabilse bile gittiği ülkelerde savaş halinin yarattığı bin bir zorlukla karşılaşan Türk burjuvazisi, Hariciyecilerin ellerindeki diplomatik pasaportun her kapıyı açan bir altın anahtar değerinde olduğuna inanarak, çocuklarını Dışişleri Bakanlığına girmeye özendirdiğini*” iddia etmektedir. Dışişleri sınavına genelde İstanbullu aile çocuklarının, özellikle Galatasaray Lisesi ve Amerikan Koleji mezunlarının girmeye cesaret edebildiklerini fakat savaştan sonra Anadolu’dan yoğun bir katılımın gerçekleştiği görülmektedir. Dikerdem’in de ifade ettiği gibi taşra liselerinden mezun olan eşraf çocukları Ankara Mülkiye Okuluna girmeye oradan da bürokrasiye girmeye başladılar. Mülkiye’nin misyonu gereği devlete personel yetiştiren bir okul olduğundan Hariciye kısmi önemini Osmanlı’dan itibaren korumaktaydı. Buradan yetişenler, lisan sorununu hallettikten sonra Dışişleri sınavını kazanacak bir konuma geldiler. “*Bu durum Hariciye mesleğinin demokratikleşme sürecini hızlandırdı ve bir bakıma yararlı oldu. Bir bakıma diyorum, çünkü... Hariciyeye girenlerden kimileri yabancı ülkelerde gördüklerinden ve oralardaki diplomat yaşantısından ters yönde etkilendiler. İçlerinden yeni yaşamlarından başı dönenler, mesleğin yaldızına kapılanlar, yurda dönünce bu ülkenin insanlarını beğenmeyenler, hatta ailelerini fazla ilkel bulup ilişkilerini gevşetenler çıktı. Birkaç istisnasıyla çoğunun dünya görüşlerini hariciye mesleği olumsuz yönde etkiledi. Bizim meslekte çok görülen ‘kariyerizm’ hastalığına tutulup, biran önce yükselmek, yeni unvanlar kazanmak için kişiliklerinden özveride bulunanlar çıktı. Kendi ülkelerinin sorunlarına yabancı gözüyle bakmak, insanlarını yabancı açıısından eleştirmek eğilimine kapıldılar. Kısacası, halk çocuğu olarak girdikleri meslekte beş on yıl sonra halktan kopuk birer bürokrat kesildiler.*”²⁹

Diplomatların savunduğu düşünce ve yaşam tarzı kendilerine olan bakış açısını da bir nevi şekillendirmekteydi. Soğuk Savaş süresince Türk diplomatlarının ekseriyeti, Batı ittifakı ile bütünleşmeyi hatta bir ulusal kimlik meselesi olarak görmüşlerdir. Bu da “monşer” etiketiyle kamuoyunda menfi bir imgeye sahip olan Türk diplomatları batıcılıkla özdeşleştirilmiş, Dışişleri Bakanlığı da antipatik bir kurum olarak görülmesine neden olmuştur.³⁰

Kendi değerlerine yabancı oldukları, Hariciyede ‘elit’ bir kesimin hâkim olduğu anlayışı zaman zaman diplomatlar tarafından da dile getirilmektedir. Örneğin diplomat Daver Darendede de klasik diplomat

²⁸ *Akşam*, (7 Şubat 1924; 15 Şubat 1924; 31 Mart 1924; 5 Nisan 1924); Galip Kemali Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene*, C: IV, (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955) 173-181; Evren Küçük, *Türkiye-İsveç İlişkileri (1914-1938)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017) 127.

²⁹ Mahmut Dikerdem, *Hariciye Çarkı*. (İstanbul: Cem Yayınevi, 1989), 74-75.

³⁰ Sert, “İki Darbe Arasında”, 47.

kimliğinin zamanla değişmesi sonucu diplomasi mesleğinde şekilciliğin arka planda kaldığını iddia etmektedir; “1960’lardan sonra Türkiye’deki değişiklik Dışişlerini de etkiledi, eskiden soylu ve varlıklı ailelerin çocuklarına özgü olan bu mesleğe orta sınıf memur ailelerin çocukları da katıldı. Yine de Dışişleri’nin yarış şeklinde koşanların, ‘ayrıcalıklı bir grup’ oluşturdukları, bu grubun dışında kalanların aynı şerit içinde eşit koşullarda yarışmalarının engellendiği görülmüş, kısır döngü bir türlü kırılmamıştır.”³¹

1940’lardaki “zevksizlikler, çirkinlikler, görgüsüzlüklerden” doğan “hacıağa” imajı, eleştirilirken bu imajın monşerlikten bir farkı olmadığı da vurgulanmaktadır. Mümtaz Soysal her iki gruptan bir fayda gelmeyeceğini şu sözlerle aktarmaktadır: “Hacıağanın zenginliğinden sanayi, monşerin inceliğinden güzel sanat doğmamışsa, ikisi de, topluma hiç yararları dokunmadan, kuyruklu yıldız gibi kayıp giderler.”³²

Monşer olarak tanımlanan diplomatların “kadeh kaldıran, resepsiyondan resepsiyona koşan” kişiler olarak tanımlanması ve kendi değerlerine uygun davranmadığı eleştirileri de yapılmaktadır. Örneğin bir başkonsolosun Ramazan ayında Mehmet Akif Ersoy hakkında bir anma etkinliği düzenlemesi ve etkinlikte alkol ikram edilmesi tartışmalara neden olmuştur. Milletın değerlerine saygısızlık olarak değerlendirilen olay üzerine başkonsolos merkeze çekilmişti.³³

Dışişleri mensuplarının çocuklarının (oran düşük olmasına rağmen) diplomatlık mesleğini sürdürmeleri ve bunun Dışişlerinde bir sınıfın ‘hâkimiyet’ alanı olarak kamuoyunda algılanması: İlk başta Avrupa özentisi içinde bulunan aydınlara yakıştırılan monşer ifadesi zamanla diplomatlara atfedilmiştir. Türk toplumunda “Türk diplomasisi bir aile cemiyetidir, belirli ailelerin çocuklarına kapıları açıktır, diplomatlar, ülkeyi ve ülkenin konularını tanımazlar, Batı’yı taklit ederler, sosyete adamlarıdır, şık giyinirler, kendilerine has özenti bir Türkçeleri vardır, onlar ‘kokteyl’ davetlileri ve ‘mon cher’dirler” algısı oluşmuştur.³⁴ Mesleğin içerisinde bulunan diplomatlar, bu duruma karşı çıkarak bu suçlamaların peşin kanaatle, acele verilmiş hükümler olduğu ve gerçeği yansıtmadığını belirtmektedirler ve Dışişleri meslek memurluğunun bir uzmanlar kadrosu olduğunu dile getirmektedirler.³⁵ Hâlihazırda dışişlerinin sayılarına bakıldığında ebeveyni dışişlerinde olan personel sayısının her geçen gün azaldığı rakamlara da yansımaktadır. Diplomatların toplumsal yapısına bakıldığında çok büyük çoğunluğu alt orta sınıflarının okumuş kesiminden gelmektedir.³⁶

Kamu görevlisi	% 25
Emekli	% 19
<i>Dışişleri memuru</i>	% 15
Mimar-mühendis	% 7
Avukat	% 6
Doktor-eczacı	% 6
Bankacı	% 4

³¹ Daver Darende, *Diplomatın Not Defteri*. (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008) 16-17.

³² Mümtaz Soysal, “Hacıağalar ve Monşerlik”, *Milliyet*, (20 Haziran 1978).

³³ “Hariciyeci Olmak-Söyleşi”, (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=glCVKf7wuGA&t=5385s>, (16 Kasım 2023); Yeni Akit, (çevrimiçi) <https://www.yeniakit.com.tr/haber/baskonsolostan-ramazan-ayinda-milletin-degerlerine-buyuk-saygisizlik-777711.html>, (16 Kasım 2023).

³⁴ Semih Günver, “Dışişleri Meslek Memurluğu”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. (Ankara: TTK Yayınları, 1999) 739.

³⁵ Günver, “Dışişleri Meslek Memurluğu”, 739.

³⁶ Oran (Edt.) *Türk Dış Politikası*, 67.

Diğerleri	% 5
Serbest	% 1.3

Tablo-1. Dışişleri Meslek Memurları Ebeveynlerinin Meslekleri (1996)³⁷

Günümüzde Dışişleri Bakanlığı, yalnız belli başlı kesimlerden meslek memuru alındığı iddiasının yanlış olduğunu ve bu durumun gerçeklerle örtüşmediğini ifade ederek söz konusu durumu sayılarla açıklamaya çalışmaktadır.

Kamu Görevlisi	% 39.4
Serbest	% 17.55
Mühendis-Mimar	% 11.26
<i>Dışişleri Memuru</i>	% 6.96
Hâkim-Avukat	% 4.30
Eczacı-Doktor	% 4.30
Bankacı	% 2.98
Diğer	% 13.25

Tablo-2. Dışişleri Meslek Memurları Ebeveynlerinin Meslekleri (1998-2006 yılları)³⁸

Dışarıdan bakıldığında Dışişleri memurlarının “*zengin ve seçkin*” göründüklerini diplomatlar da kabul etmektedir. Fakat durumun öyle olmadığını, diplomatların da “*bu toprakların evladı*” olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır.³⁹ Diplomat Mehmet Ögütçü de durumu şu şekilde izah etmektedir: “*Bazılarının çizdiği klasik şablona uygun kıdemli bürokrat, general, varlıklı işadami, siyasetçi çocuğu, torunu değildim bakanlığa girdiğimde... Mesleğin dışarıdan bakıldığında, yaşam kalitesi bakımından ülke ortalamasının epey üzerinde, cezbedici bir ışıltısı var. Belki de o yüzdendir ki sanki hepimiz varlıklı alilerden gelmişiz, kuş sütü ile beslenmişiz, bu ülke ve insanlardan uzak, zevk ve sefaya düşkün bir insan türü gibi takdim ediliyoruz kamuoyuna. Oysa Dışişlerindeki çoğu diplomatın Anadolu'nun dört bir köşesinden orta gelirli ailelerden geldiğini, herkes gibi sıkıntı çekerek, yaşam mücadelesi vererek o aşamalara ulaştığını çok az insan biliyor.*”⁴⁰ Osmanlı döneminde Hariciyeye girmek seçkin ailelerin çocukları için önemli bir statüydü. Seçkin okullardan mezun ve yabancı lisanı sahip olanlar, Hariciyeye girmek için ailelerinin ‘kartviziti’ (bağlantıları) önemli bir işlev görmekteydi.⁴¹ Hariciyenin, aynı zamanda dünyaya özellikle Avrupa’ya açılan bir pencere konumunda olması cezbedici özelliğini artırmaktaydı. Dolayısıyla orta sınıf aileler de çocuklarını Hariciyeye yönlendirme konusunda istekliydiler. Söz konusu durum Cumhuriyet dönemi için de geçerliydi. Dışişleri’ne girenler, Ali Tuysun’un ifadesiyle “*Bakanlık potasında, yurt içinde ve dışında harmanlanır ve ortaya çoğunlukla, diplomasimize saygınlık kazandıran özellikleri paylaşan bir memur tipi çıkar.*”⁴² Bakanlık potasına girdikten sonra diplomatların, kendi değerlerine yabancılaştığı eleştirisi bizzat diplomatlar tarafından da dile getirilmektedir.⁴³

³⁷ Oran (Edt.) *Türk Dış Politikası*, 67.

³⁸ Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/meslek-memurlari.tr.mfa>, (18 Ocak 2024).

³⁹ Yalım Eralp, *Perdeyi Aralar Bir Monşerin Hatıratı*. (İstanbul: Doğan Kitapevi, 2017) 12.

⁴⁰ Mehmet Ögütçü ve Uğur Ergun, *Bir Başkadır Diplomatların Dünyası*. (İstanbul: Destek Yayınları, 2021) 18-21.

⁴¹ Osmanlı hariciyesine meslek memurlarının nasıl alındığına dair örnek için bkz. E. Cemal Paker, *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Notları*. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001) 13.

⁴² Ali Tuysun, *Gönüllü Diplomat Dışişlerinde Kırk Yıl*. (İstanbul: Şenocak Yayınları, 2012) 20.

⁴³ Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, 74-75.

Diplomatların şatafatlı bir yaşam ve babadan oğula geçen bir ‘saltanat’ sürdürdükleri iddiasına karşılık Büyükelçi Kaya Türkmen şu sözlerle tepki göstermektedir: “Biz Hariciyede devlet terbiyesiyle yetiştik. Her hareketimize, her davranışımıza aldığımız devlet terbiyesi şekil verdi...”⁴⁴ Dışişlerinin, belli bir kesimin güdümünde olduğu, ilerleme sağlamak için belli bir cemiyete mensup olmak gibi iddialar diplomatların da gündeminde olmuştur. Bu da dışişlerine karşı bir ‘monşer’ algısının oluşmasına ve eleştirilmesine neden olmuştur.

Büyükelçi Hasan Göğüş de Dışişleri Bakanlığında oranları azalsa da aynı soyadı taşıyanların olduğunu bu da bazı kesimlerin hariciyecileri ‘monşer’ olmakla suçlamalarına neden olduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁵ Büyükelçi N. Hazar, İhsan Sabri Çağlayangil döneminde monşer söyleminin terk edildiğini iddia etmektedir. Adalet Partisi (AP) Milletvekilleri, Büyükelçilerin ve kariyer diplomatların ailelerinin belirli bir zümreye mensup oldukları yolunda kendisine şikâyetle bulunması üzerine Çağlayangil, Bakanlık Personel Genel Müdürünü çağırarak kendisinden tüm diplomatların babalarının meslekleri hakkında bir rapor istemiştir. Kendisine sunulan raporda Büyükelçi ve diplomatlarının çoğunluğunun babalarının sıradan insanlar olduğu ve tüm kesimleri temsil ettiğini, alınan meslek memurlarının liyakat ve yeteneklerine göre alındığı bilgisi verilmişti. Söz konusu bilgileri Partisinin parlamenterlerine ilettiğini ve o dönemde diplomatlara yönelik ‘monşer’ söyleminin nihayetlendiğini belirtmektedir.⁴⁶ Her ne kadar dönemin siyasetçileri ikna edilmiş gibi olsa da söz konusu söylem kullanılmaya devam edilmiş ve 1990’larda siyasetçiler meclisteki konuşmalarında da yer vermiştir.

Diplomat çocuklarının bir bölümünün hariciyeci olmaları, ebeveynlerinin kartviziti ile değil, ailelerinin ortamı ile ilgili bir durumdur. Çocukluklarından beri değişik coğrafyalarda eğitim alan ve iyi mekteplerde okuyan bu çocukların ebeveyn mesleğini seçmesi olağan bir durumdur.⁴⁷ Yetiştikleri ortam ve aldıkları eğitim, diğer diplomat adaylarına göre önemli bir avantaj sağlamaktadır. Bu hususun dile getirilmesinde bir kıskançlık durumunun dışı vurumu ile ‘monşer’ yaftasına neden olmaktadır.

Yabancı Evlilikler: Cumhuriyet Türkiye’inde her ne kadar Osmanlı Hariciye geleneği devam ettirilse de diplomatların yaşamlarına dair farklı düzenlemeler yapılmıştır. Mustafa Kemal (Atatürk) döneminde 40 Büyükelçi/Elçi’nin tamamı Türk ve Müslüman idi. Aynı şekilde eşlerin seçimine de büyük bir ihtimam gösterilmiştir. 1926 yılına kadar yabancı kadınlar ile evliliğe engel teşkil edecek herhangi bir mevzuat bulunmamaktaydı. Söz konusu kararın uygulanmasında Mustafa Kemal’in bakış açısı belirleyici faktör olmuştur. F. R. Atay’ın da ifade ettiği gibi Atatürk, yabancılar ile evlenmeye karşıydı.⁴⁸ 1926’da çıkarılan ilk memur kanununda yabancılar ile evlenmek memuriyete engel teşkil ettiği gibi olması durumunda memuriyetin sona ermesine neden olmaktadır. Özellikle Dışişleri ve askeriyedeki personelin yabancılar evlenmesi uzun yıllar menedilmiştir.⁴⁹ Osmanlı döneminde bazı Osmanlı diplomatlarının ve bürokratlarının yabancı kadınlar ile evlenmeleri ve evlilikleri sayesinde çeşitli görevlere gelmeleri tepkiyle karşılanmıştır. Gerek Osmanlı’dan kalan travma gerekse güvenlik gerekçesiyle Atatürk döneminde Hariciyecilerin yabancı kadınlar ile evlenmeleri yasaktı. Hem Osmanlı döneminde hem de 1970’lerden sonra diplomatların yabancı kadınlar ile evlenmeleri, Türk-İslam kültüründen uzaklaştıkları ve millî değerlere yabancılaştıkları eleştirileri kamuoyunda oluşmuştur. Bu da klişeleşmiş bir kavram olan monşerin gündeme gelmesine neden olmuştur.

Siyasetçilerin diplomatları bir handikap olarak görmesi: Siyasetçiler zaman zaman Dışişleri Bakanlığını, bir handikap olarak görmektedir. Bazen siyasî otorite, Hariciyenin dikkate getirdiği hususları otoriteye karşı bir “meydan okuma” olarak değerlendirmektedir. Örneğin geçmişte bir başbakanın kendisine karşı “çete direnci” gösteriyor diye Hariciyeyi hizaya getirmek için sert mizaçlı bir bakan atadığı da iddia edilmektedir.⁵⁰ Basında bürokratlar ve hariciyeciler monşer olarak nitelenirken onların amiri konumunda bulunan Dışişleri Bakanları “halktan bir kişi” olarak değerlendirilmekteydi.

⁴⁴ Kaya Türkmen, *Devlet Terbiyesi*. (İstanbul: Siyah Beyaz Yayınevi, 2023) 10, 225.

⁴⁵ Hasan Göğüş, *Zor Başkentlerde Diplomasi*. (İstanbul: Doğan Kitap, 2020) 13.

⁴⁶ Nurzen Amuran, “Monşer” söylemi nasıl durdu...”, (Çevrimiçi) <https://www.odatv4.com/yazarlar/nurzen-amuran/monser-soylemi-nasil-durdu--211313>, (17 Ağustos 2023).

⁴⁷ Toktamış Ateş, “Semih Günver” *Cumhuriyet*, (27 Ocak 2000); *Dışişleri Güncesi*, (Ocak 2000) 182-183.

⁴⁸ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*. (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2010).

⁴⁹ *Resmî Gazete*, Sayı:1127, (24 Şubat 1929) 1-2.

⁵⁰ Bozkurt Aran, “Dışişleri Mensubu Olmak”, *Kayıtdışı Anılar 20 Diplomat Anlatıyor*. (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2022) 103.

Örneğin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz hakkında çıkan haberde ‘monşer’lerden bunalınca memleketi Rize’ye giderek rakısını içtiği yazılmaktaydı.⁵¹

Diplomatlara karşı yapılan eleştirilerden biri de dış politikanın yürütülmesinde “millî” davranılmadığıdır. Örneğin Dışişleri Bakanlığı 1998 Malî Yılı Bütçesi görüşmeleri çerçevesinde Avrupa Birliği ile ilgili yapılan tartışmalarda 20 Aralık 1997 tarihinde Milletvekili Mehmet Sılay: “*Yıllardır Hariciyemizin monşerleri, dış politika denilince, daima Washington'dan, Moskova'dan Anadolu'ya bakmayı anladılar... Oysa millî dış politikamız, Asya'ya, İslam âlemine, Toroslardan ve Anadolu platolarından bakmayı gerektirir*” diyerek devamında “*Bu yenilgi, kuşkusuz, gayri millî Dışişlerinin, monşer, jakoben ve Ortodoks politikalarının bir sonucudur*” açıklaması tartışmaları beraberinde getirmişti. Söz konusu açıklamaya diğer siyasi parti sıralarında da tepkiye neden olmuştur. Ayrıca dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem de Dışişleri personeliyle övündüğünü “*kimsenin, öyle monşer diye, yok efendim jakoben diye, hele hele Truva atı diye bakmaya, onlardan öyle bahsetmeye hakkı yoktur*” diyerek tepki göstermişti.⁵² Siyasetçiler her ne kadar diplomatları bir engel gibi görse de dış politikanın belirlenmesinde hükümet doğrudan yetkilidir. Diplomatlar ise belirlenen politikanın yürütülmesinden sorumludur. Diğer taraftan diplomatlar hükümetin, mevcut politikasını benimsemezse bile yürütmekle mükelleftir.

Laiklik Algısı: Dışişleri Bakanlığının laiklik hassasiyeti zaman zaman Türk dış politikasının belirlenmesinde dahi öncelik kazanmıştır. Söz konusu ideolojik tutum, çok yönlü Türk dış politikasının önüne geçebilmiştir. Örneğin 1969 İslam Zirve Konferansı’na Türkiye’nin katılımı gündeme geldiğinde Türkiye’de laiklik tartışmasına yol açmıştır. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Dışişleri Bakanlığının da etkisiyle İslam Zirvesi Konferansı’na katılmanın laiklik ilkesi ile çeliştiği gerekçesiyle konferansa katılmamayı tercih etmişti. Büyükelçilerin Dışişlerinde yaptıkları toplantılarda konferans için yapılan davete “*olumsuz*” cevap verilmesi gerektiğini dile getirirken Dışişleri Bakanı Çağlayangil ise nüfusu %98’i Müslüman bir ülke olan Türkiye’de böyle bir davranışın içten tepkilere yol açacağını ifade etmişti. Konferansa bir gözlemci gönderilmesine dahi karşı çıkan Dışişleri yetkilileri, toplantıya katılmanın sakıncaları üzerinde ısrarla durmuştu. Sonunda Başbakan Demirel’in ağırlığını koyması ile “*toplantıya katılmak laikliğe aykırı değildir*” diyerek Dışişleri Bakanı Çağlayangil’in katılmasına karar verilmiştir.⁵³ Böylece Türkiye, Eylül 1969’daki İslam Zirve Konferansı’na Dışişleri Bakanı seviyesinde iştirak etti. Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay böyle bir toplantıya dahil olmanın Türkiye’deki laiklik ilkesi ile çeliştiğini ileri sürmesine rağmen, Demirel hükümeti çok boyutlu dış politikada kararlıydı. Fakat Osman Olcay’ın ifadesiyle çok boyutlu dış politika, gelecekte etkisi olmayacak faaliyetlerin, ekibi ve imkânları kısıtlı devletler için enerji israfı olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴

Büyükelçi Günver, meslek memurları hakkında yazdığı yazısında Türk diplomatının İslam dininin gereklerini yerine getirmekten kaçınmaması gerektiğini şu sözlerle belirtmektedir: “*Türk diplomatı dünyanın her köşesinde görev alabilir. Batı dünyasına uyabilmek için onların yaşam şartlarını bilen ve geleneklerine vakıf olan bir diplomat, örneğin bir cenaze merasimi dolayısıyla Hıristiyan kilisesinde yapılan bir ayine katıldığı gibi Müslüman bir ülkedeki Türk diplomatı, bir Cuma namazına davet edildiği zaman namaza katılabilmeli ve İslam’ın uygulamalarını da aksatmamalıdır. Devlet laiktir ama Müslüman bir ülkede, bir Türk diplomatının kişisel olarak İslam dininin gereklerini yerine getirmekten kaçınması da kabul edilemez*”.⁵⁵

Diplomatların laiklik tutumları ve açıklamaları nüfusunun önemli bir kısmını teşkil eden Müslüman Türkiye’de zaman zaman rahatsızlıklara ve eleştirilere de neden olmaktadır. Örneğin bir akademisyenin teokratik bir ülkede (İran’da) Besmele ile sözlerine başlaması dahi rahatsızlık yaratabilmektedir.⁵⁶

⁵¹ Cumhuriyet, (13 Haziran 1989), 9.

⁵² TBMM Tutanak Dergisi, Birleşim:32, Dönem: 20, Cilt:40, s.100-113. (20 Aralık 1997).

⁵³ Milliyet, (19 Eylül 1969), 1.

⁵⁴ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası*. (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2015) 128-129.

⁵⁵ Günver, “Dışişleri Meslek Memurluğu”, 741.

⁵⁶ Gazeteci Murat Bardakçı’nın aktardığına göre; UNESCO toplantısına katılmak için İran’a giden İlber Ortaylı’dan Türk diplomatların besmele çekmeden konuşmaya başlamasını rica ettiğini, İranlı yetkililerin ise bunun tam tersini istediğini, Ortaylı’nın da her iki tarafı kırmamak için konferansta Farsça besmele çekerek hem Türk hem İranlı diplomatları hoşnut ettiğini belirtmektedir. Ortaylı, Bismillâhırahmânırahîm ifadesini kullanmamak için, “*çünkü bizinkiler [Türk diplomatlar] kızıyor*;

Özellikle kariyer dışı büyükelçilerin buldukları ülkede yöresel kıyafetler giymesi Türk diplomatları tarafından laiklik ilkesine aykırı olarak görülebilmektedir. Söz konusu giyim, “*modern, laik Türkiye Cumhuriyeti*” ideolojisine aykırı olarak değerlendirilebilmektedir. Diğer taraftan kariyer büyükelçilerin eski Yunan kıyafetlerini giymesi ise diplomatlardan ziyade muhafazakâr kesimden tepkilere neden olmaktadır.⁵⁷

Bilgi paylaşımı konusundaki ketumiyeti: Dışişleri Bakanlığı'nın bilgi paylaşımı konusundaki ketumiyeti açısından Bakanlık Arşivinin yıllarca kapalı olması en önemli örneği teşkil etmektedir. Diplomatların, ‘devlet sırlarının’ ifşa olmaması için gösterdikleri hassasiyet akademik çevreler açısından da ciddi eleştirilere neden olmaktadır. Ekim 2022 tarihi itibarıyla 1919-1958 yılları arası 48 ülkeye ait 739.161 sayfa belge Devlet Arşivlerine devredilmiştir.⁵⁸ Kendi döneminde gizli ibareli olan fakat günümüzde gizliliği kalkan ve yabancı arşivlerde erişime açık olan belgeler, hâlihazırda okuyucu ve araştırmacıların erişimine açılmamıştır.⁵⁹ Dolayısıyla Dışişleri Bakanlığı Arşivi mevcut haliyle ‘yarı açık’ haldedir.

Dışişleri Arşivinin kapalı olmasının Türkiye'nin imajına da zarar verdiğini Halil İncılık da belirtmektedir. İncılık, Batı'da olumsuz Türk imajını düzeltmenin önemli enstrümanlarından biri de arşivler olduğunu, diploması tarihinin açıklığa kavuşması açısından arşivlerin tam açık olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁰ Arşivlerdeki gizlilik durumu, zaman zaman ilginç hadiseler de yol açmaktadır. Bir araştırmacı, Türk-Rus Avrasya İşbirliği Antlaşması'nın [2002] kopyası Türk Dışişleri Bakanlığında talep edince, ‘gizlidir’ yanıtı ile karşılaşmıştır. Diğer taraftan aynı araştırmacı, söz konusu antlaşma metnini, Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği'nden kolaylıkla temin edebilmiştir.⁶¹

Diplomatlar da arşivin önemine vurgu yapmasına rağmen önemli bir ilerleme kaydedildiği söylenemez. Büyükelçi Kemal Girgin de “*Bakanlığımız Arşivi diploması hayatında çok önemli yerini almalıdır. Belgesiz ve evveliyata hâkim olmadan, bazı geçmiş dosyalardan yararlanmadan birçok problemimizi çözmemiz mümkün değildir. Rakiplerimiz masaya daima bu bakımdan daha hazırlıklı gelerek bizleri zor duruma sokabilirler Kardak misali.*”⁶²

Dışişleri Arşivinin yıllarca kapalı kalmış olması gerek akademik dünyada gerekse diplomatların müzakerelerinde önemli bir eksiklik olarak ön plana çıkmıştır. Müzakerelerde “*dikiz aynası*”⁶³ işlevi gören arşiv belgelerinin erişime açık olmaması, Dışişleri Bakanlığı'na ve diplomatlara karşı eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Arşivin, zaman zaman yabancı akademisyenlere açılması fakat Türk akademisyenlere açılmaması da eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bakanlığın bazı yabancı akademisyenlere çeşitli konularda Türkiye'nin resmi tezleriyle örtüşen eserler yazdıkları için belgelerini açması, Hariciye Arşivini ‘millî’ olmaktan yoksun bırakan bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴ Sadece arşiv açısından değil günlük gelişmeler hakkında da bilgi vermekten imtina edilmektedir. Bu durum hakkında; dönemin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Namık Tan da Dışişlerinin, basın mensuplarına zaman zaman yardımcı olmadığını ve bilgi konusunda ketum davrandığını ifade ederek:

ben de Farsçasını okudum. Farsçasını söyleyince o da kızmadı, o da anlamadı.” dedi. Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=GjiT-ywxO4U>, (18 Ocak 2024).

⁵⁷ X, <https://twitter.com/halukilicak/status/1565777432392638465>; Servet Yanatma, "Uganda Büyükelçisi Yavuzalp'in tartışmalı kıyafetinin sebebi", (Çevrimiçi) <https://tr.euronewcom/2018/11/06/turk-buyukelcinin-tartismali-kiyafetinin-sebebi-ortaya-cikti>, 7 Kasım 2023; *Yeni Şafak*, (3.11.2018). Büyükelçi Yavuzalp, Cumhurbaşkanlığı kararı ile merkeze alınmıştır. Bkz. Resmî Gazete, Sayı:30601 (20 Kasım 2018).

⁵⁸ Dışişleri Bakanlığı, (Çevrimiçi) <http://diad.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligimiz-diplomatik-arshiv.tr.mfa>, (7 Kasım 2023). Hâlihazırda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Türk Diplomatik Arşivi olarak 70 ülkeye ait arşiv belgelerini erişime açmıştır. Fakat içerik açısından önemli eksiklikler barındırmaktadır.

⁵⁹ Örneğin 1943 yılında, İsmet İnönü ile W. Churchill'in gerçekleştirdiği Adana/Yenice görüşmelerine dair “çok gizli” belgeler İngiliz Arşivlerinde (The National Archives) erişime açık olmasına rağmen Türk Dışişleri Arşivi'nde kapalıdır. Evren Küçük, *Savaşta Diplomasi: Adana - Yenice Gizli Görüşmeleri*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2019.

⁶⁰ Halil İncılık, “Türk Diploması Tarihinin Sorunları”, *Doğu Batı Makaleler II*. (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008) 213.

⁶¹ Mustafa Budak, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar (1923-1945)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2, no. 1 (2004) 338.

⁶² Kemal Girgin, “Cumhuriyet Döneminde Dışişleri Örgütünün Gelişmesi”, *Çağdaş Türk Diploması: 200 Yıllık Süreç*. (Ankara: TTK Yayınları, 1999) 717.

⁶³ Göğüş, *Zor Başkentlerde Diplomasi*, 24.

⁶⁴ Engin Berber, *Türk Dış Politikası Çalışmaları*. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007) 31.

“biz kendi istediğimiz şeyi hep sakladık. Sürekli örtme, bilgiyi paylaşmama... Elbette ki bilginin paylaşılmayacak bölümü vardır. Bilgi 100 ise bunun belki 40'ı benim kurumumda paylaşılmaz” ifadesine yer vermiştir.⁶⁵

Diplomatların zaman zaman kendi vatandaşlarına ve kültürüne ilgisiz kalmaları: Dışişleri yurt içinde olumlu imaja sahip bir kurum olmadığı gibi diplomatların monşer oldukları kanısı, diplomatların tepeden bakan tavırlarıyla birleşince tepki çekmektedir. Diğer yandan, Hariciye ve Hariciyeciler önyargılarla suçlanan bir kurum olmuştur; genellikle, diplomasinin muvaffakiyeti değerlendirilirken, uluslararası konjonktür ve imkanlar hesaba katılmamaktadır. Diplomasinin önemli bir kısmı gizlilik taşıdığı için diplomatların kamuoyuna açıklama yapması hem güç hem de geleneklerinin dışındadır.⁶⁶ Fakat vatandaşların bireysel olarak yaşadıkları olumsuz durumlar sanki diplomatların genelini yansıtmış gibi bir algı da bulunmaktadır. Diğer taraftan ‘yukarıdan bakma’ anlayışı diplomatlar için âdeta özdeşleştirilmiştir. Örneğin Büyükelçi Nebil Batı için sınıf arkadaşı Ahmed Hâlid Yaşaroğlu şunları yazmıştı: “*Mercan İdâdîsi'ndeki talebeliğinden beri ciddiyeti ve çalışkanlığı ile tanınmıştı. Şeyh'ül-İslâm torunudur. Fatih'teki evinden mektebe uşakla ve sarı bir midilli atı üzerinde gelirdi. Daha o zaman arkadaşlarına şöyle yukarıdan bir bakışı vardı ki günün birinde hariciyeci olacağına delâlet ederdi. Nitekim oldu da*”.⁶⁷

Yaşanan münferit olaylar, zamanla tüm diplomatları suçlayacak şekilde eleştirilere neden olmuştur. Eleştirilerin bir diğer nedeni de kamuoyunda Dışişleri ve diplomatlar hakkında yeterince bilgi sahibi olunmaması ön yargıların oluşmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan diplomatların vatandaşlara yönelik tutumları gerek kamuoyunda gerekse diplomatlar tarafından zaman zaman eleştirilmektedir. Örneğin Londra’da görev yapan diplomat Haluk Afra birkaç yıl sonra Londra Büyükelçiliğini ziyaret edince çalışan personelin kendisine hiç de iyi muamelede bulunulmadığını ifade etmektedir. Devamında “*Vatandaşlar, diplomatların kendilerine iyi muamele etmediklerinden yakınır. Meslektaşlarına bu muameleyi yapanlar, vatandaşa neler yapmazlar ki?*”...şeklinde diplomatların kendi vatandaşına üstten bir bakışla baktığını belirtmektedir.⁶⁸ Devamında Düsseldorf Başkonsolosu olarak göreve başlayınca (1982-86 yılları arası) oradaki memurların vatandaşlara iyi davranmadığını şu sözlerle aktarmaktadır: “*Düsseldorf’a gittiğimde, ilk gün baktım pasaportla ilgili üç memur bir bankoya sıralanmışlar ve halka, ‘sen lazo gel, kürdo sen bekle’ gibi hiçbir nezakete uymayan bir tarzda hitap ediyorlar. Öğle tatilinde aldım karşıma onları, ‘siz nasıl vatandaşa lazo, kürdo, kara herif gibi tabirlerle hitap ederseniz?’ diye haşladım ve derhâl geri plana aldım.*”⁶⁹ Söz konusu muamele sadece Dışişleri ile vatandaş arasındaki ilişkiden ibaret değildi. Türkiye’nin genelinde devlet- vatandaş ilişkisi hemen hemen her kurumda sorun teşkil etmekteydi. İlerleyen süreçte devlet-vatandaş ilişkisi genel olarak düzelmeye başladı.

1970’li ve 1980’li yıllardaki muamele, 2000’li yıllarda da şikâyet konusu olmuştur. Nitekim 2000’li yıllarda ‘monşer’ ifadesi siyasetçilerin ifadeleri ile tekrar vücut buldu. 2006 yılında Başbakan R.T. Erdoğan’ın Berlin Büyükelçisi M. Ali İrtemiş’e yönelik ‘türbanlıların pasaport fotoğraflarına ilişkin’ çıkışı tartışılırken, bazı milletvekilleri de Avrupa’daki elçilerin “*monşer*” gibi yukarıdan baktıklarına dair şikâyetlerde bulunmaktaydı.⁷⁰

Kendini Yeterince Tanıtmama: Uzun bir geçmişe sahip olan diplomasi mesleği, fazla bilinmediğinden ve işleyişi hakkında da yeterince bilgi sahibi olunmadığından zaman zaman yanlış değerlendirilmektedir. Diplomasinin yapısı gereği genellikle sessiz, gürültü yaratmadan sonuç almaya dönük, sağladığı başarılarla uluorta övünmediği gibi daha çok arka kanalları kullanarak ortalıkta görünmemektir. Gerçekleştirilen faaliyetler ve başarıları kriptolara ve dosyalara gömülüdür. Diplomatların ne yaptıklarını, genelde sadece yakın çalıştıkları insanlar bilmekte ve kamuoyuna mal olmamaktadır. Çalışma yöntemleri biraz istihbarat servislerinin çalışmalarını andırmaktadır.⁷¹

⁶⁵ *Hürriyet*, (19 Nisan 2006); *Yeni Şafak*, (Çevrimiçi) https://www.yenisafak.com/gundem/biz-monser-degiliz-2719880.14_Kasim_2023.

⁶⁶ Oran, *Türk Dış Politikası*, 67.

⁶⁷ Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. (Ankara: Mars Matbaası, 1968) 1352.

⁶⁸ Haluk Afra, *Hariciyeciler Dedikoduyu Sever*. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999) 189-191.

⁶⁹ Afra, *Hariciyeciler Dedikoduyu Sever*, 214; Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), “Atama”, 30.11.1/622.50.5, 17.11.1986.

⁷⁰ *Milliyet*, (Çevrimiçi) <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakana-elciler-monser-sik-yeti-158500>, (29 Ağustos 2023).

⁷¹ Ögütçü- Ergun, *Bir Başkadır Diplomatların Dünyası*, 23.

Dışişleri Bakanlığı bazen çeşitli kesimler tarafından Türkiye'nin tanıtımını gerektiği gibi yapmadığı, sorunlarını layıkıyla yansıtamadığı eleştirisi yapılsa da durum görüldüğünden farklı arz etmektedir. Türkiye'deki kararlar ve durumlar, Dışişleri Bakanlığı tarafından uluslararası camiaya aynen değil, mümkün olduğunca ulusal çıkarlara göre değiştirilerek anlatılmaktadır.⁷² Fakat Dışişlerine yönelik olumsuz bir algının olduğunu diplomatlar da kabul etmektedir. Dönemin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Namık Tan, “*Biz monşer değiliz, ama bunu halka anlatmıyoruz... Bizi çok büyük bir kitle, klasik tabirle, 'elinde içki bardağı olan monşerler' olarak biliyor. Bunda onları hemen suçlamayı tercih ediyoruz ve 'biz öyle değiliz' diyoruz. Ama niçin bu böyle? Biz anlatmıyoruz bunları kimseye. Biz hep kendi içerimizde konuşuyoruz*” ifadesine yer vermişti. Tan, Dışişlerinin durumun farkında olduğunu fakat buna dair herhangi bir gayret göstermediğini de âdeta itiraf etmektedir. Diğer taraftan bunun müsebbibi olarak Türk eğitim modelinin eskiden “*düşünceyi özgürce söylemeyi kolay kılmadığını*” söyleyerek, “*Bu, insanlarımızın zaman içerisinde kendilerini ifade etmeleri konusunda ürkek yapıya kavuşmalarına neden olunmuş*” gerekçesi ile açıklamayı tercih etmektedir.⁷³ Türk eğitim sisteminin dolaylı veya doğrudan etkisi muhtemel olduğu kabul edilse dahi durumu tam anlamıyla açıklamamaktadır. Çünkü ilkokuldan itibaren yurtdışında veya Türkiye'deki yabancı okullarda eğitim gören diplomatlar da mevcuttur. Dolayısıyla bu durumu eğitim sisteminden çok Türkiye'nin siyasi durumu ve bunun diplomatlar üzerinden etkisi ile açıklamak mümkündür. Görevdeki diplomatlar, mevcut eleştirilere cevap verme gibi bir geleneğe sahip olmadığından ve kariyerleri açısından ‘olumsuz’ bir durumun ortaya çıkmaması için sessiz kalmayı tercih etmektedirler. Akademisyen ve hâlihazırda Büyükelçi Prof. Talip Küçükcan da Dışişlerinin halktan kopuk bir izlenim verdiğini ifade etmektedir. Büyükelçilerin halk arasına karışmadığı, dış politika konusunda vatandaşlar ile bilgi paylaşımı yapmadığını, hariciyenin farklı bir sınıfsal gruba aidiyet izlenimi verdiğini, kamuoyunun görüşlerine ehemmiyet verilmediğini iddia etmektedir.⁷⁴ Kamuoyunda Dışişleri Bakanlığının ve diplomatlarının fazla karşılık bulmamasının bir nedeni de Dışişleri Bakanlığının seçmeni olan bir bakanlık olmamasıdır. Vatandaşa yol, okul, hastane; memura, emekliye maaş artışı; çalışan kesime daha iyi toplu sözleşme koşulları gibi vaatlerde bulunma olanağından yoksundur.⁷⁵ Bu nedenle kamuoyundan uzak bir bakanlık olarak algılanmakta ve yapılan işlerden haberdar olmadığı için eleştirileri de beraberinde getirmektedir.

3. Çeşitli Perspektiflerden Hariciyeciler

Dışişlerini karakteristik bir bürokrat kurum yapan özelliklerden biri de, temel ilkelerinden birinin hükümete hizmet, devlete sadakat anlayışıdır. Demek oluyor ki, asıl sadakat devletidir, ama inanmasa bile hâlihazırdaki hükümetin siyasetini uygular ve her yönetime ihtisas görevini yerine getirir.⁷⁶ Bundan dolayı Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar çok sayıda Dışişleri Bakanı ve hükümet, değiştiği halde Dışişleri Müsteşarı (Kâtibi Umumi/Genel Sekreteri) çok az sayıda değişmiştir. Diplomatlarla çalışan ve onları yakından tanıyanlar, eski düşüncelerinin zamanla değiştiğini ve olayların anlatıldığı gibi olmadığını ifade etmektedirler.

Dışişleri mensupları, toplumla doğrudan bir ilişki kurmadığından (ihtiyaç da hissetmediğinden) ve haklarında fazla bir bilgiye sahip olunmadığından dolayı doğrudan suçlanan bir grubu oluşturmaktadır. Toktamış Ateş de buna değinerek “*gençliğimde, diplomatlarımız hakkında pek de hayırlı şeyler düşünmezdim. Onlar için kullanılan 'monşer' sıfatını uygun bulur ve asalak bir meslek grubu olduklarına inanırdım.*” Bu inanın oluşmasında okul hayatında “*savaşlarda kazandığımızı masa başında yitirdiğimizle*” ilgili bir düşünceden kaynaklandığını iddia etmektedir.⁷⁷

⁷² Oran, *Türk Dış Politikası*, 54-55.

⁷³ Hürriyet, (19 Nisan 2006); *Yeni Şafak*, (Çevrimiçi) <https://www.yenisafak.com/gundem/biz-monser-degiliz-2719880>, (14 Kasım 2023).

⁷⁴ Talip Küçükcan, "Monşer Değil Büyükelçi", (Çevrimiçi) <https://www.setav.org/monser-degil-buyukelci/> (8 Ağustos 2023).

⁷⁵ Tuygan, *Gönüllü Diplomat Dışişlerinde Kırk Yıl*, 34.

⁷⁶ Oran, *Türk Dış Politikası*, 61-62. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalemî'nde çalışan Selim Kunalalp'in ifade ettiği gibi katılmadığı düşünceler olduğu halde zaman zaman savunmak durumunda kalmıştır: “Kenan Evren, Almanya Dışişleri Bakanı Genscher'i kabul ediyordu... Evren'in 1982 Anayasası'nı savunmak için kullandığı ve katılmadığım ifadelerini titizlikle kâğıda döktüm. Bu görevin gereği idi. Meslek hayatımda birçok defa katılmadığım görüşleri savunmak durumunda kaldım.” Bkz. Selim Kunalalp, "Benim Tanıdığım Kenan Evren", *Açık Telgraf Büyükelçi Anıları*. (İstanbul: GİFGRF Yayınları, 2021) 125-126.

⁷⁷ Ateş, “Semih Günver”, 182-183.

Cumhurbaşkanlığı Özel Kalemde (1982-83) çalışan diplomat Selim Kunalp de Kenan Evren'in diplomatların çalışma disiplinini takdir ettiğini şu sözlerle değerlendirmektedir: “*bir sivilden beklemediği düzgünlükle yapılan bu işlerden dolayı takdirini kazandığını fark ettim.*”⁷⁸ Diplomatları tanıdıktan sonra olumlu izlenimler edinenler olduğu gibi olumsuz düşünceler edinen kişiler de bulunmaktadır. Bürokratik ve Dışişleri Bakanlığı yapmış olan İhsan Sabri Çağlayangil, Hariciyecilerin birbirlerini kuyusunu kazdıklarını bundan dolayı kendilerine bir saygının kalmadığını belirtmektedir. Çağlayangil'in sözlerini doğrulayan diplomatlar da bulunmaktadır. “*Hariciye ailesinde en çok eksikliği duyulan, meslektaşlar arasındaki dayanışmadır. Çekememezlik, kıskançlık, arkadaşını kötüleme dışişlerinde başka devlet dairelerinden daha yaygındır dersem abartmış olmam. Kişisel hırsların, rekabetlerin bu denli azgın olduğu bir topluluğa dışardakilerin saygı duymaması doğaldır. Nitekim 27 Mayıs'ta askeri yönetimin devlet dairelerinde yaptığı tasfiyeler sırasında Dışişleri Bakanlığı hallaç pamuğu gibi atılmıştır. Çünkü öteki bakanlıklarda, örneğin Maliyede, memurlar birbirine kenetlenir ve tasfiyeye karşı direnirken, Hariciyeden Millî Birlik Komitesine jurnaller yağmıştır.*”⁷⁹

Cumhuriyet'ten itibaren izlenen dış politika anlayışını zaman zaman eleştirenler, diplomatlar üzerinden de tenkitler yapmayı tercih etmektedirler. Pasif politika yürütmekle suçlanan Dışişlerinin izlenen dış politikayı “*monşer*” anlayışı ile yürüttüğü iddia edilmektedir. Örneğin Hasan Celal Güzel, Turgut Özal'ın; Atatürk ve İsmet İnönü dönemi diplomasisine göre davranmadığını “*monşerleri*” sevmediğini fakat zamanla diplomatlarla çalışınca onlarla iyi bir ilişki kurduğunu, diplomatların vatansever kişiler olduğunu ama tam onlara teslim olmadığını belirtmektedir.⁸⁰ Nitekim Özal, Dışişlerinin pasif olduğunu şu sözlerle eleştirmişti: “*Dışişleri Bakanlığı'nın görevi, Türkiye'nin durumunu ve çıkarlarını korumak... 'Bürokratlar, Statükocu' ki, biz başımızı çıkartırsak, bizi muhakkak vururlar. Onun için, etliye, sütliye karışmayalım... Dışişlerine göre, politika tespit edilirken, önce etrafi gözlemek geliyor... Herkes ne yapıyorsa, onun ortalamasını almak, en başarılı sayılıyor. Herkesin peşinden gitmek, akıllı olmak zannediliyor. İsmet İnönü'nün devrinden kalan korkunç temenni, bizim Dışişlerinin hâkim çizgisi...*”⁸¹ Özal, her ne kadar diplomatlar ile çalışmalarını sürdürse de önemli konularda danışmanları ile çalışmayı tercih etmiştir.

Siyasetçilerin zaman zaman diplomatlara karşı monşer ifadesini kullanması diplomatların tepkisine neden olmaktadır. Diplomatlar da tepki olarak “*neo monşer*” ifadesi ile kariyerdışı büyükelçi atamalarını eleştirmektedir. Milletvekili ve Büyükelçi Kamil Erozan, mecliste yaptığı konuşmada monşer diye hitap edilenlerin yerine, neo-monşerlerin istihdam edildiğini ifade etti.⁸² Bunun üzerine Milletvekili Salih Cora yaptığı konuşmada kariyerdışı büyükelçiler ile ilgili verilen öneriyi, Hariciyedeki “*monşer lobisinin*” bir uzantısı olarak görmüştür.⁸³ Siyasetçilerin sık sık monşer ifadesini kullanması kamuoyunda da âdeta benimsenen ve kullanılan bir kavrama yol açmıştır. Fakat kamuoyunda diplomatlara karşı ‘monşer’ kavramının kullanılması Hariciye camiasında ciddi rahatsızlık yaratmaktadır. Nitekim Diplomatlar, kendilerine ‘monşer’ ifadesi ile “*dışlama*”, “*başkalaştırma*”, “*yabancılaştırma*” gibi amaçlara yönelik kullanıldığını inanmaktadır.⁸⁴

Başbakan Erdoğan'ın “*monşer*” ifadesini ilk kullanması 2009 yılında İsviçre'de İsrail Cumhurbaşkanı Ş. Peres ile vuku bulan “*One Minute*” hadisesi sonrasında gerçekleşti. Konuşmasında emekli diplomatların diliyle konuşmadığını, diplomat kökenli bir kişi olmadığını, onların görevlerini bilmediğini ve bilmek istemediğine dair açıklama yaptı.⁸⁵ Benzer ifadeyi Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 2014 yılında “*Cumhurbaşkanı yol yapmaz*” diyen aday Ekmeleddin İhsanoğlu'nu eleştirirken kullandı.⁸⁶ Kamuoyunda da sık sık duyulmaya başlanan ‘monşer’ ifadesi TBMM’de de sıkça

⁷⁸ Kunalp, "Benim Tanıdığım Kenan Evren", 124.

⁷⁹ Dikerdem, *Hariciye Çarkı*, 173. 27 Mayıs döneminde Dışişleri için bkz. Hüseyin Sert, “*Yassioda*” Ve Ötesi 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin Türk Dışişleri Bakanlığına Etkisi” *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 9, no. 2 (2021) 361-386.

⁸⁰ *Yakın Dostlarının Diliyle Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak*, Editör E. Ertosun, (Ankara: TÖÜ Yayınları, 2015) 117.

⁸¹ Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*. (İstanbul: Anka Kitabevi, 2001) 120.

⁸² *TBMM Genel Kurul Tutanağı*, 27. Dönem 4. Yasama Yılı 3. Birleşim, (7 Ekim 2020).

⁸³ *TBMM Genel Kurul Tutanağı*, 27. Dönem 3. Yasama Yılı 62. Birleşim, (27 Şubat 2020).

⁸⁴ Bilge Cankorel, *Bir Dönem Biterken, Bir Diplomatın Seyir Defteri*. (İstanbul: Kırmızı Kedi, 2014) 326-328.

⁸⁵ Habertürk, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/yazarlar/serfiraz-ergun-2502/2215018-yalim-eralpten-mesleki-ifsatlar-ve-elestiriler-sefir-olmak>, (29 Ağustos 2023); Cnntürk, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/yasam/diger/erdogandan-attila-ilhana-monser-elestirisi>, (29 Ağustos 2023).

⁸⁶ Cnntürk, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/yasam/diger/erdogandan-attila-ilhana-monser-elestirisi>, 29 Ağustos 2023.

kullanılmaya başlandı. Nitekim 20 Aralık 1997-12 Ocak 2023 tarihleri arasında TBMM tutanaklarında milletvekilleri 80’den fazla ‘monşer’ ifadesini kullanmışlardır. Özellikle 2009’dan sonra tutanaklarda sık sık monşer ifadesine yer verilmiştir.⁸⁷ Dolayısıyla 2009 yılı monşer kavramının yoğun bir şekilde kullanımı için bir kırılma noktasıdır. Gerek siyasetçiler gerekse kamuoyunda gündelik dilde kullanılan, eski siyasi anlayışı eleştirmek için dile getirilen bir kavrama dönüşmüştür. Diğer taraftan AK Parti döneminde 2009 yılından itibaren çeşitli misyonlara kariyer dışı büyükelçiler atanmıştır.⁸⁸

Sonuç

Monşer kavramı, hali hazırda toplumun çeşitli kesimleri tarafından birbirine karşı kullanılan ve elitizmi ön plana çıkararak bir kavram haline gelmiştir. Osmanlı’dan itibaren ifade edilen bir kavram olan monşer, günümüzde özellikle kariyer diplomatlara karşı küçümseyici bir sözcük olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar kamuoyunda diplomatlara atfedilen bir kavram olsa da Türk Dil Kurumu Sözlüğünün monşer tanımı, diplomatlara atfedilen bir söz değildir. Monşer kavramı, zamanla siyasilerin ve kamuoyunun diplomatlara karşı kullandığı ve yakıştırdığı bir tanım olmuştur. 2000’li yıllardan itibaren monşer kavramı üst düzey yöneticiler tarafından sıkça kullanıldığı için kamuoyunda da karşılık bulmuştur.

Dışişleri Bakanlığının, kendini tanıtmaya veya bilgilendirme gibi kaygısı bulunmadığından kamuoyunda dış politikanın yapımında nasıl ve ne kadar etkili olduğu da muammasını korumaktadır. Diplomatlar ‘monşer’ yakıştırmaları yapılmasının nedenlerini şu şekilde açıklamak mümkündür; Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan olumsuz diplomat algısı (züppe, ecebiperest), kendi değerlerine yabancı oldukları iddiası (Batı özentisi), zaman zaman kendi vatandaşlarına ilgisiz kalmaları, tepeden bakma, kendini yeterince tanıtmama, laiklik anlayışı, gizli içerik olmadığı halde bilgi paylaşımı konusundaki ketumiyeti, Dışişleri mensuplarının çocuklarının (oran düşük olmasına rağmen) diplomatlık mesleğini sürdürmeleri ve bunun Dışişlerinde bir sınıfın ‘hâkimiyet’ alanı olarak kamuoyunda algılanması, diplomatların yabancılarla evlilikleri, siyasetçilerin kamuoyu nezdinde rakiplerini ‘öteki’ olarak göstererek Türk toplumunun değerlerine uzak bir kişilik inşa etmek istemeleri gibi faktörler etkili olmuştur.

Monşer kavramı ile ötekileştirilmeye çalışılan diplomatlar, bunun hakkaniyetli ve doğru bir yaklaşım olmadığını sık sık vurgulamaktadır. Fakat hâlihazırda diplomatlar da ironi bir kelime olarak monşer kavramına gerek konuşmalarında gerekse yazılarında yer vermektedir. Monşer ifadesinin iç kamuoyunda sık sık kullanımı dikkate alındığında bu ifadenin ilerleyen zamanlarda da kullanılacağını söylemek mümkündür.

Teşekkür Beyanı

Değerli eleştiri ve katkılarından dolayı Doç. Dr. Fırat Yıldız, Doç. Dr. Musa Kılıç, Prof. Dr. Mehmet Sait Dilek ve Dr. Öğr. Üyesi Murat Yılmaz’a teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani, (28 Ağustos 2023).

⁸⁸ Fırat Yıldız ve Evren Küçük, “Türk Dışişleri Bürokrasisinde Değişen Normlar: Kariyer dışı Büyükelçi Atamalarının Yasal Arka Planı”, *Amme İdaresi Dergisi* 55 no.2 (2022): 89-118.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
30.11.1/622.50.5, 17.11.1986.

2. Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

Adivar, Halide Edip. *Ateşten Gömlek*. İstanbul: Can Yayınları, 2013.

Adivar, Halide Edip. *Yeni Turan*, İstanbul: Can Yayınları, 2014.

Afra, Haluk. *Hariciyeciler Dedikoduyu Sever*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.

Ahmet Mithat Efendi. *Felâton Bey ile Râkım Efendi*. Çeviren G. Tunç ve E. Özgün, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2017.

Akşam (7 Şubat 1924; 15 Şubat 1924; 31 Mart 1924; 5 Nisan 1924).

Aran, Bozkurt. “Dışişleri Mensubu Olmak”, *Kayıtdışı Anılar 20 Diplomat Anlattıyor*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2022.

Atay, Falih Rıfkı. *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2010.

Ateş, Toktamış. “Semih Günver” *Cumhuriyet* (27 Ocak 2000)

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lugatı Yayınları, 2006.

Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2015.

Barlas, Mehmet. *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Anka Kitabevi, 2001.

Berber, Engin. *Türk Dış Politikası Çalışmaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Budak, Mustafa. “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar (1923-1945),” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2, no. 1, (2004): 267-340.

Cankorel, Bilge. *Bir Dönem Biterken, Bir Diplomatın Seyir Defteri*. İstanbul: Kırmızı kedi, 2014.

Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı Antolojisi. Hazırlayan Aziz Nesin, İstanbul: Akbaba Yayınları, 1973.

Çankaya, Ali. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. Ankara: Mars Matbaası, 1968.

Darende, Daver. *Diplomatın Not Defteri*. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008.

Dikerdem, Mahmut. *Hariciye Çarkı*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1989.

Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.

Eralp, Yalım. *Perdeyi Aralarken Bir Monşerin Hatıratı*. İstanbul: Doğan Kitapevi, 2017.

Girgin, Kemal. “Cumhuriyet Döneminde Dışişleri Örgütünün Gelişmesi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Göğüş, Hasan. *Zor Başkentlerde Diplomasi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2020.

Günver, Semih. “Dışişleri Meslek Memurluğu”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. Ankara: TTK Yayınları, 1999.

- İnalçık, Halil. “Türk Diploması Tarihinin Sorunları”, *Doğu Batı Makaleler II*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.
- Kennan, George F. “Diplomacy without Diplomats?” *Foreign Affairs* 76, no. 5 (1997): 198–212.
- Kuneralp, Selim. “Benim Tanıdığım Kenan Evren”, *Açık Telgraf Büyükelçi Anıları*. İstanbul: GİFGRF Yayınları, 2021.
- Küçük, Evren. *Savaşta Diploması: Adana - Yenice Gizli Görüşmeleri*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2019.
- Küçük, Evren. *Türkiye-İsveç İlişkileri (1914-1938)* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1993.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi Makaleler IV*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, Cilt:3, İnikad:42, (16 Şubat 1911).
- Moran, Berna. “Alafranga Züppeden Alafranga Haine”, *Birikim*, no. 27, (1977):1-17.
- Nesin, Aziz. *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez - Aziz Nesin'in Anıları*. İstanbul: Nesin Yayınevi, 2015.
- Nesin, Aziz. *Çuvala Doldurulmuş Kediler*. İstanbul: Nesin Yayınevi, 2020.
- Nesin, Aziz. *İnsanlar Uyanyor Öyküler*. İstanbul: Nesin Yayınevi, 2020.
- Nesin, Aziz. *Tatlı Betüş*. İstanbul: Nesin Yayınevi, 2005.
- Oran, Baskın (Edt.). *Türk Dış Politikası C.1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Ortaylı, İlber. “Batılılaşma Sorunu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 134-138.
- Öğütçü, Öğütçü ve Ergun, Uğur. *Bir Başkadır Diplomatların Dünyası*. İstanbul: Destek Yayınları, 2021.
- Paker, Esat Cemal. *Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Notları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.
- Recaizade Mahmut Ekrem. *Araba Sevdası*. Transkript H. Biltekin Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük. C.2, Ankara: Arıkan Yayınevi, (t.y.).
- Resmî Gazete, Sayı:1127, (24 Şubat 1929) 1-2.
- Safa, Peyami. “Sanatın Vatani”, Cumhuriyet, (13 Temmuz 1939).
- Sert, Hüseyin. “Yassıoda ve Ötesi: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin Türk Dışişleri Bakanlığına Etkisi” *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 9, no. 2 (2021): 361-386.
- Sert, Hüseyin. *Memory of an Institution: The Turkish Ministry of Foreign Affairs and Turkish Diplomats in the 1960-1980 Period*, Boğaziçi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Sert, Hüseyin. “İki Darbe Arasında: 1960-1980 Döneminde Genel Özellikleriyle Türk Dışişleri Bakanlığı”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, no. 41 (Haziran 2022): 31-75.

- Seyfettin, Ömer. *Ashab-ı Kehfimiz*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017.
- Sofer, Sasson. "The diplomat as a stranger", *Diplomacy and Statecraft* 8, no. 3 (1997): 179-186.
- Soysal, Mümtaz. "Hacıağalar ve Monşerlik", *Milliyet* (20 Haziran 1978).
- Söylemezoğlu, Galip Kemal. *Hariciye Hizmetinde 30 Sene*, C: IV, İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.
- Tahir, Kemal. *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2005.
- TBMM Genel Kurul Tutanağı. 27. Dönem 4. Yasama Yılı 3. Birleşim, 7 Ekim 2020.
- TBMM Tutanak Dergisi. Birleşim:32, Dönem: 20, Cilt:40, 20 Aralık 1997.
- The Redhouse Turkish-English Dictionary*. İstanbul: Sev yayınları, 2004.
- Tovan, Mehmet Bahaettin. *Yeni Türkçe Lügat*, haz. A. Hayber, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Tuygan, Ali. *Gönüllü Diplomat Dışişlerinde Kırk Yıl*. İstanbul: Şenocak Yayınları, 2012.
- Türkmen, Kaya. *Devlet Terbiyesi*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınevi, 2023.
- Yakın Dostlarının Diliyle Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak*, Edt. Erkan Ertosun, Ankara: TÖÜ Yayınları, 2015.
- Yaldız Fırat, Küçük Evren. Türk Dışişleri Bürokrasisinde Değişen Normlar: Kariyerdışı Büyükelçi Atamalarının Yasal Arka Planı. *Amme İdaresi Dergisi* 55, no.2 (2022): 89-118.

3. İnternet Kaynakları

- Cnntürk, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/yasam/diger/erdogandan-attila-ilhana-monser-elistirisi>, (29 Ağustos 2023).
- Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>, (17 Ağustos 2023).
- Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/meslek-memurlari.tr.mfa>, (18 Ocak 2024).
- Euronews, <https://tr.euronewcom/2018/11/06/turk-buyukelcinin-tartismali-kiyafetinin-sebebi-ortaya-cikti,%> (20 Kasım 2023)
- Habertürk, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/yazarlar/serfiraz-ergun-2502/2215018-yalim-eralpten-mesleki-ifsaatlar-ve-elestiriler-sefir-olmak>, (29 Ağustos 2023).
- Hürriyet, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/medya-diplomaside-devlet-disinda-en-onemli-aktor-4279731>, (11 Kasım 2023).
- Küçükcan, Talip, "Monşer Değil Büyükelçi", (Çevrimiçi), <https://www.setav.org/monser-degil-buyukelci/>, (8 Ağustos 2023).
- Milliyet*, (Çevrimiçi) <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/basbakana-elciler-monser-sik-yeti-158500>, (29 Ağustos 2023).
- Nurzen Amuran. "Monşer" söylemi nasıl durdu...", (Çevrimiçi) <https://www.odatv4.com/yazarlar/nurzen-amuran/monser-soylemi-nasil-durdu--211313>, (17 Ağustos 2023).

TBMM Tutanak Dergisi, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani, (28 Ağustos 2023).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-273919/erzurum-agzi.html>, (3 Mart 2024).

TDK Sözlük, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/>, (1 Ağustos 2023).

Yeni Akit, (çevrimiçi) <https://www.yeniakit.com.tr/haber/baskonsolostan-ramazan-ayinda-milletin-degerlerine-buyuk-saygisizlik-777711.html>, (16 Kasım 2023).

Yeni Şafak, (Çevrimiçi) <https://www.yenisafak.com/gundem/biz-monser-degiliz-2719880>, (14 Kasım 2023).

Youtube, "Hariciyeci Olmak-Söyleşi ", (çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=glCVKf7wuGA&t=5385s>, (16 Kasım 2023).

Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=GjiT-ywxQ4U>, (18 Ocak 2024)

Summary

Reactions to the West in Turkey can be understood through both concepts and ideological groups. Especially after the Tanzimat period, Ottoman intellectuals began to criticize the West. This situation can be seen in the works of that time. During the Tanzimat period, with Westernization, the concept of Mon cher began to be used. Particularly influenced by the French language, it was used as an exclamation meaning "my dear, my friend."

This study aims to answer the question of how the Mon cher concept was transformed from the 19th century to the 2000s, using the method of qualitative content analysis. Although the expression "Mon cher" has been a concept used since the 19th century, it has not been included in dictionaries for many years and no research has been done on it. Mon cher, a concept used both by writers of the Tanzimat period and in official documents, was used as a form of address. Over time, the concept used for European imitators became a concept attributed to Turkish diplomats during the Cold War. Scholarly research on both Turkish diplomacy and diplomacy remains limited. No analysis of Mon cher's concept and the point of view of Turkish diplomats has been carried out. However, there are studies that mention this in a few sentences in works or memoirs. Especially the writers of the Tanzimat period used it as a French rhetorical word in their novels and short stories. The concept of "Mon cher", which continued to be used during the Republic period, was used as a rhetorical word rather than as an extreme Westernization. The term "snob" was used to denote extreme Westernization. Characterized as snobbish, this group was described as completely alienated from Turkish-Islamic traditions and out of touch with its roots.

The purpose of this study is to research the concept of "Mon cher" used from the Empire to the present day. In the literature of history and political science, the view of diplomats has been discussed from a superficial point of view, but the reasons for this have not been emphasized. The research under review is intended to make an academic contribution to the transformation of the concept of "Mon cher".

Although this concept has been used since the Tanzimat period, over time it has become a derogatory expression towards Turkish diplomats. During the transition from the Ottoman Empire to the Republic, the expression "ecnebiperest" (means foreigner) was used, especially towards Ottoman diplomats, and over time it was replaced by the expression "mon cher". This study claims that the concept of "mon cher" is a concept that has become famous today and has replaced the word dandy over time.

The reasons why diplomats are called "Mon chers" can be explained as follows: Negative perception of diplomats inherited from the Ottoman Empire (snob, foreigner), the assertion that they are alien to their own values (Western wannabe), sometimes indifference towards their citizens, condescending attitude towards their citizens, insufficient self-promotion, secularism, mentality, restraint in sharing information, even if it is not classified, the fact that the children of employees of the Ministry of Foreign Affairs continue to work as diplomats (although the percentage is low) and this is

perceived by the public as an area of "dominance" of the class in Ministry of Foreign Affairs, marriages of diplomats with foreigners, politicians' portrayal of their rivals as "others" in the eyes of the public. Factors such as their desire to build an identity that is far from the values of Turkish society were effective.

Mon cher's concept eventually became the definition that politicians and the public ascribe to diplomats. Since the 2000s, the Mon cher concept has been widely used by senior managers and has received public response. Diplomats believe that the term "Mon cher" is used for purposes such as "exclusion", "differentiation" and "alienation". Diplomats who try to marginalize Mon cher's concept often emphasize that this is an unfair and incorrect approach.

The first part of the study will look at the meaning in which the concept "Mon cher" is used and how it became a famous concept. The second part will examine the question of why the concept of Mon cher was attributed to diplomats. The final section will evaluate different perspectives on diplomats.

1908 İstanbul'unda Bir Cinayet Vakası*

Mehmet Salih Erkek**

Araştırma Makalesi

** Sorumlu Yazar,
Doç. Dr., Uşak Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü,
Uşak/TÜRKİYE
salih.erkek@usak.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1508-1803

Geliş: 09 Ocak 2024
Kabul: 04 Nisan 2024
Yayın: 10 Mayıs 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

II. Meşrutiyetin ilanından yaklaşık iki buçuk ay sonra İstanbul'da bir bavul içerisinde Nahiye Eski Müdürlerinden Bağdatlı Ahmed Hamdi Efendi'nin cesedi parçalara ayrılmış bir şekilde bulunmuştur. Vezirhanı'nda bir odada beraber kaldıkları Medinelî Taha isiminde bir kişi tarafından öldürülen Ahmed Hamdi Bey'e ait ceset Taha ve arkadaşı Mehmed tarafından parçalanmış ve ceset bir bavula koyularak Vezirhanı'ndan çıkartılmıştır. Yakalanmamak ve dikkat çekmemek için İhsan adlı meczup bir çocuğa taşıttırılan bavul polis müdürlerinden Fuat Bey'in dikkatini çekmiş, bavulda çalıntı eşya olduğunu düşünen Fuat Bey bavulu incelemiş, bavulun içerisinden kasıklarından altı olmayan bir ceset çıkmıştır. Önce suçlulardan Mehmed, ardından da Taha yakalanmış, bunun üzerine soruşturma derinleştirilmiş, cinayet mahallinde arama yapılmış, yürütülen tahkikat ve yargılama sonucunda suçluların idam edilmelerine karar verilmiştir. Bu makalede İstanbul'da hunharca işlenen bu cinayet dönemin gazeteleri ve Osmanlı arşivindeki belgeler kullanılarak incelenecek, olayın nedeni, gelişimi, tahkikat süreci ve cezası bağlamında masaya yatırılmış ve olay Osmanlı suç tarihi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İstanbul, Suç, Cinayet, İdam

A Case of Murder in 1908 İstanbul

Research Article

** Responsible Author,
Assoc Prof. Dr., Uşak University,
Faculty of Humanities and Social
Sciences, Department of History,
Uşak, TURKIYE
salih.erkek@usak.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1508-1803

Received: 09 January 2024
Accepted: 04 April 2024
Published: 10 May 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

Approximately two and a half months after the proclamation of the Constitutional Monarchy II, the body of Ahmed Hamdi Efendi of Baghdad, a former Director of the Nahiye, was found in a suitcase in İstanbul, dismembered. The body of Mr. Ahmed Hamdi, who had been murdered by a man named Taha from Medina, with whom he had stayed in a room in Vezirhanı, was dismembered by Taha and his friend Mehmed, and the body was put in a suitcase and taken out of Vezirhanı. The suitcase, which was made to be carried by a crayz boy named İhsan in order not to be caught and not to attract attention, attracted the attention of Fuat Bey, one of the police directors. Fuat Bey, who thought that the suitcase contained stolen goods, examined the suitcase, and found a corpse with nothing below the groin. Firstly, Mehmed and then Taha were arrested, the investigation was deepened, the scene of the murder was searched, and as a result of the investigation and trial, it was decided that the criminals would be executed. In this article, this brutal murder committed in İstanbul will be analyzed by using the newspapers and the documents in the Ottoman archive, the cause, development, investigation process and punishment of the incident will be discussed in the context of the incident and the incident will be evaluated in terms of Ottoman crime history.

Keywords: Second Constitutional Monarchy, İstanbul, Crime, Murder, Execution

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

*Bilgi:

Bu makale 3-5 Mayıs 2019'da düzenlenen VII. Osmanlı İstanbul'u Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

*Acknowledgment:

This article is an expanded and revised version of the paper presented at the VII. Symposium on Ottoman İstanbul held on 3-5 May 2019.

Atıf - Cite: Erkek, M. S. 1908 İstanbul'unda Bir Cinayet Vakası. *History Studies* 16, no. 2 (2024): 245-259.

Giriş

Küreselleşen dünyada birçok kavramın ve yaklaşımın yeniden gözden geçirildiği muhakkaktır. Özellikle son on yıllarda bilimlerin tasnifi, içeriği ve bu bilimlerden beklentiler toplumların isteklerine ve beklentilerine göre düzenlenmiştir. Bilimlerin salt bilim için mi yoksa toplum için mi yapıldığı sorunsalı gündemi daha fazla meşgul etmeye başlamış ve yeni kuşakların ve gelişen teknolojinin etkisiyle kazanan ikinci seçenek olmuştur. Bu durum beraberinde bilimlerin ve bu bilim dallarında ürün veren bilim insanlarının çalışma konularında, bu konuları ele alış biçimlerinde ve ürünlerini sundukları mecralarda köklü değişimler yaşanmasını getirmiştir. Aslına bakılırsa tarih bilimi özelinde 1929 yılında Annales tarihçilerinin başlattıkları ve giderek artan bir şekilde devam ederek günümüze kadar uzanan siyaset ve devlet odaklı tarihyazımının terk edilerek yerine sosyal ve ekonomik konuları ikame eden anlayışta da bir takım değişiklikler olmuş tarihçiler daha mikro ölçekli olaylarla ilgilenmeye başlamışlardır. 1960'lardan sonra tarihsel süreç içerisinde var olmuş olan küçük insanların ve onların hikâyelerinin de değer kazanmaya başladığı görülmekteydi ki tarihin artık sıradan insanların yaşadığı şekilde gündelik yaşama dönmesi hızlanmıştı. Fernand Braudel'in gündelik yaşam tarihi olarak 1960'larda Gündelik Yaşamın Yapıları başlığı altında sunduğu bu bakış açısı tarihçiliğe yeni bir soluk getirmekteydi. 1960'lardan önce Almanya'da bile gündelik yaşamı konu edinen çalışmalara çok az rastlanılması şaşırtıcı değildir ve ancak bu tarihlerden sonra elit tabaka içerisinde olmayan kesimden insanlar da tarihçilerin ufkuna girmiştir.¹ Almanya'da 1980'lerde kesin kavramsal ve analitik kuramları öngören sosyal bilimlerden yana olanlar ile gündelik yaşam tarihini önceleyenler arasında hararetli tartışmalar baş göstermiştir.²

Birey odaklı tarihçiliğin önemli temsilcilerinden olan Alman tarihçi Hans Medick, mikro tarihe atıfta bulunarak "küçük güzeldir" anlayışının asla büyük bağlamdan kopartılmış ve anekdotlarla dolu bir tarih olmayacağını iddia ederken mikro tarihin İtalyan temsilcilerinin kastettikleriyle benzer noktalarda birleşiyordu. 2000'li yıllardan itibaren iktidarların hâkim bakış açısıyla kaleme aldıkları belgeye dayalı tarihçilik yerini yavaş yavaş sözlü ve yerel tarihe bırakmış ve çok belge kullanmak yerine olaya odaklı, toplumsal etkiye endeksli bir tarihçilik popüler olmaya başlamıştır.

Bu makalenin inceleme konusu olan ve İstanbul'da gerçekleşmiş olan cinayet vakası da sıradan insanların hikâyesi olması dolayısıyla bir mikro tarih çalışması olarak kabul edilebilir. Olayın tarafları, gerçekleşmesi, aydınlatılması, gerçekleştiği zaman ve mekân açısından değerlendirildiğinde İmparatorluk başkentinin sancılı günler geçirdiği bir dönemde bu cinayetin toplumsal etkisi ve algılanışının farklı reaksiyonlara sebep olduğu görülmektedir.

II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra İstanbul'da Asayiş ve Suç

İnsan ve toplum davranışlarının savaşlar, isyanlar, kıtlıklar, salgınlar, doğal afetler, devrimler ve benzeri olağanüstü dönemlerde nasıl şekillendiği sosyologların olduğu kadar tarihçilerin de üzerinde durdukları konulardandır. Bu türden sarsıcı etki oluşturan dönemlerde insanların çok farklı davranışlar sergiledikleri aşikardır. Bu olağanüstü dönemlerde devlet otoritesinin kaybolduğu veya azaldığı, insanların sosyolojik, ekonomik ve psikolojik olarak etkilendiği ve çaresiz kaldığı zamanlarda asayişin bozulduğu ve suç oranlarında artışlar yaşandığı müşahade edilmektedir. Felson ve Clarke'nin suç üzerine çalışırken ortaya attıkları "fırsat hırsız doğurur" tezi buhran ve kaos zamanlarında sadece hırsızlık özelinde değil tüm suç çeşitlerinde yükselme trendinin izlenmesini olanaklı kılar.³

23-31 Ağustos 2005 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney Kıyılarını vuran ve 1392 kişinin hayatını kaybettiği Katrina Kasırgası sonrasında yaşanan suçları konu edinen bir araştırma afet sonrasında tahliye edilenlerin yeni yerleştikleri yerlerde suç çeşitlerinden cinayet ve taksirle adam öldürmede %13, soygun olaylarında %3 ve motorlu araç hırsızlığında %4,1 artış görüldüğü, yine tahliye edilenlerin yerleştirildiği Houston'da cinayet oranlarında %27, saldırı vakalarında %28, yasadışı silah bulundurma %32 ve kundaklama vakalarında %41 oranında artış yaşandığı sonucunu ortaya

¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005) 4.

² Georg G. Iggers, *Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Çeviren Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000) 106.

³ Marcus Felson & Ronald V. Clarke, "Opportunity Makes the Thief. Practical theory for crime prevention", *Policing and Reducing Crime Unit*, Police Research Series, IV, (1998).

koymuştur.⁴ Ülkemizde yaşanan 17 Ağustos 1999 Marmara, 23 Ekim 2011 Van ve 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremlerinden sonra gerçekleşen hırsızlık ve yağma olayları yazılı ve görsel basında uzun süre yer almıştır. Doğal afetlerde olduğu gibi devrimler döneminde oluşan boşlukta da asayiş sorunlarının yaşandığı görülmektedir. Şubat 1917’de Rusya’da gerçekleşen devrimden sonra devletin içerisine düştüğü kaos ortamında suç oranlarında görülen artış bu duruma örnek olacak niteliktedir. Nisan-Ekim 1917 arasında Petrograd’da 6242 hırsızlık olayı yaşanırken, Mart-Ekim 1917 periyodunda 164 soygun, 163 cinayet gerçekleşmiş ve yapılan çalışmalar bu olayların devrim öncesindeki dönemden çok daha fazla olduğunu ortaya koyulmuştur.⁵

Peki II. Meşrutiyet’in ilanı İstanbul asayişini ne yönde etkiledi? Elbette ki 1908 İnkılabı devlet ve toplum açısından bir geçiş dönemi olduğu için özellikle imparatorluğun başkenti ve en kozmopolit kenti olan İstanbul’da bir takım asayiş problemleri doğurmuştur. *Tanin* başyazarı olan Hüseyin Cahit Bey, Meşrutiyetin getirdiği sevinç ve umut ortamında ortaya çıkan boşluk nedeniyle hükümetin ve zabtiyenin nasıl etkisiz kaldığından anılarında bahsetmektedir.⁶ Hükümetin ve polisin etkisiz kalmasındaki etkenlerden birisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin desteği ve teşviğiyle çıkartılan “aff-ı umumi” idi. Hamidiye Rejimine karşı girişilen hareket başarıya kavuşur kavuşmaz İttihat ve Terakki siyasi suçluların affedildiğini ilan etmişti. II. Abdülhamid döneminde çoğu İttihatçı olma suçlamasıyla çeşitli hapisanelerde bulunan siyasi suçluların affedilmesi üzerine toplumsal baskılar artmış ve affın kapsamının genişletilmesi gündeme gelmiştir. İttihat ve Terakki ileri gelenleri yeni dönemin bir lütfu olarak ve belki de halkın desteğini ve sempatisini kazanmak için 28 Temmuz 1908’de adi suçları da kapsayan bir genel af ilan edilmesini sağlamıştır.⁷ Kiş’in II. Meşrutiyetin üç ay öncesi ile üç ay sonrasını kapsayan altı aylık sürede İstanbul gazetelerine yansıyan adi suçlar üzerine yaptığı çalışmasında Aff-ı Umuminin ilanından sonra adi suçlarda beklendiği üzere bir artış olmadığını ortaya koymasına oldukça ilginçtir. Kiş, Meşrutiyetin ilanından sonra yaşanan asayiş probleminin af ilanı ile bağlantılı olmadığını bunun dönemin genel bir özelliği olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁸ Bununla birlikte Temmuz 1908’i izleyen aylarda başkentin havasına işlemiş olan kargaşa, takip eden aylarda da devam etmiş ve oluşan boşluktan yararlanmak isteyen kişilerin harekete geçmelerini sağlamıştır. Örneğin şehrin henüz meşrutiyete geçiş rehabetini üstünden atmadığı ve kargaşanın devam ettiği 17 Ağustos 1908’de Şişli-Beşiktaş arasında Alman tüccar Rosban’ın eşi ve baldızına Yıldız Sarayı Muhafız Kıtası Ertuğrul Alayına mensup askerlerce tecavüz edilmesi şehirde oldukça ses getirmiş bir olaydır.⁹ Güpegündüz hem de devlete bağlı askerler tarafından bir yabancıya karşı girişilen bu hareket Almanya ile diplomatik bir kriz çıkartmaya adaydı. Alman Sefaretinin devreye girmesi ile failerin kısa sürede yakalanıp yargılanmaları olayın daha fazla büyümesini engellemiştir ama olay İstanbul’daki asayiş zafiyetini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

İstanbul 1908 yılının Ekim ayına çok büyük krizlerle girdi. Yaşanan bu krizler şehrin asayişini de olumsuz yönde etkiledi. 5 Ekim’de Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Avusturya’nın Bosna’yı ilhak kararından iki gün sonra 7 Ekim akşamı birisi Avrupa yakasında diğeri Anadolu yakasında olmak üzere Meşrutiyet aleyhtarı iki olay meydana geldi. Osmanlı toplumunun kendine has bir davranış modeli içerisine girdiği Ramazan ayı 1908’in 27 Eylül’ün de başlamıştı. Bu uhrevi havanın oluşturduğu ruh haliyle 7 Ekim Çarşamba akşamı Fatih Semtindeki Halıcılar Camii’nin imamı Kör Ali Fatih Camiinde vaaz vermiş ve vaazında meşrutî sisteme ve anayasaya düşmanca ifadeler kullanmıştır. İnsanları etrafına toplayan Kör Ali sarık yapmaları için yanındakilere kumaş dağıtmış ve yeşil bayrağı dalgalandırarak “Allah’ını seven arkamızdan gelsin” diyerek etrafında toplananlarla birlikte önce Beyazıt’a, ardından Karaköy Köprüsünü geçerek Haliç’e varmıştır. Yıldız Sarayı’na doğru hareket eden grup Padişah’ı

⁴ Andrew Hussey&A. Nikolsko-Rzhevskyy&I. Sofia Pacurar, “Crime Spillovers and Hurricane Katrina”, 2011, 1-44.https://www.researchgate.net/publication/229048183_Crime_Spillovers_and_Hurricane_Katrina, son güncelleme 2 Ocak 2024.

⁵ Tsuyashi Hasegava, *Crime and Punishment in The Russian Revolution*, (Harvard: The Belknap Press, 2017) 47, 50-51.

⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, (İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2000) 52.

⁷ Taner Aslan, “II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları”, *Gazi Akademik Bakış* 3, no. 5 (2009): 42.

⁸ Gonca Kiş, “1908 Aff-ı Umuminin İstanbul Asayişine Etkileri (İstanbul Gazetelerine Göre)”, (yüksek lisans tezi, Uşak Üniversitesi, 2014) 164.

⁹ Necmettin Alkan, “1908 İhtilali İstanbul’unda Bir Asayiş Olayı: Alman Tüccar ve Ailesinin Başına Gelenler”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkivalık ve Terör*, Editör Osman Köse, (Samsun: Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2009) 221-224.

görmek istemiştir.¹⁰ Olayın şahitlerinden olan Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey bundan sonraki yaşananları; *"Eylülün yirmi dördünde (Ekim 1908 çarşamba) ve Ramazan-ı Şerifin on birine müsadif olan çarşamba günü saat on raddelerinde Efendimiz beni çağırarak 'Birçok Fatih hocaları Saray-ı Hümayun pişgâhına gelmişler. Mutlak beni görmek istiyorlarmış. Başmabeyinci Nuri Paşa geldi, söyledi, bir kere de sen gör' buyurdular. Sarayın kapısı önüne çıktım; arakiyyenin üstüne bir sarık sarmış, göğsü bağı açık pejmürde kıyafetli, şaşı gözli, meczub tavırlı bir adamın koltuğuna iki kişi girmiş ve etrafına da ellerinde bayraklar kırk elli kadar adam toplanmış, seyirci olarak bir çok halkın da bunlara takılarak gelmiş olduğunu gördüm. Bertakrib bunların yanlarına sokuldum. Yakından tetkik ettim. Hoca Ali Efendi namında olan bu adam, 'Meyhaneler kapanmalı, resim çıkarmak men' olunmalı, İslam kadınları sokaklara çıkamamalı' diyor idi. Ali Efendinin koltuğunda bulunan genç bir adama hoca efendinin ne istediğini sordum. 'Kanun-i Esasi-yi istemiyoruz' dedi. Hemen avdet ederek. 'Efendimiz pek çok kalabalık varsa da bunlar ulemadan ve talebeden olmayıp sokaklarda bulunan işsiz güçsüz bir takım adamlardır.'" şeklinde anlatmaktadır.¹¹ Göstericilerin "meclis-i istemeyiz, çoban isteriz" sözlerine karşılık Padişahın pencereden göstericilere teskin edici sözler söylemesi üzerine sarayın önünden ayrılan göstericiler hınçlarını alamamışlar ve Şeyhülislamın arabasının camlarını kırmış¹² ve yolda karşılaştıkları Kamil Paşa aleyhine de gösteride bulunmuşlardır.¹³ Kör Ali bir gün sonra polis tarafından tutuklanmış ve önce Manastır ardından da Gevgili'ye sürgün edilmiştir.¹⁴*

Aynı gün Üsküdar'da Yeni Cami imam vekili Abdülkadir teravih namazından sonra verdiği vaazda yeni düzende bidatların arttığını ve inançlarda zayıflama olduğunu ileri sürerek cemaati kendisini izleyeceklerine yemin ettirip peşine takarak karagöz ve tiyatro salonlarını basmış, perde ve sahneleri tahrip etmişti. Polis olayı bastırarak Abdülkadir ile dört arkadaşını tutuklamıştır.¹⁵ Sanki aynı anda Meşrutiyete muhalif olan kesimlere harekete geçirmek için gizli bir el düğümüne basmış gibi şehrin farklı bölgelerinde de benzer tepkiler yükselmeye başlamıştır. Ayasofya Meydanına Şeyhülislamla alay eden, dine aykırı görüşlerin temsilcisi olan Şeyhülislamı öldürmeye çağıran pankartlar asılmıştı.¹⁶ Aynı günlerde Müslüman kadınlara yeni rejimden aldıkları güçle tesettüre riayet etmedikleri ve sokaklarda dolaştıkları için saldırılar gerçekleştirildi.¹⁷ Bu olaylar İstanbul'da asayiş noktasındaki zaafiyetin en güzel örnekleri olarak gösterilebilir. İnsanlarda otoritenin azaldığı veya kaybolduğu anlarda ortaya çıkan kural tanımama ve suç işleme isteği, fırsat oluştuğunda harekete geçmekte daha cesur davranmalarına neden olmuştur. Ancak şehrin genel havası Kör Ali ve Karagöz Olayları ile daha gergin bir hale bürünmüştür denilebilir.

1908 İstanbul'unda Bir Cinayet Vakası

II. Meşrutiyet'i takip eden ilk aylarda İstanbul'da gerçekleşen asayiş olayları Meşrutiyet öncesi üç aylık dönemle kıyaslandığında her ne kadar adi suçlarda belirgin bir artış oluşturmamış olsa da sosyal yapıyı tedirgin edecek boyuta ulaşmıştı. Abdülhamid döneminde oluşturulmuş olan asayiş düzeninin yeni rejimle birlikte değiştirilmiş/bozulmuş olmasının bu durumun oluşmasında etkisi olduğunu söylemek hata olmaz. Hamidiye rejiminin elindeki en önemli güçlerden birisi olan hafiyete teşkilatı -ki İttihatçılar bu teşkilatı hürriyetin önünde en büyük engel olarak görüyorlardı- meşrutiyetin ilk günlerinde kaldırılmış ve Abdülhamid'in toplumu denetleme mekanizması bir şekilde zayıflatılmıştı. Üstüne üstlük bir de Aff-ı Umumi ile adi suç işlemiş suçluların da salıverilmesi İstanbul'u ciddi bir asayiş problemiyle karşı karşıya bırakmıştı. Abdülhamid'in saltanatı boyunca polis daha çok siyasi

¹⁰ François Georgeon, "1908 Jöntürk Devrimi Sonrasında İstanbul'da Ortaya Çıkan Birkaç Vaka Üzerine", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Der. Noémi Lévy-Alexandre Toumarkine), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008), 147; Doğan Duman, "31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42, (Winter 2016), 104; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004), 43.

¹¹ Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, (Haz. Faik Reşit Unat), (Ankara: TTK Yayınları, 1960) 15-16.

¹² Ali Fuat Türkogeldi, *Görüp İşittiklerim*, (Ankara: TTK Yayınları, 1949) 13.

¹³ Georgeon, "1908 Jöntürk Devrimi Sonrasında", 147.

¹⁴ Duman, "31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi", 105-106.

¹⁵ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1980) 92; Georgeon, "1908 Jöntürk Devrimi Sonrasında", 148.

¹⁶ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 44.

¹⁷ Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985) 860.

suçluları ve elit kesimi kontrol ettiği için¹⁸sokaklarda suç işleyen ve düzeni bozanlara karşı nasıl yaklaşacağını çok da bilmemektedir. Aff-ı Umumiye izleyen üç aylık sürede İstanbul’un en yüksek tirajlı gazeteleri olan *Tanin*, *İkdam* ve *Sabah*’a 44 hırsızlık, 28 yaralama, 24 kundaklama, 23 cinayet, 15 yankesicilik ve 2 dolandırıcılık olayı yansımıştır.¹⁹

Gazetelere yansıyan bu 23 cinayet vakası içerisinde birisi olayın meydana geldiği zaman, cesedin ortadan kaldırılma yöntemi ve cinayetin ortaya çıkma şekli gibi nedenlerle İstanbul halkı üzerinde daha büyük etkiler bırakmıştır. 1908 senesinde Ramazan ayı 27 Eylül tarihinde başlamıştı. 11 Ekim Pazar Ramazan-ı Şerifin 15. günü akşamı İstanbul hunharca işlenmiş bir cinayet haberiyle sarsıldı. Şehir, Bulgaristan’ın bağımsızlığı, Avusturya’nın Bosna’yı ilhakı ve Girit’in Yunanistan’a bağlanmasının şokunu üzerinden daha atamadan Kör Ali ve Karagöz olaylarını yaşamış, grevler ve boykotaj ile sarsıldığı bir zamanda hem de dini ve insani hassasiyetlerin yüksek olduğu Ramazan ayında bu defa korkunç bir cinayet haberiyle karşı karşıya kalmıştır: 11 Ekim günü İstanbul Çemberlitaş’ta bavul içerisinde parçalanmış bir erkek cesedi bulunmuştur!

Müslümanlar için çok özel bir ay olan Ramazan’ın gelişi İstanbul için bambaşka anlamlar içermektedir. Toplumsal dayanışmanın en yoğun yaşandığı ayların başında gelen Ramazan ayında şehir her zaman olduğundan daha farklı bir manevi havanın etkisinde kalmaktadır. Elbette ki sadece dini vecibelerin yerine getirildiği bir ay olmaktan öte canlılığın ve eğlencenin de yoğun olarak yaşandığı bir zaman dilimini ihtiva etmektedir. Ramazan ayının başlamasından hemen önce başlayan telaş bayramı da içerisine alacak şekilde şehir için diğer aylarda görülmeyen bir canlılık demektir. Ramazanın kış ayları dışına tesadüf ettiği dönemlerde -özellikle de yaz aylarında- İstanbul halkı gündüz oruçlu iken ne kadar durgun ise iftar saatinden sonra o derece hareketli bir hale bürünmektedir. Açık hava eğlencelerinin günün ilk ışıklarına kadar sürdüğü şehirde toplumsal ve kültürel hayatın zenginleştiği bir dönem yaşanır.²⁰ İftardan sonra sokaklar, caddeler, meydanlar fenerli fenersiz halk ile dolmaya başlar. Yaz Ramazanlarında Fatih, Şehzadebaşı, Laleli, Beyazıt, Sultanahmet, Ayasofya, Mahmutpaşa, Eyüp, Sultan Selim Camii Meydanların ağaç altları hınca hınç insanlarla dolardı.²¹ Georgeon Ramazan ayında öncelikle şehrin çehresinin değiştiğinin ve diğer aylarda gece çökünce karanlığa bürünen kentin Ramazan gelince aydınlığa büründüğünü belirtmektedir. Yine Georgeon “İstanbul’un gerçek bir gece hayatına kavuştuğu yılın tek döneminin aslında Ramazan” olduğunun lokantaların, kahvelerin, bakkalların, berber dükkanlarının sabahın ilk saatlerine kadar açık kaldığını ve bu haliyle Ramazan’ın aydınlığın karanlıklar üstündeki zaferini gösterdiğini ifade eder.²²

Ramazan ayında İstanbul’da kahvehanelerin işlevine de bakmakta fayda var. Zira iftar saatinden sonra erkeklerin en uğrak yerleri nargile, kahve, çay içmek ve sohbet etmek için kullandıkları kahvehanelerdir. Pek çoğu ışıklandırılmış olan bu kahvehaneler cadde ve sokaklara doğru taşmış, gelip gidenin arkası kesilmeyen mekanlardır ve bir çoğu sabaha kadar açık kalmaktadır.²³ “Ramazanın hareketli mekanları yıllara göre değişir. Tanzimat Dönemi’nin başında, 1839’dan sonra gözde semt, Laleli-Aksaray arasında, iki yanında dükkanların ve kahvelerin sıralandığı Aksaray Caddesi’dir. Bu kahvelerin en ünlüleri taraçalarıyla, Koska ve Yeşil Tulumba kahveleridir.” Fakat daha sonra Şehzadebaşı Direklerarası bölgesine yakın yerlerde bulunan kahvehaneler popüler olmuştur.²⁴

Çemberlitaş’ta bulunan kahvelerden birinde teravih namazından sonra polis arkadaşı Bahaddin Efendi ile -birçok İstanbullu erkeğin yaptığı üzere- oturmakta iken beş on adım ileride on beş, on altı yaşlarında bir çocuğun elinde taşıdığı bavulu ara sıra kaldırmayı denediğini gören Nuruosmaniye Polis Komiseri Mehmet Fuat Efendi çocuğun hal ve hareketlerinden şüphelenmiş ve bavulun içerisinde çalıntı eşya olabileceğini düşünerek çocuğun yanına doğru ilerlemiştir. Adının İhsan olduğunu öğrendiği çocuğa bavulun kimin olduğunu ve içerisinde ne bulunduğunu soran Mehmet Fuat Efendi’ye çocuk: “bavulun içerisinde ne olduğunu bilmediğini, bavulu kendisine bir Sudanlı’nın verdiğini ve kendisine burada beklemesini tembihlediğini” söylemiştir. Bir kibrit yardımıyla bavulu incelemeye başlayan Fuat

¹⁸ Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015) 143.

¹⁹ Kiş, *1908 Aff-ı Umumisinin*, 119-163.

²⁰ François Georgeon, “İmparatorluktan Cumhuriyete İstanbul’da Ramazan”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak* içinde, Derleyen François Georgeon&Paul Dumont, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018) 45.

²¹ Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946) 94.

²² Georgeon, “İmparatorluktan Cumhuriyete İstanbul’da Ramazan”, 45-47.

²³ Necmettin Alkan, “Avrupalılara Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Ramazan ve İstanbul’da Ramazan Günleri”, *Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozyumu Bildirileri* içinde, (Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2012) 233.

²⁴ Georgeon, “İmparatorluktan Cumhuriyete İstanbul’da Ramazan”, 97-98.

Efendi bavulun alt kısmında kan lekeleri görünce İhsan'a "yerinden kıpırdamamasını" söylemiş ve Bahattin Efendi'yi karakola göndererek takviye getirmesini istemiş; bu arada kendisi de oturduğu kahvehaneye geri dönerek İhsan'ın bahsettiği kişiyi beklemeye ve etrafı kolaçan etmeye başlamıştır. Beş dakika sonra uzun boylu bir kişi gelerek komiser efendinin yanı başına oturmuş ve bir kahve içtikten ve etrafına bakındıktan sonra kalkıp orada duran arabacıardan biriyle pazarlık etmiş ve bavulu kucaklayarak arabaya doğru götürmekte iken Bahaddin Efendinin karakoldan getirdiği polis ve jandarma efradı tarafından yakalanmıştır.²⁵ Mehmet Fuat ve Bahaddin Efendiler tarafından yakalanan ve karakola götürülen Medineli Mehmet ile İhsan'ın yanlarında bulunan bavul açıldığında içerisinde yarı belinden aşağısı olmayan bir erkek cesedi çıkmıştır²⁶ve cesedin Vezirhanın'da* bir numaralı odada kalan Bağdat'ın Hindiye Nahiyesi müdür-i mazullerinden Bağdatlı Ahmet Hamdi Efendi olduğu anlaşılmıştır.²⁷ *İkdam*'ın verdiği bilgiye göre bavul açıldığında maktûlün kafasının ağır surette yaralı olduğu ve hala kafasından kan damlamakta olduğu görülmüştür.²⁸

Medineli Mehmet ilk ifadesinde "Ben Hasanpaşa Karakolhanesi karşısında bir odada sakınım, Medineliyim, İsmim Mehmet'tir. Bavulu Vezirhanında bir numaralı odada sakın talebeden Medineli Taha verdi. Maktûlün kim olduğunu bilmem ve bu cinayetten de malumatım yoktur"²⁹diyerek cinayete bir bağının olmadığını iddia etmiştir. Onun ifadesine binaen Vezirhanında bulunan bir numaralı odaya gidildiğinde odanın kapı tarafında kan lekeleri olduğu görülmüş, katillerin Ahmet Hamdi Efendi'yi karyolada katl ettikleri, odanın içi kan lekesi olduğu için de süngerle kanları temizleyip bazı yerleri bıçak ile kazıdıkları görülmüştür. Odada sadece bir seccade bulunmuştur.³⁰ *İkdam* odanın görüntüsü hakkında *Sabah* gazetesinden daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. "Maktûlün odasına gidildikte odanın sağ tarafında bir karyola ile karyolanın üzerinde yalnız bir seccade, bir yastık bulunduğu görülmüş idi. Karyolanın baş tarafında büyücek bir kan lekesi var idi. Kan karyolanın altına dahi aktığından caniler bunu bıçakla kazımışlar ve süngerlerle yıkamışlardır. Süngerle kanlı suyu havi iki kova kapının arkasında bulunmuş ve kovaların bulunduğu noktada dahi maktûlün ayaklarının kesildiği anlaşılmıştır."³¹

Medineli Mehmet'in verdiği bu bilgilerden sonra polis memurları Taha'yı yakalamak için Vezirhanı'ndaki bir numaralı odaya gitmişler ancak Taha'yı odada bulamamışlardır. Polis Hüseyin ve Osman Nuri Efendiler Taha'yı yakalamak için görevlendirilmişler ve yapılan tahkikat sonucunda Taha Osmaniye Kiraathanesi'nde tavla oynamakta iken tutuklanarak karakola getirilmiş ve sorguya alınmıştır. Taha sorgusunda "maktûlün Bağdatlı ve Hindiye Nahiyesi müdür-i sabıki Hamdi Efendi

²⁵"Cinayet Tahkikatından", *İkdam*, (29 Eylül 1324), 4.

²⁶*Sabah* cesetle ilgili ilk bilgiyi verirken bavulun içerisinde "müteaddit aksama ayrılmış bir ceset bulunmuştur" ifadelerini kullanırken, "Hün-rîzâne Bir Cinayet", *Sabah*, (28 Eylül 1324), 4.; *İkdam* haberinde "yarı belinden aşağısı kesilmiş insan naaşı" demektedir. "Cinayet", *İkdam*, (28 Eylül 1324), 4. *İkdam* bir gün sonraki haberinin üst satırlarında "dün yazdığımız üzere bavulun içerisinde yarı belinden aşağısı kesilmiş insan naaşı çıkmıştır" derken alt satırlarda "bavulun içerinden dizlerinden altı kesilmiş bir ceset çıkmıştır" diye yazmaktadır. "Cinayet Tahkikatından", *İkdam*, (29 Eylül 1324), 4. *Sabah* 29 Eylül 1324 tarihli nüshasında katilin "her iki bacıklarını kasıklarından kalçasına kadar kesmek suretiyle ikiye ayırmıştır. Evvela iki bacağı odadan gaip ettikten sonra yukarı tarafını dahi müteaddit aksama ayırmış ve sonra bir bavul içine koymuştur" şeklinde vermektedir. "Cinayet-i Fecii Tafsilatı", *Sabah*, (29 Eylül 1324), 4. Cesedin durumu hakkında tabip raporuna dayanarak en doğru bilgiyi arşiv belgesi vermektedir ki belgeye göre ceset dizlerinden kesilmiş bir halde bulunmuştur. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Adliye ve Mezahib (İ.AZN)*, 87/10, 10 Receb 1327 [3 Ağustos 1909].

²⁷Cinayetin gerçekleştiği Vezirhanı İstanbul'un Fatih İlçesinde Çemberlitaş semtinde bulunmaktadır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Sadrazam Fâzıl Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilerek Köprülü Külliyesi'ne dahil edilmiştir. 220 odalı han olarak tanımlanan Vezirhan İstanbul'un büyük hanlarından. Pelin Gökçür-İclal Kaya Altay, "Tarihi Kentsel Peyzaj Yaklaşımı Çerçevesinde "Vezirhan"ın Korunma Sorunsalı", *Turkish Studies*, Volume 12/13 (2017), 286. Yapı taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiş, iki katlı ve iki avlulu olarak düzenlenmiş olup zaman içinde değişikliğe uğramıştır. Küçük olan ön avluda odalar yalnızca batı yönündeki cephede yer almıştır. Büyük olan iç avlu iki katlı ve revaklı olarak düzenlenmiştir. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, C. XXVI, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002), 256. Musahipzade Celal, çocukluğunda Ramazan aylarında Vezirhanı içerisinde orta oyunu oynadığını ve nüktedan, zerafetperver halkın orta oyunu izlemeyi tercih ettiğini belirtmektedir. Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, 94-95.

²⁸*BOA*, *İ.AZN*, 87/10, 10 Receb 1327 [3 Ağustos 1909]; "Cinayet", *İkdam*, (28 Eylül 1324), 4. "Cinayet-i Fecii Tafsilatı", *Sabah*, (29 Eylül 1324), 4.

²⁹"Cinayet Tahkikatından", *İkdam*, (29 Eylül 1324), 4.

³⁰"Cinayet Tahkikatından", *İkdam*, (29 Eylül 1324), 4.

³¹"Cinayet Tahkikatından", *İkdam*, (29 Eylül 1324), 4.

olduğunu ve temmuzun ikisinde Dersaadete geldiğini, kendisinin odada refiki olduğunu ve fiil-i katlden malumatı olmadığını beyan etmiştir.”³²

Olayın gelişimi bu şekilde olmasına rağmen gazeteler ilk gün bu olaydan okuyucularına bahsederlerken çeşitli hatalar yapmışlardır. Dönemin gazeteleri incelendiğinde herhangi bir adli vaka haberleştirilirken hatalı bilgiler verilmesi hadisesinin çok sık rastlandığını görmekteyiz. Failler, mağdurlar ve mekanlar konusunda gazetelerde özellikle ilk haber yapıldığında gerçekle bağdaşmayan bilgilerin verildiğini, ikinci ve daha sonraki günlerde olaydan tekrar bahsedilmesi halinde ise daha sağlıklı bilgiler aktarıldığı müşahade edilmektedir. Gazetelerin olay yeri muhabirlerinin olmaması veya az olması, olayların sıcaklığı ile elde edilen ne bilgi varsa bunları bir an önce okuyucuya ulaştırma telaşı bu hataların oluşmasında ana etkenlerdir diye düşünmekteyiz. Örneğin *Sabah* gazetesi cinayetten bir gün sonra okuyucularına olayı aktarırken haberinde iki hata birden yapmaktadır. Hatanın ilki haberin giriş kısmında yapılmıştır. Haberin başında “Dün gece saat dörtte uzun boylu siyahi bir Bedevinin omzunda bir bavul ile Nuruosmaniye’den geçmekte bulunduğu zabitanın nazar-ı dikkatini celb ettiğinden merkûm çevrilip bavul muayene olundukta” şeklinde bir ifade geçmektedir ki burada kastedilen Bedevi, Medineli Mehmet’dir. Fakat gerçekte bavul İhsan’ın yanındadır ve Mehmet sırtında bir bavul ile yakalanmamıştır. Haberde göze çarpan ikinci hata katil olarak talebe-i ulûmdan İzzet adında birinin isminin geçmesidir.³³ Hâlbuki daha sonra yapılan haberde İzzet’in olayla bir ilgisi olmadığı ve serbest bırakıldığı bilgisi verilmiştir. *İkdam* gazetesi de sütunlarında olayı haberleştirirken birkaç hatalı bilgi vermektedir. Gazete haberinde “Hasanpaşa Karakolhanesi karşısında bir odada sakin Medineli Mehmet’le Çemberlitaşı’nda Vezirhanı’nda sakin talebeden Medineli Taha dün gece ellerinde büyücek bir bavul ile Çemberlitaşı’ndan geçerlerken polis memurları bavulda kan lekeleri görerek merkumları derdest etmişlerdir”³⁴ bilgisini paylaşmaktadır. Görüleceği üzere haberde Taha’nın Medineli olduğu yazılmakta ve ayrıca polis tarafından o anda yakalandıkları ifade edilmektedir. Biliyoruz ki Medineli Mehmet o an yakalanıp karakola götürülürken Taha ise daha sonra derdest edilmiştir.

Haberlerde Mehmet’in ve Taha’nın nereli olduğu ile ilgili bir karışıklığın olduğu göze çarpmaktadır. *İkdam*’ın 12 Ekim tarihli nüshasında üç yerde Mehmet’in Sudanlı olduğu yazılırken yine aynı haberde Mehmet verdiği ifade de Medineli olduğunu, bavulu ortadan kaldırması için kendisine Medineli Taha’nın verdiğini beyan etmektedir. Mehmet ya Taha’nın Bağdatlı olduğunu bilmiyor ve onu Medineli sanıyor ya da bilerek yanlış bir bilgi veriyordu.³⁵ Bu karışıklık gazete haberlerinde bir müddet daha devam etmiştir. Örneğin *İkdam* gazetesi cinayetle ilgili son bilgileri verdiği 13 Ekim tarihinde “Hindiye Nahiyesi müdürü Ahmet Hamdi Efendiyi bir suret-i vahşiyane katlederek naaşını bavul içinde kaçırmak isteyen Medineli Taha ile Sudanlı Bedevi Mehmet’in isticvabatına devam edilmektedir” diyerek hâlâ Taha ile Mehmet’in nereli olduklarını hatalı vermektedir.³⁶

Maktûl Hamdi Efendi’nin Kesilen Bacakları Nerede Bulundu?

Medineli Mehmet’in İhsan’a taşıttığı bavul yakalanmalarının ardından karakolda açılmış ve bavula sığması için diz kapaklarından altı kesilen ceset bulunmuştur. Peki maktûl Ahmet Hamdi Efendi’nin bacakları nerededir? *İkdam* gazetesi cesedin kayıp parçasıyla ilgili ilk gün yayınladığı haberinde; “cesedin yarı belinden aşağısı bulunamamıştır: katlin sebebi henüz meçhuldür. Zabıtaca tahkik olunur”³⁷ ifadelerine yer vermektedir. Polis tarafından soruşturma derinleştirilip katiller cinayet hakkında daha fazla malumat vermeye başlayınca Ahmet Hamdi Efendi’nin kayıp olan bacakları çok geçmeden bulunmuştur. Mehmet ve Taha muhtemelen Ahmet Hamdi Efendi’nin cesedinden kurtulmak için önce daha küçük parça olan kesik bacakları Vezirhanı’ndan uzaklaştırmak istemişlerdir. Bunun için de Mahmutpaşa’da bulunan Asya Otel’inde bir oda tutarak maktûlün bacaklarını buraya nakletmişlerdir. *İkdam* gazetesi okuyucularına bu durumu şu ifadelerle aktarmaktadır: “Evvelki gece maktûlün bacakları dahi Mahmut Paşa civarında (Asya) otelinde bir odada bulunmuştur. Katil Taha fiil-i katlden bir gün evvel mezkûr otele giderek boş bir odaya taşınacağını beyan ile yevmiye yedi kuruşa mezkûr odayı isticar etmiş ve otelciye hitaben: (şimdi eşyalarımı yollayacağım) diyerek gitmiş ve birkaç defa otele

³² “Cinayet Tahkikatından”, *İkdam*, (29 Eylül 1324), 4.

³³ “Hûn-rizâne Bir Cinayet”, *Sabah*, (28 Eylül 1324), 4.

³⁴ “Cinayet”, *İkdam*, (28 Eylül 1324), 4.

³⁵ “Cinayet Tahkikatından”, *İkdam*, (29 Eylül 1324), 4.

³⁶ “Cinayet Tahkikatından”, *İkdam*, (30 Eylül 1324), 4.

³⁷ “Cinayet”, *İkdam*, (28 Eylül 1324), 4.

gelip otelciye “eşyalarım geldi mi? Gelecekti şimdi gönderiyorum” diyerek izhâr-ı telaş ve gece katilin uzun boylu refiki Bedevi Mehmet bavulun içinde maktûlün ayaklarını götürüp odaya bıraktığı gibi maktûlün ceket ve yeleşiyile bazı eşyasını dahi mezkûr odaya nakil ile gece geleceklerini otelciye söylemiş ve yazdığımız vechile maktûlün baş tarafını götürmekte iken yakayı ele vermiştir.”³⁸ Haberdan Taha’nın cinayetten bir gün önce Asya Otelindeki odayı tuttuğunu anlıyoruz. Asya Oteli müsteciri Kerdpe de Taha’nın vaka günü bir oda kiraladığını ifadesinde beyan etmektedir.³⁹ Bu durumda iki olasılık akla gelmektedir. *Sabah*’ın haberini dikkate alacak olursak ilk olasılık odanın bir gün önceden tutulmasından hareketle katillerin bu cinayeti önceden tasarlayarak işlemiş olduklarıdır. İkinci olasılık Kerdpe’nin ifadesine göre eğer odayı cinayeti işledikleri gün tuttularsa cinayetten hemen sonra hızlı bir şekilde cesedi nakletmek için bu odayı tuttukları anlamına gelir ki o zaman olayın tasarlayarak gerçekleşmiş olabileceği gibi spontane bir şekilde gerçekleşmiş olabileceği de düşünülebilir. *İkdam* cinayeti haberleştirdiği son gün okuyucularına Ahmet Hamdi Efendi’nin bacaklarının bulunmasını şu şekilde haber vermektedir: “Katiller Mahmutpaşa civarında Asya otelinde bir oda isticar ederek oraya bir miktar eşya nakletmişlerdir. Dün zabıta memurları mezkûr otele giderek odabaşının malumatına müracaat etmişlerdir. Odabaşı, Mehmet ile Taha’nın gündelik yedi kuruşa olmak üzere bir oda tuttuklarını ve bir bavul ile bazı eşya getirdiklerini söylemiştir. Bavul ve eşya muayene olunduktan derununda maktûlün bir kısım eşyasıyla bacakları bulunmuştur. Malum olduğu üzere katiller Ahmet Hamdi Efendiyi katlettikten sonra diz kapaklarından biçarenin bacaklarını kesmişler idi. Eşya ve maktua bacaklar katillere irae olunarak bunlardan Taha handaki odaya eşya nakletmediğini söylemiş. Mehmet dahi o eşyanın Taha tarafından kendisine verilerek naklettirildiğini ifade eylemiştir.”⁴⁰

Ahmet Hamid Efendi’nin cenazesi birçok ahababı hazır olduğu halde hapisane-i umumiden kaldırılarak Edirnekapısı haricine defnolunmuştur.⁴¹

Katillerin Sorgulanması ve Şahitlerin İfadeleri

Bu noktada katillerin kimler olduğunun, sorgularında neler söylediklerinin ve şahitlerin ifadelerinin olayın aydınlatılmasında nasıl bir etkisi olduğunun üzerinde durmakta fayda var. Cinayetin birinci dereceden sorumlusu olarak görünen Taha bin Hacı Hamadi, on dokuz yaşında ve Bağdatlıdır. Belgede kısa boylu, esmer benizli, siyah ve az sakallı ve siyah bıyıklı olduğu ve sol yanağında çiban nişanesi bulunduğu belirtilmektedir.⁴² *İkdam* 28 ve 30 Eylül tarihli haberlerinde Taha’nın talebe olduğunu yazarken⁴³ *Sabah* bu konuda bilgi vermemektedir. Cinayetin ikinci derecede şüphelisi olan Mehmet ise belgede “uzun boylu, kıvrıkcık saçlı, basık burunlu, müdevver alınlı ve siyah bıyıklı Medineli yirmi beş yaşında Zenci Mehmet bin Said”⁴⁴ şeklinde geçmektedir. Gazetelerde kullanılan *Bedevi* ifadesi belgenin tamamında *Zenci* şeklinde yer almaktadır. Mehmet’in ne iş yaptığını dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Olayda ismi geçen İhsan civardakiler tarafından meczup olarak bilinen ve kendi ifadesiyle yatacak yeri olmadığı için ötede beride kalan 15 yaşında bir çocuktur. Anlaşıldığı kadarıyla Mehmet ve Taha, İhsan’ı bavulun nakli için kullanmak istemişlerdir. İhsan ifadesinde hiçbir şeyden malumatı olmadığını söylemiştir ki gerçekten de olayla doğrudan bir bağlantısı bulunmamaktadır.

Cinayet vakalarının birçoğunda katil ya da katiller olayı kendilerinin gerçekleştirmediklerini iddia ederler. Ele aldığımız bu cinayet vakasında da hem Mehmet hem de Taha önce cesetten ve işlenen cinayetten haberleri yokmuş gibi davranmışlar ardından kanıtların öne sürülmesi üzerine ise suçu birbirlerinin üzerine atmışlardır. Taha kiraathanede tavla oynarken yakalandıktan hemen sonra verdiği ifadede cinayeti işlediğini inkâr edip gündüz meczup İhsan ile Bedevi Mehmet’in birlikte odaya geldiklerini ve kendisinin o sırada odadan çıktığını ve tam o anda odada bir gürültü duyduğunu söylemiştir. Önce cinayetten haberinin olmadığını söylerken odadan çıktıktan sonra bir gürültü işittiğini ve odaya döndüğünde bir cinayet işlenmiş olduğunu gördüğünü söyleyerek çelişkili ifadeler vermiş ve görüldüğü üzere suçu Mehmet’e ve İhsan’a yüklemiştir. Hatta Taha Efendi, Zenci Mehmet ile İhsan’ın oda refiki maktûl Ahmet Hamdi Efendi’yi katil ve itlâf ettiklerini görmüş ise de korkusundan kimseye

³⁸ “Maktûl Hamdi Efendinin Bakıyye-i İzâmı”, *Sabah*, (30 Eylül 1324), 4.

³⁹ *BOA*, *İAZN*, 87/10, 10 Receb 1327 [3 Ağustos 1909].

⁴⁰ “Cinayet Tahkikatından”, *İkdam*, (30 Eylül 1324), 4.

⁴¹ “Cinayet Tahkikatından”, *İkdam*, (29 Eylül 1324), 4.

⁴² *BOA*, *İAZN*, 87/10, 10 Receb 1327 [3 Ağustos 1909].

⁴³ “Cinayet”, *İkdam*, (28 Eylül 1324), 4; “Cinayet Tahkikatından”, *İkdam*, (30 Eylül 1324), 4.

⁴⁴ *BOA*, *İAZN*, 87/10, 10 Receb 1327 [3 Ağustos 1909].

söylemediğini beyan etmiştir.⁴⁵ Bedevi Mehmet ise cinayetle alakası olmadığını ve “hanın karşısında kahvede oturmakta iken Taha’nın kendisini çağırıp bavulu arkasına verip ahir bir mahalle nakletmek üzere kendisine bir lira verdiğini” ifade eylemiştir.⁴⁶

Zanlıları savunan dava vekilleri de müvekkillerinin cinayetle bağları olmadığı iddiasıyla beraat talebinde bulunmuşlar ancak katillerin cinayeti işlediklerini kabul etmeleri, eldeki deliller ve şahitlerin ifadelerine binaen talepleri reddedilmiştir. Katillerin suçu işlediklerine dair itirafta bulduklarına dair Mülazım Ahmet Ağa’nın ve Komiser Hüseyin ile Bağdatlı Mehmet Efendiler’in ifadeleri önemlidir ancak her iki söylem arasında bir çelişkinin olduğunu söylemek de gerekmektedir. Şöyle ki Mülazım Ahmet Ağa yaptığı şahitlikte Taha’nın Karakolhanede sorgusunda cinayeti ben yaptım diye ikrarda bulunduğunu ve Taha’nın üzerinde ve sarığında eser-i dem gördüğü tutanağa yazılırken, Komiser Hüseyin ile Bağdatlı Mehmet Efendiler ise “Taha’nın Karakolhanede Zenci Mehmet’in Ahmet Hamdi Efendi’yi demir ile itlaf ettikten sonra belinden aldığı kemeri kendisine verdiğini ve paralarla kemerin maktûlün olduğunu ikrar eylediğini” söylemektedirler. Taha nasıl olur da önce cinayeti kendi işlediğini, ardından da Mehmet’in işlediğini söylemiş olabilir? Bu durum gösteriyor ki cinayeti tam olarak kim işlediği bilinmese de her iki ismin iştirak halinde fiili gerçekleştirdiklerine karar verilmiştir.

Polis cinayet hakkında olayın şahitlerinin ifadelerine de başvurmuştur. Vezirhanı Bekçisi İsmail olay günü Zenci Mehmet’in saat on buçuk sıralarında elinde bir bavul olduğu halde hana gelerek maktûlün odası tarafına gittiğini ve üç saat önce de mezkûr odaya doğru gidip geldiğini ve olay günü sabahleyin Zenci Mehmet’i handa ve sonrasında maktûl ile merkûmanı odada gördüğünü ve en önemlisi de Zenci Mehmet’in üzerinden çıkan altın halkayı önceden Ahmet Hamdi Efendi’nin elinde gördüğünü söylemiştir. Odabaşı Mustafa Efendi de Zenci Mehmet’in o gün birkaç defa hana gelip gittiğini ve akşamı dahi omzunda büyük bir bavul ile çıkıp gittiğini gördüğünü söylemiştir. Bekçi İsmail ve Odabaşı Mustafa’nın ifadelerini diğer şahitler Ali Vasfi Bey, Bursalı Gavril, Hacı Mehmet Efendi ve Jandarma Ahmet Ağa’nın da teyit ettiği görülmektedir.⁴⁷

Polislerin elinde cinayetin faillerinin Taha ve Mehmet olduğunu kanıtlayacak kanıtlar da bulunmaktadır. Öncelikle Taha’nın -Taha’ya göre ise Mehmet’in- karyolada oturan Ahmet Hamdi Efendi’yi öldürdüğü demir havan ve bacaklarını kestikleri kanlı bıçak Asya Otelinde kiraladıkları oda da ele geçirilmiştir. *İkdam* gazetesi “Taha’nın odasında kanlı bir bıçakla birtakım fotoğraflar ve kanlı eşya zuhur eylemiştir”⁴⁸ derken demir havandan hiç bahsetmemektedir. Ayrıca Vezirhanı’nda cinayetin gerçekleştiği odada polisin olay yeri incelemesinde Ahmet Hamdi Efendi’nin karyolasında kan lekelerinin bulunması, yine aynı şekilde yerlerde bulunan kan lekeleri ve katillerin kanın aşağı kata sızmasını engellemek için kullandıkları sünger ve su dolu kovaya rastlanması çok güçlü kanıtlardır.

Gazeteler Taha ile Mehmet’in cinayeti ne sebeple işledikleri hakkında çok açık ifadeler kullanmamaktadırlar. Fakat yargılanma sonucunda ortaya çıkan deliller katillerin maktûl Ahmet Hamid Efendi’yi akçe, yüzük ve sair değerli eşyalarını çalmak için öldürdükleri sonucuna ulaşılmıştır. Zira yapılan üst aramasında Zenci Mehmet’de maktûle ait tütün tabakası ve altın halka yüzük ve doksan kuruş ve bir örme kese; Taha Efendi’de dahi maktûlün mürur tezkereleriyle elli liralık senedi ve numro pusulaları ve bir defter ve atmış lirayı havi bir kese ve beş Osmanlı lirası yer alan çanta bulunmuştur. Bunların dışında Zenci Mehmet’in üzerinden çıkan anahtarla Asya Oteline (veya başka bir yere) götürmek istediği çanta açıldığında dizlerinden kesilmiş olarak Ahmet Hamdi Efendi’nin cesedi bulunmuştur ki cesedin taşındığı bavulun anahtarının Mehmet’in cebinden çıkması cinayeti kimin işlediği ile ilgili soru işaretlerini tamamen yok edecek bir gelişmedir.⁴⁹

Polis komiseri Mehmet Fuat Efendi’nin dikkati sayesinde açığa çıkartılan bu cinayet olayında genel manada polisin iyi bir iş çıkarttığı söylenebilir. Fuat Efendi’nin bavulu taşıyan İhsan’a hemen müdahale etmeyip, ona bavulu veren Zenci Mehmet’i beklemesi ve suçüstü yakalaması, ardından hem Vezirhanı’nda hem de Asya Otelinde olay yeri incelemesinin gerçekleştirilmesi, Taha’nın yakalanması, görgü tanıklarının dinlenmesi ve sorgulama aşamasındaki gelişmeler, cesede otopsi yapılması bu manada bir cinayet davasında yapılabilecek pek çok şeyin yapıldığını göstermektedir. Ergut’un “polislik kuruluşunun suçları engellemekten çok devletin ve “kamu”nun düzenini idame ettirmek olduğunu

⁴⁵ BOA., İAZN, 87/10, 10 Receb 1327 [3 Ağustos 1909].

⁴⁶ “Cinayet-i Fecii Tafsilatı”, *Sabah*, (29 Eylül 1324), 4.

⁴⁷ BOA., İAZN, 87/10, 10 Receb 1327 [3 Ağustos 1909].

⁴⁸ “Cinayet”, *İkdam*, (28 Eylül 1324), 4.

⁴⁹ BOA., İAZN, 87/10, 10 Receb 1327 [3 Ağustos 1909].

en belirgin kanıtlarından biri de adi cinayetlere gösterilen kayıtsızlıktır. Cinayetleri çözmeye polisin ne gücünün ne de niyetinin olduğu görülüyor”⁵⁰ öngörüsünün en azından bu vaka özelinde geçerli olmadığını söyleyebiliriz.

Katillerin İdamı

Tanzimat’tan sonra çıkartılan ceza kanunlarında idam cezası ile sonuçlanacak suçlar açık bir şekilde belirtilmiştir. “1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu, adam öldürme suçlarını temel olarak taammüden öldürme, gayri taammüden öldürme ve hataen öldürme olarak üçe ayırmakta ve taammüdü “bir kimse katl fiilini ikaandan (yapma) mukaddem (önce) zihninde tasavvur ve tasamim (tasarlama, kesin olarak niyetlenme) itmiş bulunmasıdır” şeklinde tanımlamaktadır. Kanun, taammüden adam öldürenlere idam cezası öngörmektedir.⁵¹ Taammüden kelimesinden kasıt “bilerek ve isteyerek öldürmektir. Bu katlin ölçüsü, katilin maktûlü, bıçak, tabanca gibi⁵² âlet-i carihadan biriyle kasten öldürmesidir.”⁵³

Yapılan sorgulamalardan ve şahitlerin ifadelerinden hareketle Dersaadet Cinayet Mahkemesi 4 Şubat 1909’da kararını Adliye ve Mezahib Mahkem-i Temyiz Ceza Dairesine göndermiştir. Temyiz Mahkemesi ise “taammüden adam öldürmekle” yargıladığı Taha ve Mehmed’in bu işi tasavvur ederek işledikleri görüldüğü için yürürlükte olan 1858 tarihli ceza kanununun “*Bir kimse min gayr-ı ta’ammüd bir şahşı itlâf etmiş ise on beş sene müddetle kürege vaz’ olunur. Faqat işbu telef-i nefis kazıyyesi âher bir cinâyeti icrâ eder iken yâ kable’l-icrâ veyâ ba’de’l-icrâ veyâhüd bir cünhayı berây-ı icrâ vukû’ bulmuş ise itlâf-ı nefis eden şahş kânûnen i’dâm cezâsıyla mücâzât olunur*”⁵⁴ hükmünü içeren 174. maddesine göre cezalandırılmaları istenmiştir. Görüldüğü gibi 174. madde bir kimseyi taammüden öldürmeyenlere on beş sene kürek cezası öngörürken taammüden öldürenlere idam cezasını öngörmektedir. Temyiz Mahkemesi Taha ve Mehmet’in işledikleri cinayetin bu maddeye uygun olduğunu ve kanuna da muvafık olduğundan onaylanmasına ve yüz kuruş temyiz ilamının alınmasına hükmetmiştir.⁵⁵ Mahkeme-i Temyiz Ceza Kanunname-i Hümayunun 16. maddesinde ölüm cezasının kanunda belirlenen ağır suçları işleyenler için geçerli olduğu; bu cezaya çarptırılan suçlunun, suçunun ispatını ve verilen hükmü içeren ve yüce tuğrayı taşıyan emir cezanın infaz edileceği meydana (meydan-ı siyaset) okunmadan infaz edilmeyeceği⁵⁶ hükmü uyarınca Adliye Nezaretine 22 Temmuz 1909’da yazı yazmış, dönemin Adliye ve Mezahib Nazırı Necmeddin Molla imzasıyla yazı 26 Temmuz 1909’da Sadarete gönderilmiştir. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa tarafından bu yazıya binaen idam cezasının onaylanması için 2 Ağustos 1909’da Padişaha yazı yazılmış ve 3 Ağustos’ta padişah tarafından “mucibince icra oluna” denilerek idam cezası onaylanmıştır.⁵⁷

İlginçtir ki *Tanin* gazetesi cinayetin gerçekleştiği gün ve sonrasında sütunlarında cinayet ile ilgili hiçbir habere yer vermemiştir. Gazetenin bu derecede vahşiyane bir cinayetten hangi sebeple bahsetmemiş olduğunu anlamak mümkün değildir. Ancak 11 Kanunuevvel 1324 (24 Aralık 1908) tarihli *Tanin*’de Taha ve Zenci Mehmet’in idamlarına dair şöyle bir habere rastlanmaktadır: “Sene-yi haliye Eylülün yirmi yedinci günü akçe ve eşyasını sirkat kasdıyla Bağdatlı Ahmed Hamdi Efendiyi katl ile bir bavul derununda cesedini naklederlerken Çemberlitaş’da yakalanan Bağdalı Taha ve şerik-i cürmü Zenci Mehmedin dün cinayet mahkemesinde icra kılınan muhakemelerinde her ikisinin de katli mezkuru irtikab eyledikleri sabit olmağla idamlarına karar verilmiştir.”⁵⁸ Yine *Tanin* gazetesi Taha ve Mehmet’in idam kararının padişaha ulaşmasını “Çemberlitaş’da kain Vezirhanında mukîm nahiyemüdüri-i mazullarından Bağdadlı Ahmed Hamdi Efendiyi bi-l-iştirâk katl ve itlâf eyledikleri sabit olan Taha bin Hacı Hamadi ve Zenci Mehmed bin Said’in Ceza Kanunname-i Hümayûnu’nun 174.

⁵⁰ Ergüt, *Modern Devlet ve Polis*, 124.

⁵¹ İbrahim Yılmaz, “Osmanlı Son Döneminde Adam Öldürme Suçu ve Soruşturma Usulleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22, no. 2, (2020): 741.

⁵² Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2008) 356-357.

⁵³ *Türk Hukuk Lügati*, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991) 193.

⁵⁴ Senem Öner, “Çeviri Yoluyla Kanun Yapmak: 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu’nun 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunundan Çevrilmesi”, (doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2013) 47-48.

⁵⁵ *BOA*, *İAZN*, 87/10, 10 Receb 1327 [3 Ağustos 1909].

⁵⁶ Ceza Kanunname-i Hümayunun 16. Maddesi şu şekildedir: “Bu cezâyâ müstahak olacak cânîniñ cinâyetiniñ sübütunu ve hükmünü hâvî bälâsi tuğrâ-yı ğarrâ ile muvaşşah olarak şâdir olan emr-i ‘âlî evvel emrde meydân-ı siyasetde ‘alenen kırâ’at olunmadıkça ol cânî katl olunmaz.” Öner, *Çeviri Yoluyla Kanun Yapmak*, 41-42.

⁵⁷ *BOA*, *İAZN*, 87/10, 10 Receb 1327 [3 Ağustos 1909].

⁵⁸ “İdam”, *Tanin*, (11 Kanunuevvel 1324), 4.

Maddesinin fıkra-yı ahiresine tevfikeyen idamlarına dair Dersaadet Cinayet Mahkemesinden sadır olan karar irâde-i seniyyeye iktirân eylemiştir”⁵⁹ diyerek okuyucularına duyurmuştur.

Sonuç

Uzun süren mücadelelerden sonra 23 Temmuz 1908’de Rumeli’de başlattıkları isyan hareketi ile Sultan Abdülhamid’e Meşrutiyeti yeniden ilan ettirmeye muvaffak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ani gelişen bu olayın sonuçlarının neler olacağı ve yeni dönemin nasıl şekilleneceği konusunda hazırlıklı değildi. Jöntürklerin gerçekleştirmeye çalıştıkları “İttihâd-ı Ânasır” politikasını miras alarak tüm müslim ve gayrimüslim unsurları ortak bir Osmanlı kimliği altında birleştirerek imparatorluğu yıkılmaktan kurtarmak isteyen İttihatçılar için II. Meşrutiyet’in ilanından sonraki zaman dilimi oldukça önemliydi. 1908 Jöntürk İhtilali’nin başarılı olup olmayacağı, azınlıkların ayrılıkçı hareketlerinin sona erip ermeyeceği önemli bir soru işaretiydi. Meşrutiyetin ilanı tüm Osmanlı coğrafyasında büyük bir sevinç dalgası oluşturmuştu. Senelerdir özellikle Makedonya bölgesinde birbirleri ile kıyasıya mücadele eden ve birbirini düşman olarak gören Bulgar, Rum, Ulah, Arnavut çeteciler silahlarını bırakarak şehirlere inmişler ve büyük sevgi gösterileriyle karşılanmışlardır. Semavi dinlere mensup din adamları sokaklarda kolkola gösteriler düzenlemişler ve şehirlerde “hürriyet, uhuvvet, adalet, müsavât” nidaları yankılanmıştır. Bu ortamı sağlayan güç olan İttihat ve Terakki Cemiyeti büyük bir prestij kazanmış ve geleceğe yönelik olumlu bir hava esmeye başlamıştır.

Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının devlet tecrübelerinin olmayışı, bürokratik kadroları kontrol edememesi, iç ve dış politikada yaşanan gelişmeler hayallerin kısa bir süre içerisinde suya düşmesine neden oldu. İmparatorluğun en kozmopolit kenti olan, ticaret ve kültürün, dini cemaatlerin ve dini yapıların en yoğun olduğu başkent İstanbul bir yandan sevinç gösterileriyle çalkalanırken bir yandan da uzun zamandır devam eden grevlerle karşı karşıya kalmıştır. Meşrutiyetin ilanından yaklaşık üç ay kadar sonra Ekim 1908’de ise bu defa daha büyük bir kriz ve kaos dönemine girilmiştir. Bulgaristan Krallığı’nın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya’nın Bosna’yı ilhakı ve Girit’in Yunanistan’a bağlanma kararı oluşan sevinci ve ümidi bir anda tersine çevirmiştir. Bu toprak kayıplarına karşı elinden hiçbir şey gelmeyen hükümet sadece bu ülkelerin mallarına karşı boykotaj kararı almış ve kitlesel protesto gösterileri düzenlemiştir. Bu olayların manevi hislerin daha yoğun yaşandığı Ramazan ayında gerçekleşmesi toplumun verdiği tepkinin daha yoğun hissedilmesine neden olmuştur. Meşrutiyet rejimine karşı aynı günlerde gerçekleşen Kör Ali ve Karagöz Hadiseleri de zaten moral olarak ciddi bir çöküntü yaşayan şehrin üzerine daha büyük bir baskı oluşturmuştur. Denilebilir ki İstanbul ve Osmanlı Devleti meşrutiyetin ilanından üç ay sonra çok ciddi ve ağır bir faturayla karşı karşıya kalmıştır.

İstanbul’un sevinç, kaos ve gösterilerle geçirdiği bu günlerde meydana gelen bir cinayet olayı da etkileri açısından önemli sonuçlar barındırmaktadır. Bir mikro tarih vakası olarak o günleri genel havası içerisinde değerlendirmeye çalıştığımız bu cinayet olayının gerçekleştiği zaman, gerçekleşme yöntemi ve sonuçları onu diğer örnek olaylardan ayırmaktadır. Bir cinayeti benzerlerinden ayıran çeşitli özellikler vardır. Olayın gerçekleşme zamanı ve cinayetin işlenme yöntemi toplumun olaya verdiği reaksiyonun şiddetini de belirlemektedir. Bu konuda pek çok örnek verilebilir ama yakın tarihte yaşanan iki cinayetin toplumda oluşturduğu etki, 1908 yılında Taha ve Mehmed’in işledikleri cinayete verilen benzer tepkiyi göstermesi açısından önemlidir. 15 Haziran 1972 yılında Boğaziçi Üniversitesi öğrencisi Banu Ergüder’in yanında taşıdığı sandıkta cesedi bulunan Adil Ovalıoğlu ile 3 Mart 2009 tarihinde kafası testere ile kesildikten sonra cesedi bir bavul içerisinde Etiler’de çöp konteynırına atılan 18 yaşındaki Münnevver Karabulut’un cinayetleri uzun süre ülkenin en önemli gündem maddeleri olmuştur. Ahmet Hamdi Bey, Adil Ovalıoğlu ve Münnevver Karabulut cinayetlerini diğer cinayetlerden ayıran en önemli özellik vahşi bir hisle ve taammüden işlenmiş olmaları, maktûllerin öldürüldükten sonra vücut bütünlüklerinin bozulması ve katillerin yakalanma şekilleri olmuştur.

10 Ekim 1908’de Medineli Taha ile Zenci Mehmed’in parasını ve eşyalarını çalmak için Taha’nın oda arkadaşı olan ve Vezirhanı’nda kalan Ahmet Hamdi Efendi’yi kafasına demir bir havan ile vurarak öldürmeleri ve cesedi ortadan kaldırmak için diz kapaklarından keserek bir bavul içerisinde ortadan kaldırmaya çalışmaları polis komiseri Mehmet Fuat Efendi’nin dikkati sayesinde ortaya çıkartılmış ve katiller kısa sürede yakalanmışlardır. Bu çalışma Meşrutiyet’in ilk üç ayında İstanbul’da yaşanan sevinç, kaos, grevler, boykotaj mitingleri ve gösterilerin oluşturduğu hava içerisinde yaşanan bir cinayeti konu edinmiştir ki çalışmanın en önemli sonuçlarından bir tanesi olayların gerçekleştiği zamandaki koşulların

⁵⁹ “İdam”, *Tanin*, (22 Temmuz 1325), 4.

ve ruh halinin olaylara verilen tepkileri de belirlemesidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilan ettiği genel affın 1908 Temmuz'undan itibaren sokaklardaki asayiş ve güvenliği ciddi manada tehdit ettiği malumdur. Kolluk kuvvetlerinin asayiş temin etmede güçlük çektikleri bilinmekle birlikte bavul cinayeti özelinde polisin oldukça başarılı bir soruşturma yürüterek adli süreci başlatması ve cinayet vakasının ortaya çıkarılmasından nihai cezanın verilmesine kadar sürecin tüm aşamaları ortaya koyulmuş ve görülmüştür ki ihtilal gibi olağanüstü bir dönemde dahi Osmanlı Devleti'nde hukuki süreç doğal akışında devam etmiştir.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Adliye ve Mezahib (İ.AZN).

2- Süreli Yayınlar

“Cinayet”, *İkdam*, 28 Eylül 1324.

“Cinayet Tahkikatından”, *İkdam*, 29 Eylül 1324.

“Cinayet Tahkikatından”, *İkdam*, 30 Eylül 1324.

“Hûn-rîzâne Bir Cinayet”, *Sabah*, 28 Eylül 1324.

“Cinayet-i Fecii Tafsilatı”, *Sabah*, 29 Eylül 1324.

“Maktûl Hamdi Efendinin Bakıyye-i İzâmı”, *Sabah*, 30 Eylül 1324.

“İdam”, *Tanin*, 11 Kanunuevvel 1324.

“İdam”, *Tanin*, 22 Temmuz 1325.

3- Araştırma Eserler

Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1980.

Ali Cevat Bey'in Fezlekesi. *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*. (Haz. Faik Reşit Unat), Ankara: TTK Yayınları, 1960.

Alkan, Necmettin. “1908 İhtilali İstanbul’unda Bir Asayiş Olayı: Alman Tüccar ve Ailesinin Başına Gelenler”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkışyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse), Samsun: Samsun İlkadım Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2009, 219-226.

Alkan, Necmettin. “Avrupalılara Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Ramazan ve İstanbul’da Ramazan Günleri”, *Uluslararası Osmanlı Medeniyetinde Şehir Sempozumunu Bildirileri*, Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, 229-236.

Aslan, Taner. “II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları”, *Gazi Akademik Bakış* 3, no. 5 (2009): 41-60.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “Köprülü Külliyesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XXVI, (Ankara 2002), 255-257.

Duman, Doğan. “31 Mart Vak’ası’nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, no. 42, (2016): 95-112.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2008.

Ergut, Ferdan. *Modern Devlet ve Polis*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Felson, Marcus & Clarke, Ronald V. “Opportunity Makes the Thief. Practical theory for crime prevention”, *Policing and Reducing Crime Unit, Police Research Series*, 1998.

- Georgon, François. “1908 Jöntürk Devrimi Sonrasında İstanbul'da Ortaya Çıkan Birkaç Vaka Üzerine”, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, (Der. Noémi Lévy-Alexandre Toumarkine), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, 146-162.
- Georgon, François. “İmparatorluktan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Der. François Georgon&Paul Dumont, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, 41-136.
- Gökgür, Pelin-Kaya Altay, İclal. “Tarihi Kentsel Peyzaj Yaklaşımı Çerçevesinde “Vezirhan”ın Korunma Sorunsalı”, *Turkish Studies* 12, no.13 (2017), 281-294.
- Güzel, Şehmus. “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 858-874.
- Hasegava, Tsuyashi. *Crime and Punishment in The Russian Revolution*. Harvard: The Belknap Press, 2017.
- Hussey, Andrew & Rzhvskyy A. Nikolsko-& Pacurar, I. Sofia. “Crime Spillovers and Hurricane Katrina”, 2011, pp. 1-44. https://www.researchgate.net/publication/229048183_Crime_Spillovers_and_Hurricane_Katrina, son güncelleme 7 Ağustos 2023.
- Iggers, Georg G. *Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Kiş, Gonca. “1908 Aff-ı Umumisinin İstanbul Asayişine Etkileri (İstanbul Gazetelerine Göre)”. Yüksek lisans tezi, Uşak Üniversitesi, 2014.
- Musahipzade Celal. *Eski İstanbul Yaşayışı*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1946.
- Öner, Senem. “Çeviri Yoluyla Kanun Yapmak: 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nun 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunundan Çevrilmesi”. Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2013.
- Türk Hukuk Lûgatı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi 1991.
- Türkgeldi, Ali Fuat. *Görüp İştiklerim*. Ankara: TTK Yayınları, 1949.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. *Siyasal Anılar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.
- Yılmaz, İbrahim. “Osmanlı Son Döneminde Adam Öldürme Suçu ve Soruşturma Usulleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22, no. 2 (2020): 739-762.

Summary

The historians who gathered around the journal *Annales*, published in 1929 by the French historians Lucien Febvre and Marc Bloch, initiated the mentality of social history and began to write history from a different perspective from the dominant tradition of historiography. The micro-historical narratives of the *Annales* historians emphasised the lives of ordinary people and the place and time of events.

The behaviour of people and societies does not always show similarities in every event. From this point of view, their attitudes and collective responses to similar events may also be different. In the historical process, it can be observed that individuals and societies have developed different response scenarios in extraordinary situations such as war, rebellion, revolution, epidemic, natural disaster and the like. In the Ottoman Empire, the revolutionary movement of the CUP against Abdulhamid on 23 July was successful and the constitution was reinstated. The Muslim/non-Muslim subjects welcomed the new era with great excitement and joy in many cities of the imperial geography, especially in Istanbul. Bulgarian, Greek and Vlach gangs, who had previously raided villages and massacred people in Macedonia, dropped their weapons and returned to the cities, and clerics of different religions celebrated the constitutional regime together. However, the idea of Ottomanism, which the CUP espoused to save the empire from disintegration, and the desire to create an Ottoman supremacist identity soon failed. Developments in domestic and foreign policy in the months following the revolution quickly destroyed the positive expectations of Ottoman society.

The Ottoman Empire entered October with developments that it had not anticipated. On 5 October 1908, while the Bulgarian Kingdom declared its independence, Austria declared that it had annexed Bosnia on the same day. On 6 October, the Cretan Assembly decided to join Greece. These three events caused a great deal of demoralisation and reaction among the Ottoman State administrators and the public. The mass demonstrations of joy that followed the declaration of the Second Constitutional Monarchy gave way to protests against Bulgaria and Austria and the properties of these states. While Istanbul was affected by these developments, on October 7, the anti-Constitutional "Kör Ali" and the "Karagöz Vakası" took place. With the effect of being the month of Ramadan, the reactions of the society to these events were more serious. While Istanbul was in a state of considerable turmoil, news of a brutal murder on October 10 reached the city.

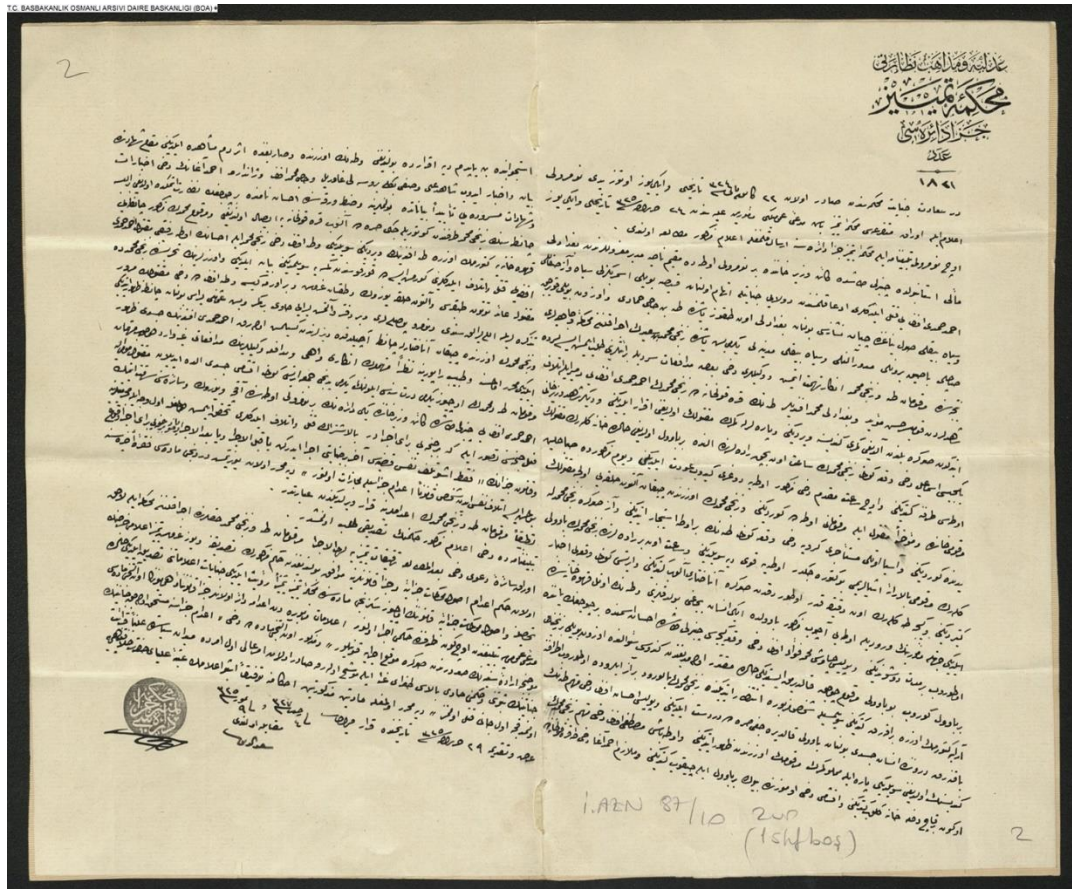
One of the most common scenarios in which the perpetrator(s) of a homicide attempt to obliterate the evidence of the crime is by destroying the body of the victim. This is often achieved by the perpetrators by burying, burning, throwing into the sea or transporting the body to a location distant from the crime scene. Approximately two and a half months after the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, a homicide was perpetrated in Istanbul. The dismembered corpse was apprehended by the police while being transported in a suitcase. The victim, a Baghdadi named Ahmet Hamdi, was the Director of the Township. The corpse of Hamdi Bey, who was killed by Taha, was dismembered by Taha and Mehmed and the suitcase containing the body was given to a madman named İhsan, who was staying in the streets, by Mehmed. While Mehmet was departing, İhsan, who was awaiting him with a suitcase in hand, attracted the attention of one of the police chiefs, Fuat Bey, in the vicinity of Çemberlitaş. Fuat Bey, who believed that the suitcase contained stolen goods, discovered a corpse when he examined it, and shortly thereafter, Mehmet, who had come to retrieve the suitcase, was apprehended. This led to the revelation of the murder. Following the arrest of Taha, the perpetrator of the murder, the investigation was intensified, the crime scene was examined, and, as a result of the investigation and trial, it was determined that Taha and Mehmet should be executed. This study examines the first three months of the Constitutional Monarchy, focusing on the demonstrations of joy brought about by constitutionalism, the negative developments in domestic and foreign politics, the general public disorder following the proclamation of the Constitutional Monarchy, and a brutal murder in Istanbul as a case study. It uses newspapers from the period and documents from the Ottoman archives to analyse these phenomena. In the context of the cause, development, investigation process and punishment of the incident, an early example of a similar incident that is frequently reported in the third page news will be discussed, and the incident will be evaluated in terms of Ottoman crime history.

EKLER

Ek-1 Ahmet Hamdi Efendi'nin cinayete kurban gittiği Vezirhanı (2016)

Ek-2: Taha ve Mehmet hakkında Adliye ve Mezahib Nezareti Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nden yazılan tezkere (BOA., İrade, Adliye ve Mezahib (İ.AZN), 87/10, 10 Receb 1327 [3 Ağustos 1909]).

IAZN.00087.00010.002

Varlık Vergisinin İngiliz Basınına Yansıması: The Times Gazetesi Örneği

Özlem Seyhan*

Araştırma Makalesi

*Sorumlu Yazar,
Dr., Konya/TÜRKİYE
akpinarr_ozlem@hotmail.com
ORCID: 0009-0002-0103-5072

Geliş: 17 Ocak 2024
Kabul: 04 Nisan 2024
Yayın: 10 Mayıs 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Türkiye, tüm dünyayı geniş ölçüde etkileyen II. Dünya Savaşı'na fiili olarak katılmasa da savaştan siyasi, sosyal ve ekonomik olarak etkilenmiştir. Savaş koşulları nedeniyle yeterli ihracat yapılmaması ve yurtiçi üretim değerlerindeki düşüş büyük şehirlerde işe sorununu doğurmuştur. Devlet mevcut zorlu şartların altından kalkabilmek için vergilere başvurmuştur. Savaş sürecinde halktan Millî Korunma Yasası, Toprak Mahsulleri Vergisi, Yol Vergisi, Varlık Vergisi gibi farklı isimlerde vergiler talep edilmiştir. Ancak bunların içinde en çok dikkat çeken Varlık Vergisi olmuştur. Savaş esnasında yüksek miktarda servet elde eden zengin kesimin mükellef olduğu Varlık Vergisi 16 ay gibi kısa bir süre uygulanmasına rağmen etkisini uzun yıllar devam ettirmiştir. Öyle ki vergi mükelleflerinin çoğunlukla gayrimüslimlerden oluşması dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda İngiliz basınında oldukça etkili bir yere sahip olan The Times gazetesi de Varlık Vergisini köşesine taşımıştır. The Times'da verginin teoride makul olduğu kabul edilirken uygulamadaki aksaklıklara değinilmiştir. Türkiye'de yaşayan İngiliz vatandaşlarının vergi karşısındaki durumunun ne olacağı irdelenmiştir. **Anahtar Kelimeler:** Basın, karaborsa, savaş zengini, servet, Varlık Vergisi

Reflection of Wealth Tax in the British Press: The Example of The Times Newspaper

Research Article

* Responsible Author,
PhD., Konya/TURKIYE
akpinarr_ozlem@hotmail.com
ORCID: 0009-0002-0103-5072

Received: 17 January 2024
Accepted: 04 April 2024
Published: 10 May 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

Although Turkey did not actually participate in World War II, which affected the whole world on a large scale, it was affected by the war politically, socially and economically. Lack of sufficient exports due to war conditions and the decrease in domestic production values caused subsistence problems in big cities. The state resorted to taxes to overcome the current difficult conditions. During the war, taxes under different names such as the National Protection Law, Soil Products Tax, Road Tax, and Wealth Tax were requested from the public. However, the one that attracted the most attention was the Wealth Tax. Although the Wealth Tax, which was imposed on the rich who acquired a large amount of wealth during the war, was implemented for a short period of 16 months, its effect continued for many years. So much so that the fact that taxpayers are mostly non-Muslims has attracted the attention of the world public opinion. In this context, The Times newspaper, which has a very influential place in the British press, included the Wealth Tax in its column. While it was accepted that the tax was reasonable in theory, the problems in practice were mentioned in The Times. The tax situation of British citizens living in Turkey will be examined.

Keywords: Black market, press, wealth, war rich, Wealthy Tax

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Seyhan, Ö. Varlık Vergisinin İngiliz Basınına Yansıması: The Times Gazetesi Örneği. *History Studies* 16, no. 2 (2024): 261-272.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesinin ardından başlayan işgaller ve İstiklal Harbi nedeniyle maddi ve manevi olarak yoksul ve yorgun bir hale gelen Türk halkı cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni bir dönüşüme tabi tutulmuştur. Cumhuriyet yönetimi hukuki, siyasi, ekonomik ve ideolojik zeminde radikal bir reform hareketine girişmiştir¹. 1930 yılına kadar bir yandan halkın eğitim seviyesi yükseltilmeye çalışılırken bir yandan da halka dönük bir iktisadi kalkınma politikası benimsenmiştir². İktisadi kalkınma genç cumhuriyetin temel hedefi olmuştur. Ancak tarımda ilkel tekniklerin kullanılması, sanayinin istenilen seviyede geliştirilememesi, dış ticaret hacminin son derece dar olması gibi nedenlerle devletin iktisadi atılımları zorlaşmıştır. Devletçi bir sistem kurmak için yeterli mali birikime sahip olunmaması ve üretimin kısıtlılığı da diğer sorunları teşkil etmiştir³. Bu gibi zorluklara rağmen devlet alt yapı sorunu çözmek ve iktisadi ağın gelişmesini sağlamak amacıyla yabancı işletmelerin kontrolünde bulunan demiryollarını satın almış ve yeni demiryolu inşaatlarına ödenek ayırmış, demiryolu işletmeciliğini geliştirmek için Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bunun yanında ekonomiyi geliştirmek amacıyla Zonguldak Taş Kömürü Kurumu açılmış, Sanayi ve Maadin Bankası, İş Bankası ve İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur⁴.

Ekonomiyi kalkındırmak için bütün gelişmiş dünya devletlerince benimsenen milli iktisat sistemi, devlet bütçesi oluşturma, denk bütçe ve ithalat ihracat denkliliği cumhuriyetin ilk yıllarında titizlikle uygulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca karşılıksız para basmama ve sıfır enflasyon ile yüksek kalkınma hızı Atatürk dönemi ekonomik başarısının temel taşı olmuştur⁵. 1920'li yılların sonlarına doğru alınan ekonomik önlemler ve yapılan icraatlar sayesinde Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarındaki sıkıntılardan kısmen de olsa kurtulmuştur. Ancak tam manasıyla iktisadi bir refah ortamından bahsetmek de mümkün değildir. Öyle ki sanayi teşviklerinden beklenen yatırımlar gerçekleşmemiş ve sanayi mallarının ithalatı artmıştır. Ancak ihracatın, ithalat talebini karşılayacak boyutta artmaması sebebiyle dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Osmanlı borçlarının ödeniyor olması ülkeyi ciddi bir sıkıntıya sürüklemiştir. Bu esnada Avrupa merkezli ortaya çıkan ekonomik buhranın yarattığı sarsıntı Türkiye'yi de etkilemiştir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının oluşturduğu yıkımı hafifletmek için Türk Parasını Koruma Kanunu, İhtikârî Önleme Yasası ve ithalatı sınırlandırmaya yönelik yasa çıkarılmış, yerli malı kullanımı teşvik edilmiştir. 1933 yılına gelindiğinde ise Sanayi Teşvik Yasası ve devletçi ekonominin sembolü olan Sümerbank'ın kuruluşu hakkındaki yasa kabul edilmiştir. Devletçilik ekseninde Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanıp uygulamaya konulmuştur. Plan yatırımları; demir, kömür, bakır, kükürt, selüloz, kâğıt, seramik, cam alanlarında düzenlemiştir. Bu doğrultuda pek çok fabrika kurularak üç yıl içerisinde üretime geçmiştir. Fabrikalarının faaliyete başlamasının ardından İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı için hazırlıklara başlanmıştır. Maden ve enerji yatırımlarına öncelik verilmiş ve Etibank kurulmuştur. Sanayi alanındaki kayda değer gelişmelere rağmen tarımsal yatırımlara 1937 yılına kadar yeterli önemin verilmediği görülmektedir. Ancak nüfusun %70'inin tarım alanında çalışıyor olması ve tarım ürünlerinin 1935 ile 1945 yılları arasında Türkiye ihracatının %91'ini karşılaması dikkate değer bir durumdur⁶.

Türkiye geçirdiği savaşların yıkıcı etkisinden kurtularak ekonomik, siyasi ve sosyal alanda bir toparlanma sürecine girmiştir. Ancak bu nazik dönem içerisinde dünya siyasetinde yeni huzursuzluklar ortaya çıkmış, I. Dünya Savaşı'nın sonuçlarından memnun olmayan ülkeler yeni bir dünya savaşının sinyallerini yakmıştır. Avrupa güçler dengesindeki gelişmeler, siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda oluşan kutuplar nedeniyle devletler uzlaşmaya varamamıştır. Bu esnada Almanya'nın ekonomik ve askeri gücünün diğer ülkeleri tehdit etmesi endişeleri arttırmıştır. Nitekim 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırması akabinde 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı başlamıştır. Savaşın başlarında Almanya ve Japonya büyük

¹ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisadi Tarihi*. (İstanbul: Homer Kitabevi, 2003) 46-48.

² Yılmaz Çolak, "1923-1929 Dönemi Türkiye'de İç Politika", *Türkiye'nin Politik Tarihi*, (Ankara: Savaş Yayınevi, 2009) 219.

³ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. (İstanbul: Boyut Yayınları, 1998) 62.

⁴ Yaşar Semiz, *Atatürk Döneminin İktisadi Politikası*. (Konya: Saray Kitabevi, 1996) 26.

⁵ Yenal, *Cumhuriyet'in İktisadi Tarihi*, 56.

⁶ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*. Çeviren M. A. Karabağ-Örgen Uğurlu, (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002) 75.

başarılar elde ederek hızla yayılmıştır⁷. Ancak bu ilerleyiş Müttefik Devletlerin müdahalesi ile durdurulmuştur.

II. Dünya Savaşı dünyanın büyük bir bölümünü sıcak savaş alanı haline getirmiştir. Bilhassa Avrupa, Doğu Asya ve Kuzey Afrika'nın askeri hedef ve cephe konumunda olması ülkelerin ciddi hasarlar almasına yol açmıştır. Bunun yanında savaş dışı kalmayı başaran ülkeler de ekonomik ve askeri açıdan sıkıntılar yaşamıştır. Özellikle Türkiye savaş boyunca yürüttüğü aktif tarafsızlık politikasına⁸ rağmen olası bir saldırıya hazır olmak için genç nüfusun büyük bölümünü silahaltında tutmuştur⁹. Üretimde aktif olarak yer alan nüfusun atıl hale gelmesi üretimin düşmesine sebep olmuştur. Ayrıca piyasadaki aşırı fiyat artışı, enflasyon, paranın alım gücünün azalması, karaborsacılık, fırsatçılık ve ihtikâr halkın gittikçe yoksullaşmasına yol açarken zengin bir kesimin doğmasına da olanak tanımıştır¹⁰. Bu ortamdan faydalanarak yüksek oranda kâr eden tüccarlar aşırı derecede zenginleşmiştir. Savaş zenginleri refah içerisinde yaşarken halkın ekmeği dahi karneyle alması toplumda ve hükümet nezdinde bir reaksiyona yol açmıştır¹¹. Nitekim devlet bütçe açıklarını kapatmak ve gelir kaynağı bulmak amacıyla sık sık vergilere müracaat etmiştir¹². Ancak bu vergilerden savaş zenginlerini hedef alan Varlık Vergisi gerek uygulanış şekliyle gerekse vergi mükelleflerinin azınlıklardan oluşması nedeniyle ulusal ve uluslararası alanda tartışılmıştır.

1. Varlık Vergisi

Varlık Vergisi II. Dünya Savaşı esnasında elde edilen aşırı kazançların bir kısmına el koymak amacıyla çıkarılan ve kısa süreliğine uygulamada kalan ancak yankısı uzun yıllar devam eden bir servet vergisidir¹³. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle piyasanın tam anlamıyla kontrol edilememesi, fahiş fiyat artışının önlenememesi ve bilhassa stokçuluk ve karaborsacılık yoluyla elde edilen haksız kazançların engellenememesi hükümeti harekete geçirmiştir. Çıkarılan birçok kanun ve konulan vergilerle zaten halkın savaşın mali yükünü taşıdığı bilinmektedir. Bilhassa Millî Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, Yol Vergisi¹⁴, Hayvanlar Vergisi halkı ekonomik ve siyasi bir baskıya maruz bırakmıştır. Halkın sefaletine rağmen mallarını her geçen gün arttıran savaş zenginleri ise hükümetin dikkatinden kaçmamıştır. 1 Kasım 1942 tarihinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun TBMM'de yaptığı konuşmada Varlık Vergisi'nin gerekçesi ve ulaşılmak istenen hedefler açıklanmıştır¹⁵. Buna göre aşırı fiyat artışında ithalat eksikliği, yanlış tedbirlerin alınması, hırs ve ihtikâr, piyasadaki Türk parası miktarının fazlalığı ekonomik sıkıntıların sebebidir. Çözüm ise tedavüldeki paranın bir kısmının vergi olarak piyasadan çekilerek memleket ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Verginin tüccarlar, emlak ve büyük çiftlik sahiplerinden alınmasına karar verilmiştir. Vergi mecliste herhangi bir tartışma yapılmaksızın 350 milletvekilinin oy birliği ile kabul edilmiştir¹⁶. Varlık Vergisi fikri başlangıçta mecburi bir iç borç şeklinde ortaya atılmış, ancak Türkiye'de yaşayan yabancı vatandaşların bu uygulamaya tabi tutulamayacağı gerekçesiyle vergide karar kılınmıştır¹⁷.

Yedi bölümden ve on yedi maddeden oluşan Varlık Vergisi 4305 sayılı kanun ile düzenlenmiş, verginin miktarı, tebliği, tahsili ve zaman aşımı ile ilgili bilgiler verilmiştir¹⁸. Kanuna göre vergi bir defaya mahsus olmak üzere fevkalade servet sahiplerinden; büyük çiftçiler, gayrimenkullerinin yıllık geliri 2500 liradan ve arsalarının vergide kayıtlı değeri 5000 liradan fazla olanlar ve bu vergiyi ödeyebileceği komisyon tarafından kararlaştırılanlar yükümlü tutulmuştur¹⁹. Tacir, komisyoncu, tellal, simsarlar ve 1939 yılından itibaren bir defaya mahsus olsa bile arabuluculuk yaparak para kazananların

⁷ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*. (İstanbul: Der Yayınları, 2010) 769.

⁸ Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi*. (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998) 269.

⁹ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası*. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012) 105.

¹⁰ Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*. (İstanbul: İz Yayınları, 1997) 79.

¹¹ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008) 111.

¹² Cahit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*. (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2013) 44.

¹³ Tezer Öcal, *Türkiye Ekonomisi*. (Ankara: Savaş Yayınları, 2005) 40.

¹⁴ Ercan Haytoğlu, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri", *PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3 (1997) 49.

¹⁵ Osman Yalçın, "Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulanması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, no. 1 (2012) 323.

¹⁶ Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi*. (Ankara: Kalite Matbaası, 1974) 176.

¹⁷ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*. (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951) 119.

¹⁸ "Varlık Vergisi", *Akşam*, (12 Kasım 1942) 1.

¹⁹ *Resmî Gazete* (12 Kasım 1942) S. 5255.

vergi vermesi kararlaştırılmıştır²⁰. Verginin tarhını düzenlemek için her vilayet ve kaza merkezinde bölgenin en büyük idari amirinin başkanlığında komisyonlar kurulması istenmiştir²¹. Verginin tebliğ, komisyonların verdiği karar doğrultusunda vergi yükümlülerinin isimleri ve ödeyecekleri miktar listeler halinde gelir dairesi kapılarına ve köylerdeki uygun yerlere asılarak yapılmıştır. Komisyon kararı kesin olup miktara ve yükümlülüğe yasal olarak itiraz hakkı tanınmamıştır²². Vergi ödeme süresi on beş gün olarak belirlenmiş, on beş günde ödenmeyen vergilerin bir sonraki hafta yüzde bir, ikinci hafta yüzde iki zam yapılarak tahsil edileceği bildirilmiştir²³. Borçlarını otuz gün içinde ödemiş olanların belediye ve genel hizmetlerde bedeni işlerde çalıştırılacağı duyurulmuştur²⁴. Vergiyi ödemek için tanınan sürenin kısalığı mal mülk satarak nakit teminine olanak tanımamış, mükellefler vergiyi ödemek için ellerindeki satmaya çalıştığı için fiyatlar düşmüş ve pek çok mal yok pahasına gitmiştir²⁵. Bu da servetin ve sermayenin Türkleştirilmesi iddiaları beraberinde getirmiştir²⁶. Verginin yükümlüğünün tüm aileye yayılması ise bu iddiaları güçlendirmiştir.

Bunun yanında Varlık Vergisi'nin çıkarıldığı dönemde basın tarafından hararetle desteklendiği de görülmektedir. Dönemin gazetelerinin hemen hepsi vergiyi haklı ve yerinde bir uygulama olarak görmüş, farklı ideolojik görüşlere sahip yazarlar hükümetin bu icraatını desteklemiştir²⁷. Devletin maddi olarak zor durumda olduğu ve bu verginin vatandaşlık görevi olduğu şeklindeki yaklaşım aslında savaş zenginlerine duyulan öfkeyi göstermektedir. Öyle ki Varlık Vergisi'ni eleştiren en eski tarihli yayın dönemin İstanbul defterdarı Faik Ökte'nin 1951 yılında yayınladığı kitabıdır. Bunda da iktidarın değişmiş olması, CHP yerine DP dönemin başlaması ve CHP dönemi icraatlarının daha özgür bir ortamda eleştirilebilmesi etkili olmuştur. Öyle ki verginin uygulanması sürecinde görev alan Faik Ökte'nin icraatlar esnasında herhangi bir itirazda bulunmadığı bilinmektedir.

Nitekim Faik Ökte, İstanbul Vergi Dairelerinden gelen bilgilere göre çok yüksek kazanç elde eden vergi mükelleflerini listelere ayırmıştır. M, G, E, D şeklinde oluşturulan cetveller M Müslüman grubu, G gayrimüslim azınlıkları, D Dönmeleri yani sonradan Müslüman olanları, E ecnebileri yani Türkiye'de yaşayan yabancı devlet vatandaşlarını göstermiştir²⁸. En yüksek miktarda vergi ödeyenlerin gayrimüslim gruba dâhil olduğu görülmektedir. Bir milyon liranın üzerinde vergi ödeyen on bir mükelleften dokuzu gayrimüslimdir. Diğer ikisi de dönme grubundandır. Bu durum gayrimüslim kesimden Müslümanların ödemesi gereken vergilerin neredeyse on katı kadar fazla vergi alındığı iddiasını da beraberinde getirmiştir²⁹. Ancak dönemin Türkiye'sinde sermayeyi elinde tutanların ve tüccarların gayrimüslim olduğu göz önünde bulundurularak Müslümanlar arasında ciddi bir servet birikiminin yapılmadığına dikkat çekilmiştir³⁰. Bununla birlikte meclise binlerce itiraz dilekçesi gönderilerek vergilerin daha makul bir düzeye indirilmesi istenmiştir. Ancak hükümet bu konuda taviz vermemiştir³¹.

Vergi bütün ülkeyi kapsamasına rağmen İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara, Hatay gibi ticaret merkezi konumundaki şehirler verginin yükünü taşımıştır. Özellikle varlıklı azınlık işadamlarının İstanbul'da yaşamasından dolayı ülke genelinde toplanan verginin %68'i İstanbul'daki mükelleflerden alınmıştır. Türkiye genelinde 114.368 kişi Varlık Vergisi mükellefi olarak belirlenmiş, toplamda 465.384.820 lira tahsil edilmesi hedeflenmiştir. Vergi tahsilatı İstanbul'da 17 Aralık 1942 tarihinde başlamış, 21 Şubat 1943'den itibaren vergi borcunu ödemeyenlerin mallarına haciz konulmuştur³². Tahsilatı hızlandırmak amacıyla mükelleflerin anne, baba ve eşlerine ait malları da haczedilerek satışa çıkarılmıştır. İstanbul'da

²⁰ Nevin Coşar, "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58\2(2003)9.

²¹ Kerem Karabulut, "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), S. 27 (2005): 32.

²² Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012) 164.

²³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(BCA), Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1-2.100.110.17 (07.01.1943).

²⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(BCA), Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1-2.100.110.14 (07.01.1943).

²⁵ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*. (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007) 237.

²⁶ Mustafa Özyürek, "Varlık Vergisi Faciası", *Milliyet* (10 Aralık 2001) 11.

²⁷ A. Başer Kafaoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği*. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005) 57.

²⁸ Ökte, *Varlık Vergisi*, 65-66.

²⁹ Aktar, *Türkleştirme Politikaları*, 221.

³⁰ Tufan Türenç, "Varlık Vergisi Gerçeği", *Hürriyet* (3 Aralık 2001) 15.

³¹ Karabulut, "Varlık Vergisine Bir Bakış", 330.

³² "Varlık Vergisi", *Akşam* (25 Ocak 1943) 1.

885 adet gayrimenkul açık arttırma ile satılarak 2. 700.843 lira elde edilmiştir³³. Buna karşılık vergi borçlarını ödemeyenlerin çalışma kamplarına gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Erzurum-İran transit yolunun bir kısmını teşkil eden Hasankale-Erzurum-Aşkale yolunda ve Tercan-Erzincan-Kemah-Refahiye yollarında çalışmaları uygun görülmüştür. Ancak bölgenin şubat ayında kar ve çamurla kaplı olması nedeniyle sevk edilecek kafilenin taş ocaklarında ve demiryolları güzergâhında kar temizlemede çalıştırılacağı duyurulmuştur³⁴. Üsküdar ve Kadıköy'deki kamplarda toplanan³⁵ mükelleflerden otuz iki kişilik ilk kafiye 27 Ocak 1943 tarihinde Aşkale'ye sevk edilmiştir³⁶. Otuz sekiz kişilik ikinci kafiye ise 12 Şubat 1943'de Aşkale'ye gönderilmiştir³⁷. Varlık Vergisi uygulaması süresince Aşkale'ye toplamda 1400 kişi gönderilmiştir. Bunlardan 1229 kişi İstanbul'da ikamet edip, borcunu ödeyemeyen mükelleflerdir. Ayrıca çalışma kampında çeşitli nedenlerle yirmi bir kişinin öldüğü kaydedilmiştir³⁸.

Varlık Vergisi on altı ay yürürlükte kaldıktan sonra 17 Mart 1944 tarihinde 4530 sayılı Varlık Vergisi Bakayasının Terkine Dair Kanun ile tasfiye edilerek o güne kadar tahsil edilemeyen vergiler silinmiştir³⁹. Mallarını kaçıranlar ve vergisini ödemeyenler affedilmiş, ödeyenler ise servetinin büyük bir kısmını kaybetmiştir⁴⁰. Varlık Vergisi ile toplamda 314.920.940 TL tahsil edilmiş bu da bütçe harcamalarının %34'ünü karşılamıştır⁴¹. Tedavüldeki paranın %4'ü piyasadan çekilmiştir. Hükümet verginin toplandığı mali yılı bütçe açığı vermeden geçirmiştir⁴². Ancak ticaret ve iş dünyasının önde gelen temsilcilerinin devlete olan güveni sarsılmış, birçok vergi mükellefi haksız yere cezalandırılmış, gelir ve servet dağılımı ciddi anlamda değişmiştir. Azınlık vatandaşlardan bazıları göç etmek durumunda kalmıştır. İşletmelerin kapatılması ya da ehil olmayan kişilerin eline geçmesiyle üretim düşmüş ekonomi olumsuz anlamda etkilenmiştir⁴³.

II. Dünya Savaşı şartlarında halktan sık sık vergi alındığı bilinmektedir. Ancak Türk ve dünya kamuoyunda Varlık Vergisinin farklı tarihlerde gündeme getirilmesinde⁴⁴ vergiye yasal anlamda itiraz edilememesi, vergi miktarının belirlenmesinde şahsi inisiyatiflerin kullanılması ve çalışma kampları etkili olmuştur. Nitekim verginin azınlıkları hedef aldığı ve bir nevi sermayeyi Türkleştirme politikasının yürütüldüğü yönündeki iddialar da vergiyi farklı bir boyuta taşımıştır. Gerçekten de servet vergisinin servet sahibi gayrimüslim kesimden tahsil edildiği bir gerçektir. Ancak zengin tüccarların zaten azınlıklardan oluşması ve bunun yanında yoksul Anadolu halkının vergi yükümlülüğü altında ezilirken savaş zenginlerinin artması da gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca savaş esnasında farklı ülkelerde de benzer uygulamaların yürürlüğe konulduğu da görülmektedir⁴⁵. Bununla birlikte Varlık Vergisi'nin Türkiye'de uygulandığı esnada İngiliz kamuoyunda vergi ile ilgili pek çok ilgi çekici tartışma yapılmış, gelişmeler hakkında bilgiler verilmiştir. Bilhassa *The Times* gazetesi vergi sürecini konu edinmiştir.

2. *The Times*'a Göre Varlık Vergisinin Gerekeşi

The Times gazetesinde II. Dünya Savaşı esnasında stratejik öneme sahip olan Türkiye'nin iç ve dış politikası yakından takip edilmiş, özellikle Varlık Vergisi hakkında ayrıntılı haberler yapılmıştır. İlk olarak 21 Aralık 1942 tarihinde "Turkish Tax on Wealth" başlığıyla yeni çıkarılan Varlık Vergisi yasasının katı bir şekilde uygulamaya koyulduğu duyurulmuştur. Türkiye'nin birçok şehrinde yeni

³³ Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, 233.

³⁴ "Aşkale Yolcuları", *Akşam* (1 Şubat 1943) 1.

³⁵ "Varlık Vergisini Vermeyenler", *Cumhuriyet* (22 Ocak 1943) 1.

³⁶ "İlk Kafiye Dün Akşam Aşkale'ye Yollandı", *Son Posta* (28 Ocak 1943) 1.

³⁷ "Aşkale'ye İkinci Kafiye Gönderildi", *Akşam* (13 Şubat 1943) 1.

³⁸ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. (Ankara: İmge Yayınevi, 1998) 388.

³⁹ *Resmî Gazete* (17 Şubat 1944) S. 5657.

⁴⁰ Abdullah Takım – Ramazan Aslan, "İktisat Politikalarında Zorunlu Borçlanmadan Zorunlu Tasarrufa: Varlık Vergisi Tartışmaları", *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 13, no. 2 (2012) 233.

⁴¹ İhsan Erdem Sofracı, "Tarihsel Perspektiften Varlık Vergisi Uygulamasına Bir Bakış", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi* 15, no. 1 (2013) 331.

⁴² İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, no. 2 (2012) 286.

⁴³ Ufuk Bakkal, "Varlık Vergisi Kanunu'nun Maliye Teorisindeki Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *İ.Ü İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Seri 43-44*, (2003) 109.

⁴⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Muamelat Genel Müdürlüğü, "Deutsche Allgemeine Gazetesinde Varlık Vergisine Dair Çıkan Yazı". 30.10.00'232.563.2 (01.03.1943).

⁴⁵ Hüseyin Perviz Hür, *Varlık Vergisi ve Azınlıklık*. (İstanbul: Eren Yayınları, 2007) 328-343.

yayınlanan olağan dışı servet vergisi mükelleflerinin listelerinin belirlendiği ve bunun da ülke çapında heyecan yarattığı söylenmiştir. Habere göre tüm ülke için yaklaşık 500.000.000 TL vergi toplanması planlanmıştır ve bunun üçte ikisi İstanbul'daki zenginlerden alınacaktır. *The Times* doğal olarak Türkiye'deki İngiliz şirketlerinin ve İngiliz vatandaşlarının durumuna değinmiş ve İngiliz şirketlerinin 1941 yılında elde edilen kâr üzerinden %50 ile %70 oranında vergilendirildiğini, bunun da gayet adil ve makul bir miktar olduğunu bildirmiştir. *The Times*'a göre vergiden en çok etkilenenler sırasıyla İstanbul'da yaşayan Yahudiler, diğer gayrimüslimler ve yabancılardır. Uygulanan en yüksek bireysel vergi miktarı ise 2,000,000 TL'dir⁴⁶.

The Times savaşın mali sıkıntılarıyla mücadele etmek durumunda kalan Türk hükümetinin sistematik ve sürekli olarak art niyetli kişiler tarafından sabote edildiğini yazmış ve bu kişilerinin sayısının yaklaşık 4000'e vardığı bilgisini vermiştir⁴⁷. Gazeteye göre Varlık Vergisi yasadışı gelir elde ederek servet biriktiren kişilere yönelik çıkarılmıştır. Ancak İstanbul'daki servet sahiplerinin %75 oranında Yahudi ve gayrimüslimlerden teşkil etmesi üzücü bir tesadüf olarak değerlendirilmiştir. Vergisini ödemeyenlerin çalıştırılması meselesine de değinen gazete Türkiye'nin millî savunma için gerekli işlerde çalıştırılmak üzere 5000 ile 10.000 arasında işçiye ihtiyaç duyduğunu ve bu işçilerin vergi ödeyemeyecek durumda olan kesimden temin edildiğini belirtmiştir. Bu açıdan vergi, emeğin zorunlu olarak alınmasıdır. Hatta Türk Hükümetinin demiryolu güzergâhlarında ikamet eden nüfusun da zorunlu olarak çalıştırılmasıyla iş gücü ihtiyacını tamamlamayı düşündüğü ileri sürülmüştür⁴⁸.

The Times gazetesi ilk olarak Varlık Vergisi hakkında bilgilendirme yaparken ilerleyen tarihlerde bazı değerlendirmeler de yapmaya başlamış özellikle 28 Ekim 1943 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yirminci yıl dönümü münasebetiyle⁴⁹ Türkiye'nin ekonomik ve sosyal durumu irdelenmiştir⁵⁰. Türk Hükümetinin, son dört yıl boyunca ordusunu seferberlik halinde tuttuğu ve bunun da savaş koşullarında ekonomik anlamda ciddi bir yük olduğu kabul edilerek Varlık Vergisi gibi çok tartışılan bazı önlemlerin alındığı söylenmiştir⁵¹. Buna rağmen Türkiye'nin, savaşın dışında kalması, cumhuriyetin ilanı ile başlayan “yeniden inşa” çalışmalarının kesintiye uğratılmaması ve yaşam standardının nispeten yükselmesi ciddi bir başarı olarak nitelendirilmiştir. Türkiye'nin, savaş boyunca sürekli artan hayat pahalılığı, Türk ürünlerine olan büyük talep ve savaş koşulları nedeniyle ithalatın kısıtlanması ve bunun sonucunda fiyatların yükselmesi, Türk Ordusu'nun son üç yıldaki seferberliğinin yol açtığı ağır harcamalar, tedavüldeki kâğıt para artışının yol açtığı enflasyon ve bazı kesimler tarafından elde edilen ve Türk kamuoyunda maddi ve manevi rahatsızlığa neden olan aşırı kârlar nedeniyle sıkıntılar çektiği belirtilmiştir⁵².

The Times'a göre Türk hükümeti benimsediği “gerçekçi bir politikayla” zorlukların üstesinden gelmiştir. Gerçekçi politika olarak nitelendirilen en önemli uygulama ise servet vergisi yasasıdır. Öyle ki ülke nüfusunun yaklaşık %70'ini oluşturan Anadolu köylüsü zaten vergilerin altında ezilmiştir ve istenilen miktarda gelirin köylüden temin edilmesi mali olarak imkânsızdır⁵³. Türkiye'de sanayi işçileri ise sayılarının az olması nedeniyle vergilendirme açısından önemsizdirler. Ağırlıklı olarak devlet memurları ile bankalar ve özel teşebbüs tarafından istihdam edilen memurlardan oluşan orta sınıf hayat pahalılığından en çok etkilenen kesimdir ve vergilendirilmek bir yana, yardıma ihtiyaç duyar hale gelmişlerdir. Geriye sadece, genel olarak ticaretle uğraşan kişilerden, liberal meslek mensuplarından - mühendisler, doktorlar, avukatlar- büyük kazançlar elde edenlerden ve savaşın başlangıcından bu yana değeri muazzam ölçüde artan gayrimenkul sahiplerinden oluşan daha zengin sınıf kalmıştır⁵⁴. Dolayısıyla savaş sürecinde gelir elde etmek için çıkarılan yeni verginin yükü bu sınıfa yüklenmiştir. Vergi mükellefi olacak her bir kişinin savaş öncesi ve şimdiki geliri, servet durumu ve yaşam standardı hakkında birkaç ay boyunca kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Soruşturmanın sonuçları, bu amaçla kurulan ve kararları nihai olan özel komisyonlara sunulmuştur. Tahakkuk ettirilen verginin derhal

⁴⁶ “Turkish Tax on Wealth”, *The Times* (21 December 1942) 3.

⁴⁷ “Illegal Fortunes”, *The Times* (31 December 1942) 3.

⁴⁸ “Rigid Application of New Law”, *The Times* (21 December 1942) 3.

⁴⁹ “To-Days Anniversary”, *The Times* (29 October 1943) 3.

⁵⁰ “Confident Mood in Turkey”, *The Times* (28 October 1943) 3.

⁵¹ “War Profits The Main Goal”, *The Times* (4 December 1942) 3.

⁵² “Bulding The New Turkey”, *The Times* (15 January 1943) 3.

⁵³ “The Wealth Tax” *The Times* (16 January 1943) 3.

⁵⁴ “Realistic Policy”, *The Times* (4 December 1943) 3.

ödenmesine karar verilmiştir. Aksi takdirde vergi mükelleflerinin tüm mallarına el konulacak ve borçlarını ödemeyenler Anadolu'da ağır işlerde çalışmaya gönderilecektir. *The Times*'a göre Varlık Vergisi'yle Türk Hükümeti hatırı sayılır bir gelire sahip olmayı, mali sirkülasyonu azaltmayı ve aynı zamanda savaştan en çok yararlananları ağır bir şekilde vergilendirerek kamuoyunu tatmin etmeyi ummuştur. Gazete hükümetin yasayı hazırlarken herhangi bir ayrımcılıktan özenle kaçınmaya çalıştığının altını çizmiştir. Hatta bu vergiden İstanbul ve İzmir'de ikamet eden gayrimüslimlerin ve yabancıların yüksek oranda etkilenmesinin sebebi olarak bu şehirlerdeki ticari faaliyetlerin esas olarak bahsi geçen grupların elinde olmasına bağlanmıştır⁵⁵. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere *The Times* gazetesi Varlık Vergisi'ni gayet makul ve yerinde bir karar olarak değerlendirmiş, hatta Türk Hükümeti'nin savaş esnasında gerçekleştirmeye çalıştığı ekonomi politikalarını adeta takdir etmiştir.

3. *The Times*'da Varlık Vergisine Yönelik Eleştiriler

The Times gazetesi Varlık Vergisi'nin hem hükümetin gelir elde etmek hem de sosyal adalet duygusunu tatmin amacıyla çıkarıldığını kabul etmiş ancak bu haklı gerekçelere rağmen yasanın uygulanmasının son derece katı olduğunu savunmuştur. Aslında vergi gayet haklı görülmeyle birlikte vergi tarhiyatına karşı itiraz hakkının tanınmaması, iki hafta gibi kısa bir süre içerisinde nakit ödeme şartının konulması, ödenmesi gereken miktarın takip eden iki hafta içinde sırasıyla yüzde 1 ve yüzde 2 oranında artırılması sert bir uygulama olarak görülmüştür. Vergisini ödemeyenlerin ve yakınlarının tüm mallarına el konularak kendilerinin de ağır işlerde çalıştırılmak üzere Doğu Anadolu'ya gönderilecek olması ise eleştirilmiştir⁵⁶. Öyle ki bir insan ne kadar varlıklı olursa olsun, bu kadar kısa sürede büyük miktarlarda nakit para elde etmesinin zorluğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca vergi mükellefleri belirlenirken her ne kadar değerlendirmenin adil olmasına büyük özen gösterilse de, özel mülklerin eksik ya da fazla hesaplanması gibi ihmaller ve hataların meydana gelmiş olabileceği ve bunların telafisinin de şu an için mümkün görünmediğine dikkat çekilmiştir. Türkiye'nin vergi tahsili konusunda gösterdiği sert tavrını hafifletmek ve kanunun uygulanmasını daha pratik hale getirmek için bazı adımlar atılması gerektiği belirtilmiştir⁵⁷.

Verginin haklı görülmesine rağmen uygulamadaki yanlışlara dikkat çeken gazete uluslararası basında⁵⁸ da Varlık Vergisi'nin eleştirilmesi ve yanlış anlaşılması üzerine Türk resmi makamlarının açıklama yapma ihtiyacı duyduğunu belirtmiş, hatta bu açıklamanın bir kısmına yer vermiştir. Buna göre; Bu vergi sıradan bir ekonomik ya da mali önlem olarak değil, Türk ekonomisini çöküşten korumak ve aynı zamanda ülkenin acil mali ihtiyaçlarını karşılamak için atılmış “devrim niteliğinde” bir adım olarak değerlendirilmelidir. Verginin üç temel amacı vardır: Birincisi gerekli geliri sağlamak ve enflasyonu önlemek; ikincisi vurgunculuğu, vergi kaçakçılığını ve ekonomik sabotajı engellemek; üçüncüsü ise çok ihtiyaç duyulan işgücünü temin etmektir. Türk ordusunun son üç yıldır seferberliği nedeniyle sürekli artan ve vergiden elde edilen olağan gelirin yetersiz kaldığı harcamaları karşılamak için ek gelire şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, tedavüldeki sahte para miktarının giderek artması, Türk parasının değerini korumak için sert önlemler alınmasını kaçınılmaz hale getirmiştir⁵⁹.

Varlık Vergisinin tahsil sürecini yakından takip eden *The Times* gazetesi 13 Ocak 1943 tarihinde yaptığı haberle verginin ödenmesi için mükelleflere bir hafta daha süre tanıdığını duyurmuştur. Bu sürenin sonunda ise borcunu ödemeyenlerin mallarına el konularak çalışma kamplarına gönderilecekleri hatırlatılmıştır. Verginin tarh şeklinin ve uygulanmasında ciddi aksaklıklar olduğunu her fırsatta dile getiren *The Times* muhabiri değerlendirme kurullarının kararlarına karşı tek itiraz yolunun, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen dilekçeler olduğunu söyleyerek zaten meclise binlerce dilekçe sunulduğu bildirmiştir. *The Times* gazetesi doğal olarak Türkiye'de yaşayan İngiliz vatandaşlarının durumuyla ilgilenmiştir. Büyük Millet Meclisi'ne başvurma hakkının, itiraz etmek isteyen yabancılar için de geçerli olduğunun anlaşılması üzerine Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin, Türkiye bulunan İngiliz konsoloslarına, vergilendirmeye itiraz etmek isteyen İngiliz tebaanın bilgilendirilmesi talimatını verdiği açıklanmıştır. Özellikle Türkiye'de bulunan İngiliz vatandaşlarının bu vergi nedeniyle mağdur edilmemesi istenerek konsolosluklarda İngiliz vergi mükelleflerinin bilgilendirilmesi ve bunların

⁵⁵ “Middle Class Helped”, *The Times* (4 December 1943) 3.

⁵⁶ “Tax on Wealth”, *The Times* (21 December 1942) 3.

⁵⁷ “Rigid Application of New Law”, 3.

⁵⁸ Ferudun Ata, “Varlık Vergisinin Amerikan Kamuoyuna Yansıması (New York Times Örneğine Göre)”, *Tarihin Peşinde*, S. 11 (2014): 63-78.

⁵⁹ “A Revolutionary Step”, *The Times* (31 December 1943) 3.

yazdıkları dilekçeleri TBMM'ne sunması istenmiştir. Yine de yabancıların dilekçelerinin kabul edilip edilmeyeceğine Meclisin karar vereceği belirtilmiştir⁶⁰.

The Times'ın Türkiye muhabiri 15 Ocak 1943 tarihinde Ankara'da Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından kabul edilmiş ve sohbet esnasında Türk iç ve dış politikası ile ilgili konulardan bahsedilmiştir. Saraçoğlu, Türkiye'nin her türlü saldırıya karşı koyacağını ve Varlık Vergisi'nden kaçmak isteyenlerin cezalandırılacağını açık ve kararlı bir şekilde vurgulamıştır. Türkiye'nin huzur ve refahını sağlayarak ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için tarafsızlığını korumak istediği dolayısıyla da savaşın taraflarına karşı açık ve doğru bir politika izlediği belirtilmiştir. Saraçoğlu röportajında Varlık Vergisinin meşru ve haklı olduğunu söyleyerek diğer ülkelerin de benzer yasalar çıkardığını ve çıkaracağını vurgulamıştır. Saraçoğlu Türk halkının ve köylünün durumuna da değinerek yüzyıllar boyunca vergi yükü altında ezilen halkın savaş koşullarında da hükümete destek olmak adına zorlu bir hayat mücadelesi verdiğini belirtmiştir. Buna rağmen tüccarların, Hükümet'in çağrularına kulak tıkayarak savaş ortamından yararlanarak vurgunculuk, karaborsacılık ve fırsatçılık yaparak kendilerine verilen özgürlük ve güveni kötüye kullandığını açıklamıştır⁶¹.

Bu röportajdan sonra *The Times* muhabirinin Varlık Vergisine karşı tavrının yumuşadığı görülmektedir. Bazı hükümlerinin çok katı olduğu her fırsatta vurgulanan yasanın uygulamaya konulmasının bir zorunluluk olduğu dile getirilmiştir. Bununla birlikte, uygulama sırasında iyi niyet ve yurttaşlık ruhu gösterenlere idari kolaylıklar sağlanacağı ve kaçınılmaz maddi hatalar düzeltileceği bildirilmiştir. Ancak, Türkiye'nin sağladığı misafirperverlikten yararlanarak kendilerini zenginleştirmek için bu kritik zamanda vatandaşlık görevini yerine getirmeyi reddedenlere yaptırım uygulanacağı, bunun da gayet doğal olduğu söylenmiştir⁶². Bu düşüncelere rağmen vergiyi ödemeyenlerin cezalandırılması; İstanbul ve İzmir'de yaşayan ve vergisini ödemeyen mükelleflerin mallarına el konularak açık artırma yoluyla satılması ve çoğunlukla Yahudi ve gayrimüslimlerden oluşan ve 20.000 TL'lik bir vergiyle yükümlü oldukları halde hiçbir ödeme yapmayan kişilerin tutuklanması haberi şaşkınlık yaratmıştır. Tutuklananların Erzurum yakınlarındaki Aşkale'ye gönderilmeden önce Moda'daki otellerde polis gözetimi altında tutulduğu bildirilmiştir⁶³.

Varlık Vergisine yönelik eleştiriler incelendiğinde aslında vergiye yönelik herhangi bir itirazın yapılmadığı görülmektedir. Vergi haklı ve gerekli görülmüş ancak verginin tahsil şekli, kısa süre içerisinde yüksek meblağların savaş ekonomisi ortamında teminin zorluğu ve mükelleflerin mallarına el konulması nihayetinde de çalışma kamplarına götürülmeleri eleştirilerek 1943 yılı boyunca yapılan bütün haberlerde Türk hükümetinin vergi tahsili konusunda tavrını yumuşatması tavsiye edilmiştir. İngiliz basınında varlık vergisinin adeta desteklenmesinde gözden kaçırılmaması gereken bir ayrıntı ise savaş döneminde İngiltere'de de benzer vergilerin çıkarıldığıdır⁶⁴.

Sonuç

Tüm dünyayı etkisi altına alan II. Dünya Savaşı Türkiye'de sosyal, ekonomik ve hatta siyasi anlamda ciddi değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Net bir şekilde savaş dışı kalmak isteyen Türkiye dış politikasını aktif tarafsızlık üzerine inşa etmiştir. Ancak dönemin şartları ve Türkiye'nin stratejik önemi nedeniyle dış baskıları göğüslemek zorunda kalan Türk hükümeti bir yandan da ekonomik ve sosyal zorluklarla mücadele etmiştir. Öyle ki her ne kadar fiili olarak savaşa girilmese de ülkede seferberlik ilan edilerek asker silahaltına alınmıştır. Böylece genç nüfusun büyük bir bölümü üretim faaliyetlerinden çekilerek atıl bir hale getirilmiştir. Bir yandan üretimin düşmesi, diğer yandan savunma harcamalarının artması yeni mali sorunları beraberinde getirmiştir. Binlerce askerin beslenmesi ülke ekonomisi için ciddi bir yük oluşturmuştur. Dünya'da devam eden savaş nedeniyle ithalat düşmüş ve halk ekmeğe, un temininde sıkıntı yaşamaya başlamış, hükümet çıkardığı yasalarla büyük şehirlerde ekmeği karneye bağlamış hatta pasta, poğaçaya, simit yapımını yasaklamıştır. Temel gıda maddelerinin teminde yaşanan bu sıkıntıları gidermek ve mali sorunları kısmen de olsa çözmek amacıyla sık sık vergilere başvurulmuştur. Özellikle köy halkından alınan ürün, hayvan, yol vergileri halkı ciddi bir sefaletle sürüklemiştir. Bunun yanında savaş şartlarının getirdiği olağanüstü fiyatlar ve mal kıtlığı fırsatçıları

⁶⁰ "Foreigners Given Right of Appeal", *The Times* (13 January 1943) 3.

⁶¹ "Wish To Be Left on Peace", *The Times* (15 January 1943) 3.

⁶² "Talk With Prime Minister", *The Times* (15 January 1943) 3.

⁶³ "Defaulters Arrested", *The Times* (27 January 1943) 3.

⁶⁴ Pür, *Varlık Vergisi ve Azınlıklar*, 228-243.

harekete geçirmiştir. Karaborsacılık, stokçuluk, mal saklama, ürünlerinin fiyatını fahiş boyutlarda arttırma gibi yasadışı ticaret sayesinde savaş zengini olarak nitelendirilen servet sahibi bir kesim ortaya çıkmıştır. Toplumda sefalet içerisinde ve refah ortamında yaşayan iki zıt grup ortaya çıkmıştır. Halk sosyal bir reaksiyonla bu servet sahiplerinin kendi haklarını gasp ettiği fikrini benimsemiştir.

Bu sosyal ve ekonomik koşullar içerisinde hükümetin ihtiyaç duyduğu mali kaynağı temin etmesi ve aynı zamanda sosyal adalet duygusunu tatmin amacıyla Varlık Vergisini çıkardığı görülmektedir. Öyle ki verginin fikir safhasında herhangi bir problem görülmezken uygulamada şahsi duyguların devreye girdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu yönüyle de Varlık Vergisi uzun yıllar iç ve dış basında tartışılmaya devam etmiştir. Varlık Vergisi'nin bu denli önemsenmesinde ve uluslararası alanda irdelenmesinde en önemli neden ise vergi mükelleflerinin çoğunluğunun gayrimüslim vatandaşlar olmasıdır. Ancak *The Times* gazetesinde kabul edildiği üzere İstanbul ve İzmir'de ticaretle uğraşıp servetin büyük bir bölümünü elinde tutan bu kesimin vergi mükellefi tayin edilmesi gayet doğaldır. Ayrıca varlıklı Müslümanlardan da Varlık Vergisi alındığı bilinmektedir. Bu yönüyle yabancı basında sık sık irdelenen Varlık Vergisi İngiliz kamuoyunda da tartışılmıştır.

The Times gazetesi verginin yürürlüğe konulmasından, alınması planlanan vergi miktarına, tahsilat işlemindeki aksaklıklara ve hükümetin tutumuna kadar bütün ayrıntılarla yakından ilgilenmiştir. Sayısal verilerle düşüncelerini desteklemiş hatta *The Times* gazetesi dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu ile röportaj yaparak Türkiye'nin iç ve dış politikasına ve bilhassa Varlık Vergisi'ne dair hükümetin görüşünü İngiliz kamuoyuyla paylaşmıştır. *The Times*'daki haberlerde genel anlamda verginin desteklediği dikkat çekmektedir. Türkiye'nin mevcut sıkıntılarında kurtulmak ve kısmen de olsa ekonomik refaha ulaşmak için gelir teminine ihtiyaç duyduğu kabul edilerek bunun da servet sahibi kişilerden alınmasının makul bir uygulama olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Hatta Türk hükümeti servet vergisi konusunda desteklenmiştir. Ancak Varlık Vergisinin hiçbir şekilde eleştirilmediğini söylemek de yanlış olacaktır. Öyle ki verginin iki hafta gibi kısa bir süre içerisinde nakit olarak tahsil edilmek istenmesi, borcunu ödemeyenlerin mallarının toplamda bir ayda haczedilerek satılması ve vergi mükelleflerinin ailelerinin de mallarına el konulması nihayetinde bahsi geçen borçluların çalışma kampına gönderilmesi son derece katı bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Verginin daha yumuşak ve makul bir şekilde tahsil edilmesi gerekli görülmüştür. Bunun yanında vergi mükelleflerinden en çok İngiliz vatandaşlarının ve İngiliz şirketlerinin durumuyla ilgilenilmiştir. Konsoloslukların itiraz dilekçesi konusunda yardımcı olması istenmiştir. Doğrudan bir yaptırım ya da vergi karşıtı tavır olmamasına rağmen, temenni, dilek, istek babında vergi şartlarının hafifletilmesi tavsiyesinde bulunmuş ve İngiliz vatandaşlarının bu süreçten hasar almadan çıkması için çaba gösterilmiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı şartlarında İngiliz basınının en önemli temsilcilerinden olan *The Times* gazetesi Türkiye'nin bir iç meselesi olarak gündeme gelen servet vergisini İngiliz kamuoyuna tartışarak verginin her türlü aksaklığa rağmen haklılığını kabul etmiştir. Bu yaklaşım son derece dikkat çekici bir gerçektir. Zaten savaş şartlarında benzer vergilerin farklı Avrupa ülkelerinde de alındığı bilinmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Varlık Vergisi iç ve dış basında dönemin politik ve siyasi ortamında çok fazla eleştirilmemesine rağmen ilerleyen tarihlerde uluslararası çıkar çatışmaları söz konusu olduğunda yeniden gündeme getirilmiştir. 1950'li yıllarda iç politikada partiler arası mücadelede bir argüman olarak kullanılırken daha sonra Ermeni Meselesinin bir uzantısı haline getirilmek istenmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

Kararlar Daire Başkanlığı, "Varlık Vergisinin Uygulama Esasları".

Muamelat Genel Müdürlüğü, "Deutsche Allgemeine Gazetesinde Varlık Vergisine Dair Çıkan Yazı".

Sürelî Yayınlar

Akşam (1943)

Cumhuriyet (1943)

Milliyet (2001)

Resmî Gazete (1942 – 1944)

The Times (1942 – 1943)

Son Posta (1943)

Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

“A Revolutionary Step”, *The Times* (31 December 1943) 3.

“Aşkale Yolcuları”, *Akşam* (1 Şubat 1943) 1.

“Aşkale’ye İkinci Kafile Gönderildi”, *Akşam* (13 Şubat 1943) 1.

“Bulding The New Turkey”, *The Times* (15 January 1943) 3.

“Confident Mood in Turkey”, *The Times* (28 October 1943) 3.

“Defaulters Arrested”, *The Times* (27 January 1943) 3.

“Foreigners Given Right of Appeal”, *The Times* (13 January 1943) 3.

“Illegal Furtunes”, *The Times* (31 December 1942) 3.

“İlk Kafile Dün Akşam Aşkale’ye Yollandı”, *Son Posta* (28 Ocak 1943) 1.

“Middle Class Helped”, *The Times* (4 December 1943) 3.

“Realistic Policy”, *The Times* (4 December 1943) 3.

“Rigid Application of New Law”, *The Times* (21 December 1942) 3.

“Talk With Prime Minister”, *The Times* (15 January 1943) 3.

“Tax on Wealth”, *The Times* (21 December 1942) 3.

“The Wealth Tax” *The Times*, (16 January 1943) 3.

“To-Days Annıversary”, *The Times* (29 October 1943)3.

“Turkish Tax on Wealth”, *The Times* (21 December 1942) 3.

“Varlık Vergisi”, *Akşam* (25 Ocak 1943) 1.

“Varlık Vergisi”, *Akşam*, (12 Kasım 1942) 1.

“Varlık Vergisini Vermeyenler”, *Cumhuriyet* (22 Ocak 1943), 1.

“War Profits The Main Goal”, *The Times* (4 December 1942) 3.

“Wish To Be Left on Peace”, *The Times* (15 January 1943) 3.

Akandere, Osman. *Milli Şef Dönemi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Aktar, Ayhan. *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Ata, Ferudun “Varlık Vergisinin Amerikan Kamuoyuna Yansıması (New York Times Örneğine Göre)”, *Tarihin Peşinde* 6, no.11 (2014): 63-78.

Bakkal, Ufuk “Varlık Vergisi Kanunu’nun Maliye Teorisindeki Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *İ.Ü İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Seri 43-44*, (2003): 95-111.

Coşar, Nevin. “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 58, no. 2 (2003): 1-27.

Çavdar, Tefvik. *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*. Ankara: İmge Yayınevi, 1998.

Çolak, Yılmaz. “1923-1929 Dönemi Türkiye’de İç Politika”, *Türkiye’nin Politik Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2009.

- Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1951.
- Goloğlu, Mahmut *Milli Şef Dönemi*. Ankara: Kalite Matbaası, 1974.
- Haytoğlu, Ercan. "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri", *PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi* 3, no. 3 (1997): 46-56.
- Hür, Hüseyin Perviz. *Varlık Vergisi ve Azınlıklık*. İstanbul: Eren Yayınları, 2007.
- Sofracı, İhsan Erdem. "Tarihsel Perspektiften Varlık Vergisi Uygulamasına Bir Bakış", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi* 15, no. 1 (2013): 317-334.
- İnci, İbrahim "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, no. 2 (2012): 272-290.
- Kafaoğlu, A. Başer. *Varlık Vergisi Gerçeği*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005.
- Karabulut, Kerem. "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), S. 27 (2005): 325-339.
- Karatepe, Şükrü. *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Kayra, Cahit. *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2013.
- Metinsoy, Murat. *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.
- Öcal, Tezer. *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Savaş Yayınları, 2005.
- Özyürek, Mustafa. "Varlık Vergisi Faciası", *Milliyet* (10 Aralık 2001) 11.
- Semiz, Yaşar. *Atatürk Döneminin İktisadi Politikası*. Konya: Saray Kitabevi, 1996.
- Takım Abdullah ve Aslan Ramazan. "İktisat Politikalarında Zorunlu Borçlanmadan Zorunlu Tasarrufa: Varlık Vergisi Tartışmaları", *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 13, no. 2 (2012): 217-237.
- Tuncer, Hüner. *İsmet İnönü'nün Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.
- Türenç, Tufan "Varlık Vergisi Gerçeği", *Hürriyet* (3 Aralık 2001) 15.
- Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih*. İstanbul: Der Yayınları, 2010.
- Uyar, Hakkı. *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Yayınları, 1998.
- Weisband, Edward. *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*. Çeviren M. A. Karabağ-Örgen Uğurlu, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002.
- Yalçın, Osman. "Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulanması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, no. 1 (2012): 313-354.
- Yenal, Oktay. *Cumhuriyet'in İktisadi Tarihi*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.

Summary

Although Turkey did not actually participate in World War II, which affected the whole world on a large scale, it was politically, socially and economically affected by the war. Due to reasons such as the lack of any preparations before the war and the failure of development plans to succeed, Turkey entered into serious financial difficulties. In particular, increasing the number of soldiers under arms and the expenses of keeping the army ready to defend the country against a possible attack have put a strain on the Turkish economy. The lack of sufficient exports due to the war conditions and the decline in domestic production values led to food shortages in large cities. The basic needs of the people were tried to be met through social policies such as rationing bread. On the other hand, the most important source of income used by the state to overcome the current difficult conditions has been taxes. During the war, taxes under different names such as the National Protection Law, Soil Products Tax, Road Tax, and Wealth Tax were requested from the public. However, the most controversial of these was the Wealth

Tax. Although the Wealth Tax was implemented in a short period of 16 months, it made a national and international impact. So much so that taxpayers became the wealthy segment who acquired large amounts of wealth during the war. The fact that most of the merchants and war riches in Turkey are non-Muslims has changed the extent of criticism. Allegations have been made that this tax deliberately targets minorities in the country. It has even been argued that they want to build the Turkish bourgeoisie by enacting the Wealth Tax to Turkify the capital.

Due to this dimension of the tax, foreign media has also been involved in the discussions. In this context, The Times newspaper, which has an influential place in the British public, was also closely interested in Wealth Tax. The Times gave information about the issuance of the tax, to what extent the tax will be collected from whom, and the problems experienced during implementation. In fact, while it is accepted that the tax is reasonable in theory to improve the Turkish economy and provide the financial resources needed, the problems in the collection process are emphasized. The fact that tax collection would be carried out in as little as two weeks, the property of defaulters would be seized and auctioned, and the announcement that the property of taxpayers' families would also be confiscated were seen as extremely harsh practices that needed to be softened. In addition, it was criticized that those who did not pay their taxes were sent in groups to a labor camp in Aşkale. It has been stated that the merchant population in Turkey consists of non-Muslims, and therefore it is the Jews and other minorities in Istanbul and Izmir who bear the tax burden the most. Additionally, the tax situation of British companies and British citizens in Turkey was also examined. It has been recommended that consulates assist in tax objection.

Although The Times newspaper criticized the tax for the way it was implemented, it also accepted that the Wealth Tax was enacted as a result of the difficulties Turkey experienced during World War II. In fact, it was reported that the Turkish people, especially the villagers, were oppressed under heavy tax burdens for many years and that the citizens had difficulty even finding bread. On the other hand, attention was drawn to the fact that some merchants who took advantage of the war conditions became rich through black marketeering and gaining unfair profits. According to The Times, this tax was resorted to in order to establish a sense of justice as a result of the increase in hatred and resentment towards the rich in society. The newspaper also argued that Turkey had achieved great success in the development and innovation movement it had embarked upon with the republic. The interview with Prime Minister Şükrü Saraçoğlu was also influential in these views. As a matter of fact, The Times newspaper was closely interested in Turkey's domestic and foreign policies and published all the developments and numerical data in its column shortly after the tax was introduced. In general, an attitude that approves of the Turkish government's policy and the Wealth Tax prevails in the newspaper.

Türkiye İktisat Kongresi'ni Lozan Görüşmeleri Üzerinden Okumak*

Coşkun Türkan**

Araştırma Makalesi

** Sorumlu Yazar,
Dr., Aydın Adnan Menderes
Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi Bölümü,
Aydın/TÜRKİYE
coskun.turkan@adu.edu.tr.
ORCID: 0000-0002-2629-7602

Geliş: 19 Ocak 2024
Kabul: 29 Mart 2024
Yayın: 10 Mayıs 2024

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi ve işgallerin başlaması, Anadolu'da yerel ve bölgesel direniş örgütlerini gündeme getirdi. Bu durum, mücadeleyi ulusal boyuta taşımaya çalışan Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki askerî-bürokratik kadronun kitleyle bütünleşmesini kolaylaştırdı. Diğer bir ifadeyle, millî burjuvazinin ve etkin bir işçi sınıfının bulunmadığı Anadolu'da, askerî bürokratik kadro geleneksel bir söylem ve dinsel bir ideolojinin kitle seferberliğinde etkili olduğunun bilinciyle hareket etti. Anadolu'da millî egemenliğe dayalı bağımsız bir Türk ulus-devletinin kurulmasına yönelik anti-empyralist bir mücadele yürütülürken, bir yandan da mücadele edilen devletlerin siyasal-toplumsal-ekonomik sisteminin benzeri bir yapı inşa edilmeye çalışıldı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan sıfatıyla dile getirdiği "Ordular İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!" emri, Yunan ordularının Anadolu'dan atılması dışında Akdeniz üzerinden mücadele edilen dünyayla buluşma iradesinin de bir göstergesiydi. Bu makalenin amacı, Millî Mücadeleyi yürüten koalisyonun niteliği ve ideolojisinin, mücadelenin gidişatını tayin ettiğini ortaya koymak ve bunu Lozan Görüşmelerinin ilk devresi ve İzmir'de toplanan iktisat kongresi üzerinden ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Ulus-devlet, Muasırlaşma, Lozan Görüşmeleri, Türkiye İktisat Kongresi

Reading the Turkish Economic Congress through the Lausanne Negotiations*

Research Article

** Responsible Author,
PhD., Aydın Adnan Menderes
University, Department of
Atatürk's Principles and History
of Turkish Revolution,
Aydın, TÜRKİYE
coskun.turkan@adu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2629-7602

Received: 19 January 2024
Accepted: 29 March 2024
Published: 10 May 2024

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

The dissociation of the Ottoman Empire and the beginning of occupations at the end of World War I brought local and regional resistance organizations on in Anatolia. This situation facilitated the integration of the military-bureaucratic staff led by Mustafa Kemal Pasha, who tried to take the struggle to a national level, with the mass. In other words, in Anatolia, where there was no national bourgeoisie and no active working class, the military bureaucratic staff acted with the awareness that a traditional discourse and a religious ideology were effective in mass mobilization. While an anti-imperialist struggle was being waged for the establishment of an independent Turkish nation-state based on national sovereignty in Anatolia, on the other hand, an attempt was made to build a structure similar to the political-social-economic system of the states that were fought against. As a matter of fact, Mustafa Kemal Pasha, as the Commander-in-Chief, said: "Armies, your first target is the Mediterranean, forward!" The order was an indication of the willpower to meet the struggling world through the Mediterranean apart from expelling the Greek armies from Anatolia as well. The purpose of this article is to reveal that the quality and ideology of the coalition that carried out the National-Struggle determined the course of the struggle, and then to examine this through the first period of the Lausanne Negotiations and the economic congress held in İzmir.

Keywords: Nation Struggle, Nation-state, Modernization, Lausanne Negotiations, Turkish Economic Congress

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

*Bilgi:

Bu makale, 15-16-17 Aralık 2022 tarihlerinde İzmir'in 100 Yılı Sempozyumu'nda, "Yüzyüncü Yılında İzmir İktisat Kongresi'ni Lozan Görüşmeleri Üzerinden Okumak" başlığıyla sunulan bildirinin genişletilmesi suretiyle hazırlanmıştır.

*Acknowledgment:

This article is an expansion of the paper titled "Reading the İzmir Economic Congress in its Centenary Year through the Lausanne Negotiations" presented at the Symposium on 100 Years of İzmir on 15-16-17 December 2022.

Atıf - Cite: Türkan, C. Türkiye İktisat Kongresi'ni Lozan Görüşmeleri Üzerinden Okumak*. *History Studies* 16, no. 2 (2024): 273-292.

Giriş

İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı sonunda bir yandan Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı topraklarını işgale başlarken, diğer yandan Paris'te yeni dünya düzenini tasarlamak için harekete geçti. Emperyal güçlerin bu süreçte İç Anadolu'nun küçük bir alanı dışındaki yerleri işgal etmesi, 'yerel hareketlerin' Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olarak örgütlenmesine ortam yarattı. Bunun yanında özellikle emperyal güçlerin Anadolu'daki Ermeni ve Rumlar üzerinden bir sömürü ağı yaratma ve işgallere bağlı olarak göç et(tiril)miş gayrimüslim unsurların Anadolu'ya geri dönme girişimleri, bu unsurlardan elde ettikleri üzerinden etkinliğini artıran Müslüman-Türk büyük arazi sahiplerini ve tüccarlarını direnişe itti.¹ Diğer bir ifadeyle Mondros Mütarekesi sonrası Batı'da İzmir'in işgaliyle Rumların, Doğu'da Ermenilerin göçlerle etkinliğini artırmaya başlaması ve bu kesimlerin Türk-Müslüman halk aleyhine ekonomik ve siyasal etkinlik alanını genişletmesi, Anadolu eşrafı yanında emperyalizmin doğrudan doğruya tepkisiyle karşılaşacak olan Türk-Müslüman kitleyi yerel direniş hareketine kattı.² Bu bağlamda Anadolu'nun işgalinin ve özellikle emperyal güçlerden aldığı destekle Rum ve Ermenilerin girişimlerinin, Müslüman-Türk kitlede "uyarıcı" bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Steinhaus'un ifadesiyle bu durum, "*Köklü ideolojik potansiyelin su yüzüne çıkmasına yol açmış; anadilleri Türkçe olan Müslümanlarda uyanmakta olan Türk yurt severliğini körüklemiştir.*"³ Yerel kongre iktidarlarının her geçen gün etkinliğini artırmaya çalıştığı bu süreçte⁴ işgaller ve işgalin yarattığı tehditler, emperyal güçlere karşı mücadeleyi ulusal boyuta taşımaya çalışan askerî kadronun, eşraf ve köylülerle bütünleşmesini kolaylaştırdı ve ordu-bürokrasi-aydınlardan oluşan kadronun kitleyle koalisyonu gündeme geldi.⁵ Nitekim Sencer'e göre Millî Mücadele "*Batıcı, reformcu, antiemperyalist bürokratik kadronun önderliğinde bir hareket*"tir. "*Kurtuluş Savaşı'nın gerçek sınıfsal temelini meydana getiren Batıcı reformcu bürokrasi, savaş sırasında yanında bir kısım halkı ve bir kısım ağa ve eşrafla bulmuştur.*"⁶ Millî Mücadele'nin sınıfsal yapısını benzer bir şekilde ele alan Timur, küçük burjuvazinin bir kısmının asker-sivil aydınlardan, diğer kısmının ise Anadolu tüccarlarından oluştuğunu, mücadeleye liderlik eden başta Mustafa Kemal olmak üzere askerî kadronun egemen sınıflarla -ağa ve eşrafla- ittifaka önem verdiğini belirtmektedir.⁷ Aslında bu durum, millî burjuvazinin ve güçlü bir işçi sınıfının bulunmadığı bir yerde asker-sivil kadronun öncülüğünde mücadelenin yürütülmesi açısından normaldi. Asker-sivil kadroların bu öncülüğü, yeni devlet ve toplumun inşa edilmesinde ve birazdan ele alacağımız İktisat Kongresi'nde ekonomi politikalarının şekillenmesinde etkili oldu. Diğer bir ifadeyle Millî Mücadele'nin siyasî-ideolojik gelişimiyle askerî ve diplomatik gidişatını, mücadeleyi yürüten sınıfsal ittifak belirledi.⁸ "*Hakimiyet-i milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek*"⁹ amacındaki Mustafa Kemal ve çevresindeki çekirdek kadro, toplumsal tabanda en yaygın ideolojinin dine dayandığının¹⁰ bilinciyle ve buna uygun bir söylemle hareket etti.¹¹ Nesnel koşulların bir araya getirdiği Millî Mücadele'yi yürüten koalisyonun ilk ve temel amacı, vatani yabancı boyunduruğundan kurtarmak ve millî bağımsızlığı elde etmek olduğu için dinsel vurgular ön plana

¹ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Dünya Savaşından 1971'e Kitap 3*. Çeviren Babür Kuzucu, (İstanbul: Belge Yayınları, 1992), 26; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çeviren Yasemin Saner Gönen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 216.

² Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 27; Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, 3. Cilt. (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991) 1178.

³ Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*. Çeviren M. Akkaş, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995), 86.

⁴ Bu konuda bkz. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009)

⁵ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın, I. Kitap*. (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976) 305.

⁶ Oya Sencer, *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*. (İstanbul: Hobora Kitabevi Yayınları, 1969) 50, 53.

⁷ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2013) 21-22. Ayrıca bkz. Sungur Savran, *Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele*. (İstanbul: Yordam Kitap, 2023) 90-94.

⁸ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 22.

⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997) 9.

¹⁰ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990) 64; Ömür Sezgin, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005) 18-19. Benzer şekilde "Millî Mücadele boyunca Anadolu'da en yaygın ideoloji[nin] İslam" olduğunu, üretim ilişkileri ve bunun sonucu olarak Osmanlı devlet yapısının İslam'ı "çok etkili bir ideoloji haline getir"diğini vurgulayan Timur'a göre, "İslam, antiemperyalist mücadele içinde, aynı zamanda milliyetçilik rolünü oynamaktadır." Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 29-30, 33.

¹¹ Bu konuda bkz. Coşkun Türkan, "Millî Mücadele Dönemi Söyleminde Millet ve Milliyetçilik (1919-1923)", *Tarih ve Günce*, no. 8 (2021/Kış): 159-194.

çıkarılmıştı.¹² İslamî söylemin ve sloganların ağırlıklı olarak kullanılmasında, Anadolu'da tarımsal üretim biçiminin hâkim olması ve Millî Mücadele'ye liderlik eden Mustafa Kemal'in, İstanbul Hükûmeti ve işbirliği yaptığı İtilaf Devletleri'ne karşı bu söylemi etkin bir şekilde kullanarak halkın desteğini sağlamak istemesi etkili oldu.¹³ Bununla birlikte konjunktürel gelişmelere bağlı olarak milliyetçilik, sosyalizm ve islamcılık ideolojilerinin İstanbul Hükûmetine ve işbirliği yaptığı emperyalist devletlere karşı bir ideolojik araç olarak kullanıldığını göz ardı etmemek gerekir.¹⁴

Yukarıda belirtildiği gibi Mustafa Kemal liderliğindeki askerî-bürokratik kadronun temel amacı, Anadolu'da tam bağımsız bir Türk ulus-devleti kurmaktır. Sander'in vurguladığı gibi “*Türk Kurtuluş Savaşı, bir yanda Avrupa'nın emperyalist ulus-devletleri ile, öte yanda bir ulus-devlet olma mücadelesi veren Türklerin, yani aralarında temelde benzerlik olan iki yapının savaşması*”ydı.¹⁵ Sencer'in ifadesiyle Mustafa Kemal öncülüğünde verilen mücadele, bir yüzyıldan beri sürüp giden devleti kurtarma ve Batı'ya dönme çabasının “*anti emperyalist niteliğiyle*” en güçlü, en radikal adımıydı.¹⁶ Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken, bu mücadelenin anti-kapitalist olmaksızın anti-emperyalist bir mücadele olduğudur.¹⁷ Timur, Millî Mücadele'ye liderlik eden kadroların toplumsal dayanaklarının onları Batılı güçlerle işbirliğine ittiğini belirtmektedir.¹⁸ Uzgel ve Kürkçüoğlu'nun vurguladığı gibi buradaki temel zorluk, Batılı emperyalistlerle savaşılırken “*Batılı bir sistemin*” kurulmaya çalışılmasıydı. Bu bağlamda “Batı”, muasırlaşma arzusunun ve amacını içerdiği gibi, emperyalist politikalara karşı dış egemenlik, yani bağımsızlığı sağlamak ve bunu sürdürmek için de gerekliydi.¹⁹ Egemenliğin “iç ve dış” olmak üzere bütün olarak kodlandığı genelgeler ile Erzurum ve Sivas kongrelerinde, tam bağımsızlık ve millet egemenliği ön plana çıkarıldı. Mustafa Kemal'in millî egemenlikten anladığının bir yandan siyasal güç erkini Tanrı katından millete indirmek, diğer yandan dış dünya ile ilişkilerde tam bağımsız bir konum elde etmek olduğunu vurgulayan Toprak, bu ikinci noktanın her şeyden önce kapitülasyonların kaldırılmasını gerektirdiğini belirtmektedir. “*Millî egemenlik her şeyden önce Batı'ya olan iktisadi bağımlılığa son vermeyi gerektiriyordu. Diğer bir deyişle millî egemenlik için iktisadi bağımsızlık şarttı.*”²⁰ Tam bağımsızlık konusunda yerel direniş örgütlerinden daha radikal bir yaklaşım sergileyen Mustafa Kemal liderliğindeki askerî-bürokratik kadro, emperyalizmi doğru bir şekilde teşhis ederek onu Yunan ve Ermeni işgal veya tehditlerine indirgemeyerek antiemperyalist bir tavır aldı. Erzurum ve Sivas kongrelerinde ekonomik ve siyasî alanda bağımsızlığa dikkat çekilerek kapitalist gelişme stratejisine içerik kazandırılmaya çalışıldı.²¹ Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararlarını temel alan ve direniş hareketinin amaçlarının resmî ifadesi olan Misak-ı Millî belgesinde ise bağımsızlık talebi kesinleşti. Wilson'ın on dört noktası temel alınarak ve mevcut uluslararası sistemin temel anlayışı gözetilerek hazırlanan Misak-ı Millî'de, temelde bağımsızlık ve özgürlük vurgusu yer aldı.²² Bağımsızlık bildirgesi olan Misak-ı Millî'de dile getirilen

¹² Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*. Çeviren Ergun Aydınoglu, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 231-234. Tanör'a göre Mustafa Kemal'in milliyetçi bir dil yerine geleneksel terminolojiyi tercih etmesinde “Türk ulusçuluğunun henüz billurlaşmış olmaması” ve “İtilaf blokunun etnik bölünme yaratma planlarını boşa çıkarma niyeti” etkilidir. Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*. (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2009) 44.

¹³ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 37; Sencer, *Türk Toplumun Tarihsel Evrimi*, 47-48.

¹⁴ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 37.

¹⁵ Oral Sander, “Lozan'ın Uluslararası Tarih Açısından Yorumu”, 70. *Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 1993* içinde., (İstanbul: İnönü Vakfı, 1994), 13.

¹⁶ Sencer, *Türk Toplumun Tarihsel Evrimi*, 46-47.

¹⁷ Mete Tunçay, *Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999) 188.

¹⁸ “Millî Mücadelemiz, gerek egemen sınıfların çıkarları, gerekse asker-sivil öncü kadroların savaş içinde ifade edilemeyen ideolojik eğilimi açısından Batı'yla uzlaşma yönünde bir savaştı.” Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 38, 43.

¹⁹ İlhan Uzgel ve Ömer Kürkçüoğlu, “İngiltere'yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* içinde., Editör Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 142.

²⁰ Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020) 166.

²¹ Yakup Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*. (İstanbul: Verso Yayıncılık, 1990) 33; İhsan Keser, *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik*. (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993) 64. Erzurum ve Sivas kongrelerinde bu konuda şu karar alındı: “Devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve yurdumuzun bütünlüğü korunmak şartıyla, [...] milliyet ilkelerine saygılı ve ülkemize karşı yayılma emeli beslemeyen herhangi bir devletin teknik, ekonomik ve endüstriyel yardımını memnurlukla karşılarız.” Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1335 tarihli Beyannamesi ve Sivas Kongresi Beyannamesi'nde geçen bu ifadeler için bkz. Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi I Erzurum Kongresi*. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011) 228; Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi*. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011) 260.

²² Misak-ı Millî'nin beşinci maddesi şu şekildeydi: “Ulusal ve ekonomik gelişmemizin olanaklar çerçevesi içine girmesi ve daha çağdaş, düzenli bir yönetim biçiminde işlerin yürütülmesinde başarılı olabilmek için, her devlet gibi bizim de

en önemli unsurlardan bir diğeri, uluslararası kapitalist sistemin önemseydiği denizlerdeki serbestliğe, Anadolu bağlamında Boğazlardaki serbestliğe dikkat çekilmesi idi.²³

Ulus-devlete mekân olarak düşünölen toprakların Mondros Mütarekesi sürecinde kendiliğinden oluştuğunu söylemek mümkündür. Erzurum ve Sivas kongrelerinde dile getirilen ve asıl olarak Misak-ı Millî ile somutlaştırılan ve kendi içinde homojen bir kitleyi hedefleyen sınırlar, özünde imparatorluktan vazgeçme kararıydı. Bu bağlamda Misak-ı Millî, İtilaf Devletleri'nin dayatmak istediğı yarı sömürge tipi köylü devlet modelini ve/veya İç Anadolu'ya sıkıştırılmış mini yurt planını geri çeviriyordu.²⁴ Misak-ı Millî, "İmparatorlukta yapısal olarak mevcut olan yayılmacılığın tersine, ulusal devletin sınırlarını ve yetineceğı toprakları belirledi." Ayrıca Osmanlıcılık, Panislamizm ve Pantürkizm gibi üç türlü ülke ve toprak anlayışını reddetti.²⁵ Demokratik-ulusçu hareketin çağdaş ve kapitalist zihniyete uygun bir yaklaşım içinde olduğunu belirten Akşin, Misak-ı Millî'nin söz konusu demokratik-ulusçu hareketin dünyaya duyurulan programı olduğunu dile getirmektedir.²⁶ Bilindiğı gibi bağımsız bir ulus-devlet için gerekli bütün unsurları dikkate alan, bu devletin dayanacağı ideolojik esasları milliyetçilik, Batıcılık, ulus ve fert hakları olarak belirleyen, yeni, millî ve bağımsız bir ulus-devlet kurmak üzere bir araya gelmiş olan Müslüman-Türklerin birlikte yaşama iradesini ortaya koyan²⁷ Misak-ı Millî'nin, Osmanlı parlamentosunda kabul ve ilan edilmesi, emperyal güçlerin İstanbul'u resmen işgal etmesine ve Osmanlı parlamentosunu dağıtmasına neden oldu. Bütün bu gelişmeler, Ankara'da TBMM'nin açılmasına ortam yarattı.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla kurulan Türk ulus-devletiyle, direniş hareketi önemli bir aşama kaydetti. Padişah-halifenin otoritesi resmen tanınmakla birlikte Mustafa Kemal'in liderlik ettiği hareket, Ankara'yı merkez kıldığı gibi artık tam bir hükümet niteliğı aldı. Bu sırada İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'yle yaptığı 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın Ankara Hükümeti tarafından reddedilmesi, çatışmayı kaçınılmaz hale getirdi.²⁸ Ankara Hükümeti'nin Misak-ı Millî'yi gerçekleştirmek için askerî ve diplomatik gelişmeleri ön plana almasına rağmen bu mücadele, Batı'dan uzaklaşmanın mücadelesi olmadı. Askerî-sivil kadrolar Batı'yla mücadele ederken bile Batı'yla temas aradı ve "Batı'ya karşı Batı" anlayışıyla Batı içerisindeki çatışmalardan, görüş ayrılıklarından sonuna kadar yararlanmaya çalıştı. Ayrıca "Batı'ya karşı Sovyet Rusya" anlayışıyla hem bu devletin askerî, ekonomik ve politik desteğini almaya hem de Komünizmin yayılmasından korkan Batı'nın, Ankara'nın üzerine fazla gelmesini engellemeye çalıştı.²⁹ Başka bir ifadeyle Mustafa Kemal liderliğindeki Ankara Hükümeti, Sovyet Rusya ile ilişkilerinde emperyalizm karşıtı bir söylem kullanırken, İngiltere ve Fransa gibi ülkelere de Türkiye'nin parçalanmasının daha çok Sovyet yönetimin işine yarayacağını dile getiriyordu. Bu yüzden TBMM Başkanı, Misak-ı Millî sınırları içinde her anlamda bağımsız ve güçlü bir Türkiye'nin Batı'nın çıkarlarına olduğunu göstermeye çabaladı.³⁰ Sıcak savaş koşulları içerisinde Batıcı ideolojinin yerini, sınırlı ve ihtiyatlı bir sosyalist ideoloji olsa da Millî Mücadele'nin lider kadrosunun gelişme yönlerini daha çok Batı ile uzlaşmada gördüklerini

gelişmemizin sağlanmasında bağımsızlığa ve tam bir özgürlüğe kavuşmamız, yaşama ve var olmamızın ana koşuludur. Bu nedenle siyasal, adli, mali ve gelişmemize engel olacak öteki sınırlamalara karşıyız." Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*. (Ankara: Bilgi Yayınları, 1992) 88; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 202-203.

²³ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* içinde., Editör Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 107.

²⁴ Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, 45; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010) 133.

²⁵ Ali Kazancıgil, *Türkiye Üzerine Basmakalıp Düşünceler*. Çeviren Şirin Tekeli, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 34; Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, 46.

²⁶ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 135, 144. Tanör'ün dile getirdiğı gibi ulusal bağımsızlık hedefi, içte ulusal-demokratik egemenliği beslemekte, hatta zorunlu kılmaktaydı. Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, 46.

²⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), İkinci Kitap Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk*. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002) 41.

²⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 221-222.

²⁹ Oran, "Dönemin Bilançosu", 107-108.

³⁰ Uzel ve Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler", 141. Rusya'daki sosyalist düzeni uluslararası kapitalizm için ciddi bir tehdit gören İngiltere için Anadolu oldukça önemliydi. Özgür'e göre bunun farkında olan Mustafa Kemal, "Hareketin taktik ve stratejisini, emperyalist ülkelerle Sovyetler Birliğı arasındaki çatışmadan yaralanma fikri üzerine kurmuş"tu. Benzer şekilde Savran, "Esas mücadelenin İngiliz emperyalizmi ile Sovyet Rusya arasında bir boy ölçüşme olduğunu" İngiliz Başbakanı Lloyd George'un parlamentodaki konuşması üzerinden aktarmaktadır: "Türkiye'ye karşı yapılan hareket Türk-İngiliz, Türk-Yunan hareketi değildir. Bu doğrudan doğruya Rusya ile İngiltere arasında bir mücadeleden ibarettir." Özlem Özgür, *100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi*. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972) 72-73; Savran, *Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele*, 45-46.

belirtmek mümkündür.³¹ Aslında Ankara Hükûmeti daha 1920 yılında Osmanlı Devleti'nin aldığı dış borçlarla ilgili yükümlülükleri kabul ederek³² Batılı devletlere, Misak-ı Millî'ye uygun bir uzlaşma iradesini ortaya koymuştu. Benzer şekilde Meclis Başkan vekilliği, Adalet Bakanlığı ve Adalet Komisyonu Başkanlığı yapan Celâleddin Arif Bey'in, bu görevlerini sürdürürken, kendisine ait Zonguldak Ereğli bölgesindeki maden imtiyazını hali hazırda Ankara Hükûmeti'nin savaş halinde olduğu İtalyan bir şirkete 14 Ağustos 1920'de satması, Batı'ya karşı Batı politikası ve Batılı güçlerle uzlaşabileceğine dair bir anlayışın yansımasıydı. Tezel'in vurguladığı gibi burada ilginç olan TBMM'nin Mustafa Kemal'den sonra en önemli isminin Türkiye'nin en önemli maden bölgesinde çok geniş kapsamlı bir imtiyazı, savaş halinde bulunulan bir devletin kapitalistlerine satması ve “*Ülke üzerinde bir yeni yabancı iktisadi boyunduruk yaratacak bir eylemin içinde bilinçli olarak bulunma*”nın, bazı milletvekillerinin itirazlarına rağmen, sorun olarak görülmemesi ve Celâleddin Arif Bey'in korunmasıdır.³³ Bu süreçte Millî Mücadele'nin lider kadrosunun toplumsal dayanakları, hareketi Batı'yla işbirliğine itmekteyse de Batılı güçlerin Türkiye'yi yok etme planları böyle bir girişimi engelliyordu. I. İnönü Savaşı'nın kazanılmasıyla Batılı müttefiklerin Londra Konferansı'na TBMM'yi davet etme durumunda kalması, “*iki bakımdan bir dönüm noktası*” oldu. İlki, Batılıların Ankara Hükûmeti'ni fiilen tanıması, ikincisiyse Ankara Hükûmeti'nin hangi koşullarda Batı'yla uzlaşabileceğini ifade etmesiydi.³⁴ Bunun yansımaları Ankara Hükûmeti'ni temsil eden Bekir Sami Bey'in konferansta Fransa ve İtalya ile yaptığı ikili anlaşmalarda görülmektedir. Fransa ile 11 Mart 1921'de yapılan antlaşmada, Fransız birlikleri tarafından boşaltılan yerlerde verilecek tavizlerde önceliğin Türk-Fransız iktisadî iş birliğine verilmesi, Ergani'deki maden yataklarının bir Fransız şirketine bırakılması ve Kilikya bölgesindeki limanlarla Suriye sınırı arasındaki Bağdat demiryolunun bir Fransız şirketine devredilmesi öngörülüyordu. İtalya'yla 12 Mart 1921'de yapılan antlaşmada ise İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye bırakılması konusundaki desteğine karşılık, bu ülkeye Batı Anadolu'daki bazı illerde ekonomik girişimler için imtiyazlar verilecekti.³⁵ Bekir Sami Bey'in yaptığı bu antlaşmalar Ankara Hükûmeti ile istişare edilmeden ve TBMM'nin onayı alınmadan imzalandığı için sert tepki gördü ve reddedildi. Bununla birlikte Bekir Sami Bey'in Müttefiklerle her ne pahasına olursa olsun barış yapma fikrinin TBMM'deki bazı milletvekilleri tarafından savunulması, dikkat çekicidir.³⁶

Ankara Hükûmeti'nin kazandığı her askerî başarı, Batı'dan aşama aşama uzlaşma önerileri getirdi. Ankara Hükûmeti ise elde ettiği askerî başarılarla başta İngiltere olmak üzere, emperyal güçlere karşı uzlaşmaz bir tavır takınmak yerine diplomatik kanalları açık tuttu. Bütün bunların Sovyet Rusya'nın önemini azalttığını belirtmek mümkündür. 1921 yılının Haziran ayından itibaren İtalyanların Antalya'dan çekilmesiyle müttefikler arasındaki anlaşmazlıklar iyice belirginleşti. TBMM ordularının Sakarya Savaşı'nda Yunan birliklerini bir kez daha yenmesi ve Fransa'nın TBMM hükümetiyle 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı yapmasıyla İngiltere yalnız kaldı. Bununla birlikte Ankara Hükûmeti, İngiltere'yle bağlantılarını koparmak istemedi ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i Şubat 1922'de Misak-ı Millî temelinde bir barış antlaşması için Londra ve Paris'e gönderdi. Bu görüşmelerden bir sonuç çıkmaması üzerine 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ile TBMM orduları 9 Eylül'de İzmir'e girdi. Arada Yunan tamponunun kalmaması, TBMM ordularının İzmir'in kurtarılmasından sonra kuzeye, Çanakkale'ye yönelmesi, taraflar arasındaki diplomatik görüşmeleri hızlandırdı ve 3-11 Ekim 1922'de Mudanya'da yapılan mütareke görüşmeleri sonucunda Doğu Trakya'nın boşaltılarak TBMM hükümetine bırakılması ve barış konferansına kadar Türk ordularının Çanakkale, İzmit ve

³¹ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 38. Bu süreçteki Türk-Sovyet ilişkileri için bkz. Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*. (İstanbul: Boyut Kitapları, 2000).

³² A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*. Çeviren Ataol Behramoğlu, (İstanbul: Doğan Kitap, 1999), 331.

³³ Yahya Sezai Tezel, “Birinci Büyük Millet Meclisinde Yabancı Sermaye Sorunu Bir Örnek Olay”, *AÜ. SBF Dergisi* XXV, no. 1 (1970): 239-251.

³⁴ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 39. Bu durumun Sovyet Rusya'yı rahatsız ettiği ortadadır. Nitekim Glasneck, Sovyet Rusya'nın Dışişleri Bakanı Çiçerin'in bu sırada Moskova'da bulunan TBMM heyetine “Türk politikasının gerçek yüzü hangisidir? Londra'da gösterilen mi, yoksa Moskova'daki mi?” diye sorduğunu belirtmektedir. Johannes Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*. Çeviren Arif Gelen, (Ankara: Onur Yayınları, 1976), 167.

³⁵ İlhan Uzgel, “Fransa'yla İlişkiler”; İlhan Uzgel, “İtalya'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* içinde., Editör Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 148, 152; Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, 166.

³⁶ Mehmet Gönülöbol ve Cem Sar, “1919-1939 Dönemi”, *Olaylarla Türk Dış Politikası* içinde., Mehmet Gönülöbol vd. (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996) 31-34.

İstanbul'a girmemesi konusunda uzlaşıldı. Böylece I. Dünya Savaşı'nın galipleriyle eşit koşullarda antlaşma yapan Ankara Hükûmeti, Avrupa topraklarına da girmiş oluyordu.³⁷

1. Barış Görüşmeleri Öncesi Batı'yla Uzlaşma İradesine Yönelik Adımlar

Millî Mücadele'yi yönlendiren dönemin subay, bürokrat ve aydınları ile Jön Türk hareketi arasında güçlü bir siyasî, toplumsal ve düşünsel bağlar vardı. Bu kadrolar, Fransız Devrimi'nin akılcı, özgürlükçü düşünceleri ve Aydınlanma'nın etkisi altında kalmıştı. Yukarıda vurgulandığı gibi bu kadro, mücadele sırasında taşra eşrafının, büyük toprak sahiplerinin, Müslüman tüccarların ve din adamlarıyla yerel güç odaklarının desteğini aramış ve bunda başarılı olmuştu. Dolayısıyla bu kadrolar, yeni bir “ulus-devletin kurulmasını” ve “muasırlaşmayı” birbiriyle bağlantılı temel iki amaç olarak görüyordu. Bemimsedikleri iktisadî politikalar doğrudan doğruya bu bakış açısından kaynaklanıyordu. Mücadelenin başından itibaren amaç, bağımsızlığı kazanmak ve ulus-devletle uyumlu ulusal bir ekonomik modeli hayata geçirmektir.³⁸ İmparatorluk geleneğinden gelenlerin bunu yaşayarak deneyimlediğini söylemek mümkündür. Atatürk'ün iktisadî görüşlerinin büyük ölçüde Osmanlı'nın yaşadığı malî ve iktisadî bağımlılığa tepki olarak doğduğunu ve kapitülasyonları en büyük sorun olarak gördüğünü belirtmek gerekir.³⁹ Akçura'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında gittikçe belirgin hale gelen milliyet akımının sadece siyasî olaylar ve düşünsel yayınlardan doğduğunu zannedenlerin yanıldığını, iktisadî etkenlerin daha önemli olduğunu vurgulaması bunun göstergelerinden biridir: “*Bütün dünyada ve bizim memleketimizde [...] milliyet fikrini tevliid eden [doğuran], onu inkişaf ve takarrür ettiren avâmil arasında, sırf iktisadî olanların ehemmiyetini kabul zarûrîdir.*”⁴⁰ Benzer şekilde Aydemir, millî sanayi sistemiyle millî bir pazarın oluşumun cemaatten ulusal bir toplumsal yapıya geçişte etkili olduğunu belirtiyordu.⁴¹

Yunan ordularının Anadolu'dan atılmasından sonraki süreçte Ankara Hükûmeti'nin ekonomik konularda Batı'yla uzlaşma iradesine ve barış görüşmelerine hazırlanmasına yönelik bazı noktalara dikkat çekmekte fayda var. Bunlardan ilki, Osmanlı'dan imtiyaz almış yabancı şirketlerin birçoğunun mukavelelerini savaş ertesi koşullarına uydurmak için Ankara'ya başvurmasına olumlu yanıt verilmesidir. Ankara Hükûmeti'nin sözleşmelerdeki hükümlerin aynen uygulanmasında ısrar etmesi durumunda bu şirketlerin çoğunun iflasa mahkûm olacağını vurgulayan Toprak, Lozan Görüşmelerinin daha başlangıcında yabancı şirketlerin bu sözleşmelerinin yeni koşullara uydurulması talebinin karşılandığını belirtmektedir.⁴² İkinci nokta Türk ordusunun İzmir'e girmesinden hemen sonra 19 Eylül'de, kurucuları arasında milletvekili, tüccar ve birtakım üst düzey memur ve askerlerin bulunduğu “*Türkiye Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi*”nin kurulmasıdır. “Girişimciler”, millî bağımsızlık uğruna dökülen kanların heder olmaması için iktisadî alanda kesin bir zafer elde etmek amacıyla bu şirketi kurmuştu.⁴³ Dolayısıyla şirket, kapitalist Batı sistemiyle uzlaşma iradesinin ve ulus-devleti temel alan bir iktisat anlayışının yansımasıydı. Bir diğer önemli gelişme, Almanya ile yapılan Versay Antlaşması görüşmelerinde İngiliz heyeti içinde yer alan Keynes'in Aralık 1919'da yayımlanan “*Barışın*

³⁷ Uzgel ve Kürkçüoğlu, “İngiltere'yle İlişkiler”, 145-147; Günlübol ve Sar, “1919-1939 Dönemi”, 38-47.

³⁸ Roger Owen-Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. Çeviren Ayşe Edirne, (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002), 23.

³⁹ “Atatürk'ün iktisat konusundaki görüşleri kuramsal nitelikteki kitaplardan çok yakın tarihin tanıklığıyla oluşmuştu. İkinci Meşrutiyet yıllarında gösterilen çabaların egemen ulus olmadıkça sonuç vermediğini görmüştü. Bu nedenle iktisatla siyaseti birlikte değerlendiriyordu.” Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, 189, 191.

⁴⁰ Akçura'nın, İktisat Kongresi'nde dile getirilenlere benzer bir şekilde Lozan Görüşmelerinin ikinci döneminin devam ettiği bir sırada, 13 Mayıs 1923'te dile getirdiği bu satırlar için bkz. Yusuf Akçura, *Siyaset ve İktisat*. Hazırlayan Erol Kılınc (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 190.

⁴¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990) 192, 194.

⁴² Toprak, Ankara Hükûmeti'nin yabancı şirketlerin birçoğunun isteklerini yerine getirmesinin Lozan görüşmelerinde TBMM heyetine bir koz verdiğini, İsmet Bey'in Müttefik devletlerin kozunu bu kez onlar aleyhine kullanarak borçların savaş sonrası koşullarına uydurulmasını istediğini belirtmektedir. Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, 173.

⁴³ Bu konuda bkz. Selim İlkin, “Türkiye Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, no. 2 (1971): 199-231.

İktisadi Sonuçları’⁴⁴ adlı kitabının 1922’de Türkçeye çevrilerek resmî matbaada basılmasıdır.⁴⁵ Kitabın Ankara Hükümeti’nin uluslararası pazarlıklar ve ulusal yeniden inşa sürecinde yayınlanması dikkat çekicidir. Ağır ve Özveren’in vurguladığı gibi Versay’ın uygulandığı bir ortamda Lozan’da kendilerini nasıl bir barışın beklediğini bilmeyen TBMM heyetinin, Almanya’ya dayatılan barış şartlarını ve bunun diplomatik koşullarını ele alan bir kitabı temel başvuru kaynaklarından biri olarak görmesi ve kapitülasyonlarla diğer ekonomik egemenliği içeren isteklere karşı gelirken bu kitaptan yararlandıklarını belirtmek mümkündür. Keynes, “*Uluslaşma bağlamında kurulan orta ölçekli sürdürülebilir iktisadi yapıların olumlu yanlarını tartıştıktan sonra, karşılıklı bağımlılık içinde yazgılarının ortak bir yönde hareket edeceğini vurgular. Bir yandan hakça bir barış imzalamak isteyen, diğer yandan da hem iktisadi gelişme, hem de siyasal ilişkiler açısından Avrupa’nın bir bileşeni olarak yenileşmeyi arzulayan Türk ulusal mücadelesinin öncü kadrosunun bakış açısından bu düşünceler önemsenmiş olmalıdır.*”⁴⁶ Başka bir ifadeyle sınırlar, nüfus ve iktisadî bağlamda homojen bir ulus-devlet anlayışıyla hareket eden Millî Mücadele’nin askerî-sivil kadrosu ve Lozan’daki heyetin, savaş sonrasına ilişkin argümanlarını “içeriden bir sesin”, Keynes’in sürdürülebilir ulusal bir ekonomik anlayışı üzerinden dile getirmesi önemlidir.

2. Lozan Barış Görüşmeleri ve Türk Heyeti’nin “Muasırlaşma” ve “Ulus-devlet” Vurgusu

Bilindiği gibi Mudanya Mütarekesi’nden sonra Müttefik devletlerin Ankara ve İstanbul hükümetlerinden barış konferansı için temsilci göndermesini istemesi, “temsil krizine” neden oldu. Bir anlamda Lozan’da Türk halkının kim tarafından “temsil” edileceği, iktidar ve anayasal bir sorun haline geldi⁴⁷ ve 1 Kasım 1922’de saltanat kaldırılarak ulus-devlet anlayışı doğrultusunda bir adım daha atıldı. Nitekim bu sırada *Le Temps* gazetesinin İstanbul muhabiri olan Gentizon, Doğu’nun geçirdiği değişimin en büyüğünün ve önemlisinin Anadolu’da yaşandığını, bunun anlaşılmasının barış sürecini kolaylaştıracağını belirtiyordu: “*Aldanmıyorsak ilk defa [...] bir İslâm memleketinin siyasetinde din ile dünya işleri yekdiğerinden ayrılıyor. Ankara Meclisi saltanatın sonunu ilan etti. Dinî ve siyasî kuvvetin ayrılması haddizatında gayet muhterem ve makul bir harekettir. Artık Türkiye kendine bir vatan arıyor ve vatani içinde serbest yaşamak istiyor.*”⁴⁸ Bilindiği gibi Lozan’daki barış görüşmeleri için Hariciye Vekillğine getirilen İsmet [İnönü] Paşa başkanlığındaki heyete⁴⁹ on dört maddelik bir talimat verildi. Talimatın yedisi Türkiye’nin sınırlarını, beşi kapitülasyonları, azınlıkları, borçları, orduyu ve Türkiye’deki yabancı kuruluşları, yani yeni Türk devletinin düzenini, son iki maddesi de Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan ülkeleri ve oralardaki İslam cemaatini ve vakıflarını kapsamaktaydı. Türk heyetinin konferanstaki temel amaçlarından biri, yeni Türkiye’nin ulusal sınırlarını çizmek, bu sınırları uluslararası bir antlaşmayla garanti altına almak ve bu sınırlar içinde bağımsız ve muasır bir ulus-devletin kurulmasının şartlarını yaratmaktı.⁵⁰ Bunun yanında heyete iki konuda kesin talimat verilmişti. Eğer Müttefik heyetler Ermeniler için toprak ve kapitülasyonlar konusunda ısrar edecek olurlarsa heyet, Ankara’ya sorma ihtiyacını duymadan önerileri reddedecek ve gerekirse görüşmeleri kesip ülkeye dönebilecekti. Bu talimatlar, Ankara Hükümeti’nin bağımsızlık konusundaki hassasiyetinin ve

⁴⁴ John Maynard Keynes, *Versay Sulhu’nun Netâyic-i İktisadiyesi “Versay Barışı’nın İktisadi Sonuçları”*. Çeviren Ali Fethi Okyar, Yayına Hazırlayan Kudret Emiroğlu ve Erman Harun Karaduman, (İstanbul: Isık Yayınları, 2018). Versay’ın barış getirmeyeceğini, bir tür “Kartaca Barışı” olduğunu düşünen Keynes, 7 Haziran 1919’da görevinden ayrılmış ve *The Consequences of the Peace* adlı kitabıyla görüşlerini açıklamıştır. Nisan 1920’ye gelindiğinde birçok dile çevrilen ve binlerce satılan bu kitapta Keynes, Versay’ın topyekûn yıkıma giden yolda önemli bir basamak olduğunu, barışın ancak Avrupa devletleri arasında istikrarlı bir iktisadî ilişkiler ağı yaratılırsa sürdürülebileceğini vurgulamıştır. Keynes’in kitabına ilişkin değerlendirmeler için bkz. Seven Ağır ve Eyüp Özveren, “Türkiye’ye Özgü Bir Keynes Etkisi: Versay Sulhu’nun Netâyic-i İktisadiyesi”, *John Maynard Keynes... Yine Yeniden*. Derleyen Deniz Kılınçoğlu ve Emre Özçelik, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 205-234; Kudret Emiroğlu ve Erman Harun Karaduman, “Sunuş”, John Maynard Keynes, *Versay Sulhu’nun Netâyic-i İktisadiyesi “Versay Barışı’nın İktisadi Sonuçları”*. Çeviren Ali Fethi Okyar, Yayına Hazırlayan Kudret Emiroğlu ve Erman Harun Karaduman, (İstanbul: Isık Yayınları, 2018), 9-27.

⁴⁵ Emiroğlu ve Karaduman, 30 Mayıs 1921’de İngiltere ile yapılan esir değişimi antlaşmasıyla Ankara’ya dönen Fethi Bey’in çevirdiği bu kitabın, Matbuat ve İstihbarat Matbaası’nda basıldığını belirtmektedir. Emiroğlu ve Karaduman, “Sunuş”, 10, 14.

⁴⁶ Ağır ve Özveren, “Türkiye’ye Özgü Bir Keynes Etkisi: Versay Sulhu’nun Netâyic-i İktisadiyesi”, 211, 219, 221, 231; Tevfik Çavdar, “Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983) 4:1076.

⁴⁷ Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, 185.

⁴⁸ P. Gentizon, “La Turquie et L’Occident”. *Le Temps* (15 Novembre 1922), 2’den aktaran *Batı Basınında Lozan Türk Basınında Batı Basınından Yapılan Tercümelere (1922-1923)* içinde., Hazırlayan Nuri Sağlam (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2023), 52.

⁴⁹ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993) 49-50.

⁵⁰ Bilâl N. Şimşir, “Lozan ve Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu”, *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 1993* içinde., Yayına Hazırlayan Mehmet Aközer (Ankara: İnönü Vakfı, 1994), 26.

kararlığının açık bir göstergesiydi.⁵¹ Bu noktada Türkiye için yaşamsal olan iki sorundan ilki, vatanın bütünlüğü, ikincisi devletin egemenliği ve bağımsızlığıydı.⁵² Bununla birlikte Ankara hükümeti için iktisadî güçlükler göz ardı edilemeyecek boyuttaydı. On Yıl Savaşları (1912-1922), Anadolu'nun iktisadî kaynaklarını tüketmişti. Demirci'nin vurguladığı gibi iktisadî anlamda yeniden yapılanma ve gelişme şarttı. Bunun dışında Osmanlı'dan kalan borçların devletin iktisadî durumunu felce uğratmayacak bir şekilde ödenmesi için uzun vadeli bir programın uygulanmasını sağlamak gerekiyordu.

“Bu bakımdan Türkiye, genelde Müttefikler'in özel olarak da İngiltere'nin mali yardımına acilen gereksinim duyuyordu. Tüm bu başarılarına karşın Türkiye'nin tek başına ayakta kalması olanaksızdı. İngiltere'ye olan eğilimi tetikleyen ise, bu ülkenin Türkiye'nin iktisadi kalkınmasında faydaları olacağı inancıydı. Bu bağlamda Türkiye, Batı sermayesine muhtaçtı ve Müttefikler ile dostça ilişkiler arzuluyordu. Lozan Konferansı, Türkiye ile Batılı Güçler arasındaki çatlağı genişletmesi durumunda başarısız olacaktı. İktisadi kalkınma gereksinimi, Türkiye'nin Lozan politikasının belirlenmesinde büyük bir rol oynayacaktı.”⁵³

20 Kasım 1922'de başlayan “*Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lausanne Konferansı*”nda üç ana komisyon halinde yürütülen müzakerelerde⁵⁴ TBMM heyeti, başlangıçta Müttefik devletler arasındaki görüş ayrılıklarından yararlanarak avantaj elde etmenin yollarını aradı. Bununla sorunun çözülemeyeceğini gören İsmet Paşa, İngilizlerle sorunların çözülmesi durumunda diğer Müttefik devletlerle olan meselelerden dolayı müzakerelerin kesilme olasılığının daha az olacağını düşünerek önceliği İngilizlerle anlaşmaya verdi.⁵⁵ Ankara Hükümeti de İngiltere'nin desteğinin sağlaması ve bunun için Musul ile Boğazlar konusunda bir uzlaşmaya varılmasının gerekli olduğunun farkındaydı. Ayrıca Ankara'nın gelecekle ilgili temel kaygısı, ekonomik sorunlarla akılcı bir biçimde baş edebilme kapasitesine sahip olup olamayacağıyla ilgiliydi.⁵⁶ Bu kaygıyı derinleştiren konulardan biri şüphesiz “*konferansın en sarp davası olan kapitülasyonlar meslesi*”ydi.⁵⁷ II. Komisyon'da 2 Aralık 1922'de ele alınan kapitülasyonlar konusunda Müttefik temsilciler, TBMM heyetinin çağı geçmiş olan kapitülasyonlar rejiminin ortadan kalkmasını istemesini “anlaşılır” bulmuştu. Bununla birlikte Müttefikler, Türkiye'de yaşayan ve “önemli işler” yapan vatandaşlarının uluslararası antlaşmaların kendilerine sağladığı haklara güvenerek hareket ettiğini, bunların göz önünde tutulması ve korunması gereken kazanılmış haklar olduğunu belirtmeyi ihmal etmedi.⁵⁸ Bunun üzerine İsmet Paşa, kapitülasyonların bağımsız bir devletin egemenlik haklarıyla bağdaşmadığını belirtmiş ve Ankara Hükümeti'nin çağdaş devlet anlayışıyla kamu hukuku ilkelerine tamamen aykırı olan imtiyazların yeniden konulmasına razı gelmeyeceğini vurgulamıştı. İsmet Paşa'ya göre ekonomik kapitülasyonlarla adli kapitülasyonlar arasında bir ayırım doğru değildi. Dolayısıyla Türk Hükümeti'nin kapitülasyon

⁵¹ Baskın Oran, “Lausanne Barış Antlaşması”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* içinde., Editör Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 218.

⁵² Şimşir, “Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu”, 27, 34.

⁵³ Demirci, İngilizlerin bunun farkında olduğunu, Ankara'nın bu durumundan sonuna kadar yararlanacağını, görüşmeler sırasında Curzon'un iktisadi yardımı Türkiye'ye karşı bir tehdit olarak kullanmaktan kaçınmadığını ve birçok durumda antlaşmanın istediği koşullarda imzalanmasıyla malî yardım arasındaki bağlantıyı vurguladığını belirtmektedir. Bkz. Sevtaç Demirci, *Belgelerle Lozan Taktik-Strateji-Diplomatik Mücadele 1922-1923*. Çeviren Mehmet Moralı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2011), 56.

⁵⁴ Başkanlığını İngiltere'nin yaptığı “Birinci Komisyon” ülke ve askerlik sorunlarını (sınırlar, uyruklu, azınlıklar, Boğazlar rejimi); başkanlığını İtalya'nın yaptığı “İkinci Komisyon”, Türkiye'deki yabancılara uygulanacak rejimi (yargı yetkisi, kapitülasyonlar, imtiyazlar vb.) ve Başkanlığını Fransa'nın yaptığı “Üçüncü Komisyon”, iktisadî ve malî sorunları görüşmekle yükümlüydü. Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, 77, 99; Demirci, *Belgelerle Lozan*, 76.

⁵⁵ *İsmet İnönü Hatıraları*, 2. Kitap. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992), 73. Ayrıca bkz. Demirci, *Belgelerle Lozan*, 83-84. Glasneck, Türk heyetinin İngiltere karşısında yumuşaması ve İngiltere'yle sorunların çözümünde mesafe alması üzerine, Ocak 1923'ten itibaren görüşmelerin ağırlık merkezinin “Fransız emperyalistlerin en çok ilgi gösterdiği sorunlar üzerinde toplandı”ğın belirtmektedir. Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, 214.

⁵⁶ Demirci, *Belgelerle Lozan*, 84. Ayrıca Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile yakın ilişki içinde olması ve Moskova'nın etkisi altına girme olasılığının İngiltere'yi kaygılandırdığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda İngiltere hem bölgedeki etkinliğini artırmak hem de Ankara'nın Moskova ile ilişkilerini dengelemek açısından Türkiye ile ilgili sorunlarına “makul” çözümler üretme peşindeydi. Bütün bunlar, Lozan'da Ankara ile Londra arasındaki temasların kopmasını engelledi. Bu konuda bkz. Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978).

⁵⁷ Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, 102. Fransız temsilci Bompard'a göre de kapitülasyonların “Konferansa sunulmuş sorunların en önemlilerinden olduğu gizlenmemelidir.” *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt II*. Çeviren Seha L. Meray, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 35.

⁵⁸ İtalyan baş delege Garroni'nin bu ifadelerine benzer şekilde Curzon, yabancılara “Çıkarları bakımından birtakım güvenceler [garantiler]” verilmesini gerektiğini vurgulamıştı. Bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt II*, 2, 4.

niteliğinde herhangi bir rejimi kabul etme olasılığı yoktu.⁵⁹ Bundan sonra Müttefik heyetler alt komisyonlarda Türkiye'de yabancıların hukuksal durumunu -yerleşme hakkı, yargı rejimi ve ekonomik rejim bakımından- ele aldılar. Bu alt komisyonlarda Müttefik heyetlerin temel argümanı, Türk hukuk sisteminin yetersizliği ve laik bir karakter taşımadığına yönelikti. Aslında Müttefik heyetlerin, yabancıların hukuksal durumu üzerinden Türkiye'deki tahakkümlerini sürdürmenin yollarını aradığı ortadaydı.⁶⁰ Benzer şekilde Müttefik heyetler, "İktisat ve Maliye Sorunları"nın ele alındığı III. Komisyon'da ulaştırma ve taşıma, gümrük ve ticaret rejimi ve iktisat sorunları üzerinden Ankara Hükûmeti'ni ekonomik vesayet altına almanın yollarını aradı.⁶¹ Buna karşın İsmet Paşa, Türkiye'nin iktisat ve maliye açısından gelişmesinin bağımsızlığına bağlı olduğunu vurgulamayı ihmal etmedi. Türk heyet başkanı, diğer bağımsız uluslar gibi Türk ulusunun da ekonomik özgürlüğünün önündeki bütün engellerin kaldırılmasının "zorunlu" olduğuna dikkat çekerek, bunun "*Türkiye'nin gelecekteki ulusal ekonomisinin dayanağı olaca*"ğını vurguladı.⁶² Yukarıda belirtildiği gibi Müttefik heyetler görüşmeler boyunca imparatorluk döneminde elde ettikleri imtiyazları sürdürmenin yollarını aradı. Bu noktada Müttefik heyetlerin zaman zaman ekonomik tehditler savurduğunu da belirtmekte fayda var.⁶³

Oran, görüşmeler sırasında Türk delegasyonunun Müttefiklerin argümanları karşısında her sıkıştığında "*Misak-ı Milli*" ve "*Batılılaşma*" gibi "*iki önemli silaha*" başvurduğunu belirtmektedir. Misak-ı Milli'den ödün veremeyeceğini vurgulayan Türk heyeti, bağımsızlık bildirgesine ters bir antlaşma metninin TBMM'de onaylanmayacağını vurguluyordu.⁶⁴ Muasırlaşma vurgusu ise yukarıda dile getirdiğimiz Millî Mücadele'yi yönlendiren Batıcı, anti-empyralist bürokratik kadronun ulus-devlet anlayışıyla ve Batılı devletlerin geçirdiği siyasal ve sosyo-ekonomik değişimle yakından ilgiliydi. Diğer bir ifadeyle Türk heyeti, barış görüşmelerinde argümanlarını Batı'nın geçirdiği değişim ve dönüşüm üzerinden temellendirerek, "eşitlik" ve "egemen devlet" vurguları üzerinden sorunlara çözüm üretmeye çalıştı.⁶⁵ Benzer şekilde Fransız basınına verdiği demeçte "*Türkiye'nin politikasının Misak-ı Milli esasına ve yine Meclis tarafından imza edilen sözleşme ve antlaşmalara dayandığını beyan*" eden İsmet Paşa, "*asrî devletler yanında yer alma*" anlayışıyla hareket ettiklerini belirtmişti: "*Biz Fransa tarafından kabul ve ilan olunan aynı düsturlara istinat eden millî ve demokratik bir hükûmetiz.*"⁶⁶ Türk heyeti, özellikle yabancılarla uygulanacak yargı rejimi konusunda hükûmetin diğer ülkelerde gerçekleştirilen gelişmeleri izlemekten geri kalmadığını vurguluyordu. Tahir Bey, Türkiye'nin "*çağdaş hayatın gereklerini karşılamayan kanunlarını hemen değiştirmek yoluna git*"tiğini ve diğer devletler gibi hukuksal birikime sahip olduğunu belirtirken,⁶⁷ azınlıklar alt komisyonunda Rıza Nur, "*laik devlet ve hukuk*" anlayışına vurgu yapmıştı. Rıza Nur'a göre Türkiye, Halifelik ile devletin ayrılığını ilan ederek ve teokratik monarşiye son vererek "*büyük bir devrim yapmış*" ve "*kelimenin tam anlamıyla çağdaş ve lâik bir devlet olmuş*"tu.⁶⁸ Türk heyetinin bu vurguları, aslında ulus-devletin en önemli

⁵⁹ İsmet Paşa'nın özellikle tepki gösterdiği konulardan bir diğeri, "Konferansa sunulmuş bütün maliye, iktisat ve yargı sorunlarıyla ilgili olarak, hep bir geçiş döneminin gerekli olduğundan söz edilme"siydi. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt II, 5, 14, 27, 55.*

⁶⁰ Konferansta, I. ve II. Alt Komisyonlardaki tartışmalar için bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt II, 16-183.*

⁶¹ Bu konudaki tartışmalar için bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt III. Çeviren Seha L. Meray, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001).*

⁶² *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt III, 3.*

⁶³ Örneğin Yabancılarla Uygulanacak Rejim'le ilgili II. Komisyon'da İtalyan Başkan Garroni, "Türkiye'nin yabancıların girişimlerini ve çabalarını çek"me konusunda "çıkarları" olduğunu vurgularken, alt komisyonunda İngiliz Rumbold şunları dile getiriyordu: "İzmir'de, ticaret artık ortadan kalkmıştır. İstanbul'da, İngiliz uyrukları öylesine kaygı içindedirler ki, şimdiden önemli iki ticaret evi kapılarını kapatmağı düşünmektedir. Dış ticaret ve gümrük gelirleri azalmaktadır. Acaba, Türk Temsilci Heyeti ticaretin gerçekten tümüyle durmasını mı istemektedir? [...] Türk saygınlığı [itibarı] öylesine sarsılacaktır ki, bunun ilk kurbanı da Türkiye olacaktır. Türkiye, Avrupa'nın malî yardımına ihtiyaç duymayacak mıdır? Yabancılarla güvenceler vermeğe yanaşmadıkça, beş para bulabileceğini beklememelidir." *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt II, 2, 112-113.*

⁶⁴ Oran, "Lausanne Barış Antlaşması", 219.

⁶⁵ 6 Ocak 1923'teki oturumda İsmet Paşa şunları dile getiriyordu: "Türk egemenliğinden çok söz etmiş olmamızdan yakınılmıştır. Biz burada, bağımsızlığın bilincine varmış ve adaletili bir barışa ulaşmak isteyen bir ulusu temsil etmekteyiz; biz, konferansa eşitlik içinde işlem göreceğimiz güvencesiyle geldik; egemenliğimizden sık sık söz etmek durumunda kalmışsak, bize egemenliğimizi çiğneyecek nitelikte yapılmış tekliflerle buna zorlanmış olmamızdır." *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt II, 53.*

⁶⁶ "Les affaires d'Orient: Déclarations de S. Exe. Le General Ismet Pacha". *Le Temps* (16 Novembre 1922), 6'dan aktaran *Batı Basınında Lozan Türk Basınında Batı Basınından Yapılan Tercüme*, 59.

⁶⁷ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt II, 104, 108.*

⁶⁸ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt I, Kitap II. Çeviren Seha L. Meray, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 159.*

özelliklerinden birine, hukuk birliğinin sağlanmasının gerekliliğine yönelikti. Konferans sırasında gerek kapitülasyonlar ve gerekse azınlıkların statüleri konusundaki tartışmalar, Türk hukuk sisteminin laikleştirilmesini gündeme getirdi ve Şimşir'in ifadesiyle “*laik Türkiye silüeti ortaya çıktı.*” Türk delegasyonu başta azınlık hakları, yargı yetkisi ve kapitülasyonlar konusunda kendisine dayatılan hususların gereksizliğini ve dış müdahaleleri, hukukta laikleş(tir)me perspektifiyle aşmaya çalıştı. Bu bağlamda laikleşmenin veya laikleştirmenin, ulusal bağımsızlığı pekiştirici ve dış müdahaleleri savuşturucu özelliği söz konusuydu.⁶⁹ Aslında bu, mücadeleyi yürüten kadronun dünya görüşüyle de uyumluydu. Geçerken, bu yaklaşımın bir benzerini İktisat Kongresi'nde özellikle Mustafa Kemal'in kongre açılış konuşmasında da göreceğimizi belirtelim.

Yukarıda belirtildiği gibi başta kapitülasyonlar olmak üzere çeşitli konularda Müttefik devletlerle uzlaşmak mümkün olmuyordu. İsmet Paşa'nın vurguladığı gibi konferansın kesilmesinin “esaslı sebeplerinden birisi” kapitülasyonlardı.⁷⁰ Gentizon'un ifadesiyle “*Kapitülasyonlar ve içinde bir teslimiyet şüphesi bulunan herhangi bir madde, Türkleri hâlâ gözle görülür bir şekilde rahatsız ediyor ve izzetnefislerini zedeliyor*”du.⁷¹ Bunun yanında konferansın toplanmasından itibaren işgal sırasında Yunan ordularının Anadolu'da yol açtığı zararın giderilmesi konusunda Yunanistan'la, Boğazlar ve İstanbul'un statüsü konusunda İngiltere ve Fransa'yla, Musul konusunda İngiltere'yle Türk heyeti arasında ciddi anlaşmazlıklar vardı.⁷² Müttefiklerin, I. Dünya Savaşı'nın galip ve hakim devletleri anlayışıyla hareket ettiğini belirten İsmet Paşa, 23 Aralık 1922'de Ankara'ya gönderdiği telgrafta “*Hemen her mes'elenin hududunda duvarlara dayanıp durmuşuzdur.*” dedikten sonra gelinen noktayı şöyle özetlemişti: “*Ya bizi yıkacaklar, eski usûlde muaddel [değiştirilmiş] bir Sévres yapacaklar, ya biz onları yıkacağız, her medenî ve müstakil millet gibi bir sulh yapacağız.*”⁷³ Görüşmelerde başta kapitülasyonlar olmak üzere çeşitli konularda çözüm sağlanamayınca, Müttefik devletler bir oldu bittiyle sorunu çözebileceklerini düşündüler. Bunun sonucunda üç temel komisyonun 31 Ocak 1923'te yapılan ortak toplantısında, üzerinde herhangi bir mutabakat sağlanmamış konulara ilişkin düzenlemeleri de içeren 160 maddelik bir barış antlaşması taslağı Türk heyetine verildi.⁷⁴ Bu taslak metnin mimarı olan Curzon'a göre sunulan barış taslağı, taraflar arasında “barışı” sağlamanın yanında Türkiye'nin yeniden kuruluşu ve devletler arasında iş birliğini amaçlıyordu. Bu taslak, “Türk Devleti'nin” “*Asya'da olduğu kadar Avrupa'da da yerini yeniden almasını ve [...] uluslar topluluğuna yeniden katılmasını sağlama amacı gütmektedir.*”⁷⁵ Türk heyeti 4 şubat 1923'te taraflara sunduğu cevabında, iletilen taslağa büyük oranda katıldığını, bununla birlikte toprak sorunları, uyrukluğun, azınlıklar, malî hükümler, tamirat, ulaşım yolları, sağlık sorunları, savaş esirleri, mezarlıklar, Boğazlar rejimi, Trakya sınırı, Türkiye'de yargı ve ticaret rejimi ve genel af gibi konularda birtakım değişikliklerden sonra anlaşma sağlanabileceğini belirtti. Müttefik heyetlerin beklentilerini bulamaması üzerine konferans 4 Şubat 1923'te kesildi.⁷⁶

⁶⁹ Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, 130-131; Şimşir, “Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu”, 37-38; Oran, “Lausanne Barış Antlaşması”, 21-22.

⁷⁰ *İsmet İnönü Hatıralar*, 2. Kitap, 88. Ayrıca bkz. A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990) 11; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 236.

⁷¹ Le Temps'in İstanbul muhabiri Gentizon'un bu ifadesi için bkz. P. Gentizon, “L'etat d'esprit en Turquie”. *Le Temps* (28 Fevriyer 1923), 2'den aktaran *Batı Basınında Lozan Türk Basınında Batı Basınından Yapılan Tercüme*, 299. Glasneck'e göre, “Türkiye, yeni imtiyaz antlaşmaları ile iktisat politikasında ellerini bağlatmaya razı değildi.” Glasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, 215.

⁷² Ömer Kürkçüoğlu ve Çağrı Erhan, “Lozan Gelişmeleri”, *Yaşayan Lozan* içinde., Editör Çağrı Erhan (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2003), 77.

⁷³ Başvekil Rauf Bey'in buna verdiği cevapta, komuta kademesinden aldığı “Kahraman ordumuz[un] her ihtimale karşı müheyyâ [hazır]” olduğunu dile getirmesi önemlidir. Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990) 270-271.

⁷⁴ Buna ek olarak çeşitli konuları içeren yedi taslak metin daha verildi. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt I, Kitap II*, 53-129; Kürkçüoğlu ve Erhan, “Lozan Gelişmeleri”, 83; Demirci, *Belgelerle Lozan*, 112, 116. “Muahede projesi iki gün evvel elimize verilmişti. Bu iki gün içinde projeyi tetkik ettiğimiz zaman gördük ki, bizim arzu ettiğimiz, bizim hedef tuttuğumuz bir Türkiye elde edilmiş olmuyordu. Kapitülasyonlar mevzuunda istediğimizi vermiyorlar. Mali meselelerde tekliflerimizin hiçbirini nazarı dikkate almamışlar. Önümüze birtakım imtiyazlar çıkarıyorlar. Mali mesele olarak müttefiklerin diğer bütün muahedelerde yaptıkları, alıştıkları bir zarar ve ziyan hesabından bahsediyorlar.” Bkz. *İsmet İnönü Hatıralar*, 2. Kitap, 91.

⁷⁵ Sevr'e göre “cömert” olduklarını vurgulayan Curzon'a göre “Türkiye'ye sunulan andlaşma, yalnız bir devletin ya da birtakım devletlerin değil, fakat gerek barışın yeniden kurulmasında, gerekse Türk ulusunun refah yoluna yeniden girişinde çok yakından ilgili bütün devletlerin ortaklaşa sundukları bir andlaşmadır.” *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt I, Kitap II*, 33, 35.

⁷⁶ Kürkçüoğlu ve Erhan, “Lozan Gelişmeleri”, 85; Demirci, *Belgelerle Lozan*, 119-122. “Lozan Konferansında inkıtidan evvel ve inkıtidan sonra dokuz aya yakın süren mücadele devrinde en çok sıklığımla, konferansı bölen bu şubat konuşması ve şubat

3. Mustafa Kemal'in Batı Anadolu Gezisi, Türkiye İktisat Kongresi ve Batılı Devletlere Verilen Mesajlar

Mustafa Kemal, iktisadî yeniden yapılanma ve gelişme gerekliliği konusunda gerçekçi bir görüşe sahipti.⁷⁷ Bunun izlerini iktisat kongresi arifesinde 14 Ocak'tan 17 Şubat'a kadar süren yurt gezisinde görmek mümkün. Bu bağlamda, “*Türklerin tamamen bağımsız modern bir ulus devlet olma iddiaları, Lozan'da eşit muamele görme talebi ve Mustafa Kemal'in 1923'teki Anadolu turu esnasında Türkiye'yi modernleştirmek için radikal tedbirler alma vaatleri arasındaki paralelliği gözlemlemek çok ilginçtir.*”⁷⁸ Mustafa Kemal, piyasa ilişkilerinin en gelişmiş olduğu Batı Anadolu'da yaptığı bu gezide, kuracağı parti ve izlenecek ekonomik politikalara değindi ve oluşturulacak yeni toplumsal yapıda tüm toplumsal katmanların uyumlu bir bütünlük içinde yer alacağını, işlevlerini yerine getireceğini dile getirdi.⁷⁹ Bu gezi sırasında Lozan Konferansı'na da sık sık değinen Mustafa Kemal, barışın herkesin çıkarına olduğunu vurgularken, bir anlamda İzmir'deki kongrenin açış konuşmasının ipuçlarını veriyordu. Örneğin 15 Ocak 1923'te Eskişehir'de yaptığı konuşmada Lozan Konferansı'nın eskiye dayanan mücadeleyi çözmeye çalıştığını, meselenin çözümünün kolay olmadığını teslim eden Mustafa Kemal, ancak bunun sorumluluğunun “bize” ait olmadığını vurguluyordu. Barışın herkesin çıkarına olduğunu vurgulayan Mustafa Kemal'e göre sorunun çözümünü zorlaştıran, “*adli, insanî bir zihniyete mâlik*” olmayan “*düşmanlarımızdı.*”⁸⁰ Mustafa Kemal, İstanbul basınının 16-17 Ocak'ta Lozan'a ilişkin yönelttiği sorulara verdiği cevaplarda ise kapitülasyonlar konusunda bir ilerleme olduğunu, malî kapitülasyonların esas olarak reddedildiğini, ancak adli kapitülasyonlar konusunda ısrarlı davrandıklarını belirtiyordu.⁸¹ Yine Alaşehir'de bundan sonraki zaferlerin süngüye değil, ekonomiye ve bilime dayanacağını, “*yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlan*”mak⁸² gerektiğini belirten Mustafa Kemal, Balıkesir'de yaptığı konuşmadaysa büyük arazi sahipleri ve sermaye sahibi insanların yokluğundan şikayet ediyordu.⁸³ Mustafa Kemal, iktisadî yeniden yapılanma ve gelişme gerekliliğinden söz ederken, bunun yabancı sermaye girişini yöreklendireceğini, daha doğrusu Batı'yla iyi ilişkiler kurulacağına dair inancını ortaya koyuyordu. Bir anlamda bağımsızlığı zedeledikçe Batı'nın kapitalist sistemine eklemle konusunda bir sorun olmayacağını dile getirmeye çalışıyordu. Bununla birlikte Ankara Hükûmeti'nin barıştan yana olduğunu sık sık dile getiren Mustafa Kemal'in, zaman zaman harbe hazır olduklarını vurgulamayı ihmal etmediğini belirtelim. Bu süreçte Refet Paşa ve İsmet Paşa'nın Batı basınına verdiği demeçler de benzer şekilde Batı'nın kaygılarını giderme ve Batı'ya güven vermeye yönelikti. Refet Paşa'nın İngiliz muhabirle, muhtemelen Mustafa Kemal'in bilgisi dahilinde yaptığı söyleşi, Ankara'nın mesajının iletilmesi açısından önemliydi. “*İngiliz, Fransız ve Amerikalı sermayedarlara, teknik danışmanlara ve uzmanlara gereksinimiz olacak. Yeni devletimizi inşa etmek amacıyla onları davet etmek niyetindeyiz.*” diyen Refet Paşa, mesajı net bir şekilde şöyle dile getiriyordu: “*Eğer Türkiye'nin asgari taleplerini içeren Misak-ı Milli'yi kabul ederse, Türkiye İngiltere'nin arzuladığı gibi davranır.*”⁸⁴ Benzer şekilde *Le Petit Parisien* gazetesine verdiği demeçte

kesilmesidir. 4 Şubat akşamı yaptığımız bu uzun toplantıda en nihayet, Lord Curzon'a biz bunları kabul etmeyeceğiz, dedim.” Bkz. *İsmet İnönü Hatıralar*, 2. Kitap, 92.

⁷⁷ Demirci, *Belgelerle Lozan*, 84.

⁷⁸ Halil İnalçık, *İmparatorluktan Cumhuriyete*. (İstanbul: Kronik Kitap, 2021) 222.

⁷⁹ Keser, *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik*, 66.

⁸⁰ “İtilâf Devletleri bir netice-i müsbeteye vâsil olmak arzu ederlerse mutlaka eski zihniyetlerini bırakmak ve insanî bir zihniyetle görüşmek mecburiyetindedirler. [...] Bütün milletçe şâyân-ı arzudur ki sulh olsun! Filhakika bu sulhun teessüsü hem cihanın menfaati, hem de bizim menafî'imiz icabıdır. Biz evvelâ kendi menfaatimize mugayyir olan ve bütün cihanın selb-i huzuruna [huzurunun bozulmasına] badi bulunan [neden olan] harbin devamına taraftar değiliz. [...] Eğer cihan-ı medeniyet tashih-i fikr etmeyenlerin fikirlerinin tashihine sâi [yardımcı] olursa sulh olmasına mâni kalmayacaktır. Fakat bu samimî arzularına rağmen harbte ısrar ederlerse, milletimiz bunu mukadder ve zarurî addederek şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da daha büyük azm ü imân ile bu mukadderata tâbi olacağız.” Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993) 56.

⁸¹ Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, 88-95.

⁸² “Alaşehir'de Halkla Konuşma (25/26. I. 1923)”, *Atatürk'ün Söylev Demeçleri II (1906-1938)*. Derleyen Nimet Arsan, (Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1997), 76.

⁸³ “Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. [...] Milletimizin ekseriyeti âzimesi çiftçi ve çobandır. [...] Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? [...] Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccaran gelir. [...] Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettığımız büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insan yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilâkis memleketimizde birçok milyonerlerin hattâ milyarderlerin yetişmesine çalışacağız.” “Balıkesir'de Halkla Konuşma (7. II. 1923)”, *Atatürk'ün Söylev Demeçleri II (1906-1938)*. Derleyen Nimet Arsan, (Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1997), 76, 101-102.

⁸⁴ Manchester Guardian'dan aktaran Demirci, *Belgelerle Lozan*, 84.

“Yabancı aleyhtarlığı programımız olmadığını size temin edebilirim.” diyen İsmet Paşa, geçiş döneminde olan Türkiye'nin yurdunu onarabilmesi için “dostlarının” yardımı ihtiyacı olduğunu vurguluyordu. Hamitoğullarının vurguladığı gibi burada her ne kadar Fransızlara seslenilse de Ankara, Batı dünyasıyla yakın bir iş birliğine gereksinim duyduğunu ve Batı'dan kopmanın söz konusu olmadığını ortaya koyuyordu.⁸⁵

3. 1. Türkiye İktisat Kongresi ve Batılı Devletlere Verilen Mesajlar

Böyle bir atmosferde İzmir'de 17 Şubat-4 Mart 1923'te İktisat Kongresi toplandı. Kongrenin Lozan Görüşmelerinin kesildiği bir dönemde toplanması dikkat çekici olsa da⁸⁶ kongrenin toplanmasına yönelik iradenin 21 Kasım 1922'de, yani Lozan Görüşmelerinin başlamasından hemen sonra dile getirilmesi önemlidir. İktisat Vekili Mahmut Esat [Bozkurt] Bey, TBMM'de yapılan görüşmelerde, 21 Kasım 1922'de, Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek hem kongreye ilişkin görüşünü ve onayını hem de kongrenin fahri başkanı olmasını istediğini dile getirmektedir. İstanbul'daki tüccar ve çiftçilerin Avrupa'nın uzak ülkelerindeki tüccar ve çiftçileri tanıdıkları halde Anadolu'dakileri tanımadığını vurgulayan İktisat Vekili, kongrenin toplanma amacını “Büyük içtimada yekdiğerini tanımayan memleketin öz evlatları”nın birbirlerini tanımalarını ve “memleketin iktisat ihtiyaçlarını bir kerede bir arada düşün”melerini sağlamak olarak açıklamıştı. İktisat Vekili'nin memleketin ilk olarak çözülmesi gereken meselesinin “kredi meselesi” ve memlekette eksik olan şeyin “nakdi sermaye” olduğunu vurgulaması önemlidir.⁸⁷ Mahmut Esat Bey'in bir iktisat kongresi toplama girişiminde gerek Türkler gerekse Batılılarca konferansın birkaç hafta içinde biteceğine dair bir algı etkili olmuş olabilir.⁸⁸ Basında kongrenin toplanacağına yönelik haberler ise Ocak 1923'ten itibaren yer almaya başlamıştı.⁸⁹

İktisat Kongresi'yle Millî Mücadele'yi yürüten öğelerin niteliğinin, ekonomik alanda da “somutlaştırılmak isten”diğini belirtmekte fayda var.⁹⁰ Bunun yanında kongrenin temelde iki amaçla toplandığını belirtebiliriz. İlki, Türk ulus-devletinin ekonomik alanda gelişmesi için izlenecek yolu saptamak ve/veya ulusal bir ekonomiyle devletin temelini oluşturacak ekonomik güçleri geliştirmektir. Bunun yanında Millî Mücadele yıllarında Ankara Hükûmeti'yle sağlıklı bağlar kuramamış başta İstanbul'un Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin siyasi iktidarla kaynaşmasını sağlamak ve askerî-bürokrat kadronun bu kesimlerle kurulacak ilişkiler çerçevesinde iktidarını sağlamlaştırmanın da amaçlandığını söyleyebiliriz.⁹¹ İkincisi ise Batı'nın kapitalist devletlerine Türk ulus-devletinin ekonomide izleyeceği politikaları açıklayarak yeni iktisadi yapı konusunda Batı'ya güvence vermektir. Başka bir ifadeyle başta İngiltere olmak üzere Batı'ya, Türk ulus-devletinin kapitalist sistem içerisinde kalacağı mesajını vermek ve Türk-Sovyet ilişkilerinin Batı'da oluşturduğu kaygıyı gidermek amaçlanmıştı. Ancak aşağıda ele alınacağı gibi kongrede kapitülasyonların kabul edilmeyeceğine yönelik söylem, Türk ulus-devletinin kapitalist sisteme kendi şartlarıyla, tam bağımsız bir üye olarak katılmak istemesiyle yakından ilgiliydi.⁹² Buradan hareketle İktisat Kongresi, ekonomi kongresi olmanın ötesinde politik yönü ağır basan bir kongre olarak ele alınabilir.⁹³ Bunu özellikle Mustafa

⁸⁵ Beşir Hamitoğulları, “İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşmasının Etkileri”, *Lozan'ın 50. Yılına Armağan* içinde., (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978), 179.

⁸⁶ Yalman, bir iktisat kongresinin tamda Lozan Görüşmelerinin kesildiği bir zaman diliminde toplanmasını “Bir hüsn-ü tesadüf addetmek lazım gel”diğini belirtmektedir. Ahmet Emin [Yalman], “İktisat Kongresi”. *Vakit* (15 Şubat 1923), 1'den aktaran A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971), 42. Orient News'ta yer alan benzer bir yaklaşım için bkz. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, 63.

⁸⁷ “Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in İzmir'de toplanacak İktisat Kongresine dair suali ve İktisat Vekili Mahmud Esad Bey'in cevabı için bkz. *TBMM ZC*, Devre I, Cilt 27, 5.2.1339 [1923], s. 171.

⁸⁸ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 44; Timur'la benzer ifadeleri dile getiren Özgür, Lozan Görüşmelerinin “Kesilme anında İzmir İktisat Kongresi'nin toplantıya çağırılması[nın] rastlantıya bağlı bir durum” olmadığını, bu kadar delegeyi kıyım ortasında İzmir'de toplamanın pek kolay olmayacağını belirtmektedir. Bkz. Özgür, *100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi*, 84.

⁸⁹ Bu konuda bkz. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, 65-84.

⁹⁰ Kepenek'e göre “Kongre, kararlarından da anlaşılacağı gibi, geleceğin ekonomisinde tek öge olarak Türk'ü alır.” Bkz. Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 33.

⁹¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007), 45; Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 75-76, 103; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994), 148-149; Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 33.

⁹² Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 33; Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, 179, 182; Oran, “Dönemin Bilançosu”, 107; Oran, “Lausanne Barış Antlaşması”, 218; İhsan Ömer Atagenc, “İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Dış Politikasının İnşasındaki Rolü”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6, no. 5 (2017): 97.

⁹³ Kuruç'a göre kongre, “Ekonomik olmaktan önce siyasal başarıdır. Çünkü, Lozan Görüşmelerinin özellikle ilk döneminde, neler getireceği belli olmayan 1923 yılında bir tür iktidar boşluğu havası yaygındır.” Toprak ise kongrenin Batı dünyasına

Kemal Paşa'nın kongreyi açış konuşmasında görmek mümkündür. Mustafa Kemal konuşmasında Batı modernleşmesinin ulus-devlet, ulusal egemenlik, dünyevî iktidar anlayışı, laik toplum düzeni, milliyetçilik ve pazar ekonomisi gibi temel kavramları üzerinden seslenerek yeni Türk devletinin muasır dünya ile bütünleşme iradesini ortaya koydu. Osmanlı düzeninin esaslı bir eleştirisini yapan, kılıcın değil sabanın, yani ekonominin bir toplumu ayakta tutan aslı unsur olduğunu vurgulayan, bir anlamda Osmanlı'yı Türk ulus-devletinin "öteki"si olarak kodlayan Mustafa Kemal, içinde bulunulan "millî devir"e dikkat çekti. Mustafa Kemal'e göre "milletimizin" gerçek bir kurtuluşa ulaşabilmesi için "Misak-ı Milli'nin ifade ettiği ruh ve mana" ile "Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun tespit ettiği" hakikatler olmak üzere iki ilkeye dayanması şarttı. Misak-ı Milli'nin ulusun tam bağımsızlığını sağlayan iktisadî gelişmesine engel olan bütün nedenleri ortadan kaldıran temel metin olduğunu belirten Mustafa Kemal, Teşkilât-ı Esasiye'nin de Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye devletinin kurulduğunu ilan eden bir kanun olduğunu belirtmişti.⁹⁴ Hafizoğullarının belirttiği gibi Mustafa Kemal, "ulusal egemenlikle" "iktisadî egemenlik" arasında mutlak bir korelasyon kurarak "Hakimiyet-i milliye[nin], hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilme"si gerektiğini vurgulamıştı.⁹⁵ Mustafa Kemal'e göre siyasî ve askerî zaferlerin anlam kazanabilmesi, iktisadî zaferlerle taçlandırılmasına bağlıydı. Nitekim Lozan Görüşmelerinde "Bizi sulha kavuşmaktan men eden" sebepler iktisadîydi.⁹⁶ Mustafa Kemal'in kongrede dile getirdiği bu ifadeler, aslında yukarıda dile getirdiğimiz "Ordular İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!" emrinin ve mücadeleyi yürüten asker-sivil aydın kesimde hâkim olan "muasırlaşmayla" "milliyetçiliğin" bağdaştırılmasının bir yansımasıydı. Bu, hem "meşru" hem de "Her medenî milletin mâlik olduğu şey"di.⁹⁷ Bu ifadelerin Lozan Görüşmelerinin kesildiği bir dönemde dile getirilmesi önemlidir.

İktisat Kongresi'nin "dışsal kökenini"⁹⁸ Lozan Görüşmelerinin oluşturduğu ortadadır. Başka bir ifadeyle Lozan Görüşmelerinin kesildiği bir sırada Ankara Hükûmeti'nin, Batılı devletlere "bir an önce toplu bir şekilde görüşlerini bildirme"si gerekliydi.⁹⁹ Çünkü, Mustafa Kemal'in açış konuşmasında vurguladığı gibi müzakerelerin kesilmesinin en önemli nedeni iktisadîydi.¹⁰⁰ Lozan Görüşmeleri sırasında Türk heyetinin Batı dünyasında oluşan kaygıyı yakından gördüğünü söylemek mümkündür. Özellikle İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Batılı devletlerin iki önemli kaygısı söz konusuydu. İlki, Türkiye'deki alacaklarını içeren kısa süreli çıkarlarıyla, ikincisi Ankara'nın seçeceği ve Batı'nın uzun süreli çıkarlarıyla ilişkili olan ekonomik, sosyal sistemle ilgiliydi. Bu bağlamda kongre açış konuşmasında siyasal bağımsızlık kazanılmış olduğundan artık ekonomik bağımsızlığın önemli olduğuna vurgu yapan Mustafa Kemal, "Dinleyicilerinin üzerinden, barış konferansındaki Fransız ve İngiliz delegelerine hitap etmekteydi."¹⁰¹ Aslında söz konusu bu kaygıyı azınlık sorununun görüşüldüğü sırada Curzon net bir şekilde ortaya koymuştu. "Türkiye'den istirhamım, tekrar inkişaf edebilmek için serbest Türkiye'nin bizimle birlikte, hulus [samimi] birliği ile çalışmasıdır. Böyle bir Türkiye, dünyanın

Türkiye'nin izleyeceği rotayı gösteren, "Aslında politik yönü ağır basan, iktisadi açıdan de facto sembolik nitelikte bir kongre olduğunu" dile getirmektedir. "Kongrenin iktisadi bakımdan bir fikir jimnastiğinin ötesine geçemediğini söylemek de mümkündür. Yine, Türkiye'nin uygulayacağı ekonomik sistem konusunda Batı dünyasında oluşan kaygıları gidermek bakımından, İzmir İktisat Kongresi'nin önemli bir gösterge rolü oynadığı açıktır." Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018) 302-303; Metin Toprak, "İzmir İktisat Kongresi: Bir Gelecek Perspektifi", *İktisat İşletme ve Finans* 19, no. 214 (2004): 115-116, 118.

⁹⁴ Mustafa Kemal'in İktisat Kongresi'ni açış konuşması için bkz. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, 243-256; Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, 57-69.

⁹⁵ Bkz. Zeki Hafizoğulları, "İzmir-İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XVI, no. 46 (2000): 297.

⁹⁶ "Siyasî ve askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadî zaferle tetviç edilemezse semere-i netice payidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetviç eden semerat-ı nafıayı temin için hâkimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsini lâzımdır." Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, 251, 254.

⁹⁷ "Biz, kimseden fazla bir şey istemiyoruz. Her medenî milletin mâlik olduğu şeylerden mahrum edilemeyiz. Haklarımız tabii meşrudur, bize lâzımdır. Ne kadar haklı isek bunu müdafaa için de memleket ve milletimizin kabiliyeti ve kudreti de o kadardır." Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, 254.

⁹⁸ Hamitoğulları, "İktisadî Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşmasının Etkileri", 177. Afetinan'a göre de "Henüz sulh antlaşmasının imzalanmadığı hatta Lozan Konferansının bir bakıma ekonomik meselelerden dolayı ara verilen müzakereleri arasında toplanan bu kongre her bakımdan ilgi çekicidir." Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, 13. Benzer bir yaklaşım için bkz. Atagenç, "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Dış Politikasının İnşasındaki Rolü" 96.

⁹⁹ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 45; Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 33.

¹⁰⁰ "Memleketimizi artık esir ülkesi yaptırmayız. Nazar-ı dikkatimizi celbetmiş olan Konferansın son müzakeratı bu nokta ile alâkadardır. Lozan Konferansının talike uğraması [ertelenmesi] aynı mes'ele ve noktadan münbaistir [dolayıcıdır]." Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, 253; Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, 66.

¹⁰¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 283; Hamitoğulları, "İktisadî Sistemimizin Oluşmasında Lozan Andlaşmasının Etkileri", 174.

hürmetine layık olur."¹⁰² Bu bağlamda kongrede özellikle rejiminin gelişme yönünün ortaya konulması ve yabancı sermayeye açıklık getirilmesi, kısaca Batı'nın kaygılarının giderilmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal'in yukarıda ele aldığımız konuşmasında rejimin gelişme yönü net bir şekilde ortaya konulmuştu. Hafizoğulları'na göre bunun yansımalarını kongrede kabul edilen "*Misak-ı İktisadî*" kararlarında da görmek mümkündür. İktisat Kongresi'nde kabul edilen Misak-ı İktisadî'nin ilk maddesinde millî sınırlar içinde bağımsız bir Türkiye'nin dünya barışına katkıda bulunacağı belirtilirken, ikinci maddesinde kan ve canla elde edilen "millî hakimiyetin" hiçbir şeye feda edilemeyeceği ve Türkiye halkının millî hakimiyete dayalı meclis ve hükümetine daima bağlı olduğu vurgulanmıştı.¹⁰³ Bu iki madde, aslında Batı'daki hakim devlet anlayışının, ulus-devlet anlayışının dile getirilmesiydi. Hafizoğulları'na göre bu iki madde, devletin üç temel unsurunu ortaya koyması bakımından önemliydi. Egemenliğin kaynağının "beşerî irade" ve insan unsurunun "ulus" olduğunu ortaya koyan bu maddeler, teritoryal olarak da Türk-Müslüman kitlenin çoğunlukta olduğu Anadolu'yu temel alıyordu. Dolayısıyla İzmir'deki İktisat Kongresi'nden Batılı devletlere yeni Türk ulus-devletinin ulusal egemenliğe dayalı laik bir devlet olduğu dile getiriliyordu. Bütün bunların konferansın kesildiği bir sırada vurgulanması, yani Türk toplumunun önüne ulaştırılması gereken "*medenî dünya düzeyi*"nin konulması önemlidir.¹⁰⁴ Bu durumun Mustafa Kemal tarafından kongre açış konuşmasında "*medenî, medenî dünya*" ve "*medeniyet*" vurgularıyla dile getirildiğini bir kez daha belirtmekte fayda var. Yukarıda vurgulandığı gibi kongrede ülke ekonomisine çekidüzen vermenin yanı sıra kurulacak yeni iktisadî yapı konusunda Batı'ya güvence verilmesi amaçlanmıştı. Özellikle Millî Mücadele yıllarında Türk-Sovyet yakınlaşması, Batı'yı kaygılandırmıştı. Sovyet Rusya'nın izlediği ekonomi politikasının Ankara'da karşılık bulacağına dair algı, Batı'nın liberal çevrelerini endişelendiriyordu. TBMM'de Bolşeviklikten yana mebusların varlığı ve resmî yayınlarda bakan ifadesinin yabancı dile çevrildiğinde, tıpkı Sovyet Rusya'da olduğu gibi "komiser" sözcüğünün kullanılması, Batı'nın dikkatinden kaçmıyordu. Bu bağlamda kongrede bu kaygılar giderilerek yeni rejimin kolektivist bir çizgi izlemeyeceği Batı'ya duyuruluyordu.¹⁰⁵ Bu süreçte Batı'da oluşan kaygının bir diğer önemli ayağını yabancı sermaye sorunu oluşturuyordu. Lozan görüşmeleri kesilince Batılılar ve Yunanlılar, Ankara Hükümeti'nin yabancı sermayeye karşı olduğu konusunda bir kampanyaya başlamışlardı. Nitekim kongreden önce buna tepki gösteren Mahmut Esat Bey, Yunanlıların "bize karşı" güvensizlik oluşturmak için ciddi bir mesaf yaptığini, oysa gerçeklerin bunun tam tersi olduğunu belirtmişti. Mahmut Esat Bey, İktisat Kongresi'nin amacının Türklerle yabancılar arasında ve özellikle "*garp ilm-ü irfan sermayesi*"yle bağlantı kurmak ve bunun "*bilâ vasıta tesis-i münasebet*"ini sağlamak olduğunu dile getiriyordu.¹⁰⁶ Meclis'te yaptığı konuşmada da bu konuya değinen İktisat Vekili, Türkiye'nin her medenî millet gibi iktisadî hayatta bağımsızlık ve özgürlük istediğini ve yabancı sermayeye açık olduğunu vurguluyordu.¹⁰⁷ Mustafa Kemal ise kongre açış

¹⁰² Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, 196.

¹⁰³ Kongrede kabul edilen Misak-ı İktisadî kararları için bkz. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, 387-388; Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, 19-20.

¹⁰⁴ "Esasen Lozan Konferansına katılan devletlere de bir mesaj veren İzmir İktisat Kongresi, kurulacak devletin düzeninin, en başta 'laik devlet', 'millî devlet' ve bu iki ilkenin zorunlu sonucu olarak 'cumhuri devlet düzeni' olmasını işaret etmiştir. [...] Açıkçası laik devlet düzeni, bu düşüncede, sadece barış anlaşmasından sonra kurulacak 'kurulmuş iktidarın' zorunlu bir şartı değildir, aynı zamanda Türk toplumunun ulaştırılması gereken bir 'uygarlık düzeyi' edinmesi zorunlu bir 'insanlık' göstergesidir." Hafizoğulları, *İzmir-İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler*, 294-297.

¹⁰⁵ Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, 182-183. Barış Konferansı öncesi Ankara'nın siyasetine dair The Times'ta yer alan şu satırlar meseleye ışık tutmaktadır: "Benimsedikleri siyaset saldırgan Bolşevik siyasetidir. Her ne kadar Bolşevik umdeleriyle hareket etmediklerini temin ediyorlarsa da Bolşevik müttefiklerinin siyaset yöntemlerini iyi öğrendikleri aşikârdır." "The Defence of Peace". *The Times* (9 November 1922), 13'ten aktaran *Batı Basınında Lozan Türk Basınında Batı Basınından Yapılan Tercüme*, 34.

¹⁰⁶ "İktisat Kongresi: Ecebi Parası ve Türkler-Atina Ajansı'nın Güllünç Bir Tebliği Münasebetiyle", *Akşam* (7 Şubat 1923), 3'ten aktaran Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, 7.

¹⁰⁷ "İktisat Kongresinden maksat ecnebi sermayesine karşı birtakım husumetlerin ilânı ve ecnebilere karşı buğz [nefret] ve adavet [düşmanlık] izharı için İktisat Kongresi'nin toplandığını söylüyorlar. Yalan söylüyorlar. [...] Türkiye her medenî devlet gibi her vâdide olduğu gibi iktisadiyatta da istiklâl ve hürriyet istemekten başka bir şey yapmıyor ve iktisat kongresi de bunun için toplanıyor. Ecnebi sermayesine karşı Türkiye milletinin hiçbir buğz ve adaveti yoktur ve onun memleketine girmesi için her türlü teshilatı [kolaylığı] da bütün medenî milletlerde olduğu gibi göstermeye amadedir. Ancak kendimizi [...] hiçbir milletten geri görmediğimiz gibi hiçbir milletten de aşağı şerait kabul ederek Türkiye'yi esirler ülkesi haline getirmeyiz efendiler. [...] Türkiye esirler ülkesi olmasın. Her medenî millet gibi muamele görsün. Bu tarzda muamele etmeyi muvafık gören ecnebilere sermayesine kapımız açıktır. Memleketimiz açıktır." *TBMM ZC*, Devre I, Cilt 27, 5.2.1339 [1923], s. 172-173. Mahmut Esat Bey, başına verdiği demeçlerde benzer ifadelerde bulunmuşsa da kongreye katılanların tamamının Türklerden olduğuna dikkat çeken Batı basını, Türkiye'nin "İstikbalde kendi iktisadiyatına ve kendi sermayesine istinad edece"ğini ve "ecnebil[er]in] Türkiye'ye sermaye getirmekten kork"tuğunu, "sulthan bile sonra Türkiye'ye sermaye gelebilmesi için uzun bir zaman geçmesi lâzım geleceği"ni dile getirmişti. Bkz. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, 10-11, 63.

konusmasında Osmanlı dönemindeki bağımlılık ilişkilerinden yakınlıkla “*Osmanlı ülkesinin ecnebilere müstemlekesinden başka bir şey*” olmadığını dile getirmişti. Bağımsız bir devletin kendi vatandaşına koyduğu vergiyi yabancılardan da alması ve yabancılar üzerindeki “yargı yetkisine” sahip olması gerektiğini belirten Mustafa Kemal, konuşmasının sonuna doğru “*ecnebî sermaye*” konusuna değinerek, Türk devletinin siyasal bağımsızlığını tehdit etmemek koşuluyla yabancı sermayeden yana olduğunu vurgulamıştı.¹⁰⁸ Mustafa Kemal ve Mahmut Esat Bey’in dile getirdiği bu ifadeler, bağımsız Türk ulus-devletinin kapitalist sisteme eklenmesinin hangi koşullarda mümkün olabileceğinin dışı vurumuydu. Bu bağlamda bu ifadeler, genel olarak Türk ulus-devletinin bağımsızlığını sıkıntıya sokan engellerin kaldırılması koşuluyla kapitalist Batı sistemine eklenme doğrultusunda birtakım adımlar atılacağına bir göstergesidir.¹⁰⁹ Şüphesiz bu engellerin başında kapitülasyonlar gelmekteydi. Ayrıca metropol kapitalistlerle Türkiye’de onlarla iş yapma durumundaki Türkler-Müslümanlar arasında aracılık yapan gayrimüslimlerden kaynaklanan rahatsızlığa dikkat çekilmiş ve “mutavassıt”lık yapması gerekenlerin Türk-Müslüman kesim olduğu vurgulanmıştır. Kongrede özellikle Mustafa Kemal ve Mahmut Esat Bey’in yabancı sermayeye yaklaşımı hem Batı’daki kaygıları gidermeye hem de Millî Mücadele’yi yürüten kadro içindeki bağı güçlendirmeye yönelikti.¹¹⁰ Tunçay’ın ifadesiyle “*Savaşın sonra, çağdaşlaşmak, yani Batı gibi olmak için, kapitalist ülkelerin ekonomi anlayışıyla hareket etmek doğal göründü.*”¹¹¹ Bütün bunların ve elbette diğer faktörlerin, 23 Nisan 1923’te başlayan Lozan’ın ikinci döneminde karşılık bulduğunu belirtmek mümkündür. Bu bağlamda 24 Temmuz 1923’te imzalanan antlaşmanın “*Ekonomik ve mali hükümlerinin ‘olağanüstü’ bir biçimde Türkiye’nin yararına düzenlendiği değerlendirilmesi, o günün koşullarında bir abartma sayılmamalıdır.*”¹¹²

Sonuç

I. Dünya Savaşı sonunda Anadolu’nun emperyal güçler tarafından işgali, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki kadronun yerel ve bölgesel direniş örgütleriyle bütünleşmesini kolaylaştırdı. XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında imparatorlukta Batılı anlayışların hakim olduğu kurumlarda eğitimlerini tamamlayan askerî-bürokratik kadro, bizatihi imparatorluğun çözülüşüne şahitlik etmişti. Mustafa Kemal liderliğindeki askerî-bürokratik kadro, özellikle XX. yüzyılda İttihat ve Terakki iktidarında “millî iktisat” politikasıyla etkinliğini artıran Müslüman-Türk tüccarlarla, eşrafı yanına çekerek kitleyle bütünleşmenin yollarını aradı. Amaç, Anadolu’da “istikal-i tam” anlayışıyla bir ulus-devlet kurmaktır. Bu amaç, Millî Mücadeleyi yürüten kadroların değer yargıları ve sınıfsal niteliğiyle örtüşüyordu. Yukarıda değinildiği gibi bir ayakları imparatorluk geleneğinde olan kurtuluşu yürüten kadronun, ekonomik ve siyasal yönden sömürge haline getirilmiş bir imparatorluk düzenini kabul etmesi mümkün değildi. Bu, Misak-ı Millî için verilen askerî ve diplomatik mücadelelerle emperyal güçlere aktarıldığı gibi, TBMM heyetinin Lozan Görüşmelerindeki söylemine de yansdı. Barış görüşmelerinde

¹⁰⁸ “Bir devlet ki tebaasına koyduğu vergiyi ecnebilere koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için rüsum muamelesi ve saire tanzimi hakkından menedilir, bir devlet ki ecnebilere üzerinde hak-kı kazasını tatbiken mahrumdur. O devlete müstakil denilemez. [...] Zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir. Çok say [emek] ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımızı riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sayımıza inzımam [ilave] etsin ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin.” Bkz. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, 248, 253. Kongrede kabul edilen Misak-ı İktisadî esaslarının dokuzuncu maddesinde yine yabancı sermayeye ve bu sermayeyle iş yapan “unsurlara” değinilmiştir: “Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve san’at yeniliklerini nereden olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt [aracı] istemez.” Bulutoğlu’nun belirttiği gibi iktidar yabancı sermayeye karşı kuşkulu davranırsa da yabancı sermayeyi bir bütün ve prensip olarak reddetmemiştir. Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*. (İstanbul: Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970), 152.

¹⁰⁹ Elbette bu ve benzeri ifadelerin Batı’daki kaygıları tamamen ortadan kaldırdığını belirtmek zordur. Nitekim, “Yeni Türkiye hükümeti, Türk unsurunun bunca mümessili bulunan Asya kıtasında nüfuz sahibi olabilmek için bugün kendisiyle sulh yapacağı Avrupa’ya yarın istinat etmek istiyor mu?” diye soran Le Temps, devamında şunları dile getiriyordu: “Yoksa yapacağı sulha rağmen Avrupa’ya karşı durmak ve hudutları dahilinde yaşayan bütün Avrupalıları kaçırmak niyetinde midir? Bu ikisinden birini seçmek zorundadır.” “Après L’attentat de Cologne Avant les Pourparles de Londres”. *Le Temps* (21 Mars 1923), 1’den aktaran *Batı Basınında Lozan Türk Basınında Batı Basınından Yapılan Tercüme*, 327.

¹¹⁰ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 150-151. Batı’yla kurulan ilişkilerin “idealler” mi, “çıkarlar” temelinde mi olduğu sorusuna bugüne kadar net bir yanıt verilemediğini belirten Atagenç’e göre, “İktisat Kongresi gibi oldukça kısa süren ve Lozan görüşmeleri bağlamında çözüm odaklı bir sürecin Batı ile ilişkilerdeki ‘ideal’ yönlerini aramak oldukça zor görünmektedir.” Atagenç, “*İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Dış Politikasının İnşasındaki Rolü*” 99. Atagenç, Ankara Hükümeti’nin ideali değil, reel olanı tercih ettiğini belirtse de mücadeleyi yürüten başta Mustafa Kemal olmak üzere kurucu kadronun fikir dünyasını “ideal olanın” şekillendirdiğini göz ardı etmemek gerekir.

¹¹¹ Tunçay, *Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması*, 188.

¹¹² Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 35.

emperyal güçler, ısrarla imparatorluk döneminde elde ettiği malî, iktisadî ve hukukî tahakkümü sürdürmenin yollarını aradı. Lozan Görüşmelerinin kesildiği bir sırada toplanan İktisat Kongresi'nde, özellikle Mustafa Kemal'in açış konuşmasında, hem Batı'nın geçirdiği siyasal dönüşümler çerçevesinde bir çözüm arandığı ortaya konuldu hem de Batı'yla hangi ekonomik koşullar çerçevesinde bütünleşebileceği vurgulandı. Diğer bir ifadeyle Türk ulus-devletinin kurucu kadrosu, siyasal bağımsızlığa saygılı bir kapitalist sisteme karşı olmadığını dile getirdi. Bu, anti-emperyalist bir mücadele veren Türk ulus-devletinin kurucu kadrosunun sınıfsal ve ideolojik niteliğiyle de uyumluydu. Nitekim Türk ulus-devletinin uluslararası arenada kurucu antlaşması olan Lozan'ın imzalanmasından sonraki siyasî, hukukî ve ekonomik düzenlemeler bunu doğrulamaktadır.

Kaynakça

- Afetinan, A. *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Ağır, Seven ve Eyüp Özveren. "Türkiye'ye Özgü Bir Keynes Etkisi: Versay Sulhu'nun Netayic-i İktisadiyesi." *John Maynard Keynes... Yine Yeniden*, Derleyen Deniz Taner Kılınçoğlu ve Emre Özçelik, 205-234. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Akçura, Yusuf. *Siyaset ve İktisat*. Hazırlayan Erol Kılınç, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015.
- Atağenç, İhsan Ömer. "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Dış Politikasının İnşasındaki Rolü." *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6, no. 5 (2017): 91-101.
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk (1919-1927)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Atatürk'ün Söylev Demeçleri II (1906-1938)*. Derleyen Nimet Arsan, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1997.
- Avcıoğlu, Doğan. *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, 3. Cilt*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991.
- Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın, I. Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İnkılâp ve Kadro*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- Batı Basınında Lozan Türk Basınında Batı Basınından Yapılan Tercümeleler (1922-1923)*. Hazırlayan Nuri Sağlam, İstanbul: Albaraka Yayınları, 2023.
- Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.
- Bulutoğlu, Kenan. *100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970.
- Çavdar, Tevfik. "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 1074-1084.
- Demirci, Sevtap. *Belgelerle Lozan Taktik-Strateji-Diplomatik Mücadele 1922-1923*. Çeviren Mehmet Morali, İstanbul: Alfa Yayınları, 2011.
- Emiroğlu, Kudret ve Erman Harun Karaduman. "Sunuş." John Maynard Keynes, *Versay Sulhu'nun Netâyic-i İktisadiyesi "Versay Barışı'nın İktisadi Sonuçları"*. Çeviren Ali Fethi Okyar, Yayına Hazırlayan Kudret Emiroğlu ve Erman Harun Karaduman, 9-27. İstanbul: Isık Yayınları, 2018.
- Glasneck, Johannes. *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*. Çeviren Arif Gelen, Ankara: Onur Yayınları, 1976.
- Goloğlu, Mahmut. *Milli Mücadele Tarihi I Erzurum Kongresi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Goloğlu, Mahmut. *Milli Mücadele Tarihi II Sivas Kongresi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar. "1919-1939 Dönemi." *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Mehmet Gönlübol vd. 31-34. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.
- Hafızoğulları, Zeki. "İzmir-İktisat Kongresi Görüşler ve Değerlendirmeler." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XVI, no. 46 (2000): 289-311.
- İlkin, Selim. "Türkiye Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi." *ODTÜ Gelişme Dergisi*, no. 2 (1971): 199-231.
- İsmet İnönü Hatıralar, 2. Kitap*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- İnalçık, Halil. *İmparatorluktan Cumhuriyete*. İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Karacan, Ali Naci. *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Kazancıgil, Ali. *Türkiye Üzerine Basmakalıp Düşünceler*. Çeviren Şirin Tekeli, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Kemal, Mustafa. *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1993.

- Kepenek, Yakup. *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Verso Yayıncılık, 1990.
- Keser, İhsan. *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Keynes, John Maynard. *Versay Sulhu'nun Netâyic-i İktisadiyesi "Versay Barışı'nın İktisadi Sonuçları."* Çeviren Ali Fethi Okyar, Yayına Hazırlayan Kudret Emiroğlu ve Erman Harun Karaduman, İstanbul: Işık Yayınları, 2018.
- Kuruç, Bilsay. *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Kürkcüoğlu, Ömer. *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978.
- Kürkcüoğlu, Ömer ve Çağrı Erhan. "Lozan Gelişmeleri." *Yaşayan Lozan*, Editör Çağrı Erhan, 17-107. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2003.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt I, Kitap II*. Çeviren Seha L. Meray, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt II*. Çeviren Seha L. Meray, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler Birinci Takım, Cilt III*. Çeviren Seha L. Meray, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Oran, Baskın. *Atatürk Milliyetçiliği, Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- Oran, Baskın. "Dönemin Bilançosu." *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, Editör Baskın Oran, 97-109. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Oran, Baskın. "Lausanne Barış Antlaşması." *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, Editör Baskın Oran, 215-238. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Owen, Roger ve Şevket Pamuk. *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*. Çeviren Ayşe Edirne, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Ökçün, A. Gündüz. *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971.
- Özgür, Özlem. *100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972.
- Sander, Oral. "Lozan'ın Uluslararası Tarih Açısından Yorumu." *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 1993*, 11-14. İstanbul: İnönü Vakfı, 1994.
- Savran, Sungur. *Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele*. İstanbul: Yordam Kitap, 2023.
- Sencer, Oya. *Türk Toplumun Tarihsel Evrimi*. İstanbul: Hobora Kitabevi Yayınları, 1969.
- Sezgin, Ömür. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2005.
- Steinhaus, Kurt. *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*. Çeviren M. Akkaş, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.
- Şamsutdinov, A. M. *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*. Çeviren Ataol Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitap, 1999.
- Şimşir, Bilâl N. "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu." *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer 1993*, Yayına Hazırlayan Mehmet Aközer, 25-44. Ankara: İnönü Vakfı, 1994.
- Şimşir, Bilâl N. *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Tanör, Bülent. *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Tanör, Bülent. *Kurtuluş Kuruluş*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2009.
- Tezel, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Tezel, Yahya Sezai. "Birinci Büyük Millet Meclisinde Yabancı Sermaye Sorunu Bir Örnek Olay." *AÜ. SBF Dergisi XXV*, no. 1 (1970): 239-251.
- Timur, Taner. *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2013.
- Toprak, Metin. "İzmir İktisat Kongresi: Bir Gelecek Perspektifi." *İktisat İşletme ve Finans* 19, no. 214 (2004): 115-131.
- Toprak, Zafer. *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) İkinci Kitap Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Tunçay, Mete. *Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi 2. Kitap Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Bilgi Yayınları, 1992.
- Türkan, Coşkun. "Millî Mücadele Dönemi Söyleminde Millet ve Milliyetçilik (1919-1923)." *Tarih ve Günce*, no. 8 (2021/K1Ş): 159-194.
- Uzgel, İlhan. "Fransa'yla İlişkiler." *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, Editör Baskın Oran, 147-151. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Uzgel, İlhan. "İtalya'yla İlişkiler." *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, Editör Baskın Oran, 151-153. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Uzgel, İlhan ve Ömer Kürkçüoğlu. "İngiltere'yle İlişkiler." *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, Editör Baskın Oran, 139-147. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Yerasimos, Stefanos. *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye Dünya Savaşından 1971'e Kitap 3*. Çeviren Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- Yerasimos, Stefanos. *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*. İstanbul: Boyut Kitapları, 2000.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çeviren Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Zürcher, Erik Jan. *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*. Çeviren Ergun Aydınoglu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Summary

The invasion of Anatolia by imperial powers after the Armistice of Mudros and the inability of the Istanbul government to generate solutions against these invasions led to the establishment of local and regional resistance movements. Particularly, the attempt of non-Muslim elements to increase their influence with the support of the allied powers pushed Muslim-Turkish landowners and traders towards resistance. Mustafa Kemal and the cadre around him, aiming to establish an independent Turkish nation-state based on popular will in Anatolia, tried to transform the struggle into a nationwide dimension by involving with the forces organizing local and regional resistance. In this context, the alliance between the military-bureaucratic cadre leading the National Struggle and the national bourgeoisie, landlords, and notables was facilitated, and a more traditional rhetoric was used to involve the masses in the struggle. During this period, where Islamic discourse took prominence, nationalism, socialism, and Islamism were used as ideological tools against the Istanbul government and the imperialist states that it collaborated with. It is essential to emphasize some points related to the understanding of the issue we are addressing. First, this alliance was influential in building a new state and shaping economic policies at the Turkish Economic Congress. Second, the political-ideological development of the struggle and its military and diplomatic course were determined by the class alliance leading the struggle. Third, the struggle led by Mustafa Kemal reflected the efforts to rescue the state and turn towards the West since the 19th century. However, it should be noted that the struggle had an anti-imperialist nature without being explicitly anti-capitalist.

The establishment of the Turkish nation-state through the opening of the Grand National Assembly elevated the resistance movement to a significant level. Especially, the signing of the Treaty of Sèvres between the allied powers and the Ottoman Empire, and the attempt to implement it, made military struggle inevitable. While the Ankara government was striving to realize the *Misak-ı Milli* (the National Pact), which was a document of complete independence, it established connections with Soviet Russia on the basis of anti-imperialism and sought to take advantage of disagreements among imperial powers. Even while conducting military struggle, the Ankara government did not sever diplomatic ties with the West, aiming for an independent Turkish nation-state in Anatolia. For example, by accepting the obligations related to the foreign debts incurred by the Ottoman Empire in 1920, the Ankara government demonstrated its willingness to reach a compromise with Western states. Similarly, during the London Conference, the Grand National Assembly indicated the conditions under which it could reconcile with the West. Every military success during this process brought proposals for reconciliation from the Allies and revealed disagreements among imperial powers. The expulsion of Greek armies from Anatolia accelerated diplomatic contacts. Meanwhile, the Ankara government took a series of steps indicating the conditions under which reconciliation could be achieved with the West. All of these actions were in line with the goals of the military-bureaucratic cadre led by Mustafa Kemal to establish an independent “nation-state” and pursue “modernization” since the 19th century.

The primary goal of the Turkish delegation, led by İsmet Pasha, during the Lausanne talks that began on November 20, 1922, was to guarantee the borders of the Turkish nation-state through an international treaty and create the conditions for establishing an independent and modern structure within these borders. The negotiations, which lasted until February 4, 1923, saw the allied delegations trying various means to preserve the economic, political, and legal advantages they gained during the imperial era. The main point of contention between the parties was capitulations. While the Turkish delegation expressed that a treaty contradicting the National Pact would not be approved by the Grand National Assembly, it also emphasized the concept of “modernization.” The Turkish delegation, by highlighting the changes and transformations in the West throughout history, attempted to find solutions to issues through the principles of “equality” and a “sovereign state.” For instance, in discussions about minorities and the status of foreigners, the Turkish delegation responded to criticisms of the Turkish legal system with arguments about legal unity and a secular legal approach, which are fundamental features of a nation-state. Although some issues were agreed upon during the talks, the attempt by allied delegations to impose a draft treaty on the Turkish delegation led to the suspension of the conference.

While the Lausanne talks were closely monitored in Ankara, Mustafa Kemal embarked on a tour of Western Anatolia from January 14, 1923, onwards. He frequently referred to the Lausanne Conference during this tour in a region where market relations were well developed. Mustafa Kemal, emphasizing

the necessity of peace, economic restructuring, and development, tried to convey that there would be no problem in integrating with the capitalist system of the West as long as independence was not compromised. Refet Pasha and İsmet Pasha made similar statements in interviews with the Western press.

During the hiatus of the Lausanne talks, the Izmir Economic Congress was held between 17 February 4 March 1923. This congress aimed to concretize the nature of the alliance leading the National Struggle in the economic field, assuring the Western capitalist states about the economic policies of the Turkish nation-state and its commitment to a new economic structure. In a sense, it aimed to express Turkey's desire to join the capitalist system on its own terms while ensuring complete independence. Particularly in his opening speech at the congress, Mustafa Kemal, addressing the principles of the nation-state, national sovereignty, a secular social order, nationalism, and a market economy through the prism of Western modernization, demonstrated the determination of the new Turkish state to integrate with the contemporary world. Mustafa Kemal's emphasis on civilization, the civilized world, and civilization highlighted the foundation of the Turkish nation-state on a national and secular sovereignty concept. He addressed Western concerns about Turkey's short-term interests, including Western debts, and clarified the stance on foreign capital. The statements made by the cadre dominating the military-bureaucratic sector leading the struggle suggest a prevalence of "modernization" and "nationalism." Aware of the concerns of liberal circles in the West caused by the Turkish-Soviet rapprochement during the National Struggle years, Mustafa Kemal stated that they were not against foreign capital as long as it did not threaten political independence. Similarly, Minister of Economy Mahmut Esat Bey discussed the conditions under which the independent Turkish nation-state could integrate with the capitalist system. These statements, closely related to the class and ideological nature of the cadre leading the National Struggle, were effective in resuming peace talks and signing the treaty on July 24, 1923. The steps taken after the confirmation of the independence of the Turkish nation-state also affirm this.